

20 ЛЬВІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ
РОКІВ СПРАВ

Львівський державний університет внутрішніх справ

І. М. Шопіна

Основи військового права

Підручник

Львів
2025

УДК 355/359:342.9

Ш 79

DOI: <https://doi.org/10.71404/para.bellum.2014>

Рекомендовано до друку та розміщення в електронних
сервісах ЛьвДУВС Вченою радою Львівського державного
університету внутрішніх справ
(протокол від 28 травня 2025 року № 16)

Рецензенти:

Коропатнік І. М., доктор юридичних наук, професор
(Військовий інститут Київського національного університету
імені Тараса Шевченка);

Белай С. В., доктор наук з державного управління, професор
(Національна академія Національної гвардії України);

Єсімов С. С., кандидат юридичних наук, професор
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

Шопіна І. М.

Ш 79 Основи військового права : підручник. Львів : Львівський
державний університет внутрішніх справ, 2025. 476 с.

ISBN 978-617-511-423-0

Видання підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Основи військового права України». Відображено сучасний стан і перспективи розвитку військового права і військового законодавства. Висвітлено властивості системи військового права, розкрито правовий статус суб'єктів військово-правових відносин, правові засади оборони України та проходження військової служби. Розглянуто тенденції північноатлантичної інтеграції в секторі безпеки і оборони України. Визначено особливості функціонування сектору безпеки і оборони України в умовах правового режиму воєнного стану і в особливий період.

Для здобувачів освіти та викладачів вищих закладів освіти й вищих військових навчальних закладів, а також військовослужбовців, суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, представників громадських організацій і широкого кола читачів, які цікавляться військовим правом.

The publication was prepared in accordance with the program of the discipline «Fundamentals of Military Law of Ukraine». It reflects the current state and prospects for the development of military law and military legislation. The author highlights features of the military law system, legal statuses of entities in military legal relations, the foundation of Ukraine's defense, and military service. The analysis includes trends in North Atlantic integration within Ukraine's security and defense sector. Additionally, the peculiarities of Ukraine's security and defense sector functioning under martial law and during special periods are defined.

For learners and educators of higher educational institutions and higher military educational institutions, and also military personnel, judges, lawyers, law enforcement officers, representatives of public organizations, and a wide range of readers interested in military law.

УДК 355/359:342.9

© Шопіна І. М., 2025

© Львівський державний університет
внутрішніх справ, 2025

ISBN 978-617-511-423-0

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	8
ВСТУПНЕ СЛОВО.....	11
Розділ 1. СИСТЕМА ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА.....	13
1.1. Поняття, методи, принципи військового права.....	13
1.2. Військове право у системі правових наук.....	30
1.3. Школи військового права.....	33
1.4. Історія військового права.....	38
1.5. Структура військового законодавства.....	45
Питання для самоконтролю.....	53
Література для додаткового вивчення.....	53
Розділ 2. СУБ'ЄКТИ ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	56
2.1. Складові сектора безпеки і оборони України.....	56
2.2. Правовий статус Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України як суб'єктів військово-правових відносин.....	62
2.3. Сили оборони України.....	69
2.4. Військово-цивільні адміністрації. Військові адміністрації.....	93
2.5. Права і обов'язки громадян України у сфері військово-правових відносин.....	97
Питання для самоконтролю.....	101
Література для додаткового вивчення.....	101
Розділ 3. ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	103
3.1. Правовий статус і основні програмні документи НАТО.....	103
3.2. Історичні аспекти відносин Україна–НАТО.....	114
3.3. J-структура та її впровадження в органах військового управління.....	123
3.4. Стратегічні комунікації.....	128
3.5. Цивільно-військове співробітництво.....	132
3.6. Операційне право.....	137
Питання для самоконтролю.....	142
Література для додаткового вивчення.....	142
Розділ 4. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	145
4.1. Оборона й обороноздатність держави.....	145
4.2. Загальні засади національного спротиву.....	156

4.3. Побудова територіальної оборони.....	160
4.4. Правовий статус добровольчих формувань територіальних громад.....	164
Питання для самоконтролю.....	171
Література для додаткового вивчення.....	171
Розділ 5. ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД (В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ).....	173
5.1. Поняття, ознаки та наслідки запровадження особливого періоду.....	173
5.2. Особливості правового режиму воєнного стану.....	179
5.3. Призов на військову службу під час мобілізації.....	191
5.4. Захист цивільного населення у збройних конфліктах.....	213
Питання для самоконтролю.....	229
Література для додаткового вивчення.....	230
Розділ 6. ВІЙСЬКОВИЙ ОBOB'ЯЗОК І ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА.....	231
6.1. Підготовка громадян до військової служби.....	231
6.2. Проходження військової служби.....	245
6.3. Права, обов'язки та юридична відповідальність військовослужбовця.....	252
6.4. Звільнення з військової служби.....	276
6.5. Система військового обліку.....	292
6.6. Гендерні аспекти проходження військової служби.....	305
Питання для самоконтролю.....	308
Література для додаткового вивчення.....	309
Розділ 7. ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД СИЛАМИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	311
7.1. Система, предмет та принципи демократичного цивільного контролю.....	311
7.2. Суб'єкти демократичного цивільного контролю.....	315
7.3. Громадський нагляд.....	322
7.4. Правовий статус громадських, громадських антикорупційних та експертних рад як суб'єктів демократичного цивільного контролю.....	325
7.5. Правові інструменти демократичного цивільного контролю.....	333
7.6. Розвиток доброчесності та запобігання корупції в Збройних Силах України та інших військових формуваннях.....	338
7.7. Женевський центр управління сектором безпеки та його роль у зміцненні демократичного цивільного контролю над Силами оборони.....	347

Питання для самоконтролю.....	351
Література для додаткового вивчення.....	351
Розділ 8. ГАРАНТІЇ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ.....	353
8.1. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад.....	353
8.2. Соціально-правовий захист учасників бойових дій.....	374
8.3. Соціально-правовий захист осіб з інвалідністю внаслідок війни.....	383
8.4. Соціально-правовий захист сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України.....	395
8.5. Соціально-правовий захист військовослужбовців, захоплених у полон, зниклих безвісти за особливих обставин та членів їхніх сімей.....	404
Питання для самоконтролю.....	412
Література для додаткового вивчення.....	412
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	414
ТЕЗАУРУС.....	416
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	446

ПЕРЕДМОВА

Проблеми підвищення ефективності забезпечення національної та воєнної безпеки України в умовах сучасного безпекового середовища, у якому, окрім загроз воєнного та гібридного характеру, зароджуються негативні тенденції розвитку геополітичної та воєнно-політичної обстановки, є сьогодні надзвичайно важливими. Широкомасштабна російська збройна агресія проти України актуалізувала питання, пов'язані з правовим забезпеченням функціонування сектору безпеки і оборони. У процесі відсічі державі-агресору, захисту суверенітету та територіальної цілісності України, функціонування сектору безпеки і оборони потребує правового супроводження. Фактором, який сприяє зростанню значущості військового права у сучасних умовах, є також потреба зберегти притаманний правовій державі високий рівень демократичних стандартів в умовах правових обмежень, введених внаслідок правового режиму воєнного стану. Крім того, розширення кола суб'єктів міжнародного співробітництва у військовій сфері також потребує постійного вдосконалення правового забезпечення. У сукупності ці фактори обумовлюють важливість розвитку галузі військового права України, а також його вивчення.

Важливими питаннями, які потребують відповідного забезпечення і супроводження засобами військового права, нині постають розвиток військово-патріотичного виховання як важливого елементу підготовки до військової служби, гармонізація функціонування системи оборонних закупівель, удосконалення діяльності територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки, нівелювання негативного впливу корупційних ризиків на діяльність Сил оборони, посилення рівня доброчесності військових посадових осіб. Окремої уваги потребують проблеми соціального і правового захисту військовослужбовців і ветеранів, посилення правових гарантій правомірності дій командирів в бойовій обстановці, у тому числі використання бойового імунітету. Досі актуальні питання правового регулювання інформаційного протиборства

та забезпечення ефективності діяльності системи стратегічних комунікацій. Нові правові виклики виникли у зв'язку з переходом на нову модель управління й організації військ, основою якої є корпусна система. Очікують на вирішення проблеми удосконалення військового та військово-цивільного компонентів системи територіальної оборони. Зміна пріоритетів цивільно-військового співробітництва в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності також потребує оновлення доктринального та правового підґрунтя.

Вирішення цих проблем вимагає активного залучення науковців та практиків, масштабної законопроектної роботи, а також підвищення рівня правової грамотності і правової культури всіх суб'єктів військово-правових відносин. Володіння постулатами військового права і знаннями щодо особливостей військового законодавства нині потрібні для правознавців, представників органів військового управління, громадських та релігійних організацій, підприємств, установ та організацій всіх форм власності, органів публічної влади. Запровадження обов'язкової базової загальновійськової підготовки у закладах вищої освіти потребує підвищення рівня військово-правових знань викладачів та здобувачів освіти. Можна констатувати, що знання, вміння та навички у галузі військового права є нині невіддільною складовою професіонала у багатьох сферах суспільних відносин.

У підручнику, який пропонується вашій увазі, зроблено слушну спробу систематизувати правові засади функціонування сектора безпеки і оборони в мовах особливого режиму та військового стану, визначити особливості правового статусу суб'єктів військово-правових відносин, висвітлити правове забезпечення оборони, військового обов'язку та військової служби, соціально-правового захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Окрема увага приділена питанням північноатлантичної інтеграції, висвітлено її динаміку та позитивні для розвитку спроможностей Сил оборони України наслідки. Заслугує на підтримку спроба авторки заповнити термінологічні прогалини військово-правової доктрини, а також постійна концентрація на принципі людиноцентризму і особливостях його застосування в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності.

Впевнений, що матеріали цього підручника будуть корисними для військовослужбовців, правоохоронців, посадових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, викладачів та здобувачів вищої освіти, представників медіа та громадських організацій, юридичних служб підприємств, установ та організацій всіх форм власності, а також всіх, хто цікавиться питаннями військового права.

Віктор МУЖЕНКО,
доктор військових наук,
генерал армії у запасі

ВСТУПНЕ СЛОВО

Система військового права пройшла складний шлях становлення та розвитку. Соціальна необхідність його існування як галузі права обумовлена тривалим веденням бойових дій на території нашої держави, тимчасовою окупацією частини території України, необхідністю зміцнювати військові формування для підвищення рівня обороноздатності та рішучої відсічі російській збройній агресії. Військово-правові відносини нині обмежують інтереси більшості колективних та індивідуальних суб'єктів права, що актуалізує подальший розвиток та удосконалення як теорії військового права, так і норм військового законодавства.

На жаль, у третьому десятилітті XXI століття архітектура міжнародної безпеки продемонструвала свою неефективність щодо запобігання та припинення збройних конфліктів мирними засобами. Наразі триває трансформація геополітичного простору, при цьому вага військового потенціалу держав для визначення їх значущості в регіональному та світовому вимірі невпинно зростає. Використання безпілотних систем, засобів РЕБ та штучного інтелекту революційно змінило театр бойових дій. Можна прогнозувати, що у найближчому майбутньому актуальність військового права буде зростати.

Отож, знання, вміння та навички у галузі військового права стають важливою складовою професійної компетентності юристів, правоохоронців, державних службовців та представників інших професій. Сподіваюся, що зроблена у цьому підручнику спроба висвітлити особливості військово-правових відносин буде корисною для формування цілісного уявлення щодо сутності та змісту функціонування сектору безпеки і оборони України.

Підручник містить базові категорії системи військового права, висвітлення правового статусу його суб'єктів, правових засади оборони України і функціонування сектору безпеки і оборони України в умовах особливого періоду. Окрема увага присвячена правовому статусу Північноатлантичного Альянсу та змінам у системі військового управління України,

які стали можливими завдяки тривалим північноінтеграційним процесам. У виданні детально висвітлено особливості правового регулювання військової служби та гарантії соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, а також розкрито сутність та описано правові інструменти демократичного цивільного контролю над силами оборони, з урахуванням сучасних реалій ведення бойових дій.

Цей підручник спрямовано на широку аудиторію читачів: курсантів, студентів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів вищих закладів освіти і факультетів юридичної спрямованості усіх форм навчання, вищих військових навчальних закладів, а також військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, представників громадських організацій і всіх, хто цікавиться питаннями військового права.

Висловлюю щире подяку керівництву та науково-педагогічному колективу Львівського державного університету внутрішніх справ за можливість підготувати й оприлюднити цей підручник. Особливі слова вдячності за постійну методологічну та методичну підтримку моїх зусиль хочу адресувати професору І. М. Коропатніку, полковнику О. О. Ноздрачову, професору Н. П. Христинченку. Дякую вам, шановні колеги, за те, що завжди знаходили час для відповіді на мої запитання і надавали всю можливу допомогу. І найтепліші слова вдячності – моїй сім'ї: Станіславу, Ігорю та Людмилі.

Ірина ШОПІНА

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>

Розділ 1

СИСТЕМА ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА

- 1.1. Поняття, методи, принципи військового права*
- 1.2. Місце військового права у системі правових наук*
- 1.3. Школи військового права*
- 1.4. Історія військового права*
- 1.5. Структура військового законодавства*

1.1. Поняття, методи, принципи військового права

Існування будь-якої держави залежить від її спроможності захистити свій народ, територію і державний устрій. Конституція України у ч. 1 ст. 17 визначила захист суверенітету і територіальної цілісності України найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу¹. Правова регламентація відносин, які виникають у сфері оборони держави та під час функціонування сил оборони, здійснюється нормами військового права.

Військове право – це комплексна галузь права, яка регулює суспільні відносини, пов'язані з організацією функціонування військових формувань та захистом держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Військове право як комплексна галузь права характеризується такими ознаками:

1) предметом його регулювання є військово-правові відносини, які мають повторюваний характер та є предметом особливого виду контролю, який складається з внутрішнього, притаманного всім державним інституціям, та зовнішнього, притаманного лише військовому праву – демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони;

2) соціальна необхідність існування військового права обумовлена тривалим веденням військових (бойових) дій

¹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

на території нашої держави, окупацією частини території України, необхідністю зміцнювати військові формування для підвищення рівня обороноздатності та адекватної відсічі російській збройній агресії, а також для вирішення завдань підвищення сумісності сил оборони з Північноатлантичним альянсом (НАТО);

3) військово-правові відносини обмежують інтереси більшості суб'єктів права, як колективних (Верховна Рада України, органи виконавчої влади та місцевого самоврядування в частині забезпечення ними обороноздатності держави; підприємства, установи та організації всіх форм власності в частині виконання ними мобілізаційних завдань), так і індивідуальних (військовослужбовців військових формувань, військовозобов'язаних; осіб, звільнених з військової служби); а в контексті функціонування системи національного спротиву – всіх громадян України;

4) про актуальність формування військового права як комплексної галузі права свідчить розвиток військового законодавства: наразі, крім Конституції України, військово-правові відносини регулюються більш ніж 60 законами України та декількома тисячами підзаконних правових актів, кількість та розгалуженість підтверджують гостру потребу унормування військово-правових відносин;

5) державний інтерес та державна підтримка військово-правових відносин виявляються як в створенні в перші дні існування Української держави військових формувань, на які покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності; так і системою правового захисту вказаних відносин, включаючи інститут юридичної відповідальності за вчинення військових деліктів, заходи соціально-правового захисту військовослужбовців тощо). В умовах широкомасштабної російської збройної агресії законотворча робота в царині військово-правових відносин є пріоритетною з-поміж інших питань законодавчої діяльності;

6) військово-правові відносини характеризуються наявністю поєднання інтересів держави, громадянського суспільства та окремих фізичних та юридичних осіб у забезпеченні визначених Конституцією України права громадян на життя, здоров'я, свободу, особисту недоторканість, права всіх

суб'єктів суспільних відносин на охорону власності, які було грубо порушено внаслідок російської збройної агресії, і додержання яких у майбутньому потребує постійного удосконалення діяльності військових формувань та її правових засад;

7) унікальною рисою військового права, за допомогою якої можна здійснити його відмежування від інших галузей права, є наявність в ньому інституту операційного права² – комплексу правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають під час ведення військових (бойових) дій;

8) військове право містить декілька притаманних лише йому правових режимів: воєнного стану; операції об'єднаних сил.

Отже, предмет військового права – це військово-правові відносини, які становлять регульовані правовими нормами суспільні відносини, що виникають під час функціонування військових формувань, підготовки до захисту і здійснення захисту держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Особливістю військово-правових відносин є їх комплексний характер, який обумовлює одночасну їх належність як до сфери публічно-правових, так і приватно-правових відносин (хоча частка публічно-правових відносин є значно більшою).

За змістовою ознакою військово-правові відносини, що утворюють предмет військового права, можна розділити на такі основні види:

- правовідносини, пов'язані з функціонуванням окремих складових сил оборони (Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної спеціальної служби транспорту України тощо);
- правовідносини, які виникають під час підготовки громадян до військової служби та до національного спротиву;
- правовідносини, які виникають під час вступу на військову службу, її проходження та звільнення з військової служби;
- правовідносини, пов'язані з реалізацією правового статусу військовослужбовця (його прав, обов'язків, гарантій його діяльності та юридичної відповідальності);

² Гуцин О. О. Операційне право. Правила застосування сили. Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.

– правовідносини у сфері правового забезпечення функціонування військових формувань (у тому числі діяльності їх служб правового забезпечення, судового представництва, яке має особливий характер, тощо);

– правовідносини, які виникають під час здійснення військових (бойових) дій (операційні правовідносини)³, у тому числі під час дії правових режимів воєнного стану, антитерористичної операції, операції об'єднаних сил тощо;

– правовідносини, пов'язані з оборонним плануванням;

– правовідносини у сфері цивільного демократичного контролю над сектором оборони;

– правовідносини, що виникають під час цивільно-військового співробітництва та здійснення стратегічних комунікацій сил безпеки і оборони;

– правовідносини, пов'язані з організацією та здійсненям національного спротиву, у тому числі руху опору та територіальної оборони;

– правовідносини, які виникають під дію, спрямованих на досягнення взаємосумісності у рамках північноатлантичної інтеграції та інших векторів міжнародного співробітництва.

Методи військового права становлять специфічні способи та прийоми правового регулювання, завдяки яким відбувається вплив на військово-правові відносини. Оскільки військове право є комплексною галуззю права, предмет якої поєднує публічно-правові та приватно-правові відносини, серед його методів насамперед необхідно згадати імперативний та диспозитивний.

Імперативний метод військового права – притаманний відносинам влади, субординації та підпорядкування способ впливу на суспільні відносини, за якого вищий за ієрархією суб'єкт безальтернативно визначає зміст та межі дій нижчого за ієрархією суб'єкта, а останній не має можливості вибору варіантів своєї поведінки. Не зважаючи на важливість імперативного методу для розвитку військово-правових відносин, існують обставини, за яких він не може бути застосований:

³ Гуцин О. О. Операційне право. Правила застосування сили. Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.

так, стаття 60 Конституції України визначає, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази, а за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність.

Диспозитивний метод військового права – це спосіб правового регулювання, що характеризується відсутністю підпорядкування, наявністю рівних прав суб'єктів військово-правових відносин і можливістю вибору ними варіантів своєї поведінки. Диспозитивний метод притаманний відношенням сил оборони з інститутами громадянського суспільства, соціально-правовому захисту військовослужбовців, реалізації ними особистих немайнових прав тощо.

Крім імперативного і диспозитивного методів, військово-му праву притаманний і *метод рекомендацій*, який є створенням зразкової правової моделі поведінки суб'єктів військово-правових відносин, які можуть обирати певні варіації її додержання або створювати власні правові моделі у межах правових приписів. Метод рекомендацій, наприклад, застосовано під час затвердження наказом Міністерства оборони України від 3.01.2024 № 7 Типового положення про Ради сержантів (Ради старшин) у Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту.

Визначальною ознакою будь-якої галузі права є принципи – основоположні засади, на яких ґрунтується система правових норм, що визначають спрямованість нормотворчої та напрями вдосконалення правозастосовної діяльності. *Принципи військового права – це засадничі положення, які визначають соціальну спрямованість військово-правових відносин, концептуальні вимоги до змісту військово-правових норм і напрями їх вдосконалення.*

Структура принципів військового права охоплює два види останніх: загальні, притаманні всім галузям права, і спеціальні, які характеризують відмінності основоположних засад цієї галузі права.

Загальні принципи військового права включають: *принципи законності; верховенства права; пріоритету прав і свобод людини; гуманізму; демократизму; правової визначеності; пропорційності; науковості; толерантності.*

Принцип законності визначає відповідність діяльності суб'єктів військово-правових відносин Конституції і законам України. Відповідно до положень ч. 2 ст. 6 Основного Закону, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Суб'єкти військово-правових відносин, які належать до вказаних гілок влади, у своїй діяльності не можуть виходити за межі визначеної законом компетенції, і, одночасно, мають виконувати визначені законом обов'язки, які є складовою їх правового статусу. Законність як принцип функціонування військових формувань відображена у правових актах, якими регламентовано їх діяльність (ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України», ст. 3 Закону України «Про Національну гвардію України», ст. 3 Закону України «Про Службу безпеки України», ст. 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» тощо).

Розуміння *принципу верховенства права* ґрунтується на концепції природного права, відповідно до якої право завжди ширше за своїм змістом, ніж закон, оскільки включає, крім правових приписів, ідеї та уявлення про порядок, справедливість та найбільш оптимальну організацію держави та суспільства. Так, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) у доповіді про верховенство права (2011 р.) вказала на такі його необхідні елементи: 1) законність, у тому числі прозорість, підзвітність і демократичний порядок ухвалення законів; 2) правову визначеність, яка передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права та юридично забезпечену можливість скористатися цим правом; 3) заборону державного свавілля, у тому числі обмеження дискреційних повноважень органів держави, обґрунтованість їх рішень; 4) ефективний доступ до правосуддя в незалежних і неупереджених судах, судовий контроль за законністю та конституційністю актів державної влади, функціонування незалежної адвокатури, виконання рішень судів; 5) додержання прав людини, передусім гарантованість права на ефективний засіб правового захисту, справедливий суд, бути вислуханим, презумпцію невинуватості, заборону зворотної дії закону; 6) недискримінацію і рівність перед законом, що передбачає відсутність законів, які містять дискримінаційні положення відносно певних осіб

чи їх груп або закріплюють правові привілеї, заборону дискримінаційного тлумачення або застосування закону⁴.

Верховенство права як принцип військового права уявляє собою відповідність затверджених у встановленому порядку норм військового права та правореалізаційної діяльності у всіх її формах (використання, виконання, дотримання, застосування) вимогам щодо первинності права порівняно з суб'єктивними уявленнями та оцінками представників державних інститутів, посадових осіб органів державної влади та інших суб'єктів військово-правових відносин. політичних процесів. Одним із прикладів механізму реалізації принципу верховенства права є процедура оголошення Верховною Радою України за поданням Президента України стану війни, закріплена у Конституції України та у Законі України «Про правовий режим воєнного стану».

Принцип пріоритету прав і свобод людини означає первинність комплексу непорушних юридичних можливостей людини і громадянина, визначених міжнародними правовими документами, Конституцією та законами України. Генеральна Асамблея ООН 10 грудня 1948 року у своїй резолюції 217 А (III) проголосила Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти повазі цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією. Невідчужуваність і непорушність прав і свобод людини були визначені у ст. 21 Конституції України, а у ст. 22 закріплено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані, при цьому при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

⁴ Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : моногр. у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Конус-Ю, 2008. Кн. 2 : Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. 314 с.

У ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України» визначено, що останні проводять свою діяльність на засадах поваги до людини, її конституційних прав і свобод, схожі положення містяться й в інших правових актах, які регламентують правовий статус суб'єктів військово-правових відносин.

Сутність *принципу гуманізму* полягає у визнанні людини, її особистості, гідності, фізичного та психічного здоров'я цінністю, яка має визначати спрямованість діяльності держави, її інституцій, посадових осіб органів публічної влади, представників військових формувань тощо, включаючи заборону використовувати ті способи ведення бойових дій, які не виправдовуються воєнною необхідністю. Принцип гуманізму відображено у Гаазьких конвенціях 1899 та 1907 рр., Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 р. про захист жертв війни та інших міжнародних правових документах, віднесених до джерел військового права. Гуманізація передбачає беззастережне визнання загальнолюдських чеснот (милосердя, доброта, чесність, справедливість, гідність тощо), формування громадянина-патріота. Виховання і самовиховання має набути характеру системної і цілеспрямованої діяльності з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі⁵. У підручнику з операційного права, підготовленому фахівцями Міністерства оборони Сполучених Штатів Америки, зазначається: «Незважаючи на те, що військова необхідність виправдовує певні дії, необхідні для перемоги над ворогом якомога швидше та найбільш ефективно, військова необхідність не може виправдати дії, що не є необхідними для досягнення цієї мети, такі як жорстокість або невинуватене насильство. Більше того, як тільки було досягнуто військової мети, подальше заподіяння страждань вже не є необхідним і його варто уникати. Наприклад, якщо комбатант противника став *hors de combat* (наприклад, його захопили або він був сильно поранений), немає жодної військової мети продовжувати його атакувати. Таким чином, принцип гуманності забороняє робити комбатантів противника, що стали *hors de combat*, ціллю атаки. Так само принцип гуманності

⁵ Іноземцев Т. Гуманістична спрямованість виховної роботи в підрозділах Збройних Сил України. *Педагогічні науки*. 2016. № 65. С. 71–78.

вважався джерелом імунітету цивільного населення від атак, тому що його ненаступальна та нешкідлива природа означають, що атака на них не має військової мети»⁶. В аспекті правил ведення війни принцип гуманності охоплює основні гарантії для осіб, які потрапили до рук ворога; захист цивільного населення та цивільних об'єктів; захист військово-медичного персоналу, підрозділів та транспорту; заборону використання зброї, що спричиняє надмірну шкоду; і заборону використання неприцільної зброї⁷.

Принцип демократизму втілено у закріпленні в нормах права, які визначають правовий статус людини і громадянина, участь народу у формуванні органу законодавчої влади – Верховної Ради України, до компетенції якої належить як прийняття законів, так і низка функцій щодо призначення деяких вищих посадових осіб (Прем'єр-Міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, кандидатури яких вносяться Президентом України відповідно до ст.ст. 85, 106, 114 Основного Закону). Принцип демократизму як принцип військового права обумовлює й те, що Президент України, який є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Участь народу в управлінні державними справами як один із елементів принципу демократизму знаходить свій прояв в існуванні демократичного цивільного контролю – комплексі здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України⁸.

⁶ Operational Law Handbook. International and Operational Law Department. The Judge Advocate General's Legal Center & School, U.S. Army. Charlottesville, Virginia, 16-th Edition. 2016. 551 p.

⁷ Там само.

⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Принцип правової визначеності передбачає таке викладення змісту правової норми, яке дає змогу усвідомлювати її зміст за мінімальних довірливих тлумачень, а також можливість безперешкодно застосовувати правові приписи на практиці. Сутність принципу правової визначеності пов'язують з наявністю зобов'язань органів публічної влади забезпечити легкість з'ясування права тими, до кого воно застосовується, і набуття останніми можливості у разі необхідності скористатися правом, так само як і способом, за допомогою якого воно буде підлягати застосуванню і тлумаченню. Інший аспект поняття принципу правової визначеності має вигляд принципів, згідно з якими закон не має зворотної сили⁹. Одним із проявів принципу правової визначеності є положення п. 35 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, відповідно до яких наказ повинен бути сформульований чітко і не може допускати подвійного тлумачення¹⁰.

Принцип пропорційності становить відповідність між метою правового регулювання та способом її досягнення. Вказаний принцип знаходить свій прояв у встановленні розумного балансу приватних і публічних інтересів у сфері правового регулювання, при цьому цілі обмежень прав мають бути істотними, а засоби їх досягнення обґрунтованими і мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються¹¹. Це виявляється, наприклад, у встановленні у п. 3 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України вимоги щодо умілого поєднання повсякденної вимогливості командирів і начальників до підлеглих без приниження їх особистої гідності, з дотриманням прав і свобод, постійної турботи про них та правильного застосування засобів переконання, примусу й громадського впливу колективу¹².

⁹ Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за ред. Р. А. Петрова. Київ : Істина, 2011. 376 с.

¹⁰ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Дата оновлення: 23.06.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14>

¹¹ Тertiшник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Науково-практичний коментар*. Вид. 21-ше, доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2024. 1060 с.

¹² Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

Принцип науковості охоплює вимоги щодо використання у нормотворчій, правореалізаційній, аналітичній та право-модельючій діяльності лише тих методів та способів, які характеризуються достовірністю та надійністю, дозволяють отримати об'єктивну інформацію щодо змін в оточуючому середовищі і досягти бажаного стану розвитку військово-правових відносин. Так, для реалізації вказаного принципу Указом Президента України № 127 від 04.03.1992 року було утворено Національний інститут стратегічних досліджень, до основних завдань якого належить науково-методичне забезпечення проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони¹³; наукове обґрунтування, аналіз та оцінка проблем і перспектив суспільно-політичного розвитку України; наукове супроводження здійснення Президентом України, Радою національної безпеки і оборони України повноважень у сфері національної безпеки України; дослідження проблемних питань економічного, демографічного, соціального, гуманітарного, етнополітичного, воєнно-політичного, зовнішньополітичного, інформаційного, екологічного розвитку України тощо. Результати наукових досліджень Інститут подає на розгляд Президентові України у вигляді проектів програмних документів, експертиз нормативно-правових актів, аналітичних довідок та пропозицій щодо основних засад внутрішньої та зовнішньої політики, шляхів вирішення загальнодержавних та регіональних проблем суспільного розвитку¹⁴.

Принцип толерантності означає повагу до ціннісних, правових, політичних, світоглядних та інших поглядів суб'єктів військово-правових відносин, навіть якщо вони не відповідають позиціям інших учасників правовідносин, але при цьому не порушується норма закону. В європейській історії виникнення толерантності в її правовому вимірі пов'язують із затвердженням королем Франції Генріхом IV у квітні 1598 року Нантського едикту, який закріплював певні громадянські права за французькими протестантами (гугенотами),

¹³ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

¹⁴ Національний інститут стратегічних досліджень : офіційний сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua/>

що поклало початок визнанню на державному рівні важливості релігійної терпимості. Проте сьогодні зміст принципу толерантності є значно ширшим і включає не лише заборону дискримінації за певними ознаками, а й виховання поваги до відмінних від загальноприйнятих поведінки та способу життя, якщо при цьому не порушуються правові приписи.

До спеціальних принципів військового права належать принципи централізації та спеціалізації, єдиноначальності та колегіальності, рівного доступу громадян до військової служби, відкритості для демократичного цивільного контролю, детальної регламентації військових відносин та військової стандартизації.

Принципи централізації та спеціалізації мають розглядатися у своїй єдності, оскільки порушення балансу в їх застосуванні може призвести або до домінування тоталітарних проявів, або до наростання хаотичних тенденцій у системі військового управління. Принцип централізації означає єдність форм, методів та правових засобів діяльності суб'єктів військово-правових відносин, які встановлює єдиний керуючий орган; сутність принципу спеціалізації полягає в існуванні можливості динамічних змін розподілу керівних впливів у секторі безпеки і оборони внаслідок зміни характеру загроз. У Законі України «Про національну безпеку України» принцип централізації закріплено у ст. 13, відповідно до положень якої керівництво у сферах національної безпеки і оборони відповідно до Конституції України здійснює Президент України, який: забезпечує державну незалежність та національну безпеку; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Міністерство оборони України забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період. Разом з тим у тому ж Законі знайшов своє відображення і принцип спеціалізації, який передбачає надання певним державним органам правового статусу головного органу у системі центральних органів виконавчої влади в певних сферах і за певних обставин. Так, наприклад, Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого

функціонування транспорту в мирний час та в особливий період, зокрема виконання завдань з технічного прикриття, відбудови, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України. Із введенням воєнного стану Державна спеціальна служба транспорту приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням в умовах дії правового режиму воєнного стану і підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України, про що зазначається в указі Президента України про введення воєнного стану, який затверджується Верховною Радою України. Так само має свої особливості у мирний час та за умов дії правового режиму воєнного стану правовий статус Національної гвардії України та інших суб'єктів військово-правових відносин.

Принципи єдиноначальності та колегіальності також мають розглядатися у нерозривному взаємозв'язку. Принцип єдиноначальності означає, що суб'єкт військово-правових відносин отримує свої повноваження лише від одного керівника (начальника, посадової особи) та відповідає за свою діяльність перед ним. Дія вказаного принципу пронизує відносини між такою категорією суб'єктів військового права як військовослужбовці. Так, відповідно до п. 6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України право командира – віддавати накази і розпорядження, а обов'язок підлеглого – їх виконувати, крім випадку віддання явно злочинного наказу чи розпорядження. Наказ має бути виконаний сумлінно, точно та у встановлений строк. Відповідальність за наказ несе командир, який його віддав. У разі непокори чи опору підлеглого командир зобов'язаний для відновлення порядку вжити всіх передбачених законами та військовими статутами заходів примусу аж до арешту винного й притягнення його до кримінальної відповідальності¹⁵. Однак у правовому статусі інших суб'єктів військового права – Президента України, Верховної Ради України, Ради національної безпеки і оборони України та ін. – досить часто простежується домінування принципу колегіальності,

¹⁵ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551- XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

який передбачає залучення до процедури прийняття рішень колективних суб'єктів та використання особливого порядку прийняття вказаних рішень – простою чи кваліфікованою більшістю. Так, процедура оголошення стану війни, відповідно до ст.ст. 85, 106 Конституції України та ст. 5 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», ґрунтується на засадах принципу колегіальності. Так само правовідносини, які виникають між Президентом України і Радою національної безпеки і оборони України, містять численні приклади реалізації вказаного принципу.

Принцип рівного доступу громадян до військової служби означає відсутність дискримінації за ознаками раси, національності, громадянства, гендерної приналежності, віросповідання під час прийняття рішення про прийняття на військову службу. Вказаний принцип як принцип військового права втілено у ч. 6 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», відповідно до якої у випадках, передбачених законом, іноземці та особи без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, можуть у добровільному порядку (за контрактом) проходити військову службу у Збройних Силах України. В останні роки зроблено успішні спроби подолати деякі прояви гендерної дискримінації відносно жінок-військовослужбовиць.

Принцип відкритості для демократичного цивільного контролю означає існування правового механізму, у межах якого органи публічної влади та громадськість мають змогу отримувати інформацію щодо отримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина; зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони; стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними засадами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони. Правові засади

функціонування правового механізму демократичного цивільного контролю викладено у Законі України «Про національну безпеку України».

Важливість додержання *принципу детальної регламентації військової відносин* обумовлена підвищеним рівнем небезпек та ризиків, з якими пов'язана реалізація багатьох видів військово-правових відносин – від проходження військової служби до оголошення стану війни. Зміст цього принципу полягає у спрямованості дій нормотворця на прогнозування основних, типових та нетипових, ситуацій, що виникають під час реалізації суб'єктами військово-правових відносин своїх повноважень, і визначенні найбільш ефективних та безпечних процедур, спрямованих на вирішення поставлених перед ними завдань.

З принципом детальної регламентації тісно пов'язаний *принцип військової стандартизації* – досягнення високого рівня взаємодії між збройними силами різних країн за рахунок уніфікації військової термінології, процесів управління, обміну інформацією, технічних процесів, військової техніки та озброєнь. Сьогодні в Україні триває процес наближення нормативно-правових та нормативних актів, якими регламентується діяльність військових формувань, до системи стандартів НАТО у межах *Standardization Agreement* або *STANAG* – міжнародного договору, який регламентує загальні правила та визначає спільний порядок дій у сфері військової стандартизації.

Принципи військового права знаходять своє практичне втілення у функціях військового права – основних напрямках правового впливу на суспільні відносини у військовій сфері з метою досягнення бажаного стану їх розвитку. Традиційно функції права поділяють на загальносоціальні та спеціально-юридичні.

До загальносоціальних функцій військового права слід віднести організаційно-інтегративну функцію, яка охоплює найважливіші ідеологічні, прагматичні й емпіричні аспекти впливу права на державу, суспільство, людину. Вона є різноплановою структурою, яка складається з об'єднання правових інститутів, норм, галузей права на базі принципів верховенства права, законності, відповідальності держави, правової безпеки особи, соціальної справедливості.

Ця функція, в сенсі інтеграції суспільства, об'єднання різних верств населення для досягнення певного рівня життя, втілення в життя важливих ідей, зокрема ідеї побудови демократичного громадянського суспільства і правової соціальної держави, є визначальною серед інших функцій права¹⁶.

Організаційно-інтегративна функція військового права – це комплекс дій суб'єктів військово-правових відносин, спрямованих на додержання прав людини і громадянина, зміцнення громадянського суспільства, розвиток системи публічного управління, забезпечення захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз¹⁷.

Економічну функцію військового права слід розуміти як забезпечення економічного потенціалу держави, суб'єктів економічних відносин всіх форм власності, з метою досягнення високого рівня обороноздатності держави, розвитку оборонно-промислового комплексу з метою адекватного реагування на воєнні загрози і виклики. Вказана функція здійснюється як безпосередньо через регулювання правомірних дій учасників економічних відносин, так і опосередковано – шляхом визначення санкцій або їх реалізації за вчинення правопорушення в сфері економіки¹⁸.

Інформаційно-формуюча функція військового права становить вплив за допомогою норм військового права на людину, суспільство, органи публічної влади, військові формування з метою зміцнення правової та інформаційної культури, усвідомлення змісту прав, обов'язків та гарантій їх додержання, особливостей юридичної відповідальності за порушення правових приписів, а також для досягнення високого рівня

¹⁶ Журавський В. С., Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / за ред. В. С. Журавського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 340 с.

¹⁷ Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 338 с.

¹⁸ Наливайко О. І. Поглиблення правового захисту як форма демократизації правових систем (питання теорії). *Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем* : матеріали Міжнар. наук. конфер. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Коррецького НАН України, 2000. С. 325–327.

інформаційної компетентності як невід'ємної складової підвищення ефективності функціонування системи військового управління. Завдяки отриманню правової інформації громадяни стають активними учасниками соціальних процесів, системи управління. Така інформація характеризується складністю і великою кількістю утворюючих її елементів, властивостей, зв'язків і функцій. Правова поінформованість надає можливість здійснювати швидкий вибір способів і засобів вирішення проблем і завдань¹⁹.

Спеціально-юридичні функції військового права включають регулятивну і охоронно-захисну. Зміст регулятивної функції військового права полягає у встановленні позитивної моделі поведінки суб'єктів військово-правових відносин шляхом визначення їх правового статусу та правових процедур, за допомогою яких він реалізується.

Регулятивна статична функція виражається у впливі права на суспільні відносини шляхом їх закріплення у тих чи інших правових інститутах, у чому і полягає одне із завдань (призначень) правового регулювання²⁰.

Специфіка охоронно-захисної функції військового права полягає у відновленні порушених прав і компенсації понесених втрат, що пов'язуються із визнанням неправомірних дій нікчемними та поверненням до первісного стану, відшкодуванням правопорушником завданої шкоди, стягненням збитків, компенсацією втрат; покаранні правопорушника, обмеженні його прав, покладенні на нього додаткових юридичних обов'язків та обтяжень; попередженні можливих правопорушень, тобто: по-перше, запобіганні вчиненню нових протиправних діянь особою, яка вже вчинила правопорушення, шляхом застосування до неї відповідних обмежувальних заходів; по-друге, загальне запобігання правопорушенням у суспільстві завдяки демонстрації невідворотності настання несприятливих наслідків у разі вчинення протиправних дій²¹.

¹⁹ Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 338 с.

²⁰ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.

²¹ Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин, С. П. Погребняк, В. С. Смодинський та ін. ; за ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2015. 368 с.

У сфері реалізації військово-правових відносин існує велика кількість ризиків та небезпек, пов'язаних як з порушенням прав і свобод людини і громадянина, так і загрозами державному суверенітету, територіальній цілісності, демократичному конституційному ладу, власності тощо. Охоронно-захисна функція військового права становить комплекс правових заходів, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки та зміцнення демократичного цивільного контролю за законністю функціонування сил оборони.

1.2. Військове право у системі правових наук

Система військового права становить особливим чином організовану сукупність його норм та інститутів, яка характеризується їх єдністю, узгодженістю та несуперечливістю. Система військового права є підсистемою щодо системи права України, яку слід розуміти як створену в результаті діяльності людей, інтегровану принципами права, зумовлену поєднанням приватних і публічних інтересів сукупність правових норм, внутрішня організація якої характеризується їх єдністю, узгодженістю, диференціацією та групуванням у відносно самостійні структурні утворення²². Найбільшою структурною одиницею системи права є галузь права – сукупність норм права, які характеризуються однорідністю та належать до однієї сфери суспільних відносин.

У системі права України виокремлюють три групи галузей права. По-перше, це публічні галузі права, які включають якісно однорідні правові норми, що регулюють відносини, в основі яких знаходиться публічний інтерес – інтерес усього суспільства або значної його частини. До правовідносин, заснованих на публічному інтересі, належать конституційно-правові, адміністративно-правові, фінансово-правові, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та інші види суспільних відносин.

²² Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.

По-друге, це приватні галузі права, в основі виокремлення яких знаходиться приватний інтерес – інтерес окремих учасників суспільних відносин, який не носить загальний для всього суспільства характер. Приватними галузями права вважаються цивільне, господарське, сімейне, трудове, житлове право.

По-третє, це комплексні галузі права, в основі яких поєднуються публічний та приватний інтереси. Класичним прикладом комплексної галузі права є інформаційне право, яке містить як правові норми у сфері обігу інформаційних ресурсів, розробки і застосування інформаційних технологій, забезпечення інформаційної безпеки (публічні правовідносини), так і у сфері надання послуг і виконання робіт за напрямками інформаційної діяльності (приватні правовідносини). *Структура військового права як комплексної галузі права виступає зовнішнім вираженням системи останнього і включає дві основні підсистеми: публічно-правову та приватно-правову.* Публічно-правовими є відносини, пов'язані з функціонуванням Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної спеціальної служби транспорту України; з оборонним плануванням, демократичним цивільним контролем тощо. Правовідносини, пов'язані з соціально-правовим захистом військовослужбовців, є за сутністю приватно-правовими.

Військове право має органічні зв'язки з приватними і публічними галузями права України. Воно тісно пов'язано з *конституційним правом*, яке регулює конституційно-правовий статус вищих органів держави – Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, встановлює призначення та обмеження у функціонуванні Збройних Сил України, регламентує процедуру введення правового режиму воєнного стану тощо. *Адміністративне право* регулює відносини, пов'язані з публічним адмініструванням в секторі безпеки і оборони, визначає правовий статус органів виконавчої влади, у тому числі Міністерства оборони України, військово-цивільних та військових адміністрацій. Нормами *адміністративно-деліктного права* визначаються особливості адміністративної відповідальності за вчинення військових

адміністративних правопорушень. Норми цивільного права регулюють відносини, пов'язані з особистими немайновими правами громадян, у тому числі військовослужбовців, а також із володінням, користуванням та розпорядженням майном, відшкодуванням майнової шкоди, що безпосередньо впливає на правовий режим військового майна. *Трудове право та право соціального забезпечення* визначають загальні засади трудових відносин та відносин у сфері соціального захисту, які є правовим підґрунтям для соціально-правового захисту військовослужбовців. Норми кримінального права регламентують кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. *Інформаційне право* регулює вимоги до обігу інформації та інформаційної діяльності в секторі безпеки і оборони, визначає обсяг інформаційних прав людини і громадянина, що виступають основою інформаційно-правового статусу військовослужбовця. Призначення норм *міжнародного гуманітарного права* полягає в обмеженні засобів ведення збройних конфліктів та забезпеченні захисту їх жертв. Існує зв'язок між нормами військового і екологічного, цивільного процесуального, кримінального процесуального, адміністративного процесуального та інших галузей права. Водночас інші галузі права окреслюють загальні засади вказаних правовідносин, які деталізуються і набувають свого правового змісту завдяки нормам військового права.

Первинним структурним елементом військового права є *військово-правова норма* – санкціоноване у встановленому порядку державою в особі її компетентних органів правило поведінки, яке встановлює права та обов'язки суб'єктів військово-правових відносин та визначає юридичну відповідальність за їх порушення. Особливістю військово-правових норм є комплексний характер деяких з них: так, з елементами норм військового права в їх структурі можуть поєднуватися елементи норм конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного та інших галузей права.

Базовим рівнем поєднання правових норм є інститут права – сукупність військово-правових норм, призначених для регулювання окремих якісно однорідних військово-правових

відносин. Система військового права включає правові інститути військової служби, демократичного цивільного контролю, операційного права, правового забезпечення діяльності військ (сил) та ін.

Військове право за змістовно-цільовим критерієм може розглядатися як галузь права, наука та навчальна дисципліна. Викладені вище особливості характеризують військове право як комплексну галузь права. Військове право як наука становить сукупність теорій, концепцій, парадигм, понятійного та методологічного апарату, які характеризують закономірності виникнення, існування та розвитку військово-правових відносин у державі та суспільстві. Наука військового права виступає теоретико-методологічним підґрунтям військового права як галузі права і як навчальної дисципліни. Крім того, наукові напрацювання сприяють вдосконаленню військового законодавства – сукупності правових норм, якими регулюються військово-правові відносини. Військове право як навчальна дисципліна – це розгорнутий опис комплексу знань щодо системи військового права. Мета вивчення дисципліни «військове право» – сформулювати у здобувачів освіти наукове уявлення щодо місця та ролі цієї галузі права у системі права України, закономірностей виникнення, існування та розвитку військово-правових відносин, військово-правових норм, які їх регулюють.

1.3. Школи військового права

Розуміння сутності військового права у політичній, правовій та науковій думці мало значні відмінності, що було обумовлено диференціацією світоглядних засад дослідників. Однією із перших наукових шкіл, у межах яких було вироблено теоретико-методологічний апарат військово-правових досліджень, вважається давньокитайська, представлена генералом і військовим стратегом Сунь Цзи (VI–V ст. до н. е.) та його послідовниками. Його трактат «Закони війни учителя Суня» (у спрощеному перекладі – «Мистецтво війни») суттєво вплинув на формування військового права країн Азії, а згодом – Сполучених Штатів Америки. До основних постулатів теорії Сунь Цзи, які зберегли актуальність і нині,

слід віднести такі вимоги до організації збройних сил, як здійсненість законів і наказів, навченість командирів та солдатів, прозорість процесів нагородження і покарання військово-службовців, а також розуміння органічної єдності процесів дипломатії, мобілізації та розвідки²³.

У стародавній період відносини війни належали до основних видів міжнародного спілкування. У середовищі перших держав і державних утворень відбулося становлення міжнародно-правових звичаїв щодо процедури оголошення, ведення, закінчення війни. Питанням вивчення війни в стародавній період як альтернативи мирним відносинам завжди присвячувалася достатня кількість наукових праць. У більшості з них основна увага приділена дослідженню засобів та особливостей ведення військових дій у Стародавньому Римі. Більшість відомостей про формування законів і звичаїв війни можна взяти з праць античних істориків – Тіта Лівія, Полібія, римської політико-правової доктрини – Цицерона та загальнофілософських творів. Так, римський політик і філософ Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н.е.) визнавав існування права, що регулює відносини між народами, у першу чергу, у контексті війни. «Існує навіть така річ, як право війни (*jus bellicum*)... умови присяги повинні часто додержуватися і по відношенню до суперника... Регул не мав права порушити умови і угоди, укладені з іноземним противником: римляни мали справу з відкритим і визнаним суперником, і саме до цієї категорії застосовується *jus fetiale*, так само, як і багато додержуваних правил»²⁴.

Перше відоме українське визначення військового права і пояснення причин його виникнення належить уродженцю Кременчуцького району Полтавської області, випускнику Києво-Могилянської академії Я. П. Козельському. У 1768 році у своїй праці «Філософічні пропозиції, створені надвірним радником і правлячого Сенату секретарем» Я. П. Козельський

²³ Сунь-Цзи. Мистецтво війни ; перекл. з англійської Ганна Литвиненко. Харків : КСД, 2016. 128 с.

²⁴ Денисенко В. В. Поняття справедливої війни та правова регламентація її оголошення в Стародавньому Римі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 15–21.

зазначив: «Військове право вигадано спеціально для виправдання жорстокостей війни. Насправді поняття військового права є не що інше, як нелюдське бажання, поєднане з могутністю і силою, щоб завдавати своєму ближньому всіляку шкоду, і навіть саму смерть, без страху покарання»²⁵. Таке негативне ставлення до можливості і необхідності регулювання військово-правових відносин почасти пояснювалося впливом на Козельського ідей французького просвітителя Жан-Жака Руссо, який мав доволі суперечливі погляди на сутність війни. Однак саме життя постійно підтверджувало актуальність та доцільність створення і закріплення правових норм, покликаних регулювати військово-правові та пов'язані з ними відносини, оскільки це дає змогу зменшити фізичну та матеріальну шкоду, що спричиняється як цивільному населенню, так і військовослужбовцям.

Новий імпульс для розвитку доктрини військового права був пов'язаний зі спробами на межі XIX і XX століть, продовженими після Першої та Другої світових війн на міжнародному рівні убезпечити комбатантів, некомбатантів та цивільне населення від жорсткого поводження, страждань, шкоди їх життю та здоров'ю, якої можна було б запобігти. У цей період приймається низка правових документів, серед яких Женевські та Гаазькі конвенції. Втім, указані правові документи насамперед є актами міжнародного законодавства, джерелами міжнародного гуманітарного права. Внутрішнє ж законодавство багатьох держав переважно не відрізнялося високим рівнем імплементації вказаних положень в аспекті впровадження їх у системи військового управління, навчання та виховання військовослужбовців.

Нова парадигма військового права починає формуватися наприкінці 50-х років минулого століття. У 1957 році виходить робота американського політолога Самуеля Філліпса Гантінгтона «Солдат і держава: теорія і політика військово-цивільних відносин» (1957), яка була прийнята доволі неоднозначно після її публікації, але нині розглядається

²⁵ Шопіна І. Розвиток військового права в Україні. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення* : тези доп. учасників наук.-практ. онлайн-сем. (Київ, 11 груд. 2020 р.). Київ : НДІ ППСН, 2020. С. 13–18.

як найбільш впливова книга у сфері американських військово-цивільних відносин. Саме у роботах Гантінгтона на науковій основі формулюються два важливі постулати функціонування збройних сил у сучасній демократичній цивілізованій державі – наявність цивільного контролю за діяльністю військових і розмежування політичної і військової компетенції²⁶. Відповідно, реалізація цих положень може здійснюватися тільки у правовому полі.

У 2000 році за ініціативою уряду Швейцарії було утворено Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, фонд, мета якого полягає у покращенні урядування у секторі безпеки шляхом проведення реформ. Женевський центр нині є однією з найбільш потужних установ, під патронатом якої вчені із десятків держав здійснюють наукові дослідження у сфері військового права. Так, протягом 2017–2020 років Центром було видано дослідження: «Основи канадської етики оборони», «Баланс відкритості і конфіденційності в оборонному секторі», «Управління ризиками корупції і шахрайства в оборонному секторі» та ін.²⁷

Розвиток наукових досліджень з військового права у західних державах відбувався одночасно з активною розбудовою системи військового законодавства. Формується новий дискурс відносин між армією і громадянином, в якому військовослужбовець постає не як агресивна фігура, метою активності якої є спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну цивільного населення, а насамперед як миротворець, основною метою якого є захист людини, громадянського суспільства, демократичних цінностей. Найбільш показовим є втілення означених принципів у правових документах НАТО, зокрема, у Політиці НАТО із захисту цивільного населення, прийнятій на Варшавському саміті 2016 року.

За часів СРСР, до складу якого було примусово включено й українські землі, розвитку військового права приділялося багато уваги. Після набуття нашою державою незалежності

²⁶ Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Harvard : Harvard University Press, 1957. 560 p.

²⁷ Geneva Centre for Security Sector Governance. Publications. URL: <https://securitysectorintegrity.com/publication/>

цей підхід певний час зберігався, і відповідно до постанови президії ВАК України від 13 травня 1993 р. №1/9, а згодом – наказу Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. № 86, спеціальність «військове право» входила до переліку спеціальностей наукових працівників. Однак п. 2 наказу Вищої атестаційної комісії України від 28 листопада 2000 р. № 586 її було вилучено з вказаного переліку²⁸.

Наслідками руйнування системи військового права стала втрата наукових шкіл, методологічних підходів, зростання правового нігілізму у Збройних Силах України.

Отже, розвиток військового права України має свої особливості. На відміну від інших держав, в яких цим питанням приділялося надзвичайно багато уваги, включаючи достатній рівень фінансування, в Україні до 2014 року ставлення до військового права з боку держави почасти нагадувало ставлення до кібернетики і генетики у радянські часи. Це не могло не вплинути на якість правового регулювання: військове законодавство містить велику кількість прогалин і суперечностей. Так, Закон України «Про Збройні Сили України» містить всього 18 статей, в яких визначено лише окремі аспекти функціонування цього військового формування. Так, на жаль, у Законі України «Про Збройні Сили України» навіть не знайшлося місця для визначення їх функцій щодо захисту громадян України – у ч. 1 статті 1 цього правового акта закріплено, що Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Затвердження наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», яким запроваджено предметний напрям досліджень 2.13 «Право національної безпеки; військове право», ознаменувало новий етап розвитку військово-правових досліджень.

²⁸ Шопіна І. М., Гуцин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_2_24.pdf

Для будь-якої галузі права найголовнішим є наявність міцного теоретико-методологічного підґрунтя, на якому реалізуються удосконалення правових інститутів цієї галузі, напрацювання термінологічного апарату, підготовка пропозицій щодо змін до законодавства. Говорячи про військове право, слід зазначити, що наріжними каменями його побудови є щонайменше три наукові школи – Хмельницька, Київська та Харківська, представники яких зробили значний внесок у формування його понятійного та методологічного апарату²⁹.

Після початку широкомасштабної російської збройної агресії проти України військово-правові дослідження отримали новий поштовх для розвитку. Актуальні проблеми удосконалення правового забезпечення мобілізації, соціально-правовий захист військовослужбовців та сімей загиблих і зниклих безвісті, організації діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військово-лікарських комісій. Низка проблем, які потребують вироблення належного теоретико-методологічного підґрунтя, стосується зниження руйнівного впливу корупційних ризиків у діяльності сил оборони. Отже, військове право сьогодні активно розвивається і як галузь права, і як наука, і як навчальна дисципліна.

1.4. Історія військового права

Формування військового права України як галузі законодавства відбувалося в умовах становлення української державності та пошуку оптимальних шляхів структурування військово-правових норм. У своєму розвитку система військового права і законодавства України пройшла чотири етапи, кожна з яких мала свої відмінності, обумовлені низкою політичних, соціальних, економічних та інших факторів.

Перший етап розвитку військового права і законодавства (1991–1993 рр.) характеризувався запозиченням радянських

²⁹ Білоусов Ю., Шопіна І. Наукові школи військового права. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку* : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (м. Острогор, 14 червня 2019 р.). С. 187–190.

принципів та методології. Прийняті у перші місяці з моменту проголошення незалежності правові акти багато в чому відтворювали особливості правового регулювання часів СРСР. Так, Закон України «Про Збройні Сили України» у своїй першій редакції відтворював значну частину правових норм закону СРСР «Про радянську армію». Оскільки за часів радянської окупації українських земель окремих збройних сил на їх території не існувало, а функціонуючі військові формування були частиною радянської армії, процес розбудови незалежної держави потребував якнайшвидшого визначення правового статусу сил оборони. Законами України «Про відповідальність за створення не передбачених законодавством військових або інших збройних формувань чи груп» від 18 вересня 1991 року № 1564-XII, «Про відповідальність за діяльність, спрямовану на порушення територіальної цілісності України» від 11 жовтня 1991 року № 1649-12 було закладено правові засади забезпечення територіальної цілісності та суверенітету нашої держави. Основними здобутками цього періоду слід вважати унормування правового статусу Збройних Сил України, Національної гвардії України та інших військових формувань. Основними проблемами цього періоду слід вважати політизацію процесів розбудови українського військового законодавства, що значною мірою вплинуло на визначення пріоритетів військово-правової політики на наступних етапах.

Другий етап розвитку військового права і законодавства (1994–2013 рр.) заклав підвалини для зменшення військового та військово-технічного потенціалу Збройних Сил України та інших військових формувань. Під час радянської окупації українських земель на території нашої держави розміщувався потужний арсенал ядерної та неядерної зброї, що було обумовлено як мілітаристською активністю радянського режиму, так і геополітичними факторами – розташуванням західних кордонів СРСР. Процес розпаду радянської держави ознаменувався світовими тенденціями роззброєння та пошуку західними країнами шляхів уникнення ризиків ядерного удару та унеможливлення початку третьої світової війни. Підписання у 1994 році так званого Будапештського меморандуму (Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї),

сторонами якого, з одного боку, були ядерні держави Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки, Російська Федерація, а з іншого – Україна, мало на меті відмову нашої держави від ядерного статусу в обмін на гарантії безпеки з боку інших держав-сторін вказаної угоди. У п. 2 вказаного міжнародного документу закріплено, що держави-підписанти підтверджують їх зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, крім цілей самооборони або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй³⁰.

Доцільність відмови України від ядерного статусу у майбутньому неодноразово була предметом критики. Крім втрати ядерного потенціалу, відбувається масштабне скорочення персоналу Збройних Сил України та інших військових формувань, ліквідація військових частин, передача військових містечок на баланс органів місцевого самоврядування, скорочення кількості призовників та курсантів вищих військових навчальних закладів. Станом на кінець 2005 р. у Збройних Силах України налічувалося 180 тис. військовослужбовців (у 1991 році – 980 тис. осіб).

Наслідки тенденцій роззброєння України відобразилися на змісті актів військового законодавства. Правовим інструментом впливу на скорочення Збройних Сил України став Закон України «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15 червня 2004 року № 1763-IV³¹. Відповідно до п. 7 Воєнної доктрини України 2004 року, додержання законодавства і виконання міжнародних договорів щодо тимчасового розташування російського флоту на території України визнавалося

³⁰ Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

³¹ Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей : Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text>

однією з основних складових воєнної безпеки нашої держави³². Упродовж тривалого часу пріоритетним визнавався захист не східних, а західних кордонів нашої держави, що обумовило диспропорційність розташування військових формувань України. Незацікавленість керівництва держави у розвитку військового права та військового законодавства у цей період сприяє виникненню численних вад системи військового управління. У цей час керівництво Міністерством оборони України характеризується відсутністю цілеспрямованої державницької позиції. Відсутність належного демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, особливо за часів, коли посаду Міністра оборони України займали російські громадяни Д. Саламатін (2012 р.) та П. Лебедєв (2012–2014 рр.), призводила до значних кадрових, матеріально-технічних, фінансових та інших втрат в оборонному відомстві та у Збройних Силах України³³.

Попри те, друга стадія розвитку військового права і законодавства має й певні здобутки. Процес партнерства між Україною та Північноатлантичним Альянсом сприяє виробленню відповідного правового підґрунтя. У 2002 році затверджується План дій Україна–НАТО, метою якого є визначення стратегічних цілей і пріоритетів України для досягнення її мети – повної інтеграції у євроатлантичні структури безпеки і для створення стратегічних рамок для існуючого і майбутнього співробітництва Україна–НАТО³⁴, на основі якого згодом розробляються щорічні плани дій в галузі північноатлантичної інтеграції. Ведеться діяльність з удосконалення правового

³² Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040615#Text>

³³ Шопіна І. М. Удосконалення публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності* : V Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція (м Львів, 2 червня 2022 р.). URL: <https://lpnu.ua/events/v-vseukrainska-internet-konferentsiia-publichne-upravlinnia-ta-administruvannia-konkurentni>

³⁴ Про схвалення Плану дій Україна–НАТО та затвердження Цільового плану Україна–НАТО на 2003 рік: затверджено рішенням Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України від 6 лютого 2003 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002520-03#Text>

забезпечення участі українських військовослужбовців у міжнародних миротворчих операціях. Однак суперечності та прогалини у військовому законодавстві накопичуються, а його удосконалення не належить до пріоритетних завдань законодавчої роботи.

Третій етап розвитку військового права і законодавства (2014–2021 рр.) характеризується відновленням розуміння провідної ролі та місця Збройних Сил України та інших військових формувань у захисті демократичних цінностей. Збройна російська агресія проти України, що розпочалася в 2014 році, засвідчила необхідність відображення в актах військового законодавства тенденцій європейської та північноатлантичної інтеграції. Внесення змін до Конституції України Законом України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII закріпило стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору³⁵. Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015 затверджено нову редакцію Воєнної доктрини України, в якій до актуальних воєнних загроз належать: «збройна агресія і порушення територіальної цілісності України (тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополя та військова агресія Російської Федерації в окремих районах Донецької і Луганської областей), нарощування військової потужності Російської Федерації в безпосередній близькості до державного кордону України, у тому числі потенційна можливість розгортання тактичної ядерної зброї на території Автономної Республіки Крим; мілітаризація Російською Федерацією тимчасово окупованої території шляхом формування нових військових з'єднань і частин, а також постачання бойовиків, військової техніки та засобів матеріально-технічного забезпечення»³⁶.

³⁵ Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n7>

³⁶ Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>

До Закону України «Про Збройні Сили України» вносять-ся зміни, які уможливляють участь цього військового формування в антитерористичній операції. Затвердження за результатами оборонного огляду, проведеного у 2014–2015 роках, Стратегічного оборонного бюлетеню України³⁷ дозволило визначити пріоритетні цілі розбудови сектору безпеки та оборони, що у 2018 році закріплено у Законі України «Про національну безпеку України». Відбувається розгалуження системи військового законодавства: так, прийняття 3 лютого 2015 року Закону України № 141-VIII «Про військово-цивільні адміністрації»³⁸ започаткувало регламентацію відносин між військовим і цивільним компонентом у сфері публічного адміністрування. Затвердження у 2017 році Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» започаткувало створення правових інструментів кібероборони – сукупності політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії³⁹.

Однак, незважаючи на усвідомлення багатьма суб'єктами військово-правових відносин важливості процесів північно-атлантичної інтеграції для захисту державного суверенітету та незалежності нашої держави, більшість населення України упродовж тривалого часу не підтримувало процеси вступу України до НАТО (з 2002 року, коли вперше було заявлено про бажання України вступити до НАТО, північноатлантичну інтеграцію підтримували від 32% до 15,4% опитаних). Лише безпосередньо перед широкомасштабною російською збройною агресією вперше було зафіксовано переважання у громадській

³⁷ Стратегічний оборонний бюлетень України: введено в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10>

³⁸ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

³⁹ Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

думці позиції щодо доцільності нагальної північноатлантичного інтеграції, яку підтримували 59,2% опитаних⁴⁰.

Четвертий етап розвитку військового права і законодавства (2022 р. – досі) характеризується переважанням у конотворчій діяльності та у наукових розробках мети забезпечення ефективної відсічі широкомасштабній російській збройній агресії. Ввечері 23 лютого 2022 року персонал російського посольства в Україні залишив територію України, а вже о 3 год. 40 хв. 24 лютого з перетину лінії державного кордону України в Харківській, Херсонській, Чернігівській, Сумській та Київській областях, з російської та білоруської території та тимчасово окупованих і непідконтрольних територій АР Крим, Донецької та Луганської областей розпочалося відкрите вторгнення російських збройних сил, яке президент держави-агресора у своєму відеозверненні о 4 год. 00 хв. того ж дня назвав «спеціальною військовою операцією з метою демілітаризації та денацифікації України». Одночасно з тим крилатими ракетами повітряного, морського та наземного базування, а також бортовим озброєнням вертольотів армійської авіації російські збройні сили розпочали масоване ураження військових та цивільних аеродромів у Борисполі, Василькові, Краматорську, Чугуєві, Старокостянтинові, Чорнобаївці, Кубалькіно, Луцьку, Озерному, Івано-Франківську, Бродах та Миргороді, а також військових складів, пунктів управління військами, об'єктів системи протиповітряної оборони і радіоелектронної розвідки⁴¹.

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Президент України своїм Указом від 24.02.2022 року № 64/2022⁴² запровадив на всій території України воєнний стан. Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022 «Про загальну мобілізацію» було оголошено

⁴⁰ Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО, ставлення до прямих переговорів з В. Путіним та сприйняття воєнної загрози з боку Росії: результати телефонного опитування, проведеного 13–16 грудня 2021 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083>

⁴¹ Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.

⁴² Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>.

загальну мобілізацію на території Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міста Києва⁴³.

3 березня 2022 року Верховна Рада України приймає Закон України № 2114-IX «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», яким регламентується порядок отримання цивільними громадянами, іноземцями та особами без громадянства у період дії воєнного стану вогнепальної зброї і боєприпасів до неї, які можуть застосовуватися цивільними особами для відсічі та стримування збройної агресії проти України⁴⁴. Розпочинається процес удосконалення відповідно до потреб воєнного часу Законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» та «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», до яких вносяться десятки змін та доповнень. Змінюється правове забезпечення системи військового обліку, відбувається трансформація системи підготовки до військової служби, посилюється правовий захист військовослужбовців під час виконання ними бойових завдань шляхом введення інституту бойового імунітету. Масштабна законотворча робота, спрямована на удосконалення функціонування сил оборони в умовах правового режиму воєнного стану та у повоєнний період, триває.

1.5. Структура військового законодавства

Військове законодавство, як елемент законодавства України, має ієрархічну структуру: від актів вищої до актів нижчої юридичної сили. Основоположні засади функціонування сил оборони закладено у *Конституції України* – Основному

⁴³ Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#n2>

⁴⁴ Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 березня 2022 року № 2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>

Законі нашої держави. Правові засади виконання військового обов'язку закладено у ст. 65 Конституції України, відповідно до положень якої захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Стаття 17 Основного Закону України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або з метою повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. На території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом. На території України не допускається розташування іноземних військових баз⁴⁵. Положення Основного Закону, які регламентують повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, містять повноваження, пов'язані із забезпеченням функціонування сектору безпеки і оборони.

Важливою складовою актів військового законодавства є міжнародні договори України, укладені у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного на-

⁴⁵ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

йменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо)⁴⁶. Серед таких договорів провідну роль виконують Гаазькі та Женевські конвенції та додаткові протоколи до них (Женевська конвенція про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 р., Конвенція про поводження з військовополоненими 1929 р., Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. та ін.).

Найбільш важливі суспільні відносини у секторі оборони регулюються *законами* – нормативно-правовими актами, прийнятими Верховною Радою України в установленому Конституцією України та законом порядку. За своєю формою такі закони як акти військового законодавства поділяються на:

Кодекси України – закони, створені шляхом систематизації норм права, що містять загальні засади, на підставі яких комплексно регулюються однорідні сфери суспільних відносин, забезпечуючи стабільність правового регулювання⁴⁷. Серед кодексів України, в яких відображено найбільш важливі для функціонування сил оборони норми, слід назвати Цивільний кодекс України, в якому визначено порядок створення, перетворення, припинення та ліквідації юридичних осіб, особливості їх юридичної відповідальності, правові засади майнових та особистих немайнових відносин тощо⁴⁸. Цивільно-правові норми дозволяють суб'єктам військово-правових відносин мати своє найменування, володіти майном (у тому числі військовим) та особистими немайновими благами, брати участь у правочинах, захищати свої права та інтереси у судовому порядку. Порядок здійснення цивільного судочинства визначається Цивільним процесуальним кодексом України⁴⁹.

Кримінальний кодекс України у Розділі XIX визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями проти встановленого порядку несення військової служби (військовими кримінальними правопорушеннями)

⁴⁶ Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

⁴⁷ Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

⁴⁸ Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁴⁹ Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. До військових кримінальних правопорушень належать невиконання наказу, самовільне залишення військової частини або місця служби, дезертирство та ін. Крім того, Кримінальний кодекс України визначає кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, корупційні кримінальні правопорушення та правопорушення, пов'язані із корупцією, тощо⁵⁰. Кримінальний процесуальний кодекс України визначає порядок кримінального провадження на території України та деякі особливості застосування кримінального покарання до військовослужбовців⁵¹.

Кодекс України про адміністративні правопорушення у главі 13-Б містить склади військових адміністративних правопорушень (відмова від виконання законних вимог командира (начальника), необережне знищення або пошкодження військового майна тощо) та визначає відповідальність за такі делікти. Крім того, нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено особливості відповідальності військовослужбовців за вчинення адміністративних правопорушень⁵².

Важливе значення для функціонування сил оборони мають також Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс цивільного захисту України, Митний кодекс України, Кодекс законів про працю України, Повітряний кодекс України та інші кодифіковані закони. Зараз фахівцями Міністерства оборони України та вищих військових навчальних закладів здійснюється робота з підготовки проекту Кодексу оборони України, в якому систематизовано правові норми щодо підготовки до збройного захисту України та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту, правового статусу Збройних Сил України та інших військових формувань, проходження військової служби тощо.

⁵⁰ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁵¹ Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

⁵² Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

До основних первинних законів як актів військового законодавства, що системно регулюють окремі сфери військових правовідносин, належать:

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, який визначає основи та принципи національної безпеки і оборони, цілі та основні засади державної політики, що гарантуватимуть суспільству і кожному громадянину захист від загроз. Цим Законом визначаються та розмежовуються повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони, створюється основа для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони, визначається система командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони, запроваджується всеосяжний підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони⁵³;

Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII, яким встановлено засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони⁵⁴;

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, який здійснює правове регулювання відносин між державою і громадянами України у зв'язку з виконанням ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також визначає загальні засади проходження в Україні військової служби⁵⁵;

⁵³ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

⁵⁴ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

⁵⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, який встановлює правові основи мобілізаційної підготовки та мобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ і організацій незалежно від форми, повноваження і відповідальність посадових осіб та обов'язки громадян щодо здійснення мобілізаційних заходів⁵⁶.

Крім того, можна виокремити декілька груп первинних законів – актів військового законодавства – за їх змістом:

закони України, які визначають правовий статус суб'єктів військових правовідносин («Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Збройні Сили України», «Про Національну гвардію України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Державну спеціальну службу транспорту», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про військово-цивільні адміністрації» та ін.);

закони України, якими визначено особливості військового управління та функціонування сил оборони в умовах різних адміністративних режимів («Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про основи національного спротиву» та ін.);

закони України, які визначають основні засади обігу військового майна закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення («Про правовий режим майна у Збройних Силах України», «Про оборонні закупівлі», «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» та ін.);

закони України, якими затверджено статuti Збройних Сил України («Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України», «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України», «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України», «Про Стройовий статут Збройних Сил України» та ін.);

⁵⁶ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

закони України, які визначають особливості соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей («Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» та ін.);

закони України, якими визначено основи міжнародного військового співробітництва («Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки», «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» та ін.).

закони України, які визначають особливості військово-інформаційних правовідносин («Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» та ін.).

Наведеними вище законами України структура актів військового законодавства не вичерпується. Наявність великої кількості законодавчих правових актів, прийнятих в різний час і з різною метою, породжує певні труднощі правозастосовної діяльності. Тому важливе значення для удосконалення системи актів військового законодавства, усунення суперечностей та прогалин у правовому регулюванні мають *закони про внесення змін до первинних законів*. Так, наприклад, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року № 3633-IX було внесено зміни до процедури військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, змінено призовний вік з 27 до 25 років, надано можливість військовослужбовцям, яких звільнено з полону, відпочити та пройти відновлення шляхом надання їм додаткової відпустки із збереженням грошового забезпечення тривалістю

90 календарних днів, запроваджено базову загальновійськову підготовку та ін.⁵⁷.

Окрема велика група охоплює *закони про затвердження міжнародних договорів* («Про ратифікацію Рамкової військової угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Турецької Республіки», «Про приєднання України до Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України» та ін.).

Крім того, до актів військового законодавства належать *закони про затвердження рішень інших органів влади*, насамперед – Президента України. Відповідно до ст. 83, 85 Конституції України такому затвердженню підлягають укази Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації.

У розвиток та на виконання вказаних вище законів України органами публічної влади прийнято низку *підзаконних правових актів*, зміст яких обумовлено правовим статусом та компетенцією означених органів. Президент України як Верховний головнокомандувач Збройних Сил України посідає центральне місце у підзаконній нормотворчості. Зокрема, указами Президента України введено в дію Стратегічний оборонний бюлетень України, Стратегію національної безпеки України, Стратегію воєнної безпеки України, Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України та інші доктринальні правові акти, які визначають актуальні проблеми у сфері військово-правових відносин та окреслюють шляхи подолання цих проблем. Головою держави в межах реалізації його компетенції як Верховного головнокомандувача затверджено Положення про здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань та низку інших правових актів.

⁵⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>

Підзаконні правові акти Кабінету Міністрів України охоплюють низку питань його компетенції, серед яких важливими уявляються питання забезпечення та оснащення Збройних Сил України та інших військових формувань, проходження військової служби, соціальних та правових гарантій військово-службовцям та членам їх сімей. Основними видами підзаконних правових актів Уряду є постанови та розпорядження.

У підзаконних правових актах міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, Генерального штабу Збройних Сил України та інших органів військового управління, виданих переважно у формі наказів, конкретизуються питання реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, оборонного планування, організації та підготовки сил оборони для виконання поставлених перед ними завдань тощо.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте роль і місце військового права у системі права України.
2. Які фактори обумовлюють публічно-правовий і приватно-правовий характер військово-правових норм?
3. Які правовідносини входять до предмету військового права?
4. Які причини та умови сприяли гальмуванню розвитку військового права і законодавства у перші десятиліття після набуття Україною незалежності?
5. Як пов'язані функції військового права і його соціальне призначення?
6. Які причини та умови сприяли розвитку військового права в останнє десятиліття?
7. Які положення Конституції України обумовлюють призначення та обмеження у функціонуванні Збройних Сил України та інших військових формувань?

Література для додаткового вивчення

1. Білоусов Ю., Шопіна І. Наукові школи військового права. *Освіта та наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку* : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. Острог, 14 червня 2019 року. С. 187–190. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/tezi_ostrog.pdf

2. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/1c5f1c62-a2a0-47ff-af88-89231b322719>
3. Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с. URL: https://jurkniga.ua/contents/vyskove-pravo.pdf?srsId=AfmBOoqpu2cWFkulZ2RZCOLUXNAnFuAA_ThlmRHcrg1_OTrZhHY6B
4. Головка В. Г. Становлення військового права на українських землях у V ст. до н.е. – XVI ст. *Форум права*. 2022. № 2. С. 94–101. URL: http://forumprava.pp.ua/files/094-101-2022-2-FP-Golovko_10.pdf
5. Гущин О. О., Шопіна І. М. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7560>
6. Законодавство про державний кордон України : науково-практичний коментар : у трьох томах / за заг. ред. В. С. Нікіфоренка, Ю. Б. Курилюка. Том 1. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. 618 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3902/1/komentar_1.pdf
7. Коропатнік І. М., Шопіна І. М. Проблеми визначення галузевої належності воєнного (військового) права. *Військова освіта і наука: сьогоднішня та майбутня* : тези доповідей XIII Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24 листопада 2017 року). Київ, 2017. С. 300–302. URL: https://mil.knu.ua/uploads/239_2096458915.pdf
8. Ляшенко Р. Д. Система джерел військового права України. *Альманах права*. 2023. Вип. 14. С. 254–258. URL: http://jnas.nbu.gov.ua/j-pdf/ap_2023_14_41.pdf
9. Оновлена доктрина публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони України : колективна монографія / І. М. Коропатнік, Н. П. Христинченко, І. М. Шопіна, М. В. Ковалів та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 480 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4386>
10. Полякова О. С. Джерела військового права України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Право*. 2014. № 1137. Вип. 18. С. 242–246. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2014_1137_18_64
11. Скуріхін С. М. Військове право як наука і навчальна дисципліна. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. С. 452–459. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/items/7606dfe8-795e-482c-91c1-c63776cd3b1f>

12. Шопіна І. Розвиток військового права в Україні. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення* : тези доп. учасників наук.-практ. онлайн-сем. (м. Київ, 11 грудня 2020 р.). Київ : НДІ ППЧН, 2020. С. 13–18. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20201211/article/view/shopina/pdf
13. Шопіна І. М. Інституалізація науки військового права як фактор підвищення обороноздатності України в умовах збройного конфлікту. *Наука права національної безпеки і військового права в умовах реформування системи освіти і науки України* : збірка тез доповідей учасників круглого столу (м. Київ, 25 травня 2021 року). Київ, 2021. С. 80–82. URL: https://mil.knu.ua/uploads/309_2086403079.pdf
14. Шопіна І.М. Парадигма людиноцентризму як системоутворювальний чинник принципів військового права. *Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики* : матеріали наукового семінару (21 червня 2019 р.) / упор. Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2019. С. 372–375. http://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/biblioteka/nauk_konf/21_06_2019.pdf
15. Шопіна І. М. Побудова системи військового права України. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє* : тези доповідей XV Міжнародної науково-практичної конференції. Київ : ВІКНУ, 2019. С. 96–99. URL: https://mil.knu.ua/uploads/263_932108855.pdf
16. Шопіна І. М. Поняття та ознаки військового права України. *Військова освіта і наука: сьогодні та майбутнє* : тези доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 22 листопада 2018 року). ВІКНУ, 2018. С. 345–346. URL: https://mil.knu.ua/uploads/246_1269345819.pdf
17. Шопіна І. М. Предмет права національної безпеки та військового права. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 4. С. 223–227. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4374>
18. Шопіна І. М. Система військового права України. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 10 грудня 2019 року). Харків, 2020. С. 126–128. URL: <https://pp-ss.pro/wp-content/uploads/2020/06/%D0%A8%D0%BE%D0%BF%D1%96%D0%BD%D0%B0.pdf>

Розділ 2

СУБ'ЄКТИ

ВІЙСЬКОВО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

- 2.1. Складові сектора безпеки і оборони України*
- 2.2. Правовий статус Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України як суб'єктів військово-правових відносин*
- 2.3. Сили оборони України*
- 2.4. Військово-цивільні адміністрації. Військові адміністрації*
- 2.5. Права і обов'язки громадян України у сфері військово-правових відносин*

2.1. Складові сектора безпеки і оборони України

Система публічного управління України – складне утворення, яке включає комплекс підсистем нижчого рівня. Поділ таких підсистем відбувається залежно від їх специфіки. Якщо уявити всю систему публічного управління у вигляді кола, то окремі її елементи можуть бути представлені як сектори, виокремлені за ознаками особливостей управлінських впливів, контролю, координаційно-реординаційних зв'язків, повноважень суб'єктів, а також особливостей впливу на суспільні відносини. Одним із таких секторів є сектор безпеки і оборони України, якому притаманні такі ознаки:

1) основною метою функціонування сектора безпеки і оборони України є захист національних інтересів, до основних з яких належать забезпечення державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, безпеки громадян та розвитку громадянського суспільства, європейської та північноатлантичної інтеграції;

2) різноплановість загроз національним інтересам України обумовлює існування та взаємодію в структурі сектора безпеки і оборони суб'єктів з різним правовим статусом: органів державної влади, військових формувань, правоохоронних

та розвідувальних органів, сил цивільного захисту, підприємств та організацій оборонних галузей промисловості державних наукових установ, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян;

3) суб'єкти сектора безпеки і оборони поділяються на юридичних та фізичних осіб, при цьому утворення, компетенція та функціонування юридичних осіб відбувається відповідно до правових умов, правил та процедур, визначених Конституцією та законами України;

4) для державних інституцій, які є суб'єктами сектора безпеки і оборони, захист національних інтересів є закріпленим у Конституції та законах України обов'язком, для підприємств оборонно-промислового комплексу – закріпленою у статутних документах метою діяльності; для громадян і громадських організацій – добровільно обраним напрямом діяльності, початок і припинення якої залежить виключно від їх вільного вибору;

5) суб'єкти сектора безпеки і оборони (крім громадських організацій та громадян) перебувають під демократичним цивільним контролем, при цьому деякі з них є одночасно і суб'єктами, і об'єктами демократичного цивільного контролю (наприклад, Міністерство оборони України).

Законодавець визначив поняття сектора безпеки і оборони України у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України». *Сектор безпеки і оборони України – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України*⁵⁸.

⁵⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. №42469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

Залежно від особливостей цілей та правового статусу суб'єктів сектора безпеки і оборони законодавець поділяє їх на чотири групи: *сили безпеки; сили оборони; оборонно-промисловий комплекс; громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки.*

Сили безпеки – це правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України.

Національна безпека, відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України», розуміється як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями⁵⁹.

Загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони визначаються у Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії кібербезпеки України, Стратегії інтегрованого управління державним кордоном України, інших документах з питань національної безпеки і оборони, які схвалюються Радою національної безпеки і оборони України і затверджуються указами Президента України⁶⁰. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, ґрунтується на таких основних засадах: стримування – розвиток оборонних і безпекових спроможностей для унеможливлення збройної агресії проти України; стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися

⁵⁹ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

⁶⁰ Там само.

до змін безпекового середовища й підтримувати стаке функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей; взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, прагматичне співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями на основі національних інтересів України⁶¹.

Сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

Слід сказати, що поділ суб'єктів військово-правових відносин на сили безпеки і сили оборони має певні вади та прогалини. Аналіз переліку складових сектору безпеки і оборони, що міститься у ч. 2 ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України», свідчить, що деякі з представлених в ньому суб'єктів одночасно належать і до сил безпеки, і до сил оборони. Згідно з позицією законодавця, до сектору безпеки і оборони входять: Міністерство оборони України, Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, Міністерство внутрішніх справ України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, Державна міграційна служба України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Служба безпеки України, Антитерористичний центр при Службі безпеки України, Служба судової охорони, Управління державної охорони України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Апарат Ради національної безпеки і оборони України, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику⁶². Розмежування на окремі

⁶¹ Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

⁶² Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

види суб'єктів законодавець не здійснює. Водночас у деяких з визначених вище інституцій одночасно присутні повноваження, що передбачають їх активну участь і в безпекових, і в оборонних заходах. Так, у ст. 1 Закону України «Про Національну гвардію України» до компетенції цієї інституції віднесено як здійснення функцій із забезпечення державної та громадської безпеки, так і участь у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій⁶³.

Важливим суб'єктом військово-правових відносин, що входить до складу сектору безпеки та оборони, є *оборонно-промисловий комплекс – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами*⁶⁴. Основною складовою оборонно-промислового комплексу є підприємства, установи і організації промисловості, які забезпечують випуск технічних засобів військового призначення, а також наукові установи, основною функцією яких є розробка військової та оборонної техніки⁶⁵.

Громадяни як суб'єкти військово-правових відносин мають комплекс прав та обов'язків, які обумовлюють їх правовий статус та роль у секторі безпеки і оборони. З одного боку, вони можуть брати участь у забезпеченні національної

⁶³ Про Національну гвардію України : Закон України 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

⁶⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

⁶⁵ Смерницький Д., Тригубенко Н. Оборонно-промисловий комплекс України як складова сектора безпеки і оборони: підготовка фахівців. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Дніпро, 2024. Ч.1. С. 54–55.

безпеки України у вільно обраних ними формах, зокрема, шляхом участі у благодійній, волонтерській та антикорупційній діяльності, шляхом реалізації свого права на звернення та на доступ до публічної інформації. З іншого боку, на громадян покладено виконання військового обов'язку, що обумовлює здійснення ними низки дій щодо постановки на військовий облік, оновлення даних тощо.

Громадські об'єднання становлять добровільні об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. За організаційно-правовою формою вони утворюється як громадська організація (якщо його засновниками та членами є фізичні особи) або громадська спілка (якщо його засновниками є юридичні особи приватного права)⁶⁶. Громадські об'єднання є суб'єктами громадського нагляду як однієї із форм демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони.

Всі суб'єкти сектора безпеки і оборони є суб'єктами військово-правових відносин – суб'єктів військового права, які наділені суб'єктивними правами і юридичними обов'язками та вступають між собою у відносини, пов'язані з організацією функціонування військових формувань та захистом держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Однак деякі суб'єкти військово-правових відносин не належать до сектору безпеки і оборони, але водночас здійснюють низку важливих функцій в оборонній сфері. До них належать вищі органи державної влади (Президент України, Верховна Рада України, Кабінету Міністрів України), консультативно-дорадчі органи (Рада національної безпеки і оборони України, Громадська антикорупційна рада при Міністерстві оборони України та ін.), а також низка центральних органів виконавчої влади, які здійснюють заходи у сфері соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей (Міністерство у справах ветеранів України, Міністерство соціальної політики України та ін.).

⁶⁶ Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>

2.2. Правовий статус Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України як суб'єктів військово-правових відносин

Президент України як суб'єкт військово-правових відносин має правовий статус, визначений Конституцією та низкою законів України, в яких конкретизуються його повноваження щодо управління сектором безпеки оборони, а також здійснення його контрольних, установчих та нормотворчих функцій. Основним призначенням Президента України у системі державної влади є здійснення ним функції гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, що закріплено у статті 102 Конституції України. Саме здійснення головою держави функції гаранта обумовлює наявність його повноважень у системі військового управління. Відповідно до частини третьої статті 102 Основного Закону, Президент України є гарантом реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного Договору.

У сфері військово-правових відносин Президент України здійснює такі повноваження: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; вносить до Верховної Ради України подання про призначення Міністра оборони України; є Верховним головнокомандувачем Збройних Сил України, призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України та інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни, та, у разі збройної агресії проти України, приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України⁶⁷.

⁶⁷ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Важливою є нормотворча функція голови держави. Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 затверджено Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, яким визначаються ключові аспекти правовідносин, пов'язаних із проходженням військової служби.

Досвід утворення та еволюції сектору безпеки і оборони, будівництва Збройних Сил України супроводжувався поступовим удосконаленням нормативно-правової бази у сфері національної безпеки і оборони. Питання недосконалості правового регулювання порядку взаємодії сил безпеки і оборони, зокрема щодо загального та централізованого керівництва ними, часто ставало предметом наукових дискусій, зокрема щодо юридичного закріплення статусу, функцій та повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України⁶⁸. Нині деякі науковці і практики висловлюють позицію щодо доцільності розширення правового статусу голови держави в аспекті покладання на нього повноважень бути Верховним головнокомандувачем не лише Збройних Сил України, а й інших військових формувань.

Верховна Рада України як суб'єкт військово-правових відносин втілює свої повноваження у процесі виконання законодавчої, установчої, контрольної, бюджетно-фінансової та зовнішньополітичної функцій. Особливості її здійснення знайшли своє закріплення в Конституції України та Законі України «Про Регламент Верховної Ради України»⁶⁹.

Законодавча функція Верховної Ради України виявляється у прийнятті законів України, якими визначається правовий статус Збройних Сил України та інших військових формувань, процеси мобілізаційної підготовки та мобілізації, основні засади проходження військової служби, особливі правові режими,

⁶⁸ Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського*. 2022. № 1 (74). С. 100–109.

⁶⁹ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

у тому числі правовий режим воєнного стану, а також інші аспекти військово-правових відносин.

Установча (номінаційна) функція Верховної Ради України – це основний напрям та вид діяльності українського парламенту, який охоплює питання призначення чи обрання на певні посади, звільнення чи відкликання з посад, надання згоди на призначення чи звільнення з посад окремих осіб в органах державної влади в межах визначеної Конституцією і законами України компетенції Верховної Ради України як єдиного законодавчого і загальнонаціонального органу Українського народу⁷⁰. У сфері військово-правових відносин установча функція українського парламенту проявляється у призначенні за поданням Президента України Міністра оборони України, затвердженні загальної структури, чисельності, визначенні функцій Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Функція парламентського контролю – це одна із основних функцій Верховної Ради України, що охоплює всі напрями і види її контрольної діяльності, реалізується у визначених Конституцією та законами України межах і проявляється у здійсненні парламентом юридично значимих діянь, спрямованих на визначення ступеню відповідності діяльності та правових актів підконтрольних суб'єктів законам України, шляхом виявлення, отримання, аналізу, узагальнення отриманих даних, інформації з питань контролю, її оцінки на основі співставлення із приписами закону, та, при виявленні порушень, – застосуванні встановлених у законодавстві санкцій та інших заходів впливу щодо усунення виявлених порушень та запобігання їх у майбутньому⁷¹. У межах контролю за виконанням Державного бюджету України та прийняття рішення щодо звіту про його виконання Верховна Рада України контролює використання бюджетних коштів силами оборони. У межах парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, який здійснює Уповноважений

⁷⁰ Назаренко Я. М. Номінаційна (установча) функція Верховної Ради України: проблеми теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец 12.00.02 «Конституційне право» Харків, 2011. 18 с.

⁷¹ Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2008. С. 15–16.

Верховної Ради України з прав людини, здійснюється низка заходів у секторі безпеки та оборони. В умовах воєнного стану в Україні одним з важливих напрямів діяльності Уповноваженого залишаються питання дотримання прав військово-зобов'язаних, резервістів, військовослужбовців і членів сімей військовослужбовців, які захоплені в полон, зникли безвісти, загинули на полі бою чи померли від отриманих поранень. Діяльність Уповноваженого у секторі безпеки й оборони була спрямована на забезпечення дотримання конституційних прав і свобод громадян України під час призову та проходження військової служби, належне грошове та матеріальне забезпечення, потрібну медичну допомогу та реабілітацію військовослужбовців; забезпечення дотримання прав членів родин військовослужбовців, які зникли безвісти, потрапили до полону або загинули, та інші питання⁷². Контроль за діяльністю сектора безпеки і оборони також здійснюється шляхом створення та діяльності тимчасових слідчих комісій, контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України тощо.

Бюджетно-фінансова функція Верховної Ради України передбачає затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання, контроль за використанням бюджетних коштів (останній від імені парламенту здійснює Рахункова палата)⁷³.

Зовнішньополітична функція Верховної Ради України проявляється у визначенні засад зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, у наданні згоди на обов'язковість чинних міжнародних договорів, оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної

⁷² Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/>

⁷³ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

агресії проти України; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію⁷⁴.

Кабінет Міністрів України як суб'єкт військово-правових відносин має одним із своїх основних завдань здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, що знайшло своє відображення у Конституції України, Законах України «Про Кабінет Міністрів України», «Про національну безпеку України» та низці інших правових актів.

Уряд здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України. Кабінет Міністрів України вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; забезпечує соціальні і правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; здійснює керівництво єдиною системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного чи воєнного стану; забезпечує здійснення заходів із запобігання загрозам безпеці критичної інфраструктури та забезпечення безпеки критичної інфраструктури; забезпечує планування відновлення функціонування критичної інфраструктури у випадках надзвичайних ситуацій, яким не можна запобігти; забезпечує стійкість критичної інфраструктури до ідентифікованих загроз і небезпек; вирішує питання забезпечення участі військовослужбовців України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у порядку, визначеному законом; визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу та ін.⁷⁵

⁷⁴ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁷⁵ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

Велике значення для нормативного врегулювання призову на військову службу та підготовки до неї мають затверджені Урядом Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затверджений постановою від 16 травня 2024 р. № 560, Порядок бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, затверджений постановою від 27 січня 2023 р. № 76, Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, затверджене постановою від 23 лютого 2022 р. № 154, Порядок оформлення (створення) та видачі військово-облікового документа для призовників, військовозобов'язаних та резервістів, затверджений постановою від 16 травня 2024 р. № 559, Порядок проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затверджений постановою від 21 червня 2024 р. № 734 та інші правові акти.

До переліку суб'єктів, які входять до складу сектору безпеки і оборони України, законодавцем включено **Міністерство оборони України**. Цей орган не належить до складу сил безпеки або сил оборони, оскільки за своїм статусом є центральним органом виконавчої влади. Міністерство оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період. У підпорядкуванні цього центрального органу виконавчої влади перебувають Збройні Сили України та Державна спеціальна служба транспорту, що обумовлює його важливу роль у забезпеченні діяльності сил оборони. Правовий статус цього органу детально визначено у Положенні про Міністерство оборони України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671, забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період щодо: організації в силах оборони заходів оборонного планування; визначення засад воєнної, військової кадрової та військово-технічної політики у сфері оборони; здійснення військово-політичного та адміністративного

керівництва Збройними Силами України; забезпечення формування та реалізація державної політики з питань національного спротиву; здійснення в установленому порядку координації діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони; забезпечення в межах повноважень, передбачених законом, реалізації державної політики з оборонних питань, що пов'язані з використанням повітряного простору України та захистом суверенітету держави; координація діяльності Державної спеціальної служби транспорту для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період⁷⁶.

Правовий статус **Ради національної безпеки і оборони України** як суб'єкта військово-правових відносин визначений Конституцією України, законами України «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про національну безпеку України» та іншими правовими актами. За своїм правовим статусом Рада є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Основними функціями цього органу є: внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України. Персональний склад Ради національної безпеки і оборони України формує Президент України, який її очолює. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. Членами Ради національної безпеки і оборони України можуть бути керівники інших

⁷⁶ Положення про Міністерство оборони України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

центральных органів виконавчої влади, а також інші особи, визначені Президентом України⁷⁷.

Важливе значення для забезпечення діяльності сектора безпеки і оборони мають прийняті рішеннями Радою національної безпеки і оборони України Стратегія національної безпеки України⁷⁸ (затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020) та Стратегія воєнної безпеки України (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021)⁷⁹, в яких визначаються напрями розвитку сектору безпеки і оборони, умови реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, воєнно-політичні та воєнно-стратегічні обмеження та інші ключові для ефективного функціонування органів військового управління та військових формувань положення.

2.3. Сили оборони України

Основним призначенням сил оборони є виконання функцій із забезпечення оборони держави. Провідне місце серед них належить **Збройним Силам України** – *військовому формуванню, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності*. Збройні Сили України забезпечують стримування збройної агресії проти України та відсіч їй, охорону повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України у випадках, визначених законом, беруть участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом⁸⁰.

⁷⁷ Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

⁷⁸ Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>

⁷⁹ Стратегія воєнної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

⁸⁰ Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

Прийняттям Постанови Верховної Ради України «Про військові формування на Україні» від 24 серпня 1991 року № 1431-XII започатковано будівництво Збройних Сил України шляхом підпорядкування всіх військових формувань Збройних Сил СРСР на території республіки Верховній Раді України. Затвердження Концепції оборони і будівництва Збройних Сил України від 11 жовтня 1991 року № 1659-XI та Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII впроваджували тривидову структуру Збройних Сил (Сухопутні війська, Військово-Повітряні Сили і Сили Протиповітряної оборони, Військово-Морські Сили) та визначали органи військового управління. Ухвалений Закон України «Про оборону України» від 6 грудня 1991 року № 1932-XII структурував Збройні Сили на військові об'єднання, з'єднання, частини, підрозділи, військові установи і навчальні заклади. Тимчасове положення про Міністерство оборони України, що було затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 20 листопада 1991 р. № 321, окреслювало дії відомства стосовно чисельності особового складу видів і родів військ, організаційно-штатної структури військ, підготовки та розстановки військових кадрів, призову та звільнення в запас військовослужбовців. Указ Президента України «Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України» від 5 квітня 1992 року № 209 визначав Міністерству оборони України завдання з формування Військово-Морських Сил України та органів управління ними. Постанова Верховної Ради України «Про текст Військової присяги» від 6 грудня 1991 року № 1936-XII започаткувала з січня 1992 року процес приведення до добровільної присяги на вірність народові України дислокованих на українській території військ⁸¹.

Перший міністр оборони України К. Морозов згадує: *«Виклики перед Україною постали одразу з проголошенням її незалежності. Основні з них сконцентрувалися навколо військового питання.*

⁸¹ Дрок Л. В. Основні етапи формування офіцерського корпусу Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 1 (35). С. 61. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/205110/204977>

Нагадаю, що на той час в Україні було дислоковано другий ешелон наступального угруповання у складі трьох військових округів і Чорноморського флоту, чотирьох повітряних армій і армії ППО, двох дивізій важких бомбардувальників далекої авіації, великої кількості окремих частин розвідки, зв'язку, матеріального забезпечення, закладів освіти. Їхнє підпорядкування було жорстко центральне без будь-якого контролю з боку України. Москва розраховувала зберегти єдиною радянську армію як останню спробу збереження хоч якоїсь форми Союзу. Для цього вона вживала безліч заходів: нав'язливо погоджувала з нами спільні завдання, систему призову і комплектування, освіти, зв'язку, забезпечення тощо. Коли там усвідомили незворотність української політики, почалися пограбування складських запасів матеріальних засобів. У той же час у військах розгорнули шалену пропагандистську кампанію проти української присяги, активувалися сили протидії створенню нашої власної армії. З'являлися антиукраїнські громадські організації, у тому числі і серед нелояльних офіцерів. Це були серйозні виклики для України, зокрема пов'язані й з ризиками втратити щойно проголошеної незалежності»⁸².

Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України, яка була схвалена постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1659-XII, реалізовуватиме намір про одержання в майбутньому статусу нейтральної, без'ядерної держави, яка не бере участі у військових блоках і дотримується трьох неядерних принципів: не приймати, не виробляти і не набувати ядерної зброї⁸³. Фінансові труднощі молоді Української держави, вплив світових тенденцій глобального роззброєння та цілеспрямована російська політика, що мала своєю метою відновлення контролю над українськими землями, сприяли кардинальному скороченню чисельності

⁸² Перший Міністр оборони України Костянтин Морозов розповів про те, що унеможливило б російську агресію. *АрміяInform*. 6 грудня 2021 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/06/pershyj-ministr-oborony-ukrayiny-kostyantyn-morozov-rozpoviv-pro-te-shho-unemozhlyvylo-b-rosijsku-agresiyu/>

⁸³ Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України: схвалена постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text>

Збройних Сил України, військової техніки та озброєнь. У Звіті Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки було встановлено, що значна частина озброєнь і військової техніки була передана Україною російській армії⁸⁴.

На початку 2014 року боєздатність Збройних Сил України обмежувалася лише вісьмома батальйонами, трьома авіаційними ескадрильями і вісьмома кораблями, загальною чисельністю близько 5 тис. військовослужбовців⁸⁵. Однак, не зважаючи на недостатній рівень укомплектованості особовим складом і катастрофічний стан озброєнь і військової техніки, Збройні Сили України, підтримувані активною допомогою громадського суспільства, змогли забезпечити відсіч російській збройній агресії у 2014 році і продовжують захищати суверенітет, територіальну цілісність та недоторканість нашої держави в умовах повномасштабного російського вторгнення.

За результатами кардинального реформування системи військового управління протягом 2014–2019 років було суттєво підвищено боєздатність цього військового формування. Було сформовано нові бригади і батальйони, створено Сили спеціальних операцій, відновлено призов на строкову службу. У грудні 2015 року було підписано Дорожню карту Україна–НАТО з оборонно-технічного співробітництва. Документ визначає основні заходи співробітництва в інтересах розвитку спроможностей України у сфері озброєння та військової техніки, досягнення взаємосумісності із силами НАТО у цій галузі, а також надання допомоги Україні щодо переходу на технічні стандарти Альянсу⁸⁶. Відбулася масштабна реформа вищих органів військового управління.

⁸⁴ Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DH80600A?an=447>

⁸⁵ Там само.

⁸⁶ Хронологія відносин Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

За результатом проведеного в рамках комплексного огляду сектору безпеки та оборони оцінювання стану воєнної безпеки та з метою реалізації цілей Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини України, зокрема щодо забезпечення інтеграції України до Європейського Союзу та формування умов для вступу в НАТО, Стратегічним оборонним бюлетенем України, схваленим Указом Президента України № 240/2016 від 6 червня 2016 р.⁸⁷, були визначені основні завдання розвитку сектору безпеки та оборони й установлені стратегічні цілі досягнення цілей оборонної реформи. Зазначеним документом передбачалося відповідно до найкращих практик держав Альянсу створити об'єднане керівництво секторами безпеки та оборони, забезпечити здійснення демократичного цивільного контролю над силами оборони за рахунок введення цивільних посад Міністра оборони України, заступників Міністра оборони України, державного секретаря та керівників структурних підрозділів апарату Міністерства оборони України, переглянути функції, відповідальність і повноваження для забезпечення вирішення проблемних питань з управління силами оборони та підтримки розвитку системи управління, координації діяльності Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, відокремити посаду начальника Генерального штабу від посади Головнокомандувача Збройних Сил України та уточнити Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України⁸⁸.

Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах, визначених законами України,

⁸⁷ Стратегічний оборонний бюлетень України: введено в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10>

⁸⁸ Залужний В. Ф., Шаптала С. О. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/252366>

актами Президента України та Кабінету Міністрів України. Генеральний штаб здійснює стратегічне керівництво силами та засобами Збройних Сил, інших складових сил оборони, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони. Основними завданнями Генерального штабу є: 1) участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, оборонному плануванні заходів щодо розвитку Збройних Сил України; 2) здійснення планування оборони держави у межах визначених повноважень, координація та контроль за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та іншими складовими сил оборони; 3) стратегічне планування застосування Збройних Сил України, інших складових сил оборони; 4) організація підготовки Збройних Сил до виконання покладених на них завдань, координація і контроль підготовки інших складових сил оборони до виконання завдань з питань оборони держави; 5) планування заходів, спрямованих на розвиток, технічне оснащення, всебічне забезпечення та підтримання спроможностей Збройних Сил, здійснення контролю за станом готовності до виконання завдань з оборони держави Збройних Сил та інших складових сил оборони, які сплановані до передачі в підпорядкування Головнокомандувачу Збройних Сил України. Функції та повноваження Генерального штаба детально визначено у Положенні про Генеральний штаб Збройних Сил України, затвердженому Указом Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019⁸⁹.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України, відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України», можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху

⁸⁹ Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: затверджено Указом Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text>

опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України⁹⁰.

Збройні Сили України мають таку загальну структуру:

Генеральний штаб Збройних Сил України;

Командування об'єднаних сил Збройних Сил України;

види Збройних Сил України – Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили;

окремі роди сил Збройних Сил України – Сили спеціальних операцій, Сили безпілотних систем, Сили територіальної оборони, Сили логістики, Сили підтримки, Медичні сили;

окремі роди військ Збройних Сил України – Десантно-штурмові війська, Війська зв'язку та кібербезпеки;

органи військового управління, з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, установи та організації, що не належать до видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України⁹¹.

⁹⁰ Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

⁹¹ Там само.

Організаційно Збройні Сили України складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій. Керівництво Збройними Силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. В особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України⁹². Так, Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 72/2022 було утворено Ставку Верховного Головнокомандувача і затверджено її персональний склад⁹³.

Відповідно до положень Закону України «Про чисельність Збройних Сил України» затверджено чисельність Збройних Сил України у кількості, яка не перевищує 261000 осіб, у тому числі 215000 військовослужбовців. В особливий період чисельність Збройних Сил України збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України⁹⁴.

Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період. Основними завданнями Державної спеціальної служби транспорту є: технічне прикриття, відбудова, встановлення загороджень на об'єктах національної транспортної системи України з метою забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; будівництво та ремонт у мирний час

⁹² Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

⁹³ Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 72/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text>

⁹⁴ Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 5 березня 2015 року № 235-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#Text>

і в умовах воєнного стану нових та підвищення строку експлуатації і пропускної спроможності діючих об'єктів національної транспортної системи; відбудова транспортних комунікацій, порушених унаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, аварій і катастроф; охорона об'єктів національної транспортної системи України в мирний час і в особливий період; виконання інших завдань, пов'язаних із участю в обороні держави та забезпеченням ефективного функціонування національної транспортної системи України. Під об'єктами національної транспортної системи України розуміють сукупність різновидів транспортних засобів та розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг⁹⁵.

Історія Державної спеціальної служби транспорту пов'язана з історією Залізничних військ Збройних сил України, які були сформовані у січні 1992 року на базі Другого залізничного корпусу та інших військових формувань залізничних військ СРСР. З 1 листопада 2004 р. залізничні війська Збройних Сил України на підставі Закону України від 5 лютого 2004 р. № 1449-IV «Про Державну спеціальну службу транспорту» увійшли до складу Міністерства транспорту та зв'язку України як Державна спеціальна служба транспорту з визначенням завдань щодо ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, аварій і катастроф на транспортних комунікаціях, технічного прикриття, відновлення, розмінування, будові нових та пропускної спроможності діючих об'єктів на транспорті⁹⁶.

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 було створено Державну службу України з безпеки на транспорті, якій згодом було

⁹⁵ Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>

⁹⁶ Баранов О. П. Передумови створення Державної спеціальної служби транспорту та її завдання в системі національної безпеки України. *Вісник НАДУ*. 2014. № 3. С. 60–64. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2014_3_9.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMA GE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2014_3_9.pdf)

підпорядковано Державну спеціальну службу транспорту. Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту» щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту» від 5 грудня 2017 року № 2225-VIII це військове формування було підпорядковано Міністерству оборони України⁹⁷. Це було зроблено з метою оптимізувати складові сектору безпеки і оборони України, підвищити ефективність планування їх застосування, а також забезпечити раціональне використання бюджетних коштів, передбачених для забезпечення обороноздатності держави⁹⁸.

Нині правовий статус цього військового формування визначено Законом України «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. У цьому правовому акті, зокрема, визначено, що *Державна спеціальна служба транспорту має таку загальну структуру:*

орган управління Державною спеціальною службою транспорту в системі Міністерства оборони України;

бригади, полки, окремі батальйони;

підрозділи охорони;

органи забезпечення;

навчальний центр;

*заклади, підприємства та установи*⁹⁹.

У структурних підрозділах Державної спеціальної служби транспорту можуть утворюватися воєнізована охорона та сторожова охорона.

Загальна чисельність Державної спеціальної служби транспорту становить 5000 осіб, у тому числі 4600 військовослужбовців. У разі необхідності чисельність Державної

⁹⁷ Про внесення змін до Закону України Про Державну спеціальну службу транспорту» щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту : Закон України від 5 грудня 2017 року № 2225-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2225-19#Text>

⁹⁸ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту» щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7242&skl=9

⁹⁹ Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>

спеціальної служби транспорту може бути збільшена відповідним законом. В особливий період чисельність Державної спеціальної служби транспорту збільшується на кількість особового складу, призваного на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України¹⁰⁰.

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони¹⁰¹, що обумовлює віднесення цього військового формування до сил оборони.

Законодавство, яке визначає правовий статус керівництва Національної гвардії України, постійно розвивалося, і з моменту набуття нашою державою незалежності пройшло складний шлях, спрямований на досягнення стандартів функціонування військових формувань у сучасній правовій демократичній державі¹⁰².

¹⁰⁰ Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>

¹⁰¹ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

¹⁰² Шопіна І. М. Правовий статус командувача Національної гвардії України: історико-правові аспекти. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.7>

24 серпня 1991 року постановою Верховної Ради України № 1431-XII «Про військові формування на Україні» всі військові формування, дислоковані на території республіки, були підпорядковані Верховній Раді України, а Уряд було зобов'язано приступити до створення Збройних Сил України, республіканської гвардії та підрозділу охорони Верховної Ради, Кабінету Міністрів і Національного банку України¹⁰³. На основі військових частин внутрішніх військ, відповідно до Указу Президії Верховної Ради України «Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території», було утворено Республіканську гвардію України, керівництво якою покладено на командуючого Республіканською гвардією України. Командуючий затверджувався Верховною Радою України і підпорядковувався безпосередньо Голові Верховної Ради України¹⁰⁴. Такий непритаманний демократичним державам, з їх багатовіковою увагою до балансу у розподілі влад, порядок підпорядкування військового формування парламенту був обумовлений початковим етапом державного будівництва і недостатньою сформованістю всієї вертикалі органів публічної влади, що потребувало централізації управління мілітарними структурами.

Закон України «Про Національну гвардію України» було прийнято Верховною Радою України 4 листопада 1991 року. Легальне визначення цієї інституції звучало як «державний озброєний орган, створений на базі внутрішніх військ, покликаний захищати суверенітет України, її територіальну цілісність, а також життя та особисту гідність громадян, їх конституційні права і свободи від злочинних посягань та інших антигромадських дій»¹⁰⁵. Як можна побачити, порівнюючи сферу компетенції Національної гвардії України з сучасними

¹⁰³ Про військові формування на Україні : Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року № 1431-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text>

¹⁰⁴ Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території : Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 року № 1465-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1465-12#Text>

¹⁰⁵ Про Національну гвардію України : Закон України від 4 листопада 1991 року № 1774-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12/ed19911104#Text>

повноваженнями суб'єктів сектору безпеки і оборони, у 1991 році було зроблено спробу наділити це формування одночасно рисами Збройних Сил України та Національної поліції, до того ж підпорядкувавши його Верховній Раді України. Безпосереднє керівництво Національною гвардією здійснював командуючий, який призначався Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 5 років. Одна і та ж особа не могла бути командуючим Національною гвардією більше двох строків підряд. Заступники командуючого Національною гвардією призначалися на посади Президентом України за поданням командуючого¹⁰⁶, що, з одного боку, створювало систему гарантій здійснення командуючим своїх управлінських повноважень, але, з іншого боку, ставило його у залежність від Президента України, яка не стримувалася якимись демократичними запобіжниками.

26 березня 1992 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про війська внутрішньої та конвойної охорони», який, зокрема, визначав, що війська внутрішньої та конвойної охорони створюються на базі внутрішніх військ, входять до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначені для охорони важливих державних об'єктів, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, виправно-трудовах і лікувально-трудовах установ. Відповідно до ст. 6 вказаного правового акту, війська внутрішньої та конвойної охорони підпорядковувалися Міністру внутрішніх справ України, а безпосереднє управління ними здійснював Командуючий цими військами¹⁰⁷. Компетенція Командуючого не уточнювалася, втім, перша редакція цього Закону була дуже лаконічною і складалася всього з 14 статей. Проте, у вказаному правовому акті було визначено особливості взаємовідносин між військами внутрішньої та конвойної охорони і Міністерством внутрішніх справ: зокрема,

¹⁰⁶ Про Національну гвардію України : Закон України від 4 листопада 1991 року № 1774-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1774-12/ed19911104#Text>

¹⁰⁷ Про війська внутрішньої та конвойної охорони : Закон України від 26 березня 1992 року № 2235-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-12/ed19920326#Text>

було встановлено, що вони входять до системи Міністерства внутрішніх справ України, місця їх розташування і чисельність визначаються Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра внутрішніх справ України та ін.¹⁰⁸.

31 жовтня 1995 року Законом України № 407/95-ВР військам було повернуто попередню назву «внутрішні війська», а також уточнено їх компетенцію – якщо у попередній редакції йшлося про «подання допомоги міліції в охороні громадського порядку», до у редакції 1995 року це військове формування набувало права самостійно брати участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю, що знайшло своє відображення у змінах до ст. 1, 2¹⁰⁹. Однак компетенція командуючого залишилася без змін. І, не зважаючи на те, що до Закону України «Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України» зміни вносилися 9 разів, стаття, в якій було визначено повноваження командуючого, залишалася незмінною.

Наприкінці 90-х років минулого століття панівною політичною тенденцією стає думка про те, що Національна гвардія України вже виконала своє призначення, пов'язане зі збереженням територіальної цілісності держави (маються на увазі роль цього військового формування у запобіганні непередбачуваним ексцесам з боку 1 млн радянського військового контингенту на території України у момент проголошення Незалежності, утримання Криму у 1993–1994 роках, під час активної антиукраїнської роботи ФСБ, завдяки присутності на його території моторизованих частин 7 дивізії Національної гвардії України, тощо). Вважалося, що така ситуація не повториться, тому ключовим має бути принцип заощадження державних коштів, що стало формально оголошеною причиною прийняття Закону України «Про розформування Національної

¹⁰⁸ Шопіна І. М. Правовий статус командувача Національної гвардії України: історико-правові аспекти. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.7>

¹⁰⁹ Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про війська внутрішньої та конвойної охорони» : Закон України від 31 жовтня 1995 року № 407/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/407/95-%D0%B2%D1%80/ed19951123#Text>

гвардії України» від 11 січня 2000 року № 1363-XIV¹¹⁰. Після цього більша частина Національної гвардії України стала складовою внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України, а механізовані та артилерійські підрозділи увійшли до складу Збройних Сил України.

Революція Гідності, під час якої багато представників силових структур віддавали та виконували злочинні накази, викликала необхідність кардинального оновлення системи Міністерства внутрішніх справ України. Міліція була розформована, а її функції покладено на Національну поліцію. 13 березня 2014 року Верховною Радою України було прийнято Закон України № 876-VII «Про Національну гвардію України». Відновлення інституції, яка не мала значних репутаційних вад, поєднувалося із спробами створити гармонійне правове підґрунтя її функціонування¹¹¹. У ст. 1 вказаного Закону було визначено, що Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій. Перша мета (місія) військового формування з правоохоронними функціями пов'язана з реалізацією принципу людиноцентризму, що є характерним для правової політики нашої держави. Заслужовує на увагу також розподіл функцій на такі, що можуть виконуватися самостійно і такі, що реалізуються сумісно з іншими суб'єктами.

¹¹⁰ Про розформування Національної гвардії України : Закон України від 11 січня 2000 року № 1363-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14#Text>

¹¹¹ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

У ст. 7 Закону, яка має назву «Командувач Національної гвардії України», було здійснено безпрецедентну для правового регулювання у досліджуваній сфері спробу деталізувати правовий статус керівника військового формування. У першій редакції Закону визначалося, що безпосереднє військове керівництво Національною гвардією України здійснює командувач Національної гвардії України, який одночасно є начальником головного органу військового управління Національної гвардії України. Слід схвально оцінити легальне визначення поняття безпосереднього військового керівництва Національною гвардією України як діяльності, спрямованої на здійснення заходів щодо розвитку Національної гвардії України, її технічного оснащення, підготовки та всебічного забезпечення, визначення основ її застосування, а також управління нею. Збереглася правова конструкція, пов'язана із призначенням Командувача Верховною Радою України за поданням Президента України, а також норма щодо призначення заступників Командувача Президентом України, однак з'явилося обмеження їх кількості 5 особами. Позитивно слід оцінити також вказівку на підзаконний правовий документ, в якому мають бути визначені повноваження командувача Національної гвардії України щодо керівництва Національною гвардією України та головним органом військового управління Національної гвардії України, його права та обов'язки – Положення про головний орган військового управління Національної гвардії України, що затверджується Президентом України [7]. Хотілося б також звернути увагу на відмову від російської кальки «командующий» і застосування законодавцем притаманного українській мові та військовій історії терміна «командувач».

Однак вказана редакція недовго залишалася чинною: Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України» від 24 грудня 2015 року № 920-VIII було суттєво змінено правовий статус Командувача військового формування. Зокрема, визначення поняття безпосереднього військового керівництва доповнилося функцією управління під час виконання службово-бойових завдань, характерною для військових формувань. Змінився порядок призначення та звільнення Командувача

Національної гвардії України – тепер цю функцію виконує не Верховна Рада України, а Президент України. Було збільшено повноваження Командувача щодо призначення його заступників, які мають призначатися на посади за його поданням, ускладнився порядок призначення інших посадових осіб військового формування. З'являється норма, покликана забезпечити безперервність військового управління, яка передбачає, що у разі неможливості виконання командувачем Національної гвардії України службових обов'язків (відрядження, хвороба, інші поважні причини) його обов'язки тимчасово виконує перший заступник командувача Національної гвардії України, а у разі звільнення командувача Національної гвардії України з посади до призначення іншої особи на цю посаду Президент України за поданням Міністра внутрішніх справ України призначає виконуючого обов'язки командувача Національної гвардії України¹¹². Обґрунтованість і відповідність національній практиці вказаних змін підтверджується тим, що з 2015 року стаття 7 аналізованого Закону більше не змінювалася.

Слід також позитивно оцінити доповнення Закону України «Про Національну гвардію України» окремою статтею 6-1, в якій визначаються повноваження Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України щодо Національної гвардії України. Визначення особливостей взаємовідносин між вказаними посадовими особами сприяло більшій злагодженості функціонування сектора безпеки і оборони¹¹³.

Аналіз основних функцій Національної гвардії України свідчить, що вони поділяються на групи: *захисні* (захист конституційного ладу України, цілісності її території від спроб зміни їх насильницьким шляхом; участь у захисті державного кордону тощо); *охоронні* (охорона громадської безпеки і порядку, життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян; деяких органів державної влади, ядерних установок та матеріалів, важливих державних об'єктів, об'єктів критичної

¹¹² Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України»: Закон України від 24 грудня 2015 року № 920-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-19#n54>

¹¹³ Там само.

інфраструктури; спеціальних вантажів; дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні та інших об'єктів); *підтримання та відновлення правопорядку* (у разі виникнення міжнаціональних і міжконфесійних конфліктів, розблокування або припиненні протиправних дій у разі захоплення важливих державних об'єктів; у разі здійснення спроб захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу шляхом насильства, у відновленні діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, участь у припиненні масових заворушень та в інших випадках); *протидії злочинності* (участь у припиненні діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій тощо); забезпечення *антитерористичні* (участь у заходах, пов'язаних із припиненням терористичної діяльності); *оборонні* (участь у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій; у здійсненні заходів правового режиму воєнного стану та у виконанні завдань територіальної оборони).

До складу Національної гвардії України входять:

1) *головний орган військового управління Національної гвардії України;*

2) *оперативно-територіальні об'єднання Національної гвардії України;*

3) *з'єднання, військові частини, вищі військові навчальні заклади, навчальні військові частини (центри), бази, заклади охорони здоров'я та установи, що не входять до складу оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України*¹¹⁴.

Організаційно Національна гвардія України складається з органів військового управління (головного органу військового управління Національної гвардії України та органів військового управління оперативно-територіальних об'єднань Національної гвардії України), з'єднань, військових частин (підрозділів), вищих військових навчальних закладів, навчальних військових частин (центрів), баз, закладів охорони

¹¹⁴ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

здоров'я та установ. До складу з'єднання Національної гвардії України можуть входити бригади, полки, батальйони, загони, роти тощо, а до складу військової частини Національної гвардії України можуть входити підрозділи (батальйони, ескадрильї, загони, роти тощо), спеціальні комендатури (комендатури), вузли зв'язку, центри, групи, взводи¹¹⁵.

З введенням воєнного стану Національна гвардія України для виконання завдань з оборони держави приводиться в готовність до виконання завдань за призначенням і підпорядковується Головнокомандувачу Збройних Сил України, крім військових частин (підрозділів), які здійснюють конвоювання та охорону дипломатичних представництв. Повноваження Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України щодо Національної гвардії України визначені у ст.6-1 Закону України «Про Національну гвардію України». Вони передбачають, що Міністр оборони України: 1) спільно з Міністром внутрішніх справ України визначає порядок забезпечення органів військового управління, з'єднань і військових частин Національної гвардії України, які в особливий період підпорядковуються органам військового управління Збройних Сил України; 2) затверджує єдині вимоги щодо якісних характеристик військового озброєння і військової техніки та розрахункову кількість основних видів номенклатури озброєння і військової (спеціальної) техніки, необхідних для оснащення Збройних Сил України та Національної гвардії України, згідно з визначеними потребами та пріоритетами; 3) організовує розроблення єдиних для Збройних Сил України та Національної гвардії України технічних регламентів у сфері військового озброєння і військової техніки; 4) організовує у межах компетенції комплектування Національної гвардії України військовослужбовцями, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу; 5) організовує участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в Національній гвардії України; 6) погоджує тактико-технічні (технічні) завдання на виконання

¹¹⁵ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

дослідно-конструкторських робіт з розроблення нових зразків озброєння, військової (спеціальної) техніки та військової зброї, їх складових частин, а також модернізації зазначених зразків для потреб Національної гвардії України; 7) здійснює інші повноваження у сфері оборони держави, передбачені законом. Головнокомандувач Збройних Сил України: 1) узгоджує програми розвитку Національної гвардії України в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки її органів військового управління, з'єднань і військових частин, призначених для підпорядкування органам військового управління Збройних Сил України в особливий період та виконання завдань територіальної оборони; 2) організовує участь у забезпеченні мобілізації та демобілізації в Національній гвардії України; 3) організовує методологічне, методичне та наукове забезпечення мобілізаційної підготовки Національної гвардії України¹¹⁶.

Згідно з ч. 7 ст. 5 Закону України «Про Національну гвардію України», загальна чисельність Національної гвардії України не перевищує 60 тисяч осіб. За необхідності чисельність Національної гвардії України може бути збільшена відповідним законом. В особливий період чисельність Національної гвардії України збільшується на кількість особового складу, призованого на військову службу на виконання указів Президента України про мобілізацію, затверджених законами України¹¹⁷.

У статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» до складу сил оборони законодавцем віднесено органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Таким органом є *Служба безпеки України як державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України і безпосередньо підпорядкований Президентові України*. На Службу безпеки України покладається у межах визначеної законодавством компетенції захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності,

¹¹⁶ Про Національну гвардію України : Закон України від 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

¹¹⁷ Там само.

науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підпривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, а також забезпечення охорони державної таємниці. Служба безпеки України здійснює контррозвідувальне забезпечення оборонного комплексу, Збройних Сил України, інших військових формувань, дислокованих на території України¹¹⁸. Систему Служби безпеки України утворюють Центральне управління Служби безпеки України, підпорядковані йому регіональні органи, органи військової контррозвідки, військові формування, а також навчальні, науково-дослідні та інші заклади Служби безпеки України. Загальну чисельність Служби безпеки України затверджено у кількості 27000 осіб, в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) – у кількості 31000 осіб, а на період дії воєнного стану – у кількості згідно з Мобілізаційним планом України на особливий період¹¹⁹. Також слід звернути увагу на те, що Служба безпеки України посідає провідне місце у структурі сил безпеки України, і основна частина її функцій пов'язана зі здійсненням функцій із забезпечення державної безпеки.

До складу сил оборони належать розвідувальні органи – державні органи, уповноважені Законом України «Про розвідку» здійснювати *розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз*. Розвідувальними органами є: Служба зовнішньої розвідки України; розвідувальний орган Міністерства оборони України; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону¹²⁰.

Служба зовнішньої розвідки України є розвідувальним органом України, який функціонує як окремий державний орган, не належить до системи органів виконавчої влади

¹¹⁸ Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

¹¹⁹ Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України : Закон України від 20 жовтня 2005 року № 3014-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T053014?an=25>

¹²⁰ Про розвідку : Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>

та здійснює свою діяльність під загальним керівництвом Президента України та демократичним цивільним контролем відповідно до Закону України «Про розвідку». Служба зовнішньої розвідки України як розвідувальний орган України входить до складу сил безпеки, а як військове формування – до складу сил оборони сектору безпеки і оборони України. Загальна чисельність Служби зовнішньої розвідки України затверджується у кількості 4350 співробітників, у тому числі до 4010 військовослужбовців, а в особливий період – у кількості згідно з Мобілізаційним планом України¹²¹.

Повноваження Міністерства оборони України провадити розвідувальну та інформаційно-аналітичну діяльність в інтересах національної безпеки та оборони держави визначено у ч. 2 ст. 3 Закону України «Про оборону України»¹²². Створення *розвідувального органу Міністерства оборони України – Головного управління розвідки* – розпочалося на початку 90-х років минулого століття. 6 липня 1993 року згідно з Указом Президента України на базі управління розвідки Головного штабу Збройних Сил України та Управління воєнної стратегічної розвідки Міністерства оборони України розпочалось формування Головного управління військової розвідки Міністерства оборони України. 14 квітня 1994 року Указом Президента України Головне управління військової розвідки Міністерства оборони України було перейменовано в Головне управління розвідки Міністерства оборони України. З цього часу почала розвиватись комплексна, ефективна та багаторівнева система воєнної розвідки Збройних Сил України¹²³.

Центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону, є *Адміністрація Державної прикордонної служби України*. Її діяльність спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері захисту державного кордону

¹²¹ Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text>

¹²² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

¹²³ Історія створення Головного управління розвідки Міністерства оборони України. URL: <https://gur.gov.ua/content/creation.html>

та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні¹²⁴. *Управління розвідки Адміністрації Державної прикордонної служби України* здійснює низку функцій, спрямованих на підвищення ефективності захисту державного кордону та забезпечення прикордонної безпеки.

Питання про належність Державної прикордонної служби України до складу сил оборони викликає певні дискусії внаслідок недосконалості правового регулювання місця цієї інституції у складі сектору безпеки і оборони.

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення, на який покладено такі функції: охорона державного кордону України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах з метою недопущення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму; здійснення в установленому порядку прикордонного контролю і пропуску через державний кордон України та до тимчасово окупованої території і з неї осіб, транспортних засобів, вантажів, а також виявлення і припинення випадків незаконного їх переміщення; охорона суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та контроль за реалізацією прав і виконанням зобов'язань у цій зоні інших держав, українських та іноземних юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій; ведення розвідувальної, інформаційно-аналітичної та оперативно-розшукової діяльності в інтересах забезпечення захисту державного кордону України згідно із законами України «Про розвідку» та «Про оперативно-розшукову діяльність»; участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів; участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом; участь у здійсненні державної охорони місць постійного і тимчасового перебування Президента України та посадових осіб, визначених у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб»; охорона закордонних дипломатичних установ України; координація

¹²⁴ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

у мирний час діяльності утворених відповідно до законів України військових формувань та відповідних правоохоронних органів, пов'язаної із захистом державного кордону України, відповідно до частини третьої статті 2 Закону України «Про державний кордон України»; координація діяльності державних органів, що здійснюють різні види контролю при перетинанні державного кордону України, пропуску до/з тимчасово окупованої території України або беруть участь у забезпеченні режиму державного кордону, прикордонного режиму і режиму в пунктах пропуску через державний кордон України та в контрольних пунктах в'їзду-виїзду¹²⁵.

Слід сказати, що припинення у взаємодії із Збройними Силами України, іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями, відповідними правоохоронними органами збройних та інших провокацій на державному кордоні України, у тому числі шляхом безпосереднього ведення бойових дій; участь у заходах із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, протимінної діяльності, а також у заходах з відновлення територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України; виконанні заходів територіальної оборони, а також заходів, спрямованих на додержання правового режиму воєнного і надзвичайного стану, віднесено до обов'язків Державної прикордонної служби України. Стаття 21-6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» визначає, що військовослужбовці цієї інституції у разі залучення до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України, а також при виконанні завдань щодо участі в обороні держави в особливий період мають право застосовувати і використовувати зброю та бойову техніку у встановлених для з'єднань, військових частин та підрозділів Збройних Сил України порядку та випадках¹²⁶. У наказі Міністерства внутрішніх справ України «Деякі питання виплати військовослужбовцям Державної прикордонної

¹²⁵ Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

¹²⁶ Там само.

служби України винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 01 вересня 2023 року № 726 міститься перелік бойових (спеціальних) завдань, що виконуються відповідно до бойових наказів (розпоряджень) військовослужбовцями Державної прикордонної служби України¹²⁷. Засоби медіа повідомляють, що бойові можливості воїнів-прикордонників постійно розширюються, крім ствольної, вони також оснащені реактивною артилерією, їх бойові підрозділи розвивають свої угруповання розвідувальних та ударних безпілотників¹²⁸. Вказане свідчить про наявність у правовому статусі Державної прикордонної служби України ознак сил оборони. Однак, для додержання принципу правової визначеності як однієї із складових верховенства права, варто було б визначити належність цієї інституції до сил оборони у законі, який регулює діяльність Служби.

2.4. Військово-цивільні адміністрації. Військові адміністрації

Територіальна організація публічної влади в Україні, незважаючи на її унітарну організацію, має різні форми прояву в різних регіонах. Зважаючи на те, що територіальну організацію влади можна визначити як організаційно-функціональну характеристику публічно-владних інституцій держави, яка відображає їх взаємозв'язок із територією своєї діяльності та залежить від форми держави та політико-територіального устрою, особливе місце посідає аналіз організації влади,

¹²⁷ Деякі питання виплати військовослужбовцям Державної прикордонної служби України винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану»: наказ МВС України від 01 вересня 2023 року № 726. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-23#Text>

¹²⁸ Бойко І. Як українські прикордонники воюють на фронті: репортаж. *Gazeta Wyborcza*. URL: <https://www.unian.ua/war/yak-ukrajinski-prikordonniki-voyuyut-na-fronti-reportazh-gazeta-wyborcza-12911571.html>

яку остання мала на територіях проведення операції об'єднаних сил, а також тої, яку вона отримала у зв'язку із введенням воєнного стану¹²⁹.

Для виконання повноважень місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в районі відсічі російської збройної агресії можуть утворюватися військово-цивільні адміністрації. *Військово-цивільні адміністрації – це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної російської агресії у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі російської збройної агресії, зокрема проведення антитерористичної операції*¹³⁰.

Військово-цивільні адміністрації району, області – це тимчасові державні органи, що здійснюють на відповідній території повноваження районних, обласних рад, державних адміністрацій та інші повноваження, визначені Законом України «Про військово-цивільні адміністрації». Військово-цивільні адміністрації населених пунктів – це тимчасові державні органи, що здійснюють на територіях відповідних територіальних громад, затверджених Кабінетом Міністрів України, повноваження сільських, селищних, міських, районних у містах

¹²⁹ Лялюк О. Ю. Військові та військово-цивільні адміністрації в системі територіальної організації влади в Україні: компаративний аналіз. *Проблеми законності*. № 2-22. Вип. 157. С. 6–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2022_157_3

¹³⁰ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

(у разі їх створення) рад, виконавчих органів сільських, селищних, міських, районних у містах (у разі їх створення) рад, сільських, селищних, міських голів та інші повноваження, визначені вказаним Законом¹³¹.

Військово-цивільні адміністрації є юридичними особами публічного права і наділяються цим та іншими законами повноваженнями, у межах яких діють самостійно і несуть відповідальність за свою діяльність відповідно до закону. Військово-цивільні адміністрації населених пунктів набувають прав та обов'язків з дня внесення запису про їх державну реєстрацію як юридичних осіб до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань¹³².

Військово-цивільні адміністрації поєднують у своїй діяльності повноваження органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та правоохоронних органів, що стосується питань забезпечення та охорони правопорядку на ввірених територіях. Отож, військово-цивільні адміністрації мають складну організаційну структуру, відрізняються від місцевих державних адміністрацій більш широким спектром повноважень і сфер відання¹³³.

На територіях, на яких введено воєнний стан, для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення разом із військовим командуванням запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадської безпеки і порядку, захисту критичної інфраструктури, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян можуть утворюватися тимчасові державні органи – *військові адміністрації*. Рішення про утворення військових адміністрацій приймається Президентом України за поданням обласних державних адміністрацій або військового

¹³¹ Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

¹³² Там само.

¹³³ Журавель Т. С. Дуалістичний характер компетенції військово-цивільних адміністрацій: щодо постановки проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 147. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/24-3.pdf>

командування. Військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених Законом України «Про правовий режим воєнного стану»¹³⁴.

Військову адміністрацію населеного пункту (населених пунктів) очолює начальник, який призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за пропозицією Генерального штабу Збройних Сил України або відповідної обласної державної адміністрації. Начальником військової адміністрації населеного пункту (населених пунктів) може бути призначений відповідний сільський, селищний, міський голова. У районі, області військові адміністрації утворюються у разі нескликання сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» строки або припинення їх повноважень згідно із законом, або для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку. У разі прийняття рішення про утворення районних, обласних військових адміністрацій їх статусу набувають відповідно районні, обласні державні адміністрації, а голови районних, обласних державних адміністрацій набувають статусу начальників відповідних військових адміністрацій. Військові адміністрації населених пунктів формуються з військовослужбовців військових формувань, утворених відповідно до законів України, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах, органах та підрозділах цивільного захисту без виключення зі списків особового складу, а також працівників, які уклали трудовий договір з обласними військовими адміністраціями

¹³⁴ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>

(у разі їх утворення) або з Генеральним штабом Збройних Сил України (якщо у відповідній області не утворено обласну військову адміністрацію)¹³⁵.

У разі набуття районною, обласною державною адміністрацією статусу відповідно районної, обласної військової адміністрації посади державних службовців у таких адміністраціях можуть замінюватися військовослужбовцями військових формувань, утворених відповідно до законів України, особами рядового і начальницького складу правоохоронних органів, служби цивільного захисту, які відряджаються до них у встановленому законодавством порядку для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, службі в правоохоронних органах, органах та підрозділах цивільного захисту без виключення зі списків особового складу. У разі утворення районних, обласних військових адміністрацій у день набрання чинності актом Президента України про їх утворення припиняються повноваження відповідних районних, обласних військово-цивільних адміністрацій¹³⁶.

2.5. Права і обов'язки громадян України у сфері військово-правових відносин

Відповідно до положень ст. 65 Конституції України, захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону¹³⁷.

Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань,

¹³⁵ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

а також правоохоронних органів спеціального призначення (далі – Збройні Сили України та інші військові формування), посади в яких комплектуються військовослужбовцями¹³⁸.

Військовий обов'язок включає:

підготовку громадян до військової служби;

взяття громадян на військовий облік;

прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов (направлення) на військову службу;

проходження військової служби;

виконання військового обов'язку в запасі;

проходження служби у військовому резерві;

дотримання правил військового обліку¹³⁹.

Громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу»¹⁴⁰.

Щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії:

допризовники – особи, які підлягають взяттю на військовий облік;

призовники – особи, які взяті на військовий облік;

військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;

військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;

резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період¹⁴¹.

Громадяни України, які підлягають взяттю на військовий облік, перебувають на військовому обліку призовників

¹³⁸ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

¹³⁹ Там само.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само.

або у запасі Збройних Сил України, у запасі Служби безпеки України, розвідувальних органів України чи проходять службу у військовому резерві, зобов'язані:

уточнити протягом 60 днів з дня набрання чинності указом Президента України про оголошення мобілізації, затвердженням Верховною Радою України, свої персональні дані через центр надання адміністративних послуг або через електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста, або у територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки;

прибувати за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – відповідні районні (міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки), Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу розвідувальних органів України для оформлення військово-облікових документів, взяття на військовий облік, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою здобуття або вдосконалення військово-облікової спеціальності, призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних та резервістів;

проходити медичний огляд згідно з рішеннями комісії з питань взяття на військовий облік, комісії з питань направлення для проходження базової військової служби або військово-лікарської комісії відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а у Службі зовнішньої розвідки України, розвідувальному органі Міністерства оборони України чи розвідувальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, – за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України чи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, відповідно;

проходити підготовку до військової служби, військову службу і виконувати військовий обов'язок у запасі;

виконувати правила військового обліку, встановлені законодавством¹⁴².

Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. Відповідно до його положень призовники, військовозобов'язані та резервісти в разі зміни адреси їх місця проживання або інших персональних даних зобов'язані особисто в семиденний строк повідомити про такі зміни відповідним органам, де вони перебувають на військовому обліку, зокрема у випадках, визначених постановою Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2022 р. № 265 «Деякі питання декларування і реєстрації місця проживання та ведення реєстрів територіальних громад», через центри надання адміністративних послуг та інформаційно-комунікаційні системи. Призовники, військовозобов'язані та резервісти, які не актуалізували інформацію про себе в Єдиному державному реєстрі призовників, військовозобов'язаних та резервістів, особисто у семиденний строк з дня внесення змін до персональних даних прибувають із паспортом громадянина України та військово-обліковими документами до відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, органу СБУ, відповідного підрозділу розвідувального органу, який організовує та веде військовий облік на території адміністративно-територіальної одиниці, для взяття їх на військовий облік, зняття з військового обліку або внесення змін до їх облікових даних¹⁴³.

¹⁴² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

¹⁴³ Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>

Питання для самоконтролю

1. Як проявляються ієрархічність і колегіальність у діяльності суб'єктів військово-правових відносин?
2. Які види правовідносин за участі суб'єктів військового права ви знаєте?
3. Охарактеризуйте правовий статус Ради національної безпеки і оборони України як суб'єкта сектору безпеки і оборони України.
4. Охарактеризуйте склад Сил безпеки України і Сил оборони України.
5. У чому полягає відмінність у правовому статусі військово-цивільних і військових адміністрацій?
6. Що включає військовий обов'язок?

Література для додаткового вивчення

1. Баранов О. П. Передумови створення Державної спеціальної служби транспорту та її завдання в системі національної безпеки України. *Вісник НАДУ*. 2014. № 3. С.60-64. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2014_3_9.pdf
2. Дрок Л. В. Основні етапи формування офіцерського корпусу Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 1 (35). С. 61. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/205110/204977>
3. Журавель Т. С. Дуалістичний характер компетенції військово-цивільних адміністрацій: щодо постановки проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 147. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/24-3.pdf>
4. Залужний В. Ф., Шаптала С. О. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/252366>
5. Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2022. № 1 (74). С. 100–109.

6. Смерницький Д., Тригубенко Н. Оборонно-промисловий комплекс України як складова сектора безпеки і оборони: підготовка фахівців. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Дніпро, 2024. Ч. 1. С. 54–55.
7. Шопіна І. М. Правовий статус командувача Національної гвардії України: історико-правові аспекти. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.7>

Розділ 3

ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ В СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ

- 3.1. *Правовий статус і основні програмні документи НАТО*
- 3.2. *Історичні аспекти відносин Україна–НАТО*
- 3.3. *І-структура та її впровадження в органах військового управління*
- 3.4. *Стратегічні комунікації*
- 3.5. *Цивільно-військове співробітництво*
- 3.6. *Операційне право*

3.1. Правовий статус і основні програмні документи НАТО

Організація Північноатлантичного договору (англ. *North Atlantic Treaty Organization – NATO*), утворена після Другої світової війни для захисту держав західної демократії від можливої збройної агресії Радянського Союзу, залишається одним із провідних міжнародних гарантів світової безпеки. Організація Північноатлантичного договору була заснована 4 квітня 1949 року, коли у м. Вашингтон (США) 12 держав уклали між собою міжнародний договір, що отримав назву Північноатлантичного або Вашингтонського. Країнами-засновницями НАТО стали Бельгія, Канада, Данія, Франція, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Велика Британія і Сполучені Штати Америки. Сторони зобов'язалися вирішувати всі міжнародні спори, учасниками яких вони можуть стати, мирними засобами і таким чином, щоб не ставити під загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість, а також утримуватись у своїх міжнародних відносинах від погроз силою чи застосування сили у будь-який спосіб, несумісний з цілями Організації Об'єднаних Націй. Країни-учасниці визнали, що сприятимуть подальшому розвитку мирних і дружніх міжнародних відносин, зміцнюючи свої незалежні інституції, домагаючись кращого розуміння принципів, на яких ці інституції засновані, та створюючи умови для забезпечення

стабільності і добробуту. Для забезпечення ефективнішої реалізації цілей цього Договору Сторони, діючи окремо чи колективно, шляхом постійного і ефективного вдосконалення власних можливостей та взаємодопомоги, зобов'язалися підтримувати і розвивати свою індивідуальну та колективну здатність протистояти збройному нападу, консультуватися між собою щоразу, коли, на думку якоїсь із них, виникне загроза територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці будь-якої із сторін¹⁴⁴.

Згодом до НАТО приєдналося ще 20 країн: Туреччина (1952), Греція (1952), Німеччина (1955), Іспанія (1982), Чехія (1999), Польща (1999), Угорщина (1999), Литва (2004), Латвія (2004), Естонія (2004), Словаччина (2004), Словенія (2004), Румунія (2004), Болгарія (2004), Албанія (2009), Хорватія (2009), Чорногорія (2017), Північна Македонія (2020), Фінляндія (2023), Швеція (2024).

За правовим статусом Північноатлантичний Альянс є міжнародною міжурядовою організацією військово-політичної спрямованості. Особливе значення для розуміння правового статусу НАТО і зобов'язань членів Альянсу має ст. 5 Північноатлантичного договору, відповідно до положень якої сторони погоджуються, що збройний напад на одну або кількох із них у Європі чи у Північній Америці вважатиметься нападом на них усіх: і, відповідно, вони домовляються, що в разі здійснення такого нападу кожна з них, реалізуючи своє законне право на індивідуальну чи колективну самооборону, підтверджене Статтею 51 Статуту Організації Об'єднаних Націй, надасть допомогу тій Стороні або Сторонам, які зазнали нападу, і одразу здійснить, індивідуально чи спільно з іншими Сторонами, такі дії, які вважатимуться необхідними, включаючи застосування збройної сили, з метою відновлення і збереження безпеки у Північноатлантичному регіоні. Про кожний такий збройний напад і про всі заходи, вжиті у зв'язку з ним, буде негайно повідомлено Раду Безпеки ООН. Такі заходи будуть припинені після того, як Рада Безпеки вживе заходів, необхідних для відновлення і підтримання міжнародного миру та безпеки¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Північноатлантичний договір (Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008/conv#Text

¹⁴⁵ Там само.

НАТО застосувало ст. 5 лише раз – після терористичних атак проти Сполучених Штатів Америки 11 вересня 2001 року, повідомивши про це Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй. Натомість координація заходів колективної оборони здійснювалася неодноразово. Так, за проханням Туреччини НАТО тричі застосовувало означені заходи: у 1991 році із розгортанням ракет Patriot під час збройного конфлікту у Перській затоці; у 2003 році у зв'язку з укладанням пакту про оборонні заходи і проведенням операції «Демонстрація стримування» («Operation Display Deterrence») під час кризи в Іраку; а також у 2012 році, коли у відповідь на ситуацію в Сирії було розгорнуто ракети Patriot¹⁴⁶.

Вступ нових членів до Альянсу відповідає статті 10 Північноатлантичного Договору, в якій проголошується, що кожна європейська держава, котра здатна втілювати у життя принципи цього Договору та сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні, може бути запрошена до приєднання до НАТО. Формат підготовки до вступу в НАТО «План дій щодо членства» (ПДЧ) з'явився у 1999 році. Усі країни, які вступали до Альянсу з того моменту, проходили через виконання ПДЧ. План дій щодо членства (ПДЧ) – це програма НАТО з надання консультацій, допомоги та практичної підтримки, що враховує індивідуальні потреби держав, які задекларували прагнення вступити до Альянсу. План дій щодо членства в НАТО, який є фактичним проявом політики відкритих дверей, складається з п'яти розділів, а саме: політичні та економічні питання; оборона / військові питання; питання ресурсів; питання безпеки; правові питання¹⁴⁷.

Цілі та завдання НАТО визначаються в його стратегічних концепціях – документах, в яких узагальнюються особливості стратегічної обстановки, основоположні завдання та основні засади забезпечення успіху Альянсу у майбутньому. Стратегічна концепція НАТО – 2022 була ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року.

¹⁴⁶ Collective defence and Article 5. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm

¹⁴⁷ Політика «відкритих дверей» та План дій щодо членства в НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/pro-nato/politika-vidkritih-dverej-ta-plan-dij-shchodo-chlenstva-v-nato>

У Стратегічній концепції НАТО – 2022 визначено:

«Російська Федерація є найбільш значною і прямою загрозою безпеці держав – членів Альянсу та миру і стабільності в євроатлантичному регіоні. Вона намагається встановити сфери впливу і прямий контроль за допомогою примусу, саботажу, агресії та анексії. Вона вдається до звичайних військових засобів та кібер- і гібридних методів проти нас і наших партнерів. Її силова військова позиція і риторика, а також доведена на практиці готовність застосувати військову силу для досягнення своїх політичних цілей, підривають заснований на правилах міжнародний порядок. Російська Федерація здійснює модернізацію своїх ядерних сил і нарощує новітні і руйнівні системи доставки, здатні нести як звичайні, так і ядерні боеголовки, водночас надсилаючи сигнали тиску через загрозу застосування ядерної зброї. Вона ставить собі за мету дестабілізувати ситуацію у сусідніх з Альянсом державах на сході і півдні. На Крайній Півночі у зв'язку з можливістю перешкоджання Росією підкріплення сил Альянсу і порушення свободи судноплавства в районі Північної Атлантики виникає стратегічний виклик для Альянсу. Нарощування Москвою військової сили, зокрема у районі Балтійського, Чорного і Середземного морів, а також її військовий союз з Білоруссю, кидають виклик нашої безпеці і нашим інтересам»¹⁴⁸.

У Стратегічній концепції НАТО-2022 підкреслюється, що Альянс і надалі виконуватиме три основоположні завдання, а саме: стримування і оборона; запобігання і врегулювання криз; та безпека шляхом співпраці. Ці завдання є взаємодоповнюючими і слугують забезпеченню колективної оборони і безпеки усіх союзників по НАТО. Позиція НАТО у галузі стримування і оборони ґрунтується на належному поєднанні ядерного потенціалу, звичайних озброєнь і засобів протиракетної оборони, які підкріплюються спроможностями у космічній галузі та кіберпросторі. Увесь цей потенціал є оборонним, пропорційним і цілковито відповідає міжнародним зобов'язанням Альянсу. Основним завданням ядерного

¹⁴⁸ Стратегічна концепція НАТО-2022: ухвалена 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf

потенціалу НАТО є збереження миру, запобігання примусу і стримування агресії. Ядерна зброя має винятковий характер. У сфері запобігання і врегулювання криз наголошується на тому, що людська безпека, зокрема захист цивільних і мінімізація шкоди цивільному населенню, є провідною у нашому підході до запобігання і врегулювання криз. У галузі безпеки шляхом співпраці, відповідно до положень Стратегічної концепції НАТО – 2022, визначено, що двері Альянсу залишаються відкритими усім демократичним європейським державам, які поділяють цінності Альянсу, прагнуть і здатні перебрати на себе обов'язки і зобов'язання, що впливають з членства в Альянсі, і чий вступ сприятиме зміцненню нашої спільної безпеки. Рішення щодо членства в НАТО ухвалюються виключно державами – членами Альянсу, і жодна третя сторона не має права голосу у цьому процесі¹⁴⁹.

До основних програмних документів НАТО слід віднести стратегії, які визначають перспективні напрями зусиль країн-членів Альянсу в різних сферах суспільних відносин, які, прямо чи опосередковано, впливають на врегулювання криз та рівень міжнародної безпеки.

Стратегія впровадження цифрової трансформації НАТО 2024 року становить ініціативу з упровадження змін, яка об'єднує зусилля з модернізації, оптимізації та трансформації щодо людей, процесів і технологій для досягнення наступних стратегічних результатів: підтримка багатодомених операцій, гарантована цифрова сумісність у всіх сферах, покращена ситуаційна обізнаність, розширені політичні консультації та прийняття рішень на основі даних¹⁵⁰.

Стратегією у галузі штучного інтелекту 2024 року (переглянутою) визначено кілька пріоритетів, зокрема: сприяння впровадженню принципів відповідального використання НАТО; підвищення оперативної сумісності систем штучного інтелекту в усьому Північноатлантичному союзі;

¹⁴⁹ Стратегічна концепція НАТО-2022: ухвалена 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf

¹⁵⁰ NATO'S Digital Transformation Implementation Strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_229801.htm?selectedLocale=en

поєднання штучного інтелекту з іншими новими проривними технологіями; розширення екосистеми штучного інтелекту НАТО завдяки більш тісному співробітництву з промисловістю та науковими колами союзників, прискорювачем оборонних інновацій НАТО *DIANA*, Інноваційним фондом НАТО та партнерами-однодумцями¹⁵¹.

Стратегія в галузі біотехнології та технології вдосконалення людського потенціалу 2024 р. визначає, що біотехнології можуть використовуватися таким чином, що створює ризик для збройних сил, суспільства та навколишнього середовища, зокрема: ризики розповсюдження нових типів біологічної зброї, створених на основі доступних біотехнологічних досліджень, у тому числі на основі генеративного штучного інтелекту; непередбачуване поширення біологічних агентів з потенційно незворотними наслідками. У цьому документі Альянсу звертається увага на доцільність використання технологій вдосконалення людського потенціалу, які становлять біотехнологічні та небіотехнологічні втручання, що дозволяють людям діяти за межами звичайних людських можливостей. Можливості використання технологій людського вдосконалення для оборони та безпеки включають покращення у сферах: військової медицини та реабілітації військовослужбовців за рахунок використання досягнень в галузі протезування, пристроїв і лікування; мобільність операторів, особливо завдяки використанню екзоскелетів для виконання фізично важких або небезпечних завдань; і когнітивну обізнаність, особливо в складних робочих середовищах, де людино-машинні інтерфейси та засоби протидії втомі можуть покращити прийняття рішень за межі базових людських можливостей¹⁵².

Низка документів Північноатлантичного Альянсу належать до категорії «політика». В них визначено наявні проблеми у важливих для досягнення цілей Альянсу галузях, мета та сфера застосування документу, ключові терміни,

¹⁵¹ Summary of NATO's revised Artificial Intelligence (AI) strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_227237.htm

¹⁵² Summary of NATO's Biotechnology and Human Enhancement Technologies Strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_224669.htm?selectedLocale=en

конкретизуються існуючі та перспективні заходи НАТО та інші важливі аспекти впливу на ситуацію.

Інтегрована політика протиповітряної та протиракетної оборони НАТО 2025 р. встановлює стратегічну структуру для означеного виду оборони НАТО, включаючи цілі та принципи, що лежать в основі зусиль Альянсу щодо стримування та захисту від усіх повітряних і ракетних загроз, з огляду на 360 градусів, зміцнення стримування та оборонної позиції Альянсу та збереження суверенітету та територіальної цілісності всіх членів Альянсу. У вказаному правовому документі зазначається, що Росія є найбільш значною та прямою загрозою безпеці членів Альянсу та миру та стабільності в євроатлантичному регіоні, а тероризм у всіх його формах і проявах є найбільш значною прямою асиметричною загрозою безпеці наших громадян, а також міжнародному миру та процвітання. Хоча дві основні загрози відрізняються за своєю природою, існує потреба мати можливість протистояти як стратегічним моделям і операціям Росії, так і стратегічним моделям і циклу операцій терористичних груп і організацій. Інтегрована політика протиповітряної та протиракетної оборони НАТО включає наступні функціональні сфери: повітряне спостереження, управління боєм, командування, контроль, зв'язок та інформація, активна протиповітряна та протиракетна оборона та пасивна протиповітряна та протиракетна оборона¹⁵³.

Політика НАТО щодо боротьби з торгівлею людьми 2023 р. має своєю метою забезпечення послідовної, послідовної та інтегрованої політичної основи для застосування НАТО зусиль щодо запобігання, пом'якшення, протидії та реагування на всі форми торгівлі людьми. У цьому документі визначено, що торгівля людьми є порушенням і серйозним зловживанням правами людини та образою людської гідності. Ціллю може стати будь-хто незалежно від етнічної приналежності, віку, статі, національності, класу та інших факторів ідентичності, однак зазначається, що вразливі групи піддаються більшому ризику експлуатації. Більшість виявлених жертв і тих, хто вижив – жінки та дівчата, а також чоловіки

¹⁵³ NATO Integrated Air and Missile Defence Policy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_233084.htm?selectedLocale=en

та хлопчики. Торгівля людьми є глобальним явищем. Вразливість до торгівлі людьми може посилюватися різними факторами, такими як соціально-економічні відмінності, гендерна нерівність, насильство щодо жінок і дітей та дискримінація. Воно підживлює і підживлює корупцію, тероризм та організовану злочинність і загострює ситуації конфліктів і нестабільності. Конфлікт і нестабільність збільшують ризик торгівлі людьми та незаконного ввезення мігрантів. Торгівля людьми може поставити під загрозу зусилля щодо забезпечення миру та стабілізації в конфліктних і постконфліктних середовищах, а також може послабити й дестабілізувати здатність урядів захищати громадян. Особливе занепокоєння НАТО викликає те, що ризики торгівлі людьми значно зросли внаслідок агресивної війни Росії проти України. У Політиці НАТО щодо боротьби з торгівлею людьми підкреслюється, що, здійснюючи місії, операції та заходи, Альянс максимально уникатиме будь-яких дій, які сприятимуть будь-якій формі торгівлі людьми, а персонал НАТО підтримуватиме найвищі стандарти чесності, професійної та особистої поведінки¹⁵⁴.

Політика НАТО з виховання доброчесності 2016 р. ґрунтується на досвіді виконання Програми з виховання доброчесності, яка була започаткована у 2007 році Радою євроатлантичного партнерства. Програма НАТО з виховання доброчесності є складовою загальних зобов'язань НАТО щодо утвердження доброчесності, забезпечення прозорості та підзвітності у оборонному та пов'язаному з ним безпековому секторах. Доброчесність – це зв'язок між поведінкою та принципами. В інституційному сенсі доброчесність безпосередньо пов'язана з ефективним урядуванням. Зміцнення основ доброчесності в межах відповідної установи є питанням інституціоналізації принципів, які прагне обстоювати дана організація, а також питанням утвердження цих норм і цінностей серед її працівників. Політика НАТО з виховання доброчесності керується наступними принципами. Виховання доброчесності є одним з ключових елементів діяльності Альянсу. Важливість упровадження заходів підвищення ефективності

¹⁵⁴ NATO Policy on Combatting Trafficking in Human Beings. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_71856.htm?selectedLocale=en

у вихованні доброчесності, боротьбі з корупцією та забезпеченні належного урядування є актуальною як для членів Альянсу, так і для країн-партнерів. Члени Альянсу та країни-партнери рішуче підтримують та сприяють поширенню і реалізації принципів доброчесності, прозорості та підзвітності відповідно до міжнародних норм та практики, встановлених для оборонного та пов'язаного з ним безпекового секторів. Необхідно мати ефективні та прозорі національні процедури, щоб оцінювати пов'язані з корупцією ризики безпеці та оборонні потреби, розвивати та утримувати ефективні і взаємосумісні сили та засоби оборони, що відповідали б вказаним потребам та міжнародним зобов'язанням. Виховання доброчесності має бути невід'ємною складовою внутрішньої діяльності НАТО і розвиватися й далі як елемент інституційної адаптації Альянсу. Міжнародний секретаріат, міжнародний військовий персонал, військові командування та управління НАТО повинні й надалі докладати зусиль для утвердження доброчесності, прозорості та підзвітності і для сприяння ефективному урядуванню в межах своїх структур. Виховання доброчесності та розбудова дієвих прозорих та підзвітних оборонних структур, здатних ефективно реагувати на непередбачувані загрози безпеці, у тому числі на гібридні прояви, є суттєвим чинником виконання місії Альянсу, що полягає у захисті свободи й безпеки країн-членів¹⁵⁵.

Особливе значення для діяльності НАТО мають Підхід і керівні принципи «Безпека людини» 2022 р. Поняття безпеки людини прямо пов'язує загальні цінності НАТО щодо індивідуальної свободи, прав людини, демократії та верховенства права з практикою НАТО. Підхід до людської безпеки забезпечує краще розуміння конфліктів і криз. Це дає змогу НАТО розробити більш повне бачення людського середовища, відповідно підвищуючи оперативну ефективність і сприяючи міцному миру та безпеці. Робота НАТО з безпеки людей зараз зосереджена на п'яти сферах, де Альянс може бути найбільш ефективним:

¹⁵⁵ Політика НАТО з виховання доброчесності: Ухвалено главами держав та урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради у Варшаві 8–9 липня 2016 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_135626.htm?selectedLocale=uk

захист цивільного населення; запобігання та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом; протидія торгівлі людьми; діти та збройні конфлікти; та охорони культурних цінностей. НАТО продовжуватиме застосовувати підхід до безпеки людини відповідно до таких принципів:

Бути зосередженими на людині, активно інтегрувати гендерні аспекти та вирішувати диференційовані наслідки конфліктів і криз для різних людей серед населення, особливо осіб, які перебувають у ситуації вразливості чи маргіналізації.

Бути орієнтованим на профілактику та захист.

Враховувати місцеві звичаї та соціальні норми в громадах, які вступають у контакт з НАТО під час операцій, місії та діяльності Альянсу, поважаючи при цьому спільні цінності та принципи Альянсу.

Відповідати міжнародному праву.

Поважати та надавати простір для нейтральної, незалежної та неупередженої роботи гуманітарних організацій, чия оперативна життєздатність і безпека є важливими під час збройних конфліктів та інших ситуацій насильства.

Повністю поважати суверенітет і територіальну цілісність держав.

Продовжувати двосторонню взаємодію на рівні персоналу з питань, пов'язаних з безпекою людини, з відповідними суб'єктами, такими як Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Організація з безпеки та співробітництва в Європі, Африканський Союз, приймаючи країни, партнери та громадянське суспільство, у відповідних випадках¹⁵⁶.

Важливе місце у діяльності Північноатлантичного Альянсу посідає стандартизація¹⁵⁷, яка визначається як «розроблення і реалізація концепцій, доктрин, методів і проєктів для забезпечення і підтримки необхідних рівнів сумісності, взаємозамінності чи уніфікованості в оперативній, процедурній, матеріально-технічній, технічній і адміністративній

¹⁵⁶ Human Security. Approach and Guiding Principles. URL: https://www.nato.int/cps/eb/natohq/official_texts_208515.htm

¹⁵⁷ Стецюк С. П. Адміністративно-правові засади реформування Міністерства оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції : дис. ... докт. філос. Київ, 2021. 307 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100893>

галузях для досягнення оперативної взаємодії»¹⁵⁸. Система стандартизації НАТО містить три базові рівні: 1) сумісність (*compatibility*) – здатність процесів, виробів чи послуг до спільного застосування у певних умовах з метою досягнення встановлених вимог без виникнення неприйнятних умов у взаємодії; 2) взаємозамінність (*interchangeability*) – здатність одного виробу, процесу чи послуги бути використаними замість іншого з метою досягнення тих самих вимог; 3) уніфікація (*commonality*) – стан, який досягається в результаті використання спільних доктрин, процедур чи оснащення. Усі документи НАТО з питань стандартизації об'єднано в єдину взаємопов'язану ієрархію керівних документів Альянсу, до яких належать: 1) супровідні документи: угоди зі стандартизації (*NATO standardization agreements, STANAGs*) та Рекомендації зі стандартизації (*NATO standardization recommendations, STANRECs*); 2) союзні стандарти: стандарти НАТО (*NATO standards*) та інші стандарти, що використовуються НАТО (*non-NATO (civil and defence) standards used by NATO*); 3) пов'язані із стандартами документи: рекомендації з впровадження (*implementation guides*), каталоги національних даних (*catalogues of national data*), настанови з використання (*user manuals*), довідники (*handbooks*) тощо¹⁵⁹. Усі стандарти НАТО та документи, що їх стосуються, публікуються як Союзні видання (*Allied Publication*) однією або обома офіційними мовами НАТО (англійська, французька) та супроводжуються органом, якому поставлено завдання на розроблення конкретного стандарту. Союзне видання – це назва, що дається як стандартам, так і документам, що стосуються стандартів, опублікованим НАТО. Союзні видання позначаються стислим заголовком, що визначає вид самого видання. Прикладами можуть слугувати ААР – Видання Альянсу з управління (*Allied Administrative Publications*), АJP – Спільне видання Альянсу (*Allied Joint Publication*),

¹⁵⁸ Allied publication (NATO) AAP-42, entitled «NATO Glossary of standardization terms and definitions». URL: <https://standards.globalspec.com/std/1401625/AAP-42>

¹⁵⁹ AAP-03. Directive for the production, maintenance and management of NATO standardization documents. *Edition K Version 1*. FEB 2018. URL: https://nso.nato.int/nso/zzLinks/AAP-03_Related_Documents.html

AEP – Інженерне видання Альянсу (*Allied Engineering Publication*), *ATrainP* – Видання Альянсу з питань освіти та навчання (*Allied Education and Training Publication*) тощо¹⁶⁰.

Головним джерелом визначення пріоритетних для опрацювання Україною стандартів НАТО є Пакет Цілей партнерства Україна–НАТО в межах процесу планування та оцінювання сил, схвалений на рівні глав постійних делегацій держав-членів Альянсу 23 травня 2018 р.¹⁶¹. Станом на січень 2025 року в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та інших складових сектора безпеки і оборони запроваджено 315 стандартів НАТО. З них 192 (які є основоположними стандартами Альянсу) – в рамках Цілей партнерства Україна–НАТО; а ще 123 – в ініціативному порядку, що впроваджуються Україною поза Цілями партнерства. Всього в Альянсі на початку 2025 року діяло 1135 стандартів, тобто, в силах безпеки і оборони України вже запроваджено майже 28% від загальної кількості¹⁶².

Плідне використання Україною правових та організаційно-управлінських здобутків НАТО для розвитку правового забезпечення власних сил оборони сприяло підвищенню ефективності їх функціонування та викоріненню рудиментів радянського періоду, які гальмували прогрес у військово-правовій сфері.

3.2. Історичні аспекти відносин Україна–НАТО

Історія відносин між Україною і Північноатлантичним Альянсом розпочалася невдовзі після здобуття нашою державою незалежності і пройшла тривалий складний шлях. Незважаючи на те, що Україна нині не є членом НАТО, рівень її північноатлантичної інтеграції є достатньо високим, а взаємодія з Альянсом на всіх рівнях – дуже інтенсивною.

¹⁶⁰ Стецюк С. П. Адміністративно-правові засади реформування Міністерства оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції : дис. ... докт. філос. Київ, 2021. 307 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100893>

¹⁶¹ Там само.

¹⁶² Міністерство оборони України. URL: <https://mod.gov.ua/news/navchannya-navigacziya-vodolazna-diyalnist-v-silah-bezpeki-i-oboroni-ukraini-zaprovadzheno-18-novih-standartiv-nato>

Перший етап (початковий) взаємодії Україна–НАТО (1992–1993 рр.) розпочався із запрошення України до участі у Раді Північноатлантичного співробітництва, що було зроблено у лютому 1992 року під час першого візиту Генерального секретаря НАТО М. Вернера до Києва. 2 липня 1993 року Верховною Радою України затверджені Основні напрями зовнішньої політики України, які, зокрема, визначили, що одночасно з пошуками міжнародних гарантій своєї безпеки Україна дбає про розбудову власних Збройних Сил відповідно до принципу необхідної оборонної достатності. У вказаному правовому документі було акцентовано на тому, що військова доктрина України має оборонний характер і передбачає створення мобільної модерної армії, озброєної сучасними видами високоточної зброї, та налагодження військово-політичного співробітництва з іншими, насамперед, сусідніми державами та міжнародними організаціями, зокрема НАТО та ЗЄС¹⁶³.

Другий етап (інституалізації співробітництва) взаємодії Україна–НАТО (1994–1997 рр.) характеризується активною підготовкою і підписанням низки правових документів, які закріпили формат і зміст партнерства між Україною та НАТО. 8 лютого 1994 року Україною було підписано Рамковий документ програми «Партнерство заради миру», який передбачав, що Україна співробітничатиме з Організацією Північноатлантичного договору у досягненні таких цілей: сприяння відкритості у плануванні національної оборони та формуванні військового бюджету; забезпечення демократичного контролю над збройними силами; підтримання здатності та готовності брати участь в межах, дозволених конституцією, в операціях, здійснюваних під егідою ООН і/або в рамках відповідальності НБСЕ; розвиток відносин співробітництва з НАТО у військовій сфері з метою здійснення спільного планування, військової підготовки та навчальних маневрів, покликаних підвищити їхню спроможність до виконання завдань, пов'язаних з миротворчою діяльністю, пошуковими і рятувальними

¹⁶³ Про Основні напрями зовнішньої політики України : постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/ed19930702#Text>

операціями, операціями по наданню гуманітарної допомоги та іншими, про які згодом може бути домовлено; формування у тривалій перспективі таких збройних сил, які зможуть краще взаємодіяти із збройними силами держав-членів Північноатлантичного союзу¹⁶⁴.

14 вересня 1994 року на спеціальному засіданні Північноатлантичної Ради НАТО була схвалена перша Індивідуальна програма партнерства між Україною і НАТО. В 1995 році Україна призначила своїх перших офіцерів зв'язку до штабквартири НАТО у м. Брюссель та Координаційного центру партнерства у м. Монс (Бельгія). Весною того ж року між Україною і НАТО були укладені Адміністративна угода та Угода у сфері безпеки. 7 травня 1997 року Генеральний секретар НАТО Х. Солана відкриває в Києві Центр інформації і документації НАТО, який засновується з метою поширення в Україні правдивої інформації про НАТО, долаючи тим самим стереотипи часів Холодної війни про цей альянс¹⁶⁵.

Підписання 9 липня 1997 року Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО заклало підвалини поглибленого співробітництва між нашою державою та Північноатлантичним Альянсом. Консультації між Україною та НАТО стосуватимуться питань, які становлять спільний інтерес, зокрема: розвитку євроатлантичної безпеки та стабільності, включаючи безпеку України; запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій, беручи до уваги роль ООН та ОБСЄ у цій галузі; політичних та оборонних аспектів нерозповсюдження ядерної біологічної та хімічної зброї; контролю над озброєннями та роззброєння та ін. Передбачалося, що для забезпечення якнайповнішого розвитку своїх відносин та втілення положень цієї Хартії, Північноатлантична Рада періодично зустрічатиметься з Україною, як правило, не рідше двох разів на рік, як Комісія Україна, для загальної оцінки стану розвитку відносин, огляду за процесом планування та розробки пропозицій

¹⁶⁴ Партнерство заради миру. Рамковий документ від 8.02.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text

¹⁶⁵ Хронологія відносин Україна-НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

щодо шляхів покращення або подальшого розвитку співробітництва між Україною та НАТО¹⁶⁶.

Третій етап (поглиблення галузевої співпраці) взаємодії Україна–НАТО (1998–2003 рр.) охоплював створення організаційного механізму взаємодії, започаткування діяльності нових суб'єктів, компетенція яких охоплювала різні сфери співпраці, визначення пріоритетів їх діяльності у часовій перспективі. 4 листопада 1998 року Президент України Л. Кучма своїм Указом затвердив Державну програму співробітництва України з НАТО на період до 2001 року, яку було розроблено з метою активізації та поглиблення галузевої співпраці міністерств та відомств України з відповідними структурами Альянсу. До виконання Програми було залучено 24 міністерства та відомства України. До позитивних здобутків цього періоду слід також віднести підписання Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України та Організацією Північноатлантичного договору щодо призначення Офіцерів зв'язку НАТО в Україні, створення у квітні 1999 року в м. Київ Офісу зв'язку НАТО, ратифікацію Верховною Радою України 2 березня 2000 року Угоди між державами-учасниками Північноатлантичного Договору та іншими державами, які беруть участь у програмі «Партнерство заради миру», щодо статусу їхніх збройних сил» та Додаткового протоколу до неї, з метою розширення участі України в програмі «Партнерство заради миру», затвердження 27 січня 2001 року Указом Президента України Державної програми співробітництва України з НАТО на 2001–2004 роки, створення 30 серпня 2002 року Указом Президента України Л. Кучми Державної ради з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України для координації заходів, спрямованих на реалізацію стратегічних цілей державної політики щодо забезпечення входження України в європейський політичний, економічний, безпековий і правовий простір; створення 11 січня 2003 року Указом Президента України Л. Кучми Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України з метою проведення єдиної державної політики

¹⁶⁶ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

з євроатлантичної інтеграції, опрацювання проектів програм щодо поглиблення євроатлантичного вектора цієї політики та організації їх виконання¹⁶⁷.

Четвертий етап (ініціації ПДЧ) взаємодії Україна–НАТО (2004–2009 рр.) характеризувався здійсненням нашою державою низки активних дій, спрямованих на набуття членства в НАТО. 29 червня 2004 року в рамках саміту глав держав та урядів НАТО в Стамбулі Президент України Л. Кучма взяв участь у засіданні Комісії Україна–НАТО, що вперше відбулося за участю семи нових членів Альянсу. З огляду на критичне ставлення держав-членів до внутрішньополітичних процесів в Україні під час засідання рішення про залучення нашої держави до офіційних програм підготовки до членства в НАТО прийнято не було¹⁶⁸. Після подій Помаранчевої революції, 22 лютого 2005 року Президент України В. Ющенко взяв участь у роботі Брюссельського саміту Комісії Україна–НАТО, де заявив про готовність України приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). 8 грудня 2005 року в штаб-квартирі НАТО у рамках проведення щорічних офіційних засідань НАТО на рівні міністрів закордонних справ відбулося засідання Комісії Україна–НАТО. Основним підсумком цих заходів стало схвалення спільної заяви та внесення до підсумкового комюніке засідання Північноатлантичної Ради Альянсу положень про підтвердження відкритості «дверей НАТО» для України та можливості залучення нашої держави до ПДЧ. 27 грудня 2005 року Президент України підписав Указ, з яким набрало чинності рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)»¹⁶⁹. У вказаному правовому документі було визнано одним із пріоритетів діяльності Кабінету Міністрів України забезпечення реалізації державної політики щодо співробітництва України з НАТО, в тому числі досягнення критеріїв членства України в НАТО,

¹⁶⁷ Хронологія відносин Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

¹⁶⁸ Там само.

¹⁶⁹ Там само.

а також визначено інші організаційно-правові заходи, спрямовані на досягнення означеної мети¹⁷⁰. Триває активна робота у рамках виконання завдань, визначених щорічними Цільовими планами Україна–НАТО в рамках Плану дій Україна–НАТО. Україна звернулася до представників країн-членів НАТО з проханням підтримати намір України приєднатися до Плану дій щодо членства в ході Бухарестського саміту Альянсу 2–4 квітня 2008 року¹⁷¹. Однак прагнення України отримати ПДЧ на Бухарестському саміті не було підтримано з боку Альянсу (як стверджується у низці наукових джерел та політичній публіцистиці, – внаслідок небажання Німеччини та Франції псувати стосунки із Росією)^{172, 173}. Рішення Бухарестського саміту містило розпливчасті формулювання щодо можливості надання Україні ПДЧ у майбутньому.

П'ятий етап (стагнації) взаємодії Україна–НАТО (2010–2013 рр.) характеризувався тимчасовою втратою актуальності проблем північноатлантичної інтеграції. Президент України В. Янукович відмовився від участі в Лісабонському саміті НАТО у 2010 році¹⁷⁴. В українському суспільстві спостерігається поляризація політичних настроїв, пов'язаних з процесами європейської та північноатлантичної інтеграції. Втім, продовжується діяльність Комісії Україна–НАТО, у 2011 році утворено Комісію з питань партнерства України з Організацією Північноатлантичного договору, затверджуються щорічні національні програми співробітництва Україна–НАТО.

¹⁷⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861/2005#Text>

¹⁷¹ Хронологія відносин Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

¹⁷² Дем'янчук Ю. На шляху до НАТО: сучасні виклики та перспективи реалізації політики безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 37–53.

¹⁷³ Інтерв'ю з Ю. Єхануровим. URL: https://www.youtube.com/watch?v=sP_aXPGMomw

¹⁷⁴ Процишена С. В. Саміти НАТО: українське питання. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41250/17678.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

Шостий етап (трансформації системи світової безпеки) взаємодії Україна–НАТО (2014 р. – досі), що розпочався після Революції Гідності, відбувається в умовах російської збройної агресії проти України, що розпочалася з тимчасової окупації Автономної Республіки Крим. 2 березня 2014 року відбулося екстрене засідання Комісії Україна–НАТО (штаб-квартира НАТО, м. Брюссель) щодо ситуації в Україні, скликане в терміновому порядку у зв'язку зі зверненням України згідно зі статтею 15 Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО від 1997 року. В ході засідання державами-членами Альянсу висловлено одностайну підтримку незалежності, державного суверенітету України; надано високу оцінку зваженим діям української влади в кризовій ситуації; засуджено дії РФ на території нашої держави, визнано їх порушенням норм міжнародного права¹⁷⁵. Однак позиція НАТО, як і позиції інших міжнародних партнерів України, які у своїх документах та виступах засуджували російську збройну агресію, не вплинула на дії держави-агресора. Російською армією було тимчасово окуповано окремі райони Донецької і Луганської області.

Законом України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII до Конституції України було внесено зміни, які проголошували стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору. Також Верховна Рада схвалила звернення до лідерів та парламентів держав-членів НАТО, Північноатлантичної Ради та Парламентської асамблеї НАТО з проханням надати Україні план дій щодо членства (ПДЧ) на саміті в Лондоні в грудні 2019 року¹⁷⁶. Однак на цьому, як і на наступних самітах Альянсу, рішення про ПДЧ для України не було прийнято, хоча постійно підкреслювалася підтримка зусиль нашої держави на шляху північноатлантичної інтеграції. У своєму виступ на панельній дискусії Лондонського саміту НАТО міністр закордонних справ В. Пристайко вказав: *«Те, що трапилося 10 років тому у Бухаресті, на мою думку, було великою помилкою. Спочатку нам було обіцяно членство,*

¹⁷⁵ Хронологія відносин Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>

¹⁷⁶ Там само.

потім була ідея щодо Плану дій про членство. Минуло понад 10 років, і нас не запросили ні до дорожньої мапи, ні до членства. Я вважаю, що нерішучість НАТО дозволила Росії спочатку вторгнутись в Грузію, а потім за шість років прийти в Україну»¹⁷⁷.

У 2023 році на заміну Комісії Україна–НАТО створено Раду Україна–НАТО, у складі якої держави-члени Альянсу і Україна засідають як рівні. Зміна формату свідчить про зміцнення політичних зв'язків між Україною і НАТО. З часу Варшавського саміту НАТО у липні 2016 року практичну підтримку Україні з боку НАТО оформлено у вигляді Комплексної програми допомоги (КПД). На Мадридському саміті у 2022 році держави-члени Альянсу поглибили КПД для збільшення допомоги Україні. На Вільнюському саміті НАТО у 2023 році держави-члени Альянсу ухвалили рішення про перетворення КПД на багаторічну програму допомоги, щоб сприяти відбудові структур безпеки і оборони України і переходу до цілковитої оперативної сумісності з НАТО. Також після Вільнюського саміту 2023 р. введено поняття «адаптована Річна національна програма», документ, який визначений Союзниками як основний механізм оцінки досягнення критеріїв, необхідних для набуття Україною членства в НАТО¹⁷⁸. На Вашингтонському саміті у 2024 році держави-члени НАТО вирішили запровадити Ініціативу НАТО з безпекової допомоги і навчання для України (NSATU) з метою координації постачання державами-членами Альянсу і партнерами військового обладнання і техніки і організації підготовки. Вони також оголосили Зобов'язання щодо довгострокової безпекової допомоги Україні, згідно з яким буде забезпечено базове фінансування на рівні щонайменше 40 мільярдів євро протягом наступного року і надаватиметься сталий рівень безпекової допомоги у майбутньому¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Лондонський саміт НАТО: виклики та загрози. Інститут всесвітньої історії НАН України. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji-l/ohliad-naivazhlyvishykh-podii-svitu/vazhlyva-podiiia-londonskyi-samit-nato-vyklyk-ta-zahrozy.html>

¹⁷⁸ Річні національні програми співробітництва України з НАТО. URL: <https://nato.mfa.gov.ua/dokumenty/derzhavni-programi-ta-plani-spivrobitnictva>.

¹⁷⁹ Розвиток відносин Україна–НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm

Незважаючи на те, що Україна поки не стала членом НАТО, прагнення нашої держави набутися членство в Альянсі виступило позитивним чинником та стимулом для кардинального реформування системи військового управління та підвищення ефективності функціонування військових формувань. Завдяки визначеним у річних національних програмах співробітництва Україна–НАТО цілям й індикаторам їх досягнення сили оборони поступово позбавлялися від атавізмів радянської епохи, запроваджуючи кращі зразки військово-управлінського, військово-технічного, соціально-гуманітарного та іншого досвіду західних держав. Після початку у 2014 році російської збройної агресії НАТО і його країнами-учасницями було надано величезну за обсягом допомогу Україні та її силам оборони. З 2014 року у рамках КПД запроваджено низку Цільових фондів, завдяки чому виділено ресурси на забезпечення розвитку спроможностей і стали розбудову потенціалу у ключових галузях. У 2021 році усі поточні проекти Цільових фондів НАТО на підтримку України було об'єднано і передано до єдиного Цільового фонду КПД для України. Цільовий фонд КПД для України дає змогу забезпечувати ресурсами заходи на підтримку України за допомогою єдиного спеціального інструмента, гнучкого і масштабованого фонду, покликаного забезпечити надання Україні як короткострокової нелетальної військової допомоги (забезпечення), так і довгострокової підтримки з питань розбудови потенціалу. Цільовий фонд КПД для України охоплює такі галузі:

1) командування, управління, зв'язок і комп'ютеризація («С4»), у рамках якого Україні надається допомога щодо реорганізації і модернізації структур і потенціалу у галузі командування, управління, зв'язку й комп'ютеризації;

2) медичну реабілітацію – ініціативу, покликану допомогти Україні вдосконалити систему медичної реабілітації з метою забезпечення сталого довготермінового медичного обслуговування пацієнтів з категорії діючих та звільнених військовослужбовців й цивільних службовців структур безпеки і оборони; а також

3) програму професійного розвитку, яка сприяє формуванню цивільних кадрів в українських структурах безпеки і оборони¹⁸⁰.

З лютого 2022 року, у рамках Цільового фонду Комплексної програми допомоги Україні, Альянсом було реалізовано низку проєктів, за якими надано сприяння у різноманітних галузях, як-от: бойові пайки, технічні засоби забезпечення пальним (включаючи авіаційне пальне), одяг (включаючи зимове спорядження і армійське взуття), предмети медичного призначення (включаючи аптечки, фармацевтичні препарати і автомобілі швидкої допомоги), укриття і генератори, засоби виявлення і захисту від хімічних, біологічних, радіологічних та ядерних речовин, обладнання для знешкодження вибухонебезпечних предметів і розмінування, засоби боротьби з БПЛА, а також системи зв'язку (включаючи вдосконалений супутниковий зв'язок)¹⁸¹.

3.3. J-структура та її впровадження в органах військового управління

Армії держав-членів НАТО становлять науково обґрунтовану та практично апробовану модель збройних сил, що постійно удосконалюється і розвивається, відповідно до нових викликів і загроз. Побудова і функціонування цієї моделі ґрунтується на досягненнях сучасної воєнної науки і практики. Елементи методології будівництва структури збройних сил, планування, підготовки та управління військами у ході військових операцій прийнято називати оперативними стандартами НАТО. Велику роль у цій сфері виконує *штаб – орган управління військами в мирний та воєнний час. Штаб утворює групу офіцерів (військовослужбовців) і цивільного персоналу, яка забезпечує двосторонній потік інформації між командиром і підлеглими військовими формуваннями*. Основними завданнями штабу в бойовій обстановці є: а) збір, вивчення і підготовка даних для ухвалення командиром рішення; б) оформлення

¹⁸⁰ Комплексна програма допомоги (КПД). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm

¹⁸¹ Там само.

рішень командира наказами і розпорядженнями для передачі їх військам і перевірки їх виконання; в) організація взаємодії і безперервного управління боєм; г) організація бойового забезпечення, зв'язку і інше. В арміях держав-членів НАТО штаби видів збройних сил та різних рівнів управління мають свої літерні індекси. *A* – штаби Повітряних сил (*Aviation*); *C* – багатонаціональні штаби (*Combined*); *F* – рухомі (передові) штаби (*Forward*); *G* – штаби Сухопутних військ, які очолюють генерали (*General*); *N* – штаби Військово-морських сил (*Navy*); *S* – штаби Сухопутних військ, які очолюють майори – полковники; *J* – об'єднані (міжвидові) штаби (*Joint*)¹⁸².

Можливість збройних сил держав-членів НАТО ефективно співпрацювати у спільних операціях потребує високого рівня злагодження. Оперативна сумісність – це те, що допомагає всім частинам поєднуватися і працювати безперебійно, і НАТО прагне покращити здатність сил НАТО працювати разом з моменту заснування Альянсу в 1949 році. НАТО визначає «взаємосумісність» як здатність членів Альянсу діяти узгоджено, ефективно та результативно для досягнення тактичних, оперативних і стратегічних цілей. Зокрема, оперативна сумісність дозволяє силам, підрозділам та/або системам діяти разом, дозволяючи їм спілкуватися та ділитися спільною доктриною та процедурами разом з інфраструктурою та базами один одного. Взаємосумісність зменшує дублювання, дозволяє об'єднувати ресурси та забезпечує синергію між усіма Союзники та, коли це можливо, з країнами-партнерами¹⁸³.

Оперативна сумісність не обов'язково вимагає загального військового обладнання. Важливим є те, що обладнання може використовувати спільні засоби та здатне взаємодіяти, підключатися та спілкуватися, обмінюватися даними та послугами з іншим обладнанням. Інтероперабельні рішення можуть бути досягнуті лише шляхом ефективного використання

¹⁸² Методичні рекомендації з планування та організації бою за стандартами НАТО (штаб бригади (батальйону) та їм рівних): затверджено Командувачем Сухопутних військ 14.11.2020 р. Київ, 2020. 137 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/>

¹⁸³ Interoperability: connecting forces. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84112.htm?selectedLocale=en

стандартизації, навчання, навчань, отриманих уроків, демонстрацій, тестів і випробувань¹⁸⁴.

Операційна сумісність підтримує реалізацію ініціатив НАТО через кілька вимірів:

технічні (включаючи техніку, обладнання, озброєння та системи),

процедурні (включаючи доктрини та процедури),
людини (включаючи термінологію та навчання) і
інформація (як критичний наскрізний елемент)¹⁸⁵.

Оперативна сумісність у функціонуванні НАТО постає як один із найважливіших організаційних принципів¹⁸⁶. Зміцнюючи відносини з галуззю оборони та безпеки та використовуючи відкриті стандарти в максимально можливо-му обсязі, НАТО прагне оперативної сумісності як примножувача сил і оптимізації національних зусиль. Збройні сили НАТО досягли високого рівня оперативної сумісності завдяки десятиліттям спільного планування, підготовки та навчань. Упродовж багатьох років Альянс розробив спеціальні програми для покращення оперативної сумісності, такі як Ініціатива об'єднаних сил (CFI). Цілі цих програм полягають у тому, щоб Альянс і члени Альянсу мали узгоджений набір придатних для розгортання, оперативно сумісних і стійких сил, оснащених, навчених, тренуваних і підпорядкованих діяти разом і з партнерами в будь-якому середовищі¹⁸⁷.

J-структура (від англ. *joint* – об'єднаний) становить структуру штабів Північноатлантичного Альянсу, яка передбачає залучення до органів управління офіцерів усіх родів військ. Така структура є обов'язковою для усіх штабів НАТО та їхніх партнерів. Якщо країна бере участь в операціях НАТО, то органи управління військових частин, задіяних в операції, повинні мати таку ж саму структуру. Це дозволяє активно взаємодіяти в процесі сумісних дій.

¹⁸⁴ Interoperability: connecting forces. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84112.htm?selectedLocale=en

¹⁸⁵ Там само.

¹⁸⁶ Брежнєва Т. В. Стратегічне партнерство НАТО та ЄС: військово-оборонні аспекти. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2013. Вип. 200. С. 107–112.

¹⁸⁷ Interoperability: connecting forces. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84112.htm?selectedLocale=en

Тривала адаптація Збройних Сил України та інших військових формувань до північноатлантичних стандартів мав своїми наслідками трансформацію системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління. Правовою основою такої трансформації стали положення Указу Президента України від 06 червня 2016 року № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» та Указу Президента України від 22 березня 2017 року № 73/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Державну програму розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року». Такі зміни, зокрема, передбачали, що Міністр оборони України обіймає політичну посаду, призначається Верховною Радою України за поданням Президента України з числа цивільних осіб, через Міністерство оборони України забезпечує в межах своїх повноважень цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, створює необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами цивільного контролю передбачених законодавством України повноважень, забезпечує об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектору безпеки і оборони, інформує з цих питань громадськість у визначеному законодавством порядку. Головнокомандувач Збройних Сил України є найвищою військовою посадовою особою у Збройних Силах України. Він підпорядкований Міністру оборони України з питань досягнення воєнно-стратегічних цілей у сфері оборони військовими силами і засобами, а також підтримання спроможностей цих сил і засобів до застосування. Важливою віхою на шляху розвитку сил оборони України стало також відокремлення функції з формування державної політики у сфері оборони від функції її реалізації. Міністр оборони України відповідає за формування державної політики у сфері оборони, оборонне планування, програмний та ресурсний менеджмент, військову кадрову політику, ефективне та належне використання оборонних ресурсів, всебічне забезпечення Збройних Сил України. Він здійснює воєнно-політичне

та адміністративне керівництво Збройними Силами України через своїх заступників і Головнокомандувача Збройних Сил України. Головнокомандувач Збройних Сил України в рамках реалізації державної політики у сфері оборони відповідає за готовність Збройних Сил України до виконання покладених на них завдань та здійснює безпосереднє військове керівництво і управління застосуванням Збройних Сил України, а також переданих в його підпорядкування сил і засобів інших складових сил оборони¹⁸⁸.

До основних принципів організації об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України належать також: відокремлення процесу планування розвитку спроможностей від операційної (поточної) діяльності Генерального штабу Збройних Сил України та органів військового управління Збройних Сил України; відокремлення функції генерування сил від функції їх застосування; об'єднаний характер операцій (усі операції за своєю суттю є об'єднаними, проводяться об'єднаними силами); делегування командних (управлінських) повноважень командувачу (командиру), а не штабу; єдиноначальність та безперервність управління; чітка вертикаль управління; керівництво виконанням поставленого завдання; керівництво виконанням поставленого завдання; прозорість процесу прийняття рішень¹⁸⁹.

І-структура штабів блоку НАТО передбачає поділ на такі складові:

- І-1 – питання персоналу;
- І-2 – розвідка;
- І-3 – оперативна діяльність;
- І-4 – логістика;
- І-5 – оборонне планування;
- І-6 – зв'язок та інформаційні системи;
- І-7 – підготовка військ;

¹⁸⁸ Про трансформацію системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 29.03.2019 № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0141322-19#n26>

¹⁸⁹ Там само.

J-8 – ресурси і фінанси;

J-9 – цивільно-військове співробітництво.

Перехід Генерального штабу Збройних Сил України на J-структуру супроводжується підготовкою та затвердженням документів доктринального рівня, в яких визначено питання підготовки та застосування Збройних Сил України та інших військових формувань. Така робота ведеться у рамках реалізації Ієрархії основоположних доктринальних документів Збройних Сил України, яка відповідає принципам формування вертикалі керівних документів, прийнятої в НАТО. Доктринальні документи, введені в дію на стратегічному рівні, є основою для розробки доктрин, бойових статутів та настанов на нижчих рівнях¹⁹⁰.

Основні принципи щодо організації системи управління, наведені у додатку до Стратегічного оборонного бюлетеня, затвердженого Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, передбачають, що для забезпечення належного керівництва та управління силами і засобами, що залучаються до проведення об'єднаних операцій, застосовується типова функціональна структура органів військового управління (J-структура). Водночас забезпечуються сумісність органів військового управління, раціональний розподіл завдань, функцій та відповідальності, визначення підпорядкованості та підзвітності, а також встановлюється порядок внутрішньої і зовнішньої взаємодії¹⁹¹.

3.4. Стратегічні комунікації

Термін «стратегічні комунікації» (*STRATCOM*) виник у Сполучених Штатах Америки у військовому середовищі у середині 2001 р. До середини 2006 р. це поняття головно використовували у США, однак гібридний характер сучасних війн обумовив його поширення у багатьох державах світу, оскільки суспіль-

¹⁹⁰ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17>

¹⁹¹ Там само.

не сприйняття певної війни здебільшого сформовано наративом, який керівництво країни створило та поширює для пояснення причин війни, її цілей та свого головного завдання¹⁹². Наразі у США визначення «стратегічні комунікації» у Словнику військових та пов'язаних термінів Міністерства оборони США описується як сфокусовані Урядом США зусилля на розуміння та залучення ключових аудиторій до створення, посилення чи збереження сприятливих умов для просування інтересів, політики та цілей Уряду США через використання скоординованих програм, планів, тем, меседжів (повідомлень) та продуктів, синхронізованих з діями всіх інструментів національної могутності¹⁹³. Одночасно у зарубіжних доктринальних джерелах існує і більш широке розуміння вказаного поняття.

Так, К. Пол пропонує послуговуватись іншим поняттям: «координовані дії, меседжі, зображення та інші форми сигналів або участі, що призначені інформувати, впливати чи переконувати цільові аудиторії (selected audiences) у підтримці національних цілей»¹⁹⁴.

Вироблений у межах НАТО підхід до стратегічних комунікацій базується на розумінні небезпеки інформаційних загроз, під якими розуміється навмисна, шкідлива, маніпулятивна та скоординована діяльність, що здійснюється державними та недержавними суб'єктами з метою послаблення та розколу НАТО, її членів та партнерів. Ця ворожа інформаційна діяльність може включати багато різних тактик, методів та процедур, призначених для маніпулювання громадською думкою¹⁹⁵.

Поняття «стратегічні комунікації» може розумітися у широкому та вузькому сенсі. У найбільш широкому сенсі, який характеризується комплексним характером і включає управлінські, соціологічні, маркетингові, правові, військові та інші аспекти, стратегічні комунікації можна охарактеризувати

¹⁹² Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017. 180 с.

¹⁹³ Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. Стратегічні пріоритети. 2016. № 4 (41). С. 9–23.

¹⁹⁴ Paul Christopher. Strategic Communication: origins, concept, and current debates. PRAEGER, 2011. 240 p.

¹⁹⁵ NATO's approach to counter information threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm?

як сукупність дій суб'єктів впливу, спрямованих на досягнення цілей комунікації (відповідно, такі цілі можуть бути управлінськими, комерційними, політичними та ін.). У загальноправовому аспекті стратегічні комунікації постають як визначені Конституцією та міжнародними договорами України, законами України та підзаконними правовими актами види інформаційної діяльності суб'єктів публічного адміністрування та інститутів громадянського суспільства, спрямовані на досягнення їх цілей глобального характеру¹⁹⁶.

У національному законодавстві легальне визначення досліджуваного поняття вперше з'явилося у Воєнній доктрині України 2015 р., в якій стратегічні комунікації розуміються як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави. У п. 41 вказаного правового документу визначалося місце стратегічних комунікацій у структурі інформаційної політики. Зокрема, зазначається, що з метою досягнення переваги над воєнним противником мають бути посилені заходи з реалізації державної інформаційної політики на тимчасово окупованій противником території і міжнародній арені; забезпечення інформаційної складової воєнної безпеки здійснюватиметься шляхом запровадження ефективної системи заходів стратегічних комунікацій у діяльність органів сектору безпеки¹⁹⁷. У Стратегії воєнної безпеки України 2021 року розвиток стратегічних комунікацій згадується як один із шляхів досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва¹⁹⁸.

¹⁹⁶ Шопіна І. М. Стратегічні комунікації як правова категорія: поняття та розвиток. *Наука і правоохорона*. 2020. № 2. С. 56–61.

¹⁹⁷ Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>

¹⁹⁸ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8>

Роль і місце стратегічних комунікацій у структурі Збройних Сил України, з урахуванням прийнятих у державах-членах НАТО принципів і підходів, визначено у Доктрині зі стратегічних комунікацій, затвердженій Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. У вказаному документі стратегічні комунікації розуміються як скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, інших суб'єктів інформаційної діяльності з метою виконання заходів, спрямованих на просування цілей держави. Своєю чергою, стратегічні комунікації у Збройних Силах України визначено як об'єднання комунікативних спроможностей та військової діяльності з метою формування інформаційного середовища для розуміння, підтримки українським суспільством та міжнародною спільнотою діяльності Збройних Сил України, створення сприятливих умов для виконання ними завдань за призначенням¹⁹⁹.

Основною метою стратегічних комунікацій Збройних Сил України є: формування довіри українського суспільства та міжнародної спільноти до воєнної політики держави, реформ у воєнній сфері та ефективності курсу з набуття Україною членства в НАТО; формування суспільної думки з питань, що стосуються оборони держави, підготовки і застосування Збройних Сил України; підтримання позитивного іміджу Збройних Сил України серед населення країни та міжнародної спільноти; полегшення координації між суб'єктами комунікацій на всіх рівнях управління та взаємодії, синхронізація спільних зусиль в інтересах цілей і завдань Збройних Сил України; розвиток складових стратегічних комунікацій Збройних Сил України шляхом створення та удосконалення нормативно-правової бази, забезпечення взаємосумісності суб'єктів стратегічних комунікацій, запровадження підготовки персоналу; запровадження стандартів НАТО у діяльність Збройних Сил України²⁰⁰. Після початку повномасштабного російського вторгнення

¹⁹⁹ Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. <https://sprotyvg7.com.ua>

²⁰⁰ Там само.

у 2022 році система стратегічних комунікацій довела свою гнучкість, адаптивність та інновативність, які сприяли досягненню поставлених перед силами оборони цілей²⁰¹.

Ключовими суб'єктами системи стратегічних комунікацій на рівні держави є: Офіс Президента, Рада національної безпеки та оборони, Секретаріат Кабінету Міністрів, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство закордонних справ, Міністерство оборони України, Збройні Сили України. Заходи стратегічних комунікацій реалізуються на стратегічному та оперативному рівнях. Міністерство оборони України визначає цілі та загальні військово-політичні наративи, що мають бути узгодженими з більш широкою програмою уряду щодо окремих питань або національної безпеки в цілому. На стратегічному рівні Головнокомандувач Збройних Сил України через підпорядковані йому структурні підрозділи відповідає за організацію, розробку та реалізацію загального плану стратегічних комунікацій, координацію діяльності всіх суб'єктів цієї діяльності. На оперативному рівні керівники органів військового управління, командири з'єднань, начальники організацій та установ відповідають за імплементацію положень плану стратегічних комунікацій у відповідні плани підготовки та застосування військ (сил), узгодженість власних комунікаційних заходів із загальним наративом²⁰².

3.5. Цивільно-військове співробітництво

Цивільно-військове співробітництво є найбільш ефективним та результативним сегментом відносин між суспільством і збройними силами, а також між збройними силами і політичною владою, у зв'язку з чим є стандартною функцією збройних сил країн-членів НАТО, яка виконується їх органами військового управління, військовими частинами та підрозділами

²⁰¹ Юсків Б., Карпчук Н., Пелех О. (2024). Зміни стратегічних комунікацій України в час російсько-української війни (2022–2024 рр.) *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2024. № 3 (20). С. 99–112. URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/291>

²⁰² Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. URL <https://sprotyvg7.com.ua>

на стратегічному, оперативно-тактичному і тактичному рівнях, як у місцях їх постійної дислокації, так і у операційних районах (зонах ведення бойових дій). Планування, організація і контроль виконання заходів цивільновійськового співробітництва покладається на передбачені вимогами взаємосумісності збройних сил країн-членів НАТО структури штабів всіх рівнів J9/(СМІ, СІМІС)²⁰³.

Розуміння сутності цивільно-військового співробітництва як провідного напрямку взаємодії між громадянським суспільством, державою та її Силами оборони потребує звернення до концептуальних праць у цій сфері, першими з яких вважаються роботи американського дослідника С. Гантінгтона. Вчений визначив, що першим кроком до аналізу професійного характеру сучасного офіцерського корпусу є визначення професіоналізму. Відмінними рисами професії як особливого виду покликання є її професійність, відповідальність, корпоративність, експертиза. Професіонал – це експерт зі спеціальними знаннями та навичками у важливій галузі людської діяльності. Його майстерність набувається лише тривалою освітою та досвідом. Це основа об'єктивних стандартів професійної компетентності для відокремлення професії від непрофесіоналів і вимірювання відносної компетентності представників цієї професії. Проте існує окрема сфера військової компетенції, яка є спільною для офіцерів і яка відрізняє їх від цивільних. Функція військової сили – успішний збройний бій. Обов'язки військового офіцера включають: організацію, оснащення та навчання цієї сили; планування своєї діяльності; напрямок і годі її в бою та позад ним. Керівництво, функціонування та контроль людської організації, основною функцією якої є застосування насильства, є особливою майстерністю офіцера. Це є спільним для діяльності офіцерів і відрізняє їх від інших спеціалістів. С. Гантінгтон заклав підвалини теорії цивільно-військового співробітництва, обґрунтувавши необхідність

²⁰³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/8b2f62f0-fd55-4079-9d2a-799aa765afa7](https://itd.rada.gov.ua/8b2f62f0-fd55-4079-9d2a-799aa765afa7)

розмежування військової та політичної компетенції: військові самостійно приймають рішення тактичного та оперативного характеру, натомість мають підпорядковуватися цивільному політичному керівництву у питаннях стратегічного характеру і перебувати під демократичним цивільним контролем²⁰⁴.

У Північноатлантичному Альянсі цивільно-військове співробітництво (далі – ЦВС) розглядається як одна із функцій військової компоненти, як невіддільна частина сучасних багатовимірних операцій (*multidimensional operations*), що охоплює усі сторони, задіяні у вирішенні конфлікту, та покликана сприяти взаємній підтримці цивільного та військового компонентів. У НАТО визначають головним завданням такої взаємодії досягнення поставленої мети, на яку очікують усі сторони, з урахуванням інтересів місцевого населення, усіх цивільних акторів (представників міжнародної спільноти, міжнародних та неурядових організацій), і, в тому числі, самого Альянсу. Сили і засоби ЦВС під час участі національного контингенту в міжнародній операції об'єднані в організаційні структури на тактичному рівні управління: центр цивільно-військових операцій, центр ЦВС, група ЦВС. Тактичний рівень ЦВС передбачає організацію безпосередньої взаємодії між військовим командуванням і цивільним сектором. Основні зусилля ЦВС на тактичному рівні спрямовуються на моніторинг ситуації у регіоні, надання необхідної інформації командуванню національного контингенту, організацію зв'язку з цивільним населенням, підтримку створення нових демократичних інститутів влади, проведення оцінки стану і розвитку цивільної інфраструктури, насамперед систем водопостачання, каналізації, електропостачання, транспорту, забезпечення паливом²⁰⁵.

До 2014 року в українській армії не існувало чітко визначеної або формалізованої структури ЦВС. Лише після початку російського вторгнення до Криму в складі Збройних Сил України було створено Управління цивільно-військового

²⁰⁴ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

²⁰⁵ Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади. Київ : Леся, 2016. 412 с.

співробітництва, а цивільно-військове співробітництво між армією та цивільними установами стало окремою функцією збройних сил. Потреба в ній виникла у зв'язку з тим, що військовим підрозділам ЗСУ доводилося співпрацювати з цивільними волонтерами для надання критично важливої допомоги цивільному населенню Луганської та Донецької областей. У перший рік російського вторгнення основним завданням підрозділів цивільно-військового співробітництва ЗСУ стало налагодження тісної взаємодії між військовими та цивільним населенням з метою нейтралізації дестабілізуючих факторів та забезпечення сприятливих умов для виконання завдань, покладених на підрозділи ЗСУ. Для цього офіцери ЦВС, наприклад, роз'яснювали цивільному населенню суть військових операцій, а також виявляли та вирішували проблеми цивільних осіб, пов'язані з використанням цивільних ресурсів та інфраструктури у військових цілях. Крім того, постала нагальна потреба у створенні механізму пошуку та повернення з тимчасово окупованих територій тіл українських військовослужбовців, які загинули в бою. ЗСУ започаткували проєкт «Евакуація 200» для вилучення тіл загиблих воїнів та їх транспортування до медичних установ для подальшої ідентифікації та поховання. Офіцери ЦВС та волонтери взяли на себе цю роль, яку згодом було формально визнано одним із завдань ЦВС в Україні²⁰⁶.

У липні 2020 року Головнокомандувач Збройних Сил України затвердив доктрину «Цивільно-військове співробітництво», якою визначено сучасну концепцію ЦВС. Ця важлива подія відбулася ще до повномасштабного російського вторгнення в Україну і виконала вирішальну роль у формуванні структури ЦВС. Доктрина встановлює мету, основні принципи організації, функції, сутність та складові системи ЦВС, розглядає особливості організації ЦВС у різних формах застосування Збройних Сил України. У доктрині вперше представлено систему ЦВС, яка складається з чотирьох взаємопов'язаних підсистем: цивільно-військової взаємодії, підтримки військ (сил), підтримки цивільного середовища та оцінювання

²⁰⁶ Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf

цивільного середовища. Мета цивільно-військового співробітництва полягає у створенні сприятливих умов у цивільному середовищі для досягнення військових цілей шляхом організації та підтримання належного рівня цивільно-військової взаємодії з об'єктами цивільного середовища в районах виконання завдань за призначенням (дислокації) частин та підрозділів Збройних Сил України та інших складових сил оборони²⁰⁷.

Цивільно-військова взаємодія є головною функцією цивільно-військового співробітництва та полягає у спільній, цілеспрямованій, організованій та безперервній діяльності командувачів (командирів), начальників, їх заступників, органів військового управління, штабів, структур ЦВС, спрямованій на встановлення та підтримання зв'язків з об'єктами цивільного середовища на рівні, який забезпечує успішне виконання військами (силами) визначених завдань.

Підтримка дій військ (сил) – це попереджувальна діяльність командувачів, командирів (начальників), органів військового управління, штабів всіх рівнів, структур ЦВС, спрямована на мінімізацію негативного впливу цивільного середовища на дії військ (сил), забезпечення за необхідності доступу військ (сил) до ресурсів у цивільному середовищі

Підтримка цивільного середовища (об'єктів цивільного середовища) – це спільні, узгоджені та скоординовані за метою, місцем і часом дії військ (сил), спрямовані на відновлення порушених спроможностей об'єктів цивільного середовища для забезпечення успішного виконання завдань військами (силами).

Оцінювання цивільного середовища включає збір, аналіз, узагальнення інформації щодо стану цивільного середовища та визначення його впливу (загалом або його окремих чинників) на виконання військами (силами) завдань за призначенням у визначеному районі (регіоні) у конкретний період часу²⁰⁸.

Законом України «Про внесення змін до деяких законів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання

²⁰⁷ Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>

²⁰⁸ Там само.

допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва» від 20 листопада 2024 року № 4068-IX було внесено зміни до низки Законів України з метою визначення правових меж цивільно-військового співробітництва. Закон України «Про оборону» було доповнено визначенням цього виду діяльності: *«цивільно-військове співробітництво – комплекс заходів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву»*²⁰⁹. У ст. 12 Закону України «Про Збройні Сили України» цивільно-військове співробітництво було віднесено до основних складових діяльності цього військового формування²¹⁰. Частина друга статті 3 Закону України «Про основи національного спротиву» була доповнена окремим абзацом, в якому визначалося: *«Цивільно-військове співробітництво є ефективним елементом досягнення мети національного спротиву»*²¹¹. Наразі триває оновлення підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують цивільно-військову співпрацю.

3.6. Операційне право

Правова регламентація дій військовослужбовців та підрозділів збройних сил за умов настання певних подій регламентується специфічним інститутом воєнного права, яке в провідних країнах світу, зокрема США та Великій Британії,

²⁰⁹ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²¹⁰ Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

²¹¹ Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

має назву «операційне право». Феномен існування операційного права, або права операцій (*operational law*) ґрунтується на усвідомленні керівництвом відповідної країни необхідності забезпечення якнайширшого та всеохоплюючого правового забезпечення проведення як суто військових, так і інших видів операцій, включаючи різноманітні операції з підтримання миру і безпеки, зокрема, антипіратські та з протидії торгівлі людьми. *Операційне право можна визначити як сукупність правових норм, які регламентують проведення військових операцій та дії, пов'язані з їх забезпеченням*²¹². Специфікою операційного права, яка зумовлює певні складнощі його формування в національній системі права, яка базується на розмежуванні галузей права за їх предметом і методом, є поєднання в ньому норм міжнародного, національного, і, в певних випадках, – зарубіжного права, що пояснюється особливостями проведення військових операцій²¹³.

У сучасних умовах завданням операційного права має стати правове забезпечення проведення всього спектру військових та спеціальних операцій, включаючи процес прийняття рішень і, власне, ведення операції. Операційне право забезпечує ведення операцій шляхом правової підтримки реакції військових керівних органів на різні ситуації, а також шляхом консультування в питаннях визначення цілей, розробки, впровадження та реалізації правил ведення бойових дій²¹⁴.

Визнання важливості операційного права в правовій доктрині США ґрунтується на розумінні стратегічної ролі права у функціонуванні збройних сил. Вважається, що військова культура, яка виявляється як у діях окремого військовослужбовця, так і у зосередженості командира підрозділу

²¹² Гуцин О. О., Шопіна І. М. Розвиток досліджень проблем цивільно-військового співробітництва як виду взаємодії держави і громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 118–122. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7581/1/Pis_2017_3_22.pdf

²¹³ Гуцин О. О. Феномен операційного права: актуальні уроки для України. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. Ч. 2. С. 89–92.

²¹⁴ Гуцин О. О., Шопіна І. М. Розвиток досліджень проблем цивільно-військового співробітництва як виду взаємодії держави і громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 118–122. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7581/1/Pis_2017_3_22.pdf

на виконанні завдання, посилює цінність дотримання закону. Відповідно, існують певні, часто не сформульовані основні припущення, які лежать в основі всіх військових місій:

право сприяє національній безпеці;

право відображає етику та цінності нації;

дотримання закону сприяє утвердженню верховенства права за кордоном;

стратегічні наслідки правопорушень можуть бути фатальними²¹⁵.

У США із 1987 року щорічно видається Довідник з операційного права (*The Operational Law Handbook*) – це практичний посібник для представників юридичних професій, які практикують у сфері національної безпеки, а також для військовослужбовців. Він містить посилання та описує тактику і техніку практичної діяльності у сфері національної безпеки. Це видання має на меті допомогти суддям, адвокатам та військовим розпізнавати, аналізувати та вирішувати проблеми, з якими вони стикаються в оперативному контексті²¹⁶.

Довідник з операційного права 2024 року включає розділи, в яких визначено правові підстави для застосування сили, джерела права збройних конфліктів, право збройних конфліктів, міжнародне право прав людини, правила ведення бойових дій. У Довіднику визначено структуру національної безпеки та спільних операцій, що здійснюються армією США, морською піхотою, військово-морськими, військово-повітряними, космічними силами, береговою охороною, Організація Північноатлантичного договору (НАТО), а також багатонаціональних операцій. Окрема увага приділена операціям із затримання та допитів, розвідувальним, інформаційним, морським, повітряним та космічним операціям.

²¹⁵ U.S. military operations : law, policy, and practice / edited by Geoffrey S. Corn, Rachel E. VanLandingham, Shane R. Reeves ; foreword by General Stanley A. McChrystal, U.S. Army, retired. Oxford Univ. Press. 2015. 863 p. https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=IL7QCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=operational+law+military&ots=t7xurw0hLH&sig=SXwOELHYfXk0nmlpmYgwrQQneRs&redir_esc=y#v=onepage&q=operational%20law%20military&f=false

²¹⁶ The Operational Law Handbook 2024. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/l1mlp/2024_Operational_Law_Handbook/2024_Operational_Law_Handbook.pdf

Довідник з операційного права поєднує у собі увагу до правового підґрунтя дій військовослужбовців з детальним описом практичних аспектів їх поведінки у різноманітних правових ситуаціях. Дії військовослужбовців значною мірою уніфікуються та стереотипізуються, що дозволяє їм в умовах дефіциту часу не витрачати зусилля на пошук правильного рішення. Наприклад, розділ, присвячений операціям із затримання та допиту, включає таблицю, в якій визначено особливості поводження з затриманими, які для кращого запам'ятовування та розуміння названі «five s's and t» (п'ять «с» і «т») – *Search, Silence, Segregate, Safeguard, Speed to Safe Area / Rear, Tag* (Пошук, Тиша, Ізоляція, Захист, Швидкість до безпечної зони / тилового району, Мітка). Так, до категорії «Пошук» віднесено дії, що передбачають необхідність обшукати кожного затриманого на предмет наявності зброї, предметів, що становлять цінність для розвідки, а також предметів, які можуть полегшити втечу або поставити під загрозу інтереси безпеки США; конфіскацію цих речей, підготовку розписку про вилучення майна за встановленою формою. При цьому визначаються особливості дій з захисним одягом і спорядженням, яке не може бути використане як зброя (наприклад, шоломи, захисні маски та одяг), ідентифікаційними картками або жетонами, фотографіями, сувенірами, посудом, знаками розрізнення звань і громадянства, нагородами, релігійною літературою, ювелірними виробами, особистими листами тощо. Розділ «Тиша» передбачає, що затриманим не можна дозволяти розмовляти, окрім як відповідати на ваші запитання. Водночас роз'яснюється, що розмови між нещодавно захопленими особи, як правило, зосереджуються на планах втечі. Розділ «Ізоляція» визначає необхідність розділити затриманих відповідно до їхнього статусу та владних повноважень, з відокремленням лідерів, відокремити представників релігійних, політичних або етнічних груп, що вороже ставляться одна до одної, а також відокремлювати неповнолітніх та жінок від дорослих чоловіків. Розділ «Захист» передбачає забезпечення затриманих достатнім харчуванням, питною водою, одягом, житлом та медичною допомогою, забезпечення їх тими ж заходами захисту, що й сили, які їх затримали,

під час очікування на евакуацію. У цьому розділі міститься заборона застосовувати примус для отримання інформації від затриманих, а також вимога надавати медичну допомогу пораненим та/або хворим на рівні з медичною допомогою, що надається американським військовим. У розділі «Швидкість до безпечної зони / тилового району» містить припис якнайшвидше евакуювати затриманих з поля бою, в ідеалі – до пункту контролю за затриманими або до місця утримання затриманих, де урядові органи або інші військовослужбовці візьмуть затриманих під свою опіку, а також вимогу передати їм документи та інше майно затриманих. Розділ «Мітка» передбачає необхідність заповнення форми DD 2745 (Бирка затримання військовополоненого противника), що включає наступну інформацію: дата і час затримання, місце затримання (координати на місцевості), підрозділ, що здійснив затримання, обставини затримання тощо²¹⁷.

Наразі до каталогу курсів Міністерства оборони України включено курс з операційного права. Категорія осіб, які залучаються на ці курси, – це фахівці юридичної служби Збройних Сил України та Міністерства оборони України, які плануються на посади юридичних радників тактичних груп та оперативно-стратегічних угруповань. Метою їх діяльності є забезпечення правомірності прийняття рішень командирами з дотриманням норм міжнародного гуманітарного права для зменшення супутньої шкоди під час ведення бойових дій.

Фахівці у галузі операційного права беруть участь у плануванні та прийнятті рішень військовим командуванням, виборі цілей та засобів ураження, опрацювання варіантів виконання бойових завдань, операцій з метою мінімізації супутніх втрат.

²¹⁷ TheOperationalLawHandbook2024.URL:https://tile.loc.gov/storage-services/service/l1/lmlp/2024_Operational_Law_Handbook/2024_Operational_Law_Handbook.pdf

Участь операційного юриста в процесах планування бойових дій та його резолюція на бойових документах управління унеможлиблює у майбутньому висунення обвинувачень командирам щодо скоєння воєнних злочинів чи злочинів проти людяності²¹⁸.

Питання для самоконтролю

1. Які особливості має процедура прийняття нових членів НАТО?
2. Охарактеризуйте призначення стратегічних комунікацій в умовах правового режиму воєнного стану.
3. Які переваги надасть комплектування військових формувань фахівцями з операційного права?
4. Чим відрізняється цивільно-військова взаємодія від цивільно-військового співробітництва?
5. Які переваги і недоліки членства країн в Північноатлантичному Альянсі ви можете назвати?
6. Охарактеризуйте принцип колективної оборони, закріплений у ст. 5 Північноатлантичного договору.
7. Прочитайте Стратегічну концепцію НАТО 2022 року і визначте позицію Північноатлантичного Альянсу відносно політики російської федерації.

Література для додаткового вивчення

1. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 180 с.
2. Гуцин О. О. Феномен операційного права: актуальні уроки для України. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. Ч. 2. С. 89–92.

²¹⁸ Шопіна І. М. Проблеми правового захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій: досвід Хорватії і перспективи для України. *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : XV міжнародна науково-практична конференція* (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Ужгород, 2023. С. 118–122. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/193/3960/9373-1>

3. Гущин О. О., Шопіна І. М. Розвиток досліджень проблем цивільно-військового співробітництва як виду взаємодії держави і громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 118–122. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7581/1/Pis_2017_3_22.pdf
4. Дем'янчук Ю. На шляху до НАТО: сучасні виклики та перспективи реалізації політики безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 37–53.
5. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 9–23. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=sppol_2016_4_4
6. Іжутова І. В. Рекомендації щодо вдосконалення організаційно-правових засад формування та розвитку системи стратегічних комунікацій у сфері оборони України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 6. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2021.6.29>
7. Компанцева Л. Ф., Акульшин О. В., Гай М. О. Стратегічні комунікації для фахівців сектору безпеки і оборони : практ. посібник / ред. Л. Ф. Компанцева. Київ : Нац. акад. СБУ, 2019. 212 с.
8. Коропатнік І. М. «Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади». Київ : Леся, 2016. 412 с.
9. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / В. Кевлюк, В. Ковальов, Р. Коханчук та ін. ; за заг. керівництвом О. Ноздрачова. Київ : УЦВС ЗСУ, 2019. 167 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua/wp-content/uploads/2022/04/%.pdf>
10. Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.
11. Остапенко І. О. Роль стратегічних комунікацій у правовому забезпеченні національного спротиву в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 6. С. 114–119. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=nvppp_2021_6_21
12. Полтораков О. Ю. Суспільно-інституційна динаміка цивільно-військових відносин в Україні в обставинах російської агресії.

Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2020. Вип. 88. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2020_88_14

13. Процишена С. В. Саміти НАТО: українське питання. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41250/17678.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
14. Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf
15. Стецюк С. П. Адміністративно-правові засади реформування Міністерства оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції : дис. ... докт. філос. Київ, 2021. 307 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100893>
16. Стратегічні комунікації для безпекових і державних інституцій: практ. посіб. / Л. Компанцева та ін.; ред. : О. Давліканова, Л. Компанцева. Київ : ТОВ «ВІСТКА», 2022. 278 с.
17. Шевців М. Б., Гончарук К. А. Пропаганда як соціально-політичне явище: проблеми розуміння. *Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки.* 2019. № 1. С. 119–122. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5999>
18. Шопіна І. М. Стратегічні комунікації як правова категорія: поняття та розвиток. *Наука і правоохорона.* 2020. № 2. С. 56–61.
19. Шопіна І. М. Проблеми правового захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій: досвід Хорватії і перспективи для України. Закарпатські правові читання. *Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : XV міжнародна науково-практична конференція.* (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Ужгород, 2023. С. 118–122. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/193/3960/9373-1>

Розділ 4

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

- 4.1. Оборона й обороноздатність держави
- 4.2. Загальні засади та організація національного спротиву
- 4.3. Побудова територіальної оборони
- 4.4. Правовий статус добровольчих формувань територіальних громад

4.1. Оборона й обороноздатність держави

Кожне державно організоване суспільство прагне забезпечити свій розвиток і збереження основних цінностей, приналежних суспільним відносинам. Вказане обумовлює необхідність захисту від збройної агресії, а також деструктивних впливів, що можуть негативно вплинути на спосіб життя та майбутнє країни. Оборона держави є інтегративним феноменом, який поєднує способи досягнення збереження державного суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення сталого розвитку держави, її економічної, політичної, соціальної, культурної та інших підсистем, захисту населення від негативних наслідків збройних конфліктів. Для демократичних правових держав завданням оборони є також підтримання миру, регіональної та світової безпеки.

На міжнародному рівні право держави на самооборону зазвичай розглядається як юридичне право, визначене і легітимізоване міжнародним правом²¹⁹. Коли був прийнятий Статут Організації Об'єднаних Націй, вважалося, що він оголосив війну поза законом. Держави взяли на себе зобов'язання вирішувати всі суперечки мирними засобами та утримуватися від застосування сили або погрози силою у своїх міжнародних відносинах. Лише два винятки були прямо дозволені: застосування сили для самооборони у випадку збройного нападу та збройні дії, санкціоновані Радою Безпеки ООН

²¹⁹ Schachter O. Self-defense and the rule of law. *American Journal of International Law*. 1989. № 83.2. P. 259–277.

як примусовий захід. Ці положення розглядалися більшістю спостерігачів як найважливіші принципи сучасного міжнародного права. Вони неодноразово підтверджувалися в одностайних деклараціях Організації Об'єднаних Націй, договорах і заявах політичних лідерів²²⁰.

Статут Організації Об'єднаних Націй визначив право держав на індивідуальну або колективну самооборону, якщо відбудеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вдасться до заходів, необхідних для підтримки міжнародного миру й безпеки. Дії, вжиті Членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, мають бути негайно повідомлені Раді Безпеки й жодним чином не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, відповідно до цього Статуту, відносно вжиття в будь-який час таких дій, які вона вважатиме за необхідні для підтримки міжнародного миру й безпеки²²¹.

Ключовими поняттями у сфері оборони є категорії «збройна агресія» і «збройний конфлікт». Ст. 1 Закону України «Про оборону України» визначає, що збройна агресія – це застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається: вторгнення або напад збройних сил іншої держави або групи держав на територію України, а також окупація або анексія частини території України; блокада портів, узбережжя або повітряного простору, порушення комунікацій України збройними силами іншої держави або групи держав; напад збройних сил іншої держави або групи держав на військові сухопутні, морські чи повітряні сили або цивільні морські чи повітряні флоти України; застосування підрозділів збройних сил іншої держави або групи держав, які перебувають на території України відповідно до укладених з Україною міжнародних договорів, проти третьої держави або групи держав, інше порушення умов, передбачених такими договорами, або продовження

²²⁰ Schachter O. The right of states to use armed force. *Mich. L. Rev.* 1983. № 82. P. 1620.

²²¹ Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf

перебування цих підрозділів на території України після припинення дії зазначених договорів та ін.²²².

Збройний конфлікт – це збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт)²²³. Термін «збройний конфлікт» близький за змістом до терміна «війна». Водночас визначення війни передбачає формальний акт оголошення збройного протистояння, а збройний конфлікт не передбачає обов'язкового формального акту оголошення війни. По закінченню Другої світової війни юридична й дипломатична процедури оголошення війни стали менш поширеними, війни все частіше називали збройними конфліктами²²⁴.

Передумовою існування збройного конфлікту є застосування сили між двома або більше організованими сторонами. Збройний конфлікт може бути міжнародним (міждержавним) або неміжнародним (внутрішньодержавним) за своєю природою²²⁵. Як постановила Апеляційна палата Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії у 1995 році у фундаментальній справі Тадіча, міжнародний збройний конфлікт має місце «щоразу, коли між державами застосовується збройна сила»²²⁶. Це стисле формулювання закону містить три взаємопов'язані елементи. По-перше, має бути застосування збройної сили (хоча у деяких виняткових воєнних ситуаціях фактичного застосування сили не відбувається). По-друге, у збройному зіткненні повинні брати участь держави, яких має бути дві або більше. По-третє, і це найважливіше, військове протистояння має відбуватися між цими державами.

²²² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²²³ Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

²²⁴ Міжнародне гуманітарне право /Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua>

²²⁵ War, aggression and self-defence/by Yoram Dinstein. Cambridge University Press, 2017. 405 p.

²²⁶ Prosecutor v. Tadic (Decision on Jurisdiction) (ICTY, Appeals Chamber, 1995), 35 ILM 35, 54 (1996). URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>.

Іншими словами, щоб виник міжнародний збройний конфлікт, дві або більше держав повинні застосувати силу одна проти одної. Жоден міжнародний збройний конфлікт не може виникнути, якщо і до тих пір, поки держави (у множині) беруть участь у військових діях проти недержавних суб'єктів. Такі бойові дії призводять до збройного конфлікту, але цей конфлікт є неміжнародним за своїм характером²²⁷.

Досліджуючи правове значення війни, слід розрізняти те, що означає війна у внутрішньому праві тієї чи іншої держави, і те, що вона означає в міжнародному праві. Війна, особливо тривала, може мати величезний вплив на внутрішні правові системи воюючих сторін (тобто держав, які беруть участь у міжнародному збройному конфлікті). Рішення про те, чи почалася війна взагалі, чи триває вона, чи закінчилася, має далекосяжні наслідки в багатьох галузях приватного права, прикладом чого є розірвання контрактів або відповідальність за страховим покриттям. Аналогічно, у публічному праві держав виникає велика кількість відповідних питань, таких як конституційні «воєнні повноваження»; повноваження реквізувати майно противника; податкові пільги, що надаються тим, хто перебуває на військовій службі у воєнний час; та кримінальне переслідування за порушення правил воєнного часу²²⁸.

Правова регламентація оборони держави, правового статусу повноважних у цій сфері органів, порядку дій військових формувань у національних законодавствах має своєю основною метою забезпечення ефективного збройного захисту держави. У законодавстві нашої держави оборона України визначається як система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Оборона України ґрунтується на готовності та здатності органів державної влади, усіх складових сектору безпеки і оборони України, органів місцевого самоврядування, єдиної державної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, при необхідності,

²²⁷ War, aggression and self-defence/by Yoram Dinstein. Cambridge University Press, 2017. 405 p.

²²⁸ Там само.

з мирного на воєнний стан та відсічі збройній агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до оборони. Правовою основою оборони держави є Конституція України, Закон України «Про оборону України», інші законодавчі акти України та відповідні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України²²⁹.

Система оборони України за змістовою ознакою поділяється на дві складові: підготовка до збройного захисту і сам захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Підготовка держави до оборони в мирний час включає низку заходів, які покликані здійснювати вплив на всі сфери суспільних відносин і носять аналітичний, інформаційно-пошуковий, дипломатичний, економічний, правовий, кадровий, виховний та інший характер. Зокрема, передбачається прогнозування та оцінка воєнної небезпеки і воєнної загрози; проведення розвідувальної та інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах підготовки держави до оборони; здійснення заходів у зовнішньополітичній сфері, спрямованих на запобігання збройному конфлікту та відсіч збройній агресії; формування та реалізація воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави; удосконалення структури, уточнення завдань і функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, забезпечення необхідної чисельності їх особового складу, а також їх розвиток, підготовку і підтримання на належному рівні боєздатності, бойової та мобілізаційної готовності до оборони держави, планування їх застосування тощо²³⁰. Це включає також підтримання готовності населення та території держави до всеохоплюючої оборони України, проведення превентивних заходів щодо недопущення ескалації воєнного конфлікту, вжиття заходів щодо нейтралізації загроз територіальній цілісності України та залучення населення до всеохоплюючої оборони держави та ін.²³¹.

²²⁹ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²³⁰ Там само.

²³¹ Стратегія воєнної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>

Підготовка держави до оборони у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну передбачає, що Президент України приймає рішення про загальну або часткову мобілізацію, введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, подає його Верховній Раді України на схвалення чи затвердження, а також вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни. Органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії. На підставі відповідного рішення Президента України Збройні Сили України разом з іншими військовими формуваннями розпочинають воєнні дії, у тому числі проведення спеціальних операцій (розвідувальних, інформаційно-психологічних тощо) у кіберпросторі²³².

Закон України «Про оборону» регламентує повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, обов'язки посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони. Зокрема, передбачається, що Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період може створюватися Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави у цей період²³³.

Важливу роль у реалізації функції оборони держави виконують органи військового управління – підсистема сектору

²³² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²³³ Там само.

безпеки і оборони, яка безперервно здійснює керівництво та управління визначеними силами і засобами з метою успішного досягнення поставлених цілей у визначені строки²³⁴. До органів військового управління законодавець відносить Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації²³⁵.

Системі військового управління притаманна низка специфічних ознак, які обумовлюють її стійкість у надзвичайних умовах. Управління визначеними силами і засобами здійснюється єдиним командувачем (командиром), який має відповідні повноваження та відповідальність²³⁶. Єдиноначальність є одним із принципів будівництва і керівництва Збройними Силами України і полягає в:

наділенні командира (начальника) всією повнотою розпорядчої влади стосовно підлеглих і покладенні на нього персональної відповідальності перед державою за всі сторони життя та діяльності військової частини, підрозділу і кожного військовослужбовця;

²³⁴ Приймак В. А. Організаційно-правові засади запобігання корупції в органах військового управління : дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2024. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U002159/>

²³⁵ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²³⁶ Основні принципи щодо організації системи управління : Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України: затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>

наданні командирові (начальникові) права одноособово приймати рішення, віддавати накази;

забезпеченні виконання зазначених рішень (наказів), виходячи із всебічної оцінки обстановки та керуючись вимогами законів і статутів Збройних Сил України²³⁷.

Безперервність управління виявляється в тому, що органи військового управління здатні реагувати на зміни обстановки і постійно впливати на підпорядковані сили і засоби для успішного виконання поставлених завдань у визначені строки. Зазначене досягається шляхом підтримання взаємодії між органами (структурами) управління, забезпечення безперервного зв'язку та постійного володіння командувачем (командиром) обстановкою (ситуацією).

Для забезпечення належного керівництва та управління силами і засобами, що залучаються до проведення об'єднаних операцій, застосовується типова функціональна структура органів військового управління (J-структура). Водночас забезпечуються сумісність органів військового управління, раціональний розподіл завдань, функцій та відповідальності, визначення підпорядкованості та підзвітності, а також установлюється порядок внутрішньої і зовнішньої взаємодії²³⁸.

З метою виконання поставленого завдання в найбільш раціональний спосіб командувачі (командири) надають підпорядкованим командирам можливість виявляти розумну ініціативу та самостійно ухвалювати рішення в рамках замислу вищого командування²³⁹. Зазначений принцип охоплює всі рівні військового управління, зокрема воєнно-політичний²⁴⁰.

²³⁷ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

²³⁸ Основні принципи щодо організації системи управління: Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України: затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>

²³⁹ Ситник Г. П. Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України : курс лекцій. Київ, 2023. 112 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/746e0b7d-bebc-48cd-a963-ad9ff3920d53.pdf>

²⁴⁰ Основні принципи щодо організації системи управління : Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України: затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>

Ефективне керівництво та управління всіма складовими сил оборони з метою досягнення визначених цілей та виконання функцій з оборони держави потребують встановлення системної міжвідомчої взаємодії органів управління складових сил оборони та посилення координації їх діяльності на всіх рівнях для розвитку об'єднаних спроможностей. Для виконання завдань та спільних функцій щодо реалізації державної політики у воєнній сфері, сферах оборони та військового будівництва, забезпечення прозорості процесу ухвалення управлінських рішень утворюються відповідні інструменти взаємодії (комітети, комісії та робочі групи). Досягається чітке розуміння підпорядкованими органами військового управління намірів та завдань, визначених військовим і політичним керівництвом, а також шляхів їх досягнення. З використанням інструментів демократичного цивільного контролю підтримується необхідна обізнаність суспільства щодо оборонних завдань та шляхів використання оборонних ресурсів²⁴¹.

Ефективність здійснення заходів оборони впливає на обороноздатність – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації²⁴².

Однією з головних складових обороноздатності держави є її економічний потенціал. Економічний потенціал характеризує національну економіку України з боку наявних можливостей для виробництва необхідних державі матеріальних ресурсів. Основними елементами економічного потенціалу є: населення країни як джерело трудових та мобілізаційних ресурсів (чисельність, професійність, культурно-технічний рівень, розташування); національні багатства – накопичені

²⁴¹ Основні принципи щодо організації системи управління : Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України: затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>

²⁴² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

матеріальні цінності (запаси матеріальних засобів, майно, ресурси тощо); промисловість та її галузі (рівень техніки та технологій, потужності галузей виробництва тощо); сільське господарство (матеріально-виробнича база, джерела продовольства для збройних сил та населення, розвиток агропромислового комплексу тощо); інфраструктура як сукупність матеріальних об'єктів національної економіки (шляхи сполучення, транспортні засоби, зв'язок та інформаційні засоби, торгівля тощо); технічна база управління економікою. Обороноздатність держави має не тільки матеріально-технічну, а й соціальну складову. Сутність та тенденції розвитку суспільства безпосередньо впливають на розвиток держави в цілому. Соціальний потенціал – це можливості та готовність суспільства держави розвивати власну країну та задовольняти її потреби щодо зміцнення її обороноздатності. Одними з головних складових соціального потенціалу є: національні відносини; можливості населення; стан забезпеченості населення; стан та доступність освіти тощо. Сукупність елементів, які становлять матеріальні та духовні можливості держави, визначають його військовий потенціал, який характеризує можливості держави утримувати та удосконалювати збройні сили, підвищувати їх боєздатність, поповнювати навченими кадрами, забезпечувати сучасним озброєнням, матеріальними засобами у мирний час і військовий період. Основними складовими військового потенціалу є: кількість та якість озброєнь і військової техніки; забезпеченість військ матеріальними та фінансовими ресурсами відповідно до потреб; кількість особового складу; морально-психологічна готовність особового складу; підготовленість особового складу до вирішення завдань за призначенням (навички); наявність навчених та готових до мобілізації резервів; структура Збройних Сил України з погляду співвідношення військової техніки та особового складу в них, відповідність організаційних форм вимогам сучасної війни; рівень розвитку військового мистецтва та розроблення військової доктрини держави, ступінь їх відповідності реальній дійсності та вимогам військової практики; ступінь підготовленості командних кадрів, та їх вміння управляти

військами; рівень бойової готовності Збройних Сил України і мобілізаційні можливості держави²⁴³.

Важливе значення серед заходів забезпечення обороноздатності держави має система оборонних закупівель – здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони. Державними замовниками у сфері оборони є визначені Кабінетом Міністрів України центральні органи виконавчої влади, інші державні органи, військові формування, утворені відповідно до законів України. Укладення державних контрактів (договорів) здійснюється державними замовниками за результатами переговорів та поетапних переговорів відповідно до затвердженого зведеного трирічного плану закупівлі товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями у порядку, визначеному Законом України «Про оборонні закупівлі»²⁴⁴.

З метою оцінювання стану і готовності Збройних Сил та інших складових сил оборони до виконання завдань з оборони держави, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення, а також наявних спроможностей щодо ефективного реагування на виклики і загрози у воєнній сфері, проводиться оборонний огляд. Завданнями оборонного огляду є: оцінка стану та перспектив розвитку безпекового середовища (глобальні, регіональні та національні аспекти) у контексті воєнної безпеки; огляд спроможностей за їх функціональними групами спроможностей (військово-політичне, адміністративне керівництво, управління ресурсами, співробітництво у сфері оборони, комплек-

²⁴³ Бойко Р., Бойко В., Бутенко М. Основні складові воєнно-економічного забезпечення обороноздатності держави в умовах гібридної війни. *Гібридна агресія Російської Федерації: досвід протидії України, наслідки для Європи* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського (м. Київ, 17 листопада 2021 року). Київ : НУОУ, 2022. С. 141–148. URL: <https://edn.nuou.org.ua/assets/documents/hibr-agr-rf-22.pdf#page=143>

²⁴⁴ Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 року № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507>

тування військ (сил), підготовка органів військового управління та військ (сил), командування та управління, розвідка, застосування, захист та живучість, забезпечення, інфраструктура, комунікації, зв'язок та інформаційні системи тощо) та планування сил; планування ресурсів; формування перспективної моделі Збройних Сил та інших складових сил оборони. За результатами оборонного огляду відбувається розроблення пропозицій до проектів Стратегії воєнної безпеки України та Стратегічного оборонного бюлетеня України²⁴⁵. За результатами четвертого оборонного огляду, здійсненого впродовж 2019 року, було розроблено Стратегічний оборонний бюлетень і затверджено його Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. Стратегічний оборонний бюлетень України визначає: основні напрями реалізації воєнної політики України в контексті всеохоплюючої оборони України; перспективну модель Збройних Сил України та інших складових сил оборони і вимоги до її побудови, місію та візію сил оборони зразка 2030 року; основні спроможності сил оборони, яких необхідно досягти; стратегічні цілі розвитку сил оборони на період до 2025 року, основні завдання та очікувані результати їх досягнення²⁴⁶.

4.2. Загальні засади національного спротиву

Національний спротив – це комплекс заходів, які організуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України. Складовими національного спротиву

²⁴⁵ Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-%D0%BF#Text>

²⁴⁶ Стратегічний оборонний бюлетень України: затверджено Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>

*є територіальна оборона, рух опору та підготовка громадян України до національного спротиву, а його метою – підвищення обороноздатності держави, надання обороні України всеохоплюючого характеру, сприяння забезпеченню готовності громадян України до національного спротиву*²⁴⁷.

*Рух опору як складова національного спротиву – це система воєнних, інформаційних і спеціальних заходів, організація, планування, підготовка і підтримка яких здійснюється з метою відновлення державного суверенітету і територіальної цілісності під час відсічі збройної агресії проти України. Заходи з організації, планування і підготовки руху опору здійснюються в мирний час та особливий період. Ведення руху опору здійснюється з настанням особливого періоду на тимчасово окупованій території України, території України, яка захоплена агресором (противником) під час збройної агресії проти України*²⁴⁸.

Провідна роль в організації, підготовці, підтримці та веденні руху опору належить Силам спеціальних операцій Збройних Сил України. Спеціальні операції становлять сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, завданнями, місцем та часом спеціальних дій підрозділів Сил спеціальних операцій Збройних Сил України, спрямованих на створення умов для досягнення стратегічних (оперативних) цілей, які проводяться за єдиним задумом самостійно або у взаємодії з військовими частинами, іншими підрозділами Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів України та інших складових сил оборони для виконання завдань²⁴⁹. Інформація про форми, методи і засоби виконання завдань руху опору, про взаємодію Сил спеціальних операцій Збройних Сил України з іншими силами і засобами руху опору належить до таємної інформації та підлягає віднесенню у встановленому законом порядку до державної таємниці²⁵⁰. До таких відомостей, зокрема, належать засоби та методи ведення руху опору²⁵¹.

²⁴⁷ Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁴⁸ Там само.

²⁴⁹ Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

²⁵⁰ Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Основою *підготовки громадян України до національного спротиву* є їх загальновійськова підготовка, яка організовується за територіально-зональним принципом, ґрунтується на засадах високої мотиваційної привабливості та узгоджується з процесом трансформації системи комплектування за призовом відповідно до принципів та найкращих практик держав-членів НАТО. Загальновійськова підготовка громадян України полягає в опануванні базовими загальновійськовими знаннями, практичними вміннями і навичками та поділяється на початкову і базову підготовку²⁵².

Початкова підготовка організовується центральним органом виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти і науки, разом з Міністерством оборони України та проводиться в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідному рівні повної загальної середньої освіти. У літній час проводиться військово-патріотична підготовка в ігровій формі у літніх таборах²⁵³. Головними завданнями початкової підготовки є: військово-патріотичне виховання громадян; ознайомлення громадян з основами законодавства щодо захисту України, цивільного захисту населення та особистої безпеки людини; усвідомлення громадянами свого обов'язку щодо захисту України в разі виникнення загрози незалежності та територіальній цілісності держави; набуття знань про функції Збройних Сил, інших складових сил безпеки та сил оборони, їх характерні особливості; здійснення морально-психологічної підготовки до військової служби; набуття практичних навичок для засвоєння основ захисту України, військової справи, цивільного захисту населення, домедичної допомоги, здійснення психологічної підготовки громадян; підготовка громадян до захисту України, професійної орієнтації молоді до служби у Збройних Силах

²⁵¹ Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23 грудня 2020 року № 383. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text>

²⁵² Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁵³ Там само.

та інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях²⁵⁴.

Базова підготовка організовується Міністерством оборони України разом з іншими заінтересованими центральними органами виконавчої влади та проводиться з громадянами України, які досягли 18-річного віку та не проходять військову службу в Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, службу в правоохоронних органах, шляхом проведення періодичних навчальних зборів, занять, курсів²⁵⁵. Її основними завданнями є: набуття громадянами базових знань, умінь та навичок у володінні стрілецькою зброєю; формування у громадян психологічної мотивації та стійкості до виконання обов'язків військової служби, навчання їх методів надання домедичної допомоги, первинної психологічної допомоги (самопомогі); виховання у громадян високих морально-бойових якостей, почуття відповідальності за захист Батьківщини, дисциплінованості та військового товариства; навчання громадян дотриманню норм міжнародного гуманітарного права і правил ведення війни²⁵⁶.

Загальновійськова підготовка громадян України організовується та здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Загальновійськова підготовка громадян України до національного спротиву організовується з використанням фондів військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України, військових навчальних закладів, навчальних центрів, інших військових частин (установ) Збройних Сил України, інших складових сил безпеки та сил оборони, об'єктів, які перебувають у сфері управління державних органів та органів місцевого самоврядування²⁵⁷.

²⁵⁴ Про затвердження Порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1443. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP211443?an=3>

²⁵⁵ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁵⁶ Про затвердження Порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1443. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KP211443?an=3>

²⁵⁷ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

4.3. Побудова територіальної оборони

Територіальна оборона як воєнне поняття увійшло у науковий обіг у другій половині ХХ століття, після закінчення Другої світової війни. Що ж стосується України, то цей інститут у нашій державі як організаційно-правове явище активно почав розвиватися з початку російської військової агресії проти України у 2014 році. Термін «територіальна оборона» набув законодавчого закріплення лише напередодні повномасштабного вторгнення²⁵⁸.

Територіальна оборона як складова національного спротиву – це система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій. Територіальна оборона ґрунтується на принципах територіальності, масовості, мінімального часу на розгортання та приведення підрозділів територіальної оборони у готовність до дій, єдиноначальності, централізації управління та децентралізації і контрольованої автономності застосування сил і засобів територіальної оборони, активності, рішучості та безперервності ведення територіальної оборони, наполегливості у досягненні мети територіальної оборони, узгодженого, спільного застосування сил і засобів, залучених до ведення територіальної оборони, безперервності взаємодії сил і засобів територіальної оборони, всебічного врахування і повного використання моральних та психологічних факторів²⁵⁹.

Територіальна оборона складається з військової, цивільної та військово-цивільної складових. Військова складова територіальної оборони включає органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних

²⁵⁸ Мартинюк А. В. Адміністративно-правове забезпечення виконання Національною гвардією України завдань з територіальної оборони : дис. ... докт. філос. Харків, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7072984e-0a71-448c-9672-69382c35d459/content>

²⁵⁹ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Сил України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони. Провідна роль в організації та виконанні завдань територіальної оборони належить Силам територіальної оборони Збройних Сил України, до яких належать:

1) Командування Сил територіальної оборони Збройних Сил України;

2) регіональні органи військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України;

3) бригади Сил територіальної оборони Збройних Сил України;

4) батальйони зі складу бригад Сил територіальної оборони Збройних Сил України²⁶⁰.

Триває перехід Збройних Сил України та Національної гвардії України на корпусну систему управління, що має відобразитися і на змінах у структурі Сил територіальної оборони.

До виконання завдань територіальної оборони та здійснення заходів підтримки і забезпечення територіальної оборони за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України можуть залучатися інші сили і засоби Збройних Сил України. Склад сил і засобів сил безпеки та сил оборони, що залучаються до територіальної оборони, визначається Головнокомандувачем Збройних Сил України за узгодженням з керівниками органів управління відповідних сил безпеки та сил оборони²⁶¹.

Цивільна складова територіальної оборони включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони. Зокрема, Кабінет Міністрів України – вищий орган виконавчої влади – у межах виконання своїх завдань щодо здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності та національної безпеки України²⁶², спрямовує і координує роботу центральних та інших органів виконавчої влади з питань національного спротиву; затверджує перелік важливих об'єктів та комунікацій, інших

²⁶⁰ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁶¹ Там само.

²⁶² Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

критично важливих об'єктів інфраструктури, які підлягають охороні та обороні, порядок їх дообладнання та приймання під охорону; затверджує Типове положення про штаб зони (району) територіальної оборони; визначає порядок організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України; здійснює керівництво підготовкою громадян України до національного спротиву; затверджує Положення про добровольчі формування територіальних громад; визначає Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони; затверджує Положення про рух опору, а також виконує інші функції у межах своїх повноважень. Обласні та районні ради сприяють підготовці та виконанню завдань національного спротиву в мирний час та в особливий період; забезпечують у межах відповідних видатків місцевих бюджетів належне фінансування заходів територіальної оборони місцевого значення; сприяють створенню добровольчих формувань територіальних громад; забезпечують життєдіяльність населення і функціонування об'єктів у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці; сприяють популяризації участі в заходах національного спротиву²⁶³.

Військово-цивільна складова територіальної оборони включає штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони. Для організації підготовки, підтримки, забезпечення та виконання завдань територіальної оборони на постійній основі функціонують:

1) в органах управління сил безпеки та сил оборони, місцевих органах виконавчої влади – відповідні структурні підрозділи з питань територіальної оборони;

2) у Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київській, Севастопольській міських державних адміністраціях (відповідних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби зон територіальної оборони;

²⁶³ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

3) у районних державних адміністраціях (районних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби районів територіальної оборони²⁶⁴.

Основною функцією штабу зони (району) територіальної оборони є створення та функціонування системи територіальної оборони у визначеній (визначеному) зоні (районі) відповідальності. До інших функцій штабу зони (району) територіальної оборони належать: здійснення збору, аналізу та оцінки обстановки, яка впливає на підготовку територіальної оборони в мирний час, на виконання завдань територіальної оборони в особливий період та в умовах правового режиму воєнного стану; розроблення проекту плану штабу зони (району) територіальної оборони та участь у розробленні проекту плану територіальної оборони у військово-сухопутній зоні відповідальності регіонального управління (плану штабу зони (району) територіальної оборони); узагальнення інформації про наявні мобілізаційні ресурси та вільні мобілізаційні ресурси, які можуть бути передані до складу добровольчих формувань; участь у створенні та функціонуванні системи управління територіальної оборони; уточнення важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури обласного, районного, сільського, селищного, міського значення; надання за підпорядкованістю пропозицій щодо створення запасів матеріально-технічних засобів і сировинних ресурсів, які необхідні для виконання завдань територіальної оборони, здійснення контролю за їх зберіганням, використанням та поповненням, та ін.²⁶⁵.

В основу побудови територіальної оборони закладається територіально-зональний принцип з урахуванням військово-адміністративного поділу території України²⁶⁶. *Військово-адміністративний поділ території України – це розмежування*

²⁶⁴ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁶⁵ Про затвердження Типового положення про штаб зони (району) територіальної оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2021-%D0%BF#Text>

²⁶⁶ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

території держави на військово-адміністративні зони (райони) в інтересах забезпечення оборони України. Він визначає територіальний розподіл відповідальності та повноважень органів військового управління Збройних Сил України у сфері оборони держави на суші, у повітряному та морському просторі. Сухопутна територія України поділяється на чотири військово-сухопутні зони, межі яких установлюються по зовнішній лінії адміністративних меж (у тому числі по лінії державного кордону) областей України, що входять до відповідної зони, та один окремих військово-сухопутний район. Військово-сухопутні зони є зонами відповідальності оперативних командувань «Північ», «Південь», «Захід» і «Схід» та включають територію: військово-сухопутна зона «Північ» – Житомирської, Київської, Полтавської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей та міста Києва; військово-сухопутна зона «Південь» – Вінницької, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Херсонської областей; військово-сухопутна зона «Захід» – Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернівецької областей; військово-сухопутна зона «Схід» – Запорізької, Дніпропетровської, Харківської, Донецької та Луганської областей. Особливості військово-адміністративного поділу території України визначені Указом Президента України «Про затвердження військово-адміністративного поділу території України» від 5 лютого 2016 року № 39/2016²⁶⁷.

4.4. Правовий статус добровольчих формувань територіальних громад

Добровольчі формування територіальної громади – це воєнізовані підрозділи, сформовані на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, які призначені для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони. Вони належать до військово-цивільної складової територіальної

²⁶⁷ Про затвердження військово-адміністративного поділу території України : Указ Президента України від 5 лютого 2016 року № 39/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/2016#Text>

оборони і утворюються з урахуванням ресурсних та людських можливостей відповідних територіальних громад²⁶⁸.

Добровольче формування утворюється зборами ініціативної групи жителів територіальної громади у присутності командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил та уповноважених представників органу місцевого самоврядування відповідної територіальної громади. Загальна кількість та місця розташування добровольчих формувань територіальних громад визначаються Командуванням Сил територіальної оборони Збройних Сил України за участю відповідних сільських, селищних, міських рад та затверджуються Головнокомандувачем Збройних Сил України. Порядок утворення, комплектування, функціонування, підстави та порядок розформування добровольчих формувань територіальних громад визначаються Положенням про добровольчі формування територіальних громад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449²⁶⁹.

Діяльність добровольчих формувань територіальних громад здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил України за територіальним принципом. У разі введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану всі добровольчі формування територіальних громад переходять в оперативне підпорядкування командирів відповідних військових частин Сил територіальної оборони Збройних Сил України²⁷⁰.

Законом України від 3 травня 2022 року № 2237-IX до Закону України «Про основи національного спротиву» було внесено зміни, покликані надати можливість територіальній обороні виконувати завдання разом з іншими угрупованнями

²⁶⁸ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

²⁶⁹ Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>

²⁷⁰ Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

військ (сил) або/чи угрупованнями об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України в районах ведення воєнних (бойових) дій²⁷¹. На час дії воєнного стану за рішенням Головнокомандувача Збройних Сил України добровольчі формування територіальних громад повністю або частково можуть залучатися до виконання завдань територіальної оборони поза межами визначеної зони територіальної оборони, а також направлятися до районів ведення воєнних (бойових) дій²⁷².

У межах завдань територіальної оборони, визначених Законом України «Про основи національного спротиву», добровольчі формування можуть провадити таку діяльність:

1) своєчасно реагувати та вживати необхідних заходів для оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або угруповання об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України;

2) брати участь у посиленні охорони та захисті державного кордону у порядку, визначеному Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»;

3) брати участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій;

4) брати участь у підготовці громадян України до національного спротиву;

5) брати участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління;

²⁷¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного спротиву» щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/cc69e434-34c8-4b33-9182-c21884d00793](https://itd.rada.gov.ua/cc69e434-34c8-4b33-9182-c21884d00793)

²⁷² Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

6) брати участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів підвищеної небезпеки, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення;

7) брати участь у забезпеченні умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегруповування;

8) брати участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій разом з Національною поліцією;

9) брати участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах разом з Національною поліцією;

10) брати участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях;

11) брати участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями;

12) брати участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника);

13) співпрацювати з органами місцевого самоврядування та військовими частинами Сил територіальної оборони Збройних Сил, збирати та аналізувати інформацію про загрози безпеці територіальної громади та сценарії їх стримування;

14) у співпраці з органами місцевого самоврядування обліковувати, облаштовувати та охороняти місця укриття населення;

15) здійснювати добування, збір та узагальнення інформації, яка впливає на виконання завдань територіальної оборони в межах території територіальної громади;

16) сприяти у здійсненні заходів з протидії інформаційним операціям агресора (противника) в межах території територіальної громади;

17) організовувати навчання членів добровольчих формувань з метою ефективного виконання своїх завдань²⁷³.

Діяльність добровольчого формування провадиться під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил територіальної оборони Збройних Сил за територіальним принципом. Підготовка добровольчих формувань до виконання завдань територіальної оборони здійснюється відповідно до Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1447²⁷⁴. Члени добровольчих формувань під час виконання завдань територіальної оборони мають право застосовувати особисту мисливську зброю, стрілецьку зброю, інші види озброєння та боєприпаси до них відповідно до Порядку застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1448²⁷⁵.

Забезпечення матеріально-технічними засобами та фінансування діяльності добровольчих формувань здійснюються за рахунок і в межах коштів Державного бюджету України,

²⁷³ Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>

²⁷⁴ Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#Text>

²⁷⁵ Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-%D0%BF#Text>

місцевих бюджетів, а також з інших джерел, не заборонених законодавством²⁷⁶.

Наказом Міністерства оборони від 7 березня 2022 року № 84 затверджено форму контракту добровольця територіальної оборони та посвідчення добровольця територіальної оборони. Зокрема, визначено, що доброволець добровільно бере на себе зобов'язання: виконувати завдання територіальної оборони в межах відповідної територіальної громади протягом строку дії Контракту, відповідно до вимог визначених Законом України «Про основи національного спротиву» та іншими нормативно-правовими актами України, що регулюють порядок діяльності добровольчих формувань територіальних громад, та цим Контрактом; додержуватися Конституції України та законів України та нормативно-правових актів при виконувати завдань та повноважень територіальної оборони, виконувати державні та/або громадські обов'язки в інтересах Українського народу; додержуватись та виконувати складену присягу добровольця територіальної оборони, викладену в Додатку до цього Контракту, вміло володіти та застосовувати особисту та/або надану Збройними Силами України зброю (мисливську, стрілецьку, інші види озброєння та боеприпаси до них у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України), тощо²⁷⁷. Отже, правовий статус членів добровольчих формувань територіальних громад має подвійний характер і об'єднує у собі риси правового статусу члена громадського формування (найближчою аналогією є правовий статус членів громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону) і елементи правового статусу військовослужбовців Збройних Сил України²⁷⁸.

²⁷⁶ Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>

²⁷⁷ ни та посвідчення добровольця територіальної оборони : Наказ Міністерства оборони від 7 березня 2022 року № 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0307-22#Text>

²⁷⁸ Шопіна І.М. Правовий статус членів добровольчих формувань територіальних громад. *Діяльність державних органів в умовах воєнного стану* : міжнародний науково-практичний онлайн-семінар (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). С. 495–496. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-seminar-29.04.2022gotov.pdf>

Членство у добровольчому формуванні не звільняє від обов'язку проходження строкової військової служби, військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб офіцерського складу, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період²⁷⁹.

Добровольче формування територіальної громади може бути розформоване за наявності таких підстав: 1) рішення Командувача Сил територіальної оборони Збройних Сил про розформування добровольчого формування за умови невиконання або неналежного виконання добровольчим формуванням завдань територіальної оборони; 2) ухвалення рішення про розформування добровольчого формування на загальних зборах членів добровольчого формування; 3) припинення членства всіма членами добровольчого формування²⁸⁰.

Після початку повномасштабного російського вторгнення у 2022 році добровольчі формування територіальних громад було утворено у всіх регіонах України, станом на травень 2023 року кількість їх членів перевищувала 100 тис. осіб²⁸¹. На основі деяких з них було згодом утворено підрозділи сил оборони. Так, добровольче формування територіальної громади «Хартія», яке було утворено у м. Харків у 2022 році, брало участь в обороні Харкова, у звільненні Харківської області, Слобожанському контрнаступі Збройних Сил України, боях за м. Бахмут. У березні 2023 року на основі цього формування було утворено 13-ту бригаду оперативного призначення Національної гвардії України «Хартія».

²⁷⁹ Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>

²⁸⁰ Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>

²⁸¹ Підтримка добровольчих формувань територіальних громад з місцевих бюджетів в умовах воєнного стану: практичні рекомендації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16530>

Питання для самоконтролю

1. Які фактори впливають на обороноздатність держави?
2. Охарактеризуйте сутність органів військового управління.
3. Як проявляються єдиноначальність і безперервність військового управління під час правового режиму воєнного стану?
4. Як співвідносяться оборона і територіальна оборона?
5. Охарактеризуйте суб'єктів військового, військово-цивільного та цивільного рівнів територіальної оборони.

Література для додаткового вивчення

1. Бойко Р., Бойко В., Бутенко М. Основні складові воєнно-економічного забезпечення обороноздатності держави в умовах гібридної війни. *Гібридна агресія Російської Федерації: досвід протидії України, наслідки для Європи* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 листопада 2021 року). Київ, 2022. С. 141–148. URL: <https://edn.nuou.org.ua/assets/documents/hibr-agr-rf-22.pdf#page=143>
2. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Теоретичні засади правового статусу громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку та залучаються до територіальної оборони. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. Вип. 3. С. 60–67.
3. Івахів О. С., Єфімов Г. В., Касаткін Є. В. Історичні аспекти становлення ключових понять організації територіальної оборони в Україні. *Військово-науковий вісник*. 2024. № 42. С. 19–36. URL: <http://vnn.asv.gov.ua/article/view/316233/307721>
4. Мартинюк А. В. Адміністративно-правове забезпечення виконання Національною гвардією України завдань з територіальної оборони : дис. ... докт. філос. Харків, 2024. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7072984e-0a71-448c-9672-69382c35d459/content>
5. Підтримка добровольчих формувань територіальних громад з місцевих бюджетів в умовах воєнного стану : практичні рекомендації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16530>
6. Попельський М., Шевчук В. Погляди щодо удосконалення управління частинами територіальної оборони та їх забезпечення. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень НУОУ імені Івана Черняхівського*. 2024. С. 49–54. URL: <http://znп-cvсsd.nuou.org.ua/article/view/305522>

7. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії : навчальний посібник / В. В. Середа, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 496 с.
8. Проць І. Оборона держави як основна складова національної безпеки України. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Львів, 08 грудня 2023 р.). Львів, 2023. С. 180–183. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi77/0057142.pdf#page=180>
9. Сегеда С., Машталір В. Територіальна оборона України як феномен національної військової історії. *Український історичний журнал*. 2022. Число 4. С. 148–158. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/187260>
10. Шопіна І. М. Правовий статус членів добровольчих формувань територіальних громад. *Діяльність державних органів у умовах воєнного стану* : Міжнародний науково-практичний онлайн семінар (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). С. 495–496. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-seminar-29.04.2022gotov.pdf>

Розділ 5

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД (В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ)

- 5.1. Поняття, ознаки та наслідки запровадження особливого періоду*
- 5.2. Особливості правового режиму воєнного стану*
- 5.3. Призов на військову службу під час мобілізації*
- 5.4. Захист цивільного населення у збройних конфліктах*

5.1. Поняття, ознаки та наслідки запровадження особливого періоду

Поняття особливого періоду закріплено у Законі України «Про оборону України», у ст. 1 якого особливий період визначений як період, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудований період після закінчення воєнних дій²⁸². Однак у законодавстві України наявна й інша легальна дефініція, яка міститься у Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Відповідно до положень його ст. 1, особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час

²⁸² Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

і час демобілізації після закінчення воєнних дій²⁸³. Незважаючи на розбіжності у змісті цих визначень, вони не суперечать одне одному. У Законі України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» законодавець детально визначає суб'єктів, на правовий статус яких впливає спеціальний період, в іншому визначенні зосереджується на часових і змістових ознаках цього поняття.

Часткова мобілізація на території України була оголошена Указом Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014 у зв'язку з різким ускладненням внутрішньополітичної обстановки, втручанням Російської Федерації у внутрішні справи України, зростанням соціальної напруги в Автономній Республіці Крим і місті Севастополі²⁸⁴. Ця дата вважається початком особливого періоду в нашій державі. Стосовно завершення особливого періоду законодавець не вказує конкретних термінів та підстав, однак, зважаючи на аналіз судової практики і доктринальний аналіз, у правозастосуванні нині усталеною правова позиція щодо того, що особливий період безперервно триває з 17 березня 2014 року до теперішнього часу^{285, 286, 287}. Висловлюється думка, що для констатації закінчення особливого періоду потрібне закінчення мобілізації (рішення Президента України про демобілізацію), припинення/скасування воєнного стану та додатково закінчення частково відбудовного періоду²⁸⁸.

²⁸³ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

²⁸⁴ Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014: затверджено Законом України від 17 березня 2014 року № 1126-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text>

²⁸⁵ Постанова Вищого адміністративного суду України від 16.02.2015 у справі № 800/582/14. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/42803930>

²⁸⁶ Постанова Дзержинського міського суду Донецької області від 18 липня 2019 року у справі 225/4182/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83090122>

²⁸⁷ Куртмоллаєв А. Е., Кушнір М. В., Коропатнік І. М. Правове регулювання проходження військової служби у Збройних Силах України в особливий період. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. №1. С. 87–89. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/23.pdf

²⁸⁸ Колосовський Є. Особливий період для цілей застосування ч. 2 ст. 210-1 КУпАП: поняття та строки дії. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osoblivii-period-dlia-cilei-zastosuvannia-c-2-st-210-1-kupap-poniattia-ta-stroki-diyi>

До ознак особливого періоду входять такі: 1) впливає на різні суб'єкти: громадян, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій – та їхню діяльність; 2) визначає особливий порядок організації і штати військових формувань; 3) охоплює період (а) проведення мобілізації (крім цільової), (б) введення воєнного стану, (в) частково відбудовний період після закінчення воєнних дій²⁸⁹.

Правові наслідки спеціального періоду охоплюють практично всі сфери суспільних відносин.

У сфері військового управління на час особливого періоду дія будь-яких прийнятих до настання цього періоду нормативно-правових актів, що передбачають скорочення чисельності, обмеження комплектування або фінансування Збройних Сил України, інших військових формувань чи правоохоронних органів спеціального призначення, зупиняється. На підприємства, установи та організації покладається обов'язок здійснювати заходи щодо підготовки до розгортання спеціальних формувань, призначених для передачі в разі мобілізації до Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, розгортання та передачі їх в особливий період згідно з мобілізаційними планами; здійснювати заходи щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та в особливий період і надавати звітність з цих питань відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування в установленому порядку²⁹⁰. Встановлюється спеціальний порядок проведення призову громадян на військову службу²⁹¹.

²⁸⁹ Ясинівський П. Особливий період (ст. 114-1 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 141–144. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/31.pdf>

²⁹⁰ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

²⁹¹ Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n9>

У сфері економічних відносин здійснюється низка заходів, спрямованих на забезпечення оборонних потреб держави і суспільства. Кабінет Міністрів України визначає порядок управління національною економікою України та заходи із забезпечення її функціонування в особливий період, може здійснювати розбронювання матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, а також порядок їх відпуску в особливий період. Місцеві органи виконавчої влади визначають можливості адміністративно-територіальних одиниць щодо задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, національної економіки та забезпечення життєдіяльності населення в умовах особливого періоду; організовують під час мобілізації здійснення комплексу заходів щодо переведення підприємств, установ і організацій, які залучаються ними до виконання мобілізаційних завдань (замовлень), на роботу в умовах особливого періоду. Встановлюється військово-транспортний обов'язок, що передбачає вилучення чи примусове відчуження транспортних засобів у фізичних та юридичних осіб. Органи місцевого самоврядування здійснюють під час оголошення мобілізації заходи щодо переведення підприємств, установ і організацій, які знаходяться на території відповідних населених пунктів, на роботу в умовах особливого періоду. Підприємства, установи та організації зобов'язані здійснювати під час мобілізації заходи щодо переведення виробництва (діяльності) на функціонування в умовах особливого періоду; надавати під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні та інші матеріально-технічні засоби Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, силам цивільного захисту згідно з мобілізаційними планами з наступним відшкодуванням їх вартості в порядку, встановленому законом²⁹².

У сфері деліктних правовідносин спеціальний період у деяких складах кримінальних та адміністративних правопорушень виступає як кваліфікуюча ознака, що передбачає більш суворе покарання (стягнення).

²⁹² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Деякі склади правопорушень передбачають вчинення виключно в умовах спеціального періоду. Наприклад, ч. 1 ст. 114-1 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність за перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період; ст. 336 – за ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період, на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Характерний вплив наявності особливого періоду простежується у складі кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Для низки таких правопорушень наявність особливого періоду виступає кваліфікуючою ознакою, це стосується таких деліктів: непокора (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст.404), погроза або насильство щодо начальника (ст. 405), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408), ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 409), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411), втрата військового майна (ст. 413), порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання (ст. 418), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 419), порушення правил несення бойового чергування (ст. 420), порушення статутних правил внутрішньої служби (ст. 421), недбале ставлення до військової служби (ст. 425), бездіяльність військової влади (ст.426), залишення гинучого військового корабля (ст. 428) та незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435). Крім того, має відмінності тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, що відображено у ст. 62 Кримінального кодексу України²⁹³.

²⁹³ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

В адміністративно-деліктному законодавстві вчинення адміністративного правопорушення в умовах особливого періоду виступає кваліфікуючою ознакою для складів всіх військових адміністративних правопорушень, які містяться у Главі 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення: відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172-10), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172-11) та ін. Крім того, вчинення дій, які містять склади адміністративних правопорушень, передбачених ст. 210 (порушення призовниками, військовозобов'язаними, резервістами правил військового обліку), 211 (зіпсуття військово-облікових документів чи втрата їх з необережності) Кодексу України про адміністративні правопорушення також має своєю кваліфікуючою ознакою вчинення під час особливого періоду. Суб'єктами правопорушень, передбачених ст. 210, можуть бути цивільні особи, а ст. 211 – як цивільні особи, так і військовослужбовці²⁹⁴.

Адміністративне стягнення за вчинення в особливий період правопорушень, передбачених статтями 210, 210-1 цього Кодексу, може бути накладено протягом трьох місяців з дня його виявлення, але не пізніше одного року з дня його вчинення²⁹⁵.

У податковій та банківській сферах передбачено деякі особливості сплати податків, що знайшло своє відображення у п.38 розділу X Податкового кодексу України²⁹⁶, змінено правила організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України в умовах особливого періоду, організації готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі тощо²⁹⁷.

²⁹⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

²⁹⁷ Про затвердження Змін до Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України в умовах особливого періоду: постанова Правління Національного банку України 12 серпня 2023 року № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099500-23#Text>

5.2. Особливості правового режиму воєнного стану

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень²⁹⁸.

Правовий режим воєнного стану належить до надзвичайних адміністративно-правових режимів. Адміністративно-правовий режим розуміється як особливий порядок справляння державного впливу загальнообов'язкового характеру для всієї системи органів державної влади. Сам факт загальнообов'язковості цього порядку і його вираження у формі адміністративно-правового режиму має на увазі докладне правове регулювання відповідних суспільних відносин²⁹⁹. Запровадження надзвичайних адміністративно-правових режимів пов'язане з необхідністю здійснення специфічної діяльності, що спрямована насамперед на ліквідацію об'єктивно небезпечних для суспільства та держави обставин³⁰⁰.

²⁹⁸ Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

²⁹⁹ Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків: Право, 2009. 128 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0034400.pdf>

³⁰⁰ Кузнiченко С. О. Адміністративно-правові наслідки запровадження надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 43. С. 211–218. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnuvs_2008_43_35.pdf

Визначений Конституцією України і Законом України «Про правовий режим воєнного стану» порядок введення воєнного стану передбачає, що пропозиції щодо введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях на розгляд Президентів України подає Рада національної безпеки і оборони України. У разі прийняття рішення щодо необхідності введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Президент України видає указ про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях і негайно звертається до Верховної Ради України щодо його затвердження та подає одночасно відповідний проект закону. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, підлягає негайному оголошенню через медіа або оприлюдненню в інший спосіб³⁰¹.

У разі оголошення указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях Верховна Рада України збирається на засідання у дводенний строк без скликання та розглядає питання щодо затвердження указу Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у порядку, встановленому Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України. Указ Президента України про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях, затверджений Верховною Радою України, офіційно оприлюднюється разом із законом щодо затвердження такого указу Президента України та набирає чинності одночасно з набранням чинності таким законом³⁰².

В Україні після набуття незалежності правовий режим воєнного стану оголошувався двічі. Указом Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018 у зв'язку із черговим актом російської збройної агресії, що відбувся 25 листопада 2018 року у районі Керченської протоки проти кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України, було введено в Україні воєнний стан із 14 години 00 хвилин 26 листопада 2018 року строком на 30 діб до 14 години 00 хвилин 26 грудня 2018 року³⁰³.

³⁰¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

³⁰² Там само.

³⁰³ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#n2>

Підписанню Указу передувало рішення Ради національної безпеки і оборони України від 26 листопада 2018 року «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні». Законом України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018 було затверджено із застереженнями щодо територіального обмеження воєнного стану Вінницькою, Луганською, Миколаївською, Одеською, Сумською, Харківською, Чернігівською, Донецькою, Запорізькою, Херсонською областями та внутрішніми водами України Азово-Керченської акваторії, а також щодо оголошення часткової мобілізації у строки і в обсягах відповідно до загроз національній безпеці і обороні України³⁰⁴. На засіданні Ради національної безпеки і оборони України 26 грудня 2018 року Президент України оголосив про скасування правового режиму воєнного стану.

Вдруге правовий режим воєнного стану було введено 24 лютого 2022 року у зв'язку з широкомасштабною російською збройною агресією. Підготовка Російської Федерації до повномасштабного вторгнення в Україну 2022 року розпочалася ще навесні 2021 року, коли держава-агресор почала скупчувати біля кордону з Україною війська та військову техніку. 15 грудня 2021 року Міністерство закордонних справ Російської Федерації передало офіційним представникам США та НАТО проекти договорів про так звані «гарантії безпеки» та «заходи із забезпечення безпеки». Зокрема, в проектах цих договорів Російська Федерація пропонувала США та іншим державам-членам НАТО взяти на себе зобов'язання «виключити подальше розширення НАТО, у тому числі приєднання України, а також інших держав», «не розміщувати додаткові сили та озброєння за межами країн, що були членами НАТО станом на 27 травня 1997 року» (тобто до вступу в Альянс держав Східної Європи), «відмовитись від ведення

³⁰⁴ Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-VIII#Text>

будь-якої військової діяльності на території України, а також інших держав Східної Європи, Закавказзя та Центральної Азії». 26 січня 2022 року США та НАТО передали Російській Федерації письмові відповіді на її пропозиції щодо «гарантій безпеки». Зміст відповідей не публікувався, але офіційні представники США та НАТО повідомили, що їхня позиція повністю скоординована з Україною, і не передбачає відмови від принципу «відкритих дверей» до НАТО, тобто потенційної можливості вступу до Альянсу будь-якої країни³⁰⁵.

17 лютого 2022 року на Донбасі різко загострилась ситуація, зокрема, коли снаряд проросійських бойовиків влучив у будівлю дитячого садка в Станиці Луганській, а вже за два дні потому ватажки самопроголошених «Донецької народної республіки» (далі – «ДНР») та «Луганської народної республіки» (далі – «ЛНР») оголосили загальну мобілізацію чоловіків. 21 лютого 2022 року В. Путін повідомив про офіційне визнання так званих ДНР та ЛНР як суверенних і незалежних держав, відповідні Укази Президента Російської Федерації «Про визнання Донецької Народної Республіки» від 21.02.2022 року № 71 та «Про визнання Луганської Народної Республіки» від 21.02.2022 року № 72 опубліковані на сайті глави Російської Федерації. Того ж дня ватажки т.зв. «ДНР» і «ЛНР» – Д. Пушлін і Л. Пасічник підписали з В. Путіним Договори про дружбу, співпрацю та взаємну допомогу, які ратифіковані двома Федеральними законами від 22 лютого 2022 року № 15-ФЗ та № 16-ФЗ. Зазначені договори мають ідентичний зміст та укладені строком на 10 років. Зокрема сторони за ним домовились взаємодіяти у справі захисту суверенітету, територіальної цілісності та безпеки сторін; спільно вживати заходів для усунення загрози миру, а також протидії актам агресії проти них з боку будь-якої держави або групи держав; надавати один одному необхідну допомогу, включаючи військову; надавати право будівництва, використання та вдосконалення військової інфраструктури та військових баз (об'єктів) тощо³⁰⁶.

³⁰⁵ Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.

³⁰⁶ Там само.

Визнання незалежності самопроголошених «ЛНР» та «ДНР» спричинило негативну реакцію демократичного світу, зокрема канцлер Німеччини О. Шольц та державний секретар США Е. Блінкен заявили, що такі рішення Російської Федерації свідчать про зупинку переговорного процесу на основі Мінських домовленостей і призведуть до серйозного удару політико-дипломатичному врегулюванню існуючої кризи. Зрештою і сам В. Путін у своїй заяві від 22 лютого 2022 року повідомив, що Мінських домовленостей більше не існує. Того ж дня Рада Федерації Федеральних Зборів Російської Федерації своєю Постановою № 35-СФ дала В. Путіну дозвіл на використання Збройних сил Російської Федерації за межами держави. Це рішення можна вважати псевдоправовою підставою для повномасштабного військового вторгнення в Україну, адже воно дало можливість В. Путіну самостійно вирішувати питання щодо того, де саме, як довго, з якою метою і якою чисельністю російські війська будуть використані на території іншої держави³⁰⁷.

Увечері 23 лютого 2022 року персонал посольства Російської Федерації в Україні залишив територію України, а вже о 3 год. 40 хв. 24 лютого з перетину лінії державного кордону України в Харківській, Херсонській, Чернігівській, Сумській та Київській областях, з території Російської Федерації, Республіки Білорусь та тимчасово окупованих і непідконтрольних територій АР Крим, Донецької та Луганської областей розпочалося відкрите вторгнення збройних сил Російської Федерації в Україну, яке В. Путін у своєму відео-зверненні о 4 год. 00 хв. того ж дня назвав «спеціальною військовою операцією з метою демілітаризації та денацифікації України». Водночас крилатими ракетами повітряного, морського та наземного базування, а також бортовим озброєнням вертольотів армійської авіації Збройні Сили Російської Федерації розпочали масоване ураження військових та цивільних аеродромів у Борисполі, Василькові, Краматорську, Чугуєві, Старокостянтинові, Чорнобаївці, Кубалькіно, Луцьку, Озерному, Івано-Франківську, Бродах та Миргороді, а також військових складів, пунктів управління

³⁰⁷ Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.

військами, об'єктів системи протиповітряної оборони і радіоелектронної розвідки³⁰⁸.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України в нашій державі було введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року строком на 30 діб³⁰⁹. Цей Указ було затверджено Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX і негайно оприлюднено. У подальшому строк дії воєнного стану в Україні продовжувався спочатку кожні 30, а згодом – кожні 90 діб. Військове командування разом з військовими адміністраціями, органами виконавчої влади, правоохоронними органами та за участю органів місцевого самоврядування зобов'язувалося запроваджувати і здійснювати передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи правового режиму воєнного стану, реалізовувати повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Визначалося, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»³¹⁰.

³⁰⁸ Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.

³⁰⁹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

³¹⁰ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

Кабінету Міністрів України предписувалося невідкладно ввести в дію план запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні; а також забезпечити фінансування та вжити в межах повноважень інших заходів, пов'язаних із запровадженням правового режиму воєнного стану на території України. Державна служба України з надзвичайних ситуацій невідкладно разом з обласними, Київською міською державними адміністраціями, іншими державними органами, установами, підприємствами, організаціями всіх форм власності зобов'язувалися привести єдину державну систему цивільного захисту, її функціональні та територіальні підсистеми у готовність до виконання завдань за призначенням в особливий період. Обласним, Київській міській державним адміністраціям, органам місцевого самоврядування предписувалося утворити ради оборони та забезпечити сприяння військовому командуванню у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану, а Міністерству закордонних справ України – забезпечити інформування в установленому порядку Генерального секретаря ООН та офіційних осіб іноземних держав про введення в Україні воєнного стану, про обмеження прав і свобод людини і громадянина, що є відхиленням від зобов'язань за Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, та про межу цих відхилень і причини прийняття такого рішення³¹¹.

Заходи правового режиму воєнного стану охоплюють майже всі сфери життєдіяльності держави і поділяються на заходи охоронного, заборонно-обмежувального, економічного, майнового, контрольного, евакуаційного та організаційного характеру. Такі заходи можуть здійснюватися в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військовим командуванням разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування. Заходи правового режиму воєнного стану здійснюються в межах тимчасових обмежень

³¹¹ Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану. Вони включають:

заходи охоронного характеру (встановлювати (посилювати) охорону об'єктів критичної інфраструктури та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення, і вводити особливий режим їх роботи; вживати додаткових заходів щодо посилення охорони державної таємниці; у разі порушення вимог або невиконання заходів правового режиму воєнного стану вилучати у підприємств, установ і організацій усіх форм власності, окремих громадян електронне комунікаційне обладнання, телевізійну, відео- і аудіоапаратуру, комп'ютери, а також у разі потреби інші технічні засоби зв'язку; зменшувати запаси небезпечних хімічних речовин, вибухо- і пожежонебезпечних речовин на об'єктах підвищеної небезпеки; вилучати у підприємств, установ і організацій навчальну та бойову техніку, вибухові, радіоактивні речовини і матеріали, сильнодіючі хімічні та отруйні речовини);

заходи заборонно-обмежувального характеру (запроваджувати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, комендантську годину (заборону перебування у певний період доби на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень), а також встановлювати спеціальний режим світлового та інших видів маскування; встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, особливий режим в'їзду і виїзду, обмежувати свободу пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також рух транспортних засобів; забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів; порушувати у порядку, визначеному Конституцією та законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських об'єднань, якщо вона спрямована на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на стійкість критичної інфраструктури, права і свободи

людини, здоров'я населення; встановлювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, заборону або обмеження на вибір місця перебування чи місця проживання осіб на території, на якій діє воєнний стан; забороняти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, торгівлю зброєю, сильнотокуючими хімічними і отруйними речовинами; інтернувати (примусово оселяти) громадян іноземної держави, яка загрожує нападом чи здійснює агресію проти України);

заходи економічного характеру (запроваджувати трудову повинність для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури і не заброньованих за підприємствами, установами та організаціями на період дії воєнного стану з метою виконання робіт, що мають оборонний характер, а також ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли в період дії воєнного стану, та залучати їх в умовах воєнного стану до суспільно корисних робіт, що виконуються для задоволення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних органів і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та захисту критичної інфраструктури і не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки осіб; використовувати потужності та трудові ресурси підприємств, установ і організацій усіх форм власності для потреб оборони, змінювати режим їхньої роботи, проводити інші зміни виробничої діяльності, а також умов праці відповідно до законодавства про працю; встановлювати для фізичних і юридичних осіб військово-квартирну повинність з розквартирування військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу правоохоронних органів, особового складу сил цивільного захисту, евакуйованого населення та розміщення військових частин, підрозділів і установ у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України);

заходи майнового характеру (примусово відчужувати майно, що перебуває у приватній або комунальній власності, зокрема об'єкти фонду захисних споруд цивільного захисту, вилучати майно державних підприємств, державних господарських об'єднань для потреб держави в умовах правового режиму воєнного стану в установленому законом порядку та видавати про це відповідні документи встановленого зразка);

заходи контрольного характеру (перевіряти у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, документи у осіб, а в разі потреби проводити огляд речей, транспортних засобів, багажу та вантажів, службових приміщень і житла громадян, за винятком обмежень, встановлених Конституцією України);

заходи евакуаційного характеру (проводити евакуацію населення у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації, а також із зон збройних конфліктів (з районів можливих бойових дій) у безпечні райони; проводити евакуацію матеріальних і культурних цінностей, що перебувають у державній власності, у разі виникнення загрози їх пошкодження або знищення згідно з переліком, що затверджується Кабінетом Міністрів України; здійснювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, обов'язкову евакуацію затриманих осіб, що перебувають в ізоляторах тимчасового тримання; підозрюваних, обвинувачених осіб, щодо яких застосовано запобіжний захід – тримання під вартою, що перебувають в слідчих ізоляторах; етапування засуджених осіб, які відбувають такі покарання, як арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк та довічне ув'язнення, з установ виконання покарань, розташованих у місцевостях, наближених до районів, де ведуться бойові дії, до відповідних установ, які розташовані в безпечній місцевості);

заходи організаційного характеру (регулювати у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, роботу постачальників електронних комунікаційних мереж та/або послуг, поліграфічних підприємств, видавництв, телерадіоорганізацій, телерадіоцентрів та інших підприємств, установ, організацій і закладів культури та медіа, а також використовувати місцеві радіостанції, телевізійні центри та друкарні для військових потреб і проведення роз'яснювальної роботи серед військ і населення; забороняти роботу приймально-передавальних радіостанцій особистого і колективного користування та передачу інформації через комп'ютерні мережі; встановлювати особливий режим у сфері виробництва та реалізації лікарських засобів, які мають у своєму складі наркотичні засоби, психотропні речовини та прекурсори, інші сильнодіючі речовини, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України; встановлювати порядок використання за призначенням об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту всіх форм власності

та відомчої належності, який повинен передбачати вимоги щодо приведення будівель, споруд чи їх окремих частин у готовність до використання за призначенням відповідно до встановлених законодавством вимог щодо утримання та експлуатації об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, забезпечення цілодобового безперешкодного доступу до них населення, а також організовувати укриття в ньому у разі можливості (наявність вільних місць, можливість доступу сторонніх осіб) усіх категорій населення, здійснення інформування населення про об'єкти зазначеного фонду, у тому числі у доступній для осіб з порушеннями зору та слуху формі; організовувати будівництво захисних споруд цивільного захисту, споруд подвійного призначення та виготовлення (монтажу) первинних (мобільних) і облаштування найпростіших укриттів, а також (у разі потреби) відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту; здійснювати маркування будівель та споруд, транспортних засобів, що підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) запроваджувати у разі необхідності у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, нормоване забезпечення населення основними продовольчими і непродовольчими товарами; запроваджувати інші заходи, передбачені нормами міжнародного гуманітарного права)³¹².

У місцевостях, де ведуться бойові дії, запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану покладається безпосередньо на військове командування та військові адміністрації (у разі їх утворення). *Бойові дії – це форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння)*³¹³.

³¹² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

³¹³ Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Військовим командуванням, якому згідно з Законом України «Про правовий режим воєнного стану» надається право разом з органами виконавчої влади, військовими адміністраціями, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану, є: Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань³¹⁴.

У період дії воєнного стану не можуть бути припинені повноваження Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Рахункової палати, судів, органів прокуратури, органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, розвідувальних органів та органів, підрозділи яких здійснюють контррозвідувальну діяльність³¹⁵. У разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України під час дії воєнного чи надзвичайного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану. Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану³¹⁶. До гарантій законності в умовах воєнного стану належать заборона проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; всеукраїнських та місцевих референдумів; страйків, масових зібрань та акцій. Верховна Рада України не пізніше ніж у дев'яностоденний строк з дня припинення чи скасування воєнного стану, якщо чергові

³¹⁴ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

³¹⁵ Там само.

³¹⁶ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

або позачергові вибори до відповідних органів мали бути проведені в період, на який було введено воєнний стан, приймає рішення про призначення виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборів³¹⁷.

Воєнний стан на всій території України або в окремих її місцевостях припиняється після закінчення строку, на який його було введено. До закінчення строку, на який було введено воєнний стан, та за умови усунення загрози нападу чи небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності Президент України може прийняти указ про скасування воєнного стану на всій території України або в окремих її місцевостях, про що має бути негайно оголошено через медіа³¹⁸.

5.3. Призов на військову службу під час мобілізації

Родоначальником поняття мобілізації є Карл Клаузевіц – німецький військовий теоретик та історик, прусський генерал, який зробив великий внесок у розробку теорії військового мистецтва і його складових – стратегії і тактики. В його трактаті «Про війну» мобілізація та застосування сил є найбільш важливими факторами, які визначають результат війни. Велике значення Клаузевіц також надавав матеріальному, географічному і моральному чинникам, ролі полководця та ін. Завдяки його роботам Німеччина перша зайнялася мобілізацією економіки під час Першої світової війни. Нині поняття мобілізації пов'язується не лише з надзвичайними ситуаціями воєнного характеру, а і як зазначається у Законі України «Про правовий режим надзвичайного стану», із надзвичайним станом у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру. Так, статтею 17 вищевказаного Закону серед інших додаткових заходів, у разі введення надзвичайного стану з підстав, передбачених пунктом 1 частини другої статті 4 цього закону, може також проводитися мобілізація

³¹⁷ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

³¹⁸ Там само.

та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат³¹⁹.

Легальне визначення мобілізації міститься у ст. 1 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». *Мобілізація становить комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу*³²⁰.

Мобілізація може бути загальною або частковою та проводиться відкрито чи приховано. Її правовою основою є Конституція України, Закони України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», а також видані відповідно до них підзаконні нормативно-правові акти. Загальна мобілізація проводиться одночасно на всій території України і стосується національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій. Часткова мобілізація може проводитися в окремих місцевостях держави, а також стосуватися певної частини національної економіки, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій. Вид, обсяги, порядок і строк проведення мобілізації визначаються Президентом України в рішенні про її проведення. Рішення про проведення відкритої мобілізації має бути негайно оголошене через медіа. Рішення про проведення прихованої мобілізації доводиться до органів державної влади, інших державних органів, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних

³¹⁹ Савинець О. Ю. Адміністративно-правове забезпечення мобілізації Збройних Сил України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 283 с.

³²⁰ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

адміністрацій по закритих каналах оповіщення в порядку, який визначається Президентом України.

Після початку повномасштабного вторгнення Указом Президента України 24 лютого 2022 року № 65/2022, затвердженим Законом України від 3 березня 2022 року № 2105-IX, було оголошено загальну мобілізацію на території Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Запорізької, Івано-Франківської, Київської, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Рівненської, Сумської, Тернопільської, Харківської, Херсонської, Хмельницької, Черкаської, Чернівецької, Чернігівської областей, міста Києва. Загальна мобілізація була оголошена строком на 90 діб із дня набрання чинності цим Указом, при цьому строк його дії продовжувався кожні 90 діб шляхом внесення до нього відповідних змін³²¹.

Загальне керівництво у сфері мобілізаційної підготовки і мобілізації держави здійснюється Президентом України; організаційне керівництво мобілізаційною підготовкою і мобілізацією в Україні – Кабінетом Міністрів України; координація діяльності органів виконавчої влади з питань мобілізаційної підготовки та мобілізації здійснюється Радою національної безпеки і оборони України. Безпосереднє керівництво щодо реалізації заходів з мобілізаційної підготовки і мобілізації здійснюється в центральних органах виконавчої влади, інших державних органах їх керівниками, а в Збройних Силах України, інших військових формуваннях – центральними органами управління відповідних військових формувань. Організація безпосередньої реалізації заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації на відповідній території чи сприяння їх виконанню здійснюється Радою міністрів Автономної Республіки Крим, місцевими органами виконавчої влади та виконавчими органами сільських, селищних, міських рад³²². Так, Указом Президента України 24 лютого 2022 року

³²¹ Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>

³²² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

№ 65/2022 місцевим органам виконавчої влади у взаємодії з територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, за участю органів місцевого самоврядування та із залученням підприємств, установ та організацій усіх форм власності, фізичних осіб-підприємців було предписано організувати та забезпечити в установленому порядку:

1) своєчасне оповіщення і прибуття громадян, які призиваються на військову службу, прибуття техніки на збірні пункти та у військові частини;

2) здійснення призову військовозобов'язаних, резервістів на військову службу, їх доставки до військових частин та установ Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань України;

3) виділення тимчасово будівель, споруд, земельних ділянок, транспортних та інших матеріально-технічних засобів, надання послуг Збройним Силам України, Національній гвардії України, Службі безпеки України, Державній прикордонній службі України, Державній спеціальній службі транспорту, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України та іншим військовим формуванням України відповідно до мобілізаційних планів³²³.

Мобілізаційний план – це сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення заходів щодо мобілізаційного розгортання (приведення у боєздатний стан) Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, системи забезпечення життєдіяльності населення на функціонування в умовах особливого періоду. Його основними показниками є розрахункові потреби держави на особливий період, сформовані в натуральному і вартісному обчисленні, для задоволення потреб Збройних Сил

³²³ Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>

України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення³²⁴.

Організація здійснення заходів з мобілізаційної підготовки та мобілізації і контроль за здійсненням цих заходів в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення), покладаються на їх мобілізаційні підрозділи або призначених працівників з питань мобілізаційної роботи. Підприємства, установи та організації зобов'язані вести військовий облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів із числа працюючих, здійснювати заходи щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та в особливий період і надавати звітність з цих питань відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування в установленому порядку; надавати відповідним органам державної влади, іншим державним органам та органам місцевого самоврядування інформацію, необхідну для планування і здійснення мобілізаційних заходів; утворювати мобілізаційні підрозділи та призначати працівників з питань мобілізаційної роботи; сприяти своїм працівникам, які є резервістами, у виконанні ними обов'язків служби у військовому резерві та своєчасному їх направленню до органів військового управління, військових частин³²⁵.

Спеціальними суб'єктами забезпечення мобілізації є *територіальні центри комплектування та соціальної підтримки* – органи військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації. Компетенція щодо їх утворення, реорганізації та ліквідації покладена на Міністерство оборони України. Залежно від обсягів облікової, призовної та мобілізаційної роботи утворюються районні (об'єднані районні), міські (районні у містах, об'єднані

³²⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³²⁵ Там само.

міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки³²⁶.

Завданнями територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки є виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, керівництво військовим обліком призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, здійснення контролю за його станом, зокрема в місцевих держадміністраціях, органах місцевого самоврядування та в органах, що забезпечують функціонування системи військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (крім СБУ та розвідувальних органів України), забезпечення в межах своїх повноважень адміністрування (територіальні центри комплектування та соціальної підтримки Автономної Республіки Крим, областей, м. Києва та Севастополя) та ведення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів (районні територіальні центри комплектування та соціальної підтримки), проведення заходів із взяття громадян України на військовий облік призовників, направлення громадян України для проходження базової військової служби, призову громадян на військову службу, проведення відбору кандидатів для прийняття на військову службу за контрактом, участь у відборі громадян для проходження служби у військовому резерві Збройних Сил, підготовка та проведення в особливий період мобілізації людських і транспортних ресурсів, забезпечення організації соціального і правового захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних і резервістів, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори до Збройних Сил, ветеранів війни та військової служби, пенсіонерів з числа військовослужбовців Збройних Сил та членів їх сімей, участь у військово-патріотичному вихованні

³²⁶ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : постановою Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text>

громадян, здійснення інших заходів з питань оборони відповідно до законодавства³²⁷.

Правовий статус громадян України під час призову за мобілізацією має відмінності залежно від того, до якої категорії належить певна особа. Щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії:

допризовники – особи, які підлягають взяттю на військовий облік;

призовники – особи, які взяті на військовий облік;

військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;

військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави;

резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період³²⁸.

Обов'язки громадян щодо мобілізаційної підготовки та мобілізації передбачають, що громадяни повинні:

з'являтися за викликом до територіального центру комплектування та соціальної підтримки у строк та місце, зазначені в повістці (військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, військовозобов'язані, резервісти розвідувальних органів України – за викликом відповідного підрозділу розвідувальних органів України), для взяття на військовий облік військовозобов'язаних чи резервістів, визначення їх призначення на особливий період, направлення для проходження медичного огляду;

³²⁷ Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text>

³²⁸ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

надавати в установленому порядку під час мобілізації будівлі, споруди, транспортні засоби та інше майно, власниками яких вони є, Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, силам цивільного захисту з наступним відшкодуванням державою їх вартості в порядку, встановленому законом;

проходити медичний огляд для визначення придатності до військової служби згідно з рішенням військово-лікарської комісії чи відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а у розвідувальних органах України – за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону³²⁹.

Для визначення придатності за станом здоров'я до військової служби призовників, військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів, встановлення причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв) з військовою службою та визначення необхідності й умов застосування медико-соціальної реабілітації та допомоги військовослужбовцям проводиться *військово-лікарська експертиза*. Вона включає: 1) медичний огляд призовників; військовослужбовців та членів їхніх сімей (крім членів сімей військовослужбовців, які проходять базову військову службу); військовозобов'язаних, резервістів (кандидатів у резервісти); громадян, які приймаються на військову службу за контрактом; кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти та закладах фахової передвищої військової освіти (далі – ВВНЗ), ліцеїстів військових (військово-морських, військово-спортивних) ліцеїв; осіб, звільнених з військової служби; 2) визначення ступеня придатності до військової служби, навчання у ВВНЗ; встановлення причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв)

³²⁹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, осіб, звільнених з військової служби, а також причинного зв'язку захворювань, травм (поранень, контузій, каліцтв), які призвели до смерті військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби. Для проведення військово-лікарської експертизи створюються військово-лікарські комісії, правовий статус яких визначено наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402³³⁰.

Громадяни, які перебувають на військовому обліку, в добровільному порядку реєструють свій електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного чи резервіста³³¹. Електронний кабінет – це персональний кабінет (захищений відокремлений веб-сервіс), за допомогою якого призовнику, військовозобов'язаному, резервісту, який пройшов електронну ідентифікацію, надається доступ до інформації про його персональні та службові дані, а також до послуг. Електронна ідентифікація особи здійснюється з використанням кваліфікованого електронного підпису чи інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначно встановити особу. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів», призовник, військовозобов'язаний та резервіст має право отримувати інформацію про своє включення (невключення) до вказаного Реєстру та відомості про себе, внесені до Реєстру, в тому числі через електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста; звертатися в порядку, встановленому адміністратором Реєстру, до відповідного органу ведення Реєстру з мотивованою заявою щодо неправомірного включення (невключення) до Реєстру запису про себе, виправлення недостовірних відомостей Реєстру. При цьому призовник, військовозобов'язаний та резервіст зобов'язаний подавати до органу ведення Реєстру достовірну інформацію про свої персональні дані, що вносяться до Реєстру. Органами

³³⁰ Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказ Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#n36>

³³¹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

ведення Реєстру є районні (об'єднані районні), міські (районні у місті, об'єднані міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, Центральне управління Служби безпеки України та регіональні органи Служби безпеки України, відповідні підрозділи розвідувальних органів України³³².

Громадяни, які перебувають у запасі і не призвані на військову службу або не залучені до виконання обов'язків щодо мобілізації за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, під час мобілізації можуть бути відповідно до закону залучені до виконання робіт, які мають оборонний характер. Громадяни, які здійснюють підприємницьку діяльність, виконують мобілізаційні завдання (замовлення) згідно з укладеними договорами (контрактами)³³³.

Під час мобілізації зобов'язані з'явитися:

військовозобов'язані та резервісти, які приписані до військових частин для проходження військової служби у воєнний час або до інших підрозділів чи формувань для виконання обов'язків за посадами, передбаченими штатами воєнного часу, – на збірні пункти територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки у строки, зазначені в отриманих ними повістках або мобілізаційних розпорядженнях;

резервісти, які проходять службу у військовому резерві, – до військових частин у строки, визначені командирами військових частин;

військовозобов'язані, резервісти Служби безпеки України – за викликом керівників органів, в яких вони перебувають на військовому обліку;

військовозобов'язані, резервісти розвідувальних органів України – за викликом керівників відповідних підрозділів;

особи, які уклали контракти про перебування у резерві служби цивільного захисту, – за викликом керівників відповідних органів управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного

³³² Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16 березня 2017 року № 1951-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text>

³³³ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

захисту³³⁴. Таким органом є Державна служба України з надзвичайних ситуацій – центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ³³⁵.

Інші військовозобов'язані протягом 60 днів з дня набрання чинності указом Президента України про оголошення мобілізації, затвердженим Верховною Радою України, зобов'язані уточнити свої облікові дані через центри надання адміністративних послуг або електронний кабінет приззовника, військовозобов'язаного, резервіста, або у територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки за місцем свого перебування або знаходження³³⁶.

У разі отримання повістки про виклик до територіального центру комплектування та соціальної підтримки громадянин зобов'язаний з'явитися у зазначені у ній місце та строк. У повістці про виклик до територіального центру комплектування та соціальної підтримки зазначаються:

- 1) прізвище, ім'я та по батькові і дата народження громадянина, якому адресована повістка;
- 2) найменування територіального центру комплектування та соціальної підтримки, що видав повістку;
- 3) мета виклику до територіального центру комплектування та соціальної підтримки;
- 4) місце, день і час явки за викликом;
- 5) підпис (електронний цифровий підпис) посадової особи, яка видала (сформувала) повістку;
- 6) реєстраційний номер повістки;
- 7) роз'яснення про наслідки неявки і про обов'язок повідомити про причини неявки³³⁷.

³³⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³³⁵ Про затвердження Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій : постанова Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-%D0%BF#Text>

³³⁶ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³³⁷ Там само.

Для громадян, які самостійно прибули до територіального центру комплектування та соціальної підтримки та підлягають направленню на навчання (підготовку) у зв'язку з призовом на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, час явки до територіального центру комплектування та соціальної підтримки встановлюється протягом двох місяців з дня проходження військово-лікарської комісії³³⁸.

Виклик громадян до районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки чи їх відділів, відповідних підрозділів розвідувальних органів, Центрального управління або регіональних органів СБУ під час мобілізації здійснюється шляхом вручення (надсилання) повістки. У повістці зазначаються: прізвище, власне ім'я та по батькові (за наявності) і дата народження громадянина, якому адресована повістка; найменування районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або його відділів чи відповідного підрозділу розвідувальних органів, Центрального управління або регіонального органу СБУ, що видав повістку; мета виклику до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або його відділів чи відповідних підрозділів розвідувальних органів, Центрального управління або регіональних органів СБУ; місце, день і час явки за викликом; найменування посади, власне ім'я та прізвище, підпис посадової особи, яка видала повістку, та дата її підписання – для повісток, оформлених на бланку. Такі повістки скріплюються гербовою печаткою; прізвище та власне ім'я керівника районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або його відділу, дата накладення кваліфікованого електронного підпису – для повісток, сформованих за допомогою Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів; реєстраційний номер повістки; роз'яснення про наслідки неявки і про обов'язок повідомити про причини неявки³³⁹.

³³⁸ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³³⁹ Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n150>

Під час вручення повістки представники територіального центру комплектування та соціальної підтримки на вимогу громадянина, якому вручається повістка, зобов'язані назвати свої прізвища, ім'я та по батькові, посади, а також пред'явити службові посвідчення³⁴⁰. Форма посвідчення особи, уповноваженої вручати повістки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560³⁴¹.

Поважними причинами неприбуття громадянина у строк, визначений у повістці, які підтверджені документами відповідних уповноважених державних органів, установ та організацій (державної та комунальної форм власності), визнаються:

перешкода стихійного характеру, хвороба громадянина, воєнні дії на відповідній території та їх наслідки або інші обставини, які позбавили його можливості особисто прибути у визначені пункт і строк;

смерть його близького родича (батьків, дружини (чоловіка), дитини, рідних брата, сестри, діда, баби) або близького родича його дружини (чоловіка)³⁴².

У разі неприбуття громадянин зобов'язаний у найкоротший строк, але не пізніше трьох діб від визначених у повістці дати і часу прибуття до територіального центру комплектування та соціальної підтримки, повідомити про причини неявки шляхом безпосереднього звернення до зазначеного у повістці територіального центру комплектування та соціальної підтримки або в будь-який інший спосіб з подальшим його прибуттям у строк, що не перевищує сім календарних днів³⁴³.

Призов громадян на військову службу під час мобілізації або залучення їх до виконання обов'язків за посадами,

³⁴⁰ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³⁴¹ Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n150>

³⁴² Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³⁴³ Там само.

передбаченими штатами воєнного часу, забезпечують місцеві органи виконавчої влади та здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки або командири військових частин (військовозобов'язаних, резервістів Служби безпеки України – Центральне управління або регіональні органи Служби безпеки України, військовозобов'язаних, резервістів розвідувальних органів України – відповідний підрозділ розвідувальних органів України, осіб, які уклали контракти про перебування у резерві служби цивільного захисту, – відповідні органи управління центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту)³⁴⁴.

У розвиток положень мобілізаційного законодавства прийнято Порядок проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. Цей правовий акт визначає:

механізм реалізації повноважень та взаємодію між місцевими держадміністраціями, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від підпорядкування і форми власності, органами військового управління, органами та підрозділами, що входять до системи поліції, та посадовими особами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з організації проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період;

процедуру оповіщення військовозобов'язаних та резервістів, їх прибуття до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військових частин Збройних Сил, інших військових формувань, Центрального управління або регіонального органу СБУ чи відповідного підрозділу розвідувальних органів;

процедуру перевірки військово-облікових документів громадян, уточнення персональних даних військовозобов'язаних та резервістів та внесення відповідних змін у військово-облікові документи;

³⁴⁴ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

процедуру надання військовозобов'язаним та резервістам відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період та її оформлення;

організацію медичного огляду військовозобов'язаних та резервістів для визначення придатності до військової служби;

процедуру оформлення призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період;

механізм відправлення військовозобов'язаних та резервістів до місць проходження військової служби³⁴⁵.

Ст. 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» встановлено категорії військовозобов'язаних, які можуть скористатися відстрочкою від призову на військову службу під час мобілізації, а також не підлягають призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період. Так, не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані: 1) заброньовані на період мобілізації та на воєнний час за органами державної влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, а також за підприємствами, установами і організаціями в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, і перебувають на спеціальному військовому обліку; 2) визнані в установленому порядку особами з інвалідністю або відповідно до висновку військово-лікарської комісії тимчасово непридатними до військової служби за станом здоров'я на термін 6-12 місяців (з наступним проходженням військово-лікарської комісії); 3) жінки та чоловіки, на утриманні яких перебувають троє і більше дітей віком до 18 років, крім тих, які мають заборгованість із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці; 4) жінки та чоловіки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі

³⁴⁵ Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n9>

реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України; 5) жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину з інвалідністю віком до 18 років; 6) жінки та чоловіки, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, які виховують дитину, хвору на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитину, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність; 7) жінки та чоловіки, на утриманні яких перебуває повнолітня дитина, яка є особою з інвалідністю I чи II групи; 8) усиновлювачі, на утриманні яких перебуває дитина (діти), яка (які) до моменту усиновлення була (були) дитиною-сиротою (дітьми-сиротами) або дитиною (дітьми), позбавленою (позбавленими) батьківського піклування, віком до 18 років, опікуни, піклувальники, прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, на утриманні яких перебуває дитина-сирота (діти-сироти) або дитина (діти), позбавлена (позбавлені) батьківського піклування, віком до 18 років; 9) зайняті постійним доглядом за хворою дружиною (чоловіком), дитиною та/або своїми батьком чи матір'ю (батьком чи матір'ю дружини (чоловіка), якщо вона сама потребує постійного догляду за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, або рішенням експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи, померла (загинула), визнана зниклою безвісти або безвісно відсутньою, оголошена померлою, і батько чи мати дружини не має інших працездатних членів сім'ї, які зобов'язані та можуть здійснювати за ними догляд), які за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної

комісії закладу охорони здоров'я, чи рішенням експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи потребують постійного догляду; 10) опікун особи, визнаної судом недієздатною; 11) які мають дружину (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю I чи II групи; 12) які мають дружину (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю III групи, встановленої внаслідок онкологічного захворювання, відсутності кінцівок (кінцівки), кистей рук (кисті руки), стоп ніг (стопи ноги), одного з парних органів, або за наявності у особи з інвалідністю III групи онкологічного захворювання, психічного розладу, церебрального паралічу або інших паралітичних синдромів; 13) які мають одного із своїх батьків з інвалідністю I чи II групи або одного з батьків дружини (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю I чи II групи, за умови відсутності інших осіб, які не є військовозобов'язаними та відповідно до закону зобов'язані їх утримувати (крім випадків, якщо такі особи самі є особами з інвалідністю, потребують постійного догляду, перебувають під арештом (крім домашнього арешту), відбувають покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі). У разі відсутності невійськовозобов'язаних осіб здійснювати догляд за особою з інвалідністю I чи II групи може лише одна особа з числа військовозобов'язаних за вибором такої особи з інвалідністю; 14) члени сім'ї другого ступеня споріднення особи з інвалідністю I або II групи, зайняті постійним доглядом за нею (не більше одного та за умови відсутності членів сім'ї першого ступеня споріднення або якщо члени сім'ї першого ступеня споріднення самі потребують постійного догляду за висновком медико-соціальної експертної комісії або лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, або рішенням експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи). У разі відсутності членів сім'ї першого та другого ступеня споріднення норма цього пункту поширюється на членів сім'ї третього ступеня споріднення особи з інвалідністю I або II групи; 15) жінки та чоловіки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років і чоловіка (дружину), який (яка) проходить військову службу за одним із видів військової служби, визначених частиною шостою статті 2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»; 16) керівники міністерств та їх заступники, керівники державних органів, органів

державного управління, юрисдикція яких поширюється на всю територію України; 17) народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 18) судді, судді Конституційного Суду України, члени Вищої ради правосуддя, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівник служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступник, дисциплінарні інспектори Вищої ради правосуддя; 19) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 20) Голова та інші члени Рахункової палати; 21) працівники органів військового управління (органів управління), військових частин (підрозділів) Міністерства оборони України, Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління державної охорони України, апарату Міністерства внутрішніх справ України та експерти установ експертної служби Міністерства внутрішніх справ України; 22) дипломатичні службовці, які займають дипломатичні посади, Міністерства закордонних справ України, а також особи, які мають дипломатичний ранг Надзвичайний і Повноважний Посол; 23) державні службовці, які готують висновки до проектів нормативно-правових актів, проводять їх фахову, наукову, юридичну експертизу та/або експертизу прийнятих нормативно-правових актів, державні службовці, які безпосередньо виконують функції із забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та безпеки інформаційних технологій, роботи з розроблення програмного забезпечення, адміністрування баз даних, впровадження та підтримки новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в органах, що забезпечують діяльність Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України; 24) інші військовозобов'язані або окремі категорії громадян у передбачених законом випадках³⁴⁶.

³⁴⁶ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Призову на військову службу під час мобілізації на особливий період не підлягають також: 1) здобувачі професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти і здобувають рівень освіти, що є вищим за раніше здобутий рівень освіти у послідовності, визначеній частиною другою статті 10 Закону України «Про освіту», а також докторанти та особи, зараховані на навчання до інтернатури; 2) наукові і науково-педагогічні працівники закладів вищої та фахової передвищої освіти, наукових установ та організацій, які мають науковий ступінь, і педагогічні працівники закладів фахової передвищої освіти, професійної (професійно-технічної) освіти, закладів загальної середньої освіти, за умови що вони працюють відповідно у закладах вищої чи фахової передвищої освіти, наукових установах та організаціях, закладах професійної (професійно-технічної) чи загальної середньої освіти за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки; 3) жінки та чоловіки, чиї близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час проведення антитерористичної операції з числа: військовослужбовців або працівників утворених відповідно до законів України військових формувань, що захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення; працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції та загинули або пропали безвісти під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення; осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань

та правоохоронних органів; осіб, які загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії з утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами; 4) жінки та чоловіки, чиї близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або зникли безвісти за особливих обставин під час здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану; 5) члени сімей (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) осіб, яким посмертно присвоєно звання Герой України за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народові, виявлені під час Революції Гідності (листопад 2013 року–лютий 2014 року); 6) особи, стосовно яких у визначеному законом порядку встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України. Такі особи можуть бути призвані на військову службу за їх згодою³⁴⁷.

Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації до досягнення 25-річного віку військовозобов'язані, які пройшли базову загальновійськову підготовку відповідно до статті 10-1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» чи базову військову службу. Такі особи

³⁴⁷ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

у зазначений період можуть бути призвані на військову службу за їх згодою. Не підлягають призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язані з числа громадян, які проходили військову службу та були звільнені зі служби у запас у зв'язку із звільненням з полону. Такі особи можуть бути призвані на військову службу за їх згодою³⁴⁸.

Перевірка підстав щодо надання військовозобов'язаним відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації та її оформлення здійснюється територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки. Відстрочка від призову на військову службу під час мобілізації може оформлюватися за допомогою Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів на підставі даних, отриманих з інших державних реєстрів або баз даних, які підтверджують, що військовозобов'язаний має право на одну з вищезазначених відстрочок³⁴⁹. Порядок оформлення відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації за допомогою цього реєстру визначається Порядком проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560.

У мирний та у воєнний час з метою забезпечення функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій в особливий період здійснюється бронювання військовозобов'язаних, які перебувають у запасі. Бронюванню підлягають військовозобов'язані, які працюють або проходять службу: 1) в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування на посадах:

державної служби категорії «А», голів обласних, районних, районних у місті (у разі створення) рад, сільських, селищних, міських голів – усі військовозобов'язані;

державної служби категорій «Б», «В», в органах місцевого самоврядування – не більше 50 відсотків кількості військовозобов'язаних цих категорій у зазначених органах;

³⁴⁸ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³⁴⁹ Там само.

2) в органах державної влади, інших державних органах, Національній поліції України, Національному антикорупційному бюро України, Державному бюро розслідувань, органах прокуратури, Бюро економічної безпеки України, Державній службі України з надзвичайних ситуацій, Державній кримінально-виконавчій службі України, Службі судової охорони, в судах, установах системи правосуддя та органах досудового розслідування (крім військовозобов'язаних, зазначених у пункті 1 цієї частини), а також на штатних посадах патронатних служб державних органів, юрисдикція яких поширюється на всю територію України;

3) на підприємствах, в установах і організаціях, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі якщо це необхідно для виконання встановлених мобілізаційних завдань (замовлень);

4) на підприємствах, в установах і організаціях, які є критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань або функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, у тому числі кінцеві бенефіціарні власники таких підприємств, які не є їх працівниками. Критерії та порядок, за якими здійснюється визначення підприємств, установ і організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, а також критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил України, інших військових формувань в особливий період, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Порядокта організація бронювання, критерії, перелік посад і професій, а також обсяги бронювання військовозобов'язаних визначаються Законом України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», Порядком бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76³⁵⁰,

³⁵⁰ Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#n14>

Критеріями та Порядком, за якими здійснюється визначення підприємств, установ та організацій, які є критично важливими для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, а також критично важливими для забезпечення потреб Збройних Сил, інших військових формувань в особливий період, затвердженим цією ж постановою Уряду, в також іншими нормативно-правовими актами. Органи державної влади, інші державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, що здійснюють бронювання військовозобов'язаних, зобов'язані оформити відстрочку від призову на військову службу під час мобілізації військовозобов'язаних, які заброньовані у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, у районному (міському) територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки, на території відповідальності якого вони розміщуються³⁵¹.

5.4. Захист цивільного населення у збройних конфліктах

Під час збройних конфліктів мирне населення має підвищену вразливість, оскільки не в змозі забезпечити свої базові права – на життя, на особисту недоторканість та ін. У зв'язку з цим міжнародне законодавство виокремлює категорію цивільних осіб, які, на відміну від військовослужбовців, не можуть бути законною ціллю під час ведення бойових дій. Поняття «цивільна особа» визначено в міжнародному праві максимально широко, що породжує значні проблеми із визначенням правового статусу тієї чи іншої конкретної особи. Попри те, звуження цього визначення навряд чи можливе, оскільки призвело б до позбавлення захисту значної кількості мирного населення³⁵².

³⁵¹ Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

³⁵² Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 6. 2022. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10> <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10>

Визначення цивільних осіб (населення) міститься у ст. 1 Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», однак бланкетний характер цієї дефініції, яка відсилає до Третньої Женевської Конвенції та ст. 43 Додаткового протоколу 1 до Женевських Конвенцій з їх застарілою термінологією, потребує доктринальних тлумачень і дещо утруднює праворозуміння³⁵³. Спроба поєднати вимоги міжнародного гуманітарного права та національних правових актів в аспекті статусу цивільної особи була зроблена у підзаконному правовому акті – Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164³⁵⁴. Відповідно до її положень, цивільна особа – це будь-яка особа, яка не входить до складу збройних сил та не є членом збройної групи. Цивільні особи користуються захистом, за винятком окремих випадків і періоду, коли вони беруть безпосередню участь у воєнних діях. У разі сумнівів щодо того, чи є особа цивільною, вона вважається цивільною. Цивільне населення складається із цивільних осіб. Наявність серед цивільного населення окремих людей, які не підпадають під визначення цивільних осіб, не позбавляє решту населення цивільного статусу і захисту, який надається міжнародним гуманітарним правом³⁵⁵.

Цивільна особа як об'єкт захисту у збройному конфлікті має такі ознаки:

1) вона знаходиться або знаходилася на території держави (у тому числі окупованій), де ведуться бойові дії або здійснюється дистанційне вогневе ураження з території, що контролюється противником;

2) не є військовослужбовцем збройних сил чи інших військових формувань, добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

³⁵³ Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 8 липня 1999 року № 862-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>

³⁵⁴ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

³⁵⁵ Там само.

3) не бере на постійній або тимчасовій основі участі у збройному конфлікті або припинила таку участь внаслідок звільнення зі збройних сил чи інших військових формувань, виходу зі складу добровольчих формувань територіальних громад, підрозділів руху опору;

4) не здійснює на постійній основі функцій медичного, психологічного, інформаційного, релігійного та іншого забезпечення діяльності збройних сил та інших військових формувань, що передбачає постійне знаходження у місцях дислокації військових формувань, виконання наказів їх командирів/начальників та додержання військових дисциплінарних вимог.

Визнання цивільних осіб об'єктом (а не суб'єктом) захисту у збройному конфлікті не порушує значущості суб'єктного підходу у праві, який визнає людину найвищою соціальною цінністю. Водночас у сфері міжнародного гуманітарного і військового права існує диференціація представників населення залежно від ступеня їх нейтральності у збройному конфлікті. Цивільні мешканці неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, відкрито носять зброю й дотримуються законів і звичаїв війни, набувають статусу комбатантів. Натомість саме нейтральність під час збройного конфлікту обумовлює застосування до цивільних осіб спеціальних засобів захисту, визначених нормами міжнародного гуманітарного права.

Некомбатанти, до яких належать військові капелани, військові музиканти, військові психологи, військові журналісти та деякі інші категорії осіб, не мають статусу цивільної особи. Співробітники Національної поліції або інших правоохоронних органів, які тимчасово беруть участь у бойових діях у складі бойових підрозділів, на період цієї участі набувають статусу комбатанта, а після повернення до правоохоронних органів користуються статусом цивільної особи.

У ст. 3 Конституції України визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави³⁵⁶. Для досягнення цієї цілі Україна

³⁵⁶ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

ратифікувала (прийняла, визнала) низку актів міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) системи міжнародно визнаних правових норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, встановлюють права і обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони чи обмеження використання певних засобів і методів ведення збройної боротьби, забезпечення захисту жертв конфлікту та визначають відповідальність за порушення цих норм. Інформація щодо орієнтовного переліку основних багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права міститься у додатку до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. Цей перелік містить назви більш ніж 60 правових актів, серед яких Женевська конвенція від 12 серпня 1949 року про захист цивільного населення під час війни, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, Конвенція від 10 жовтня 1980 року про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, та ін. Норми міжнародного гуманітарного права вступають у дію з початком збройного конфлікту або операції з підтримання миру і безпеки³⁵⁷.

Коло осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, включає такі категорії: жертви збройних конфліктів (поранені та хворі; особи, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата); особи, зниклі безвісти; загиблі (померлі); військовополонені або інші особи, свобода яких обмежена у зв'язку зі збройним конфліктом; цивільні особи, які знаходяться в районі воєнних дій та на окупованій території); медичний і духовний персонал; парламентарі і особи, які їх супроводжують; персонал цивільної оборони;

³⁵⁷ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

персонал, який відповідає за захист і охорону культурних цінностей; персонал, який бере участь у гуманітарних акціях. Напад на таких осіб забороняється³⁵⁸.

З метою запобігання зайвим стражданням та невинуватим жертвам серед цивільного населення, заподіяння великого і довгострокового збитку природному середовищу, пов'язаним із воєнними діями, для сторін, що воюють, встановлюються заборони та обмеження у виборі методів і засобів ведення воєнних дій:

- убивати або завдавати поранення цивільним особам;

- убивати або завдавати поранення особам, яких визнано чи яких за даних обставин належить визнати особами, які вибули зі строю (*hors de combat*). Особою, що вибула зі строю, вважається будь-яка особа, яка: перебуває під владою супротивної сторони; зрозуміло виражає намір здатися в полон; неприйнятно чи яким-небудь іншим чином виведена зі строю внаслідок поранення чи хвороби й тому не здатна оборонятися, за умови, що в будь-якому разі ця особа утримується від ворожих дій і не намагається втекти;

- убивати парламентарів і осіб, які його супроводжують;

- нападати на осіб, які зазнають корабельної аварії або покидають на парашуті літальний апарат, що терпить лихо, і які не чинять ворожих дій (за винятком осіб, які десантуються у складі повітряних десантів);

- застосовувати силу, що допускається стосовно осіб, які не мають права на захист від прямих нападів, але у конкретних обставинах перевищує необхідну для досягнення законної військової мети;

- примувувати осіб, які знаходяться під захистом міжнародного гуманітарного права, брати участь у воєнних діях;

- віддавати наказ «нікого не залишати в живих» або загрожувати ним;

- брати заручників;

- вводити противника в оману шляхом віроломства;

- використовувати не за призначенням розпізнавальні емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця чи Червоного Кристала, міжнародні розпізнавальні знаки цивільної оборони та розпізнавальні знаки культурних цінностей, міжнародний спеціальний знак особливо небезпечних об'єктів,

білий прапор парламента, інші міжнародно визнані знаки і сигнали;

незаконно використовувати розпізнавальну емблему Організації Об'єднаних Націй;

вдаватися до нападів невибіркового характеру, до яких належать напади:

не спрямовані на конкретні військові об'єкти;

при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові об'єкти; або при яких застосовуються методи або засоби ведення воєнних дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як це вимагається згідно з Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року³⁵⁹, і які у кожному такому випадку вражають військові об'єкти й цивільних осіб або цивільні об'єкти, не розрізняючи їх;

здійснювати напад невибіркового характеру, який може спричинити такі втрати серед цивільного населення та такий збиток цивільним об'єктам, що будуть непорівнянними з досягненням необхідної військової переваги над противником;

здійснювати терор щодо цивільного населення;

використовувати голод серед цивільного населення з метою досягнення воєнних цілей;

знищувати, вивозити або приводити в несправність об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення;

нападати на медичні формування та санітарно-транспортні засоби, які мають належні відмітні емблеми (знаки) і сигнали, хоча відсутність емблем не означає відсутність захисту, що надається таким об'єктам, але ускладнює ідентифікацію таких об'єктів;

здійснювати вогневе ураження населених пунктів, портів, осель, храмів та госпіталів (за умови, коли вони не використовуються у воєнних цілях);

знищувати культурні цінності, історичні пам'ятники, місця відправлень культових обрядів та об'єкти, які становлять культурну чи духовну спадщину народів, а також використовувати їх з метою досягнення успіху в бойових діях;

³⁵⁹ Основні положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/11/0365_154-ebook.pdf

знищувати або захоплювати власність противника та власність цивільного населення, крім випадків, коли такі дії викликані абсолютною військовою необхідністю;

віддавати на розграбування населені пункти або місцевості³⁶⁰.

У ході воєнних дій забороняється застосовувати такі засоби:

розривні кулі та кулі, що легко розвертаються або сплющуються в тілі людини (кулі з твердою оболонкою, яка не повністю покриває осердя або має надрізи);

отрути, отруйні речовини та сильнодіючі отруйні речовини;

бактеріологічну (біологічну) і токсичну зброю;

будь-яку зброю, дія якої полягає у завданні ураження осколками, що не виявляються в людському тілі рентгєнівськими променями;

міни, призначєні для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини, які виводять з ладу, калїчать або вбивають одного або кількох людей;

будь-які міни, що самодеактивуються, оснащені елементом невилучення, який може функціонувати після того, як міна втратила спроможність до спрацювання;

міни-пастки (будь-які пристрої чи матеріали, інші ніж протипіхотні міни, які спроектовані, сконструйовані чи пристосовані для того, щоб убивати чи завдавати ушкоджень, і які спрацьовують раптово, коли людина торкається чи наближається до начебто нешкідливого предмета або здійснює, здавалося б, безпечну дію), що якимось чином сполучені або асоціюються з міжнародно визнаними захисними емблемами, знаками чи сигналами, а також з іншими предметами (об'єктами), які не становлять небезпеки для людини (пораненими або померлими, медичним обладнанням, дитячими іграшками тощо);

дистанційні міни, встановлення яких не відповідає визначеним технічним вимогам;

³⁶⁰ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

торпеди без пристрою самолівдації;
автоматичні підводні контактні міни, які закріплені на мінрепах, коли вони перестають бути безпечними, якщо зриваються з якоря;

лазерну зброю, що призначена для заподіяння постійної сліпоти органам зору людини, яка не використовує оптичні прилади;

засоби впливу на природне середовище, що має довгострокові серйозні наслідки руйнації;

запалювальні засоби проти цивільного населення і цивільних об'єктів, а також для знищення лісів та іншого виду рослинного покриву, за винятком випадків, зазначених в Основних вимогах Протоколу III «Про заборону або обмеження застосування запалювальної зброї»³⁶¹ до Конвенції ООН 1980 року про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію» (розділ VII)³⁶².

У службовій діяльності командувачі (командири, начальники) повинні керуватись нормами міжнародного гуманітарного права, які зобов'язують:

у мирний час:

організовувати і брати участь у поширенні знань про міжнародне гуманітарне право серед підпорядкованого особового складу;

забезпечувати вивчення права збройних конфліктів у процесі військового навчання і виховання військовослужбовців;

звертати увагу підлеглих на те, що за серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права чинним законодавством України передбачається притягнення до кримінальної відповідальності;

³⁶¹ Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text

³⁶² Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

постійно підтримувати правопорядок і високу військову дисципліну, які гарантують неухильне дотримання усім особовим складом норм міжнародного гуманітарного права у випадку збройного конфлікту;

контролювати наявність у військовослужбовців посвідчень особи (військових квитків), особистих знаків (розпізнавальних медальйонів), посвідчень про належність до медичного або духовного персоналу;

контролювати підготовку медичного персоналу і військових службових (службових) осіб юридичної служби щодо вивчення норм міжнародного гуманітарного права;

під час збройного конфлікту:

подавати особистий приклад у дотриманні норм права збройних конфліктів і вимагати цього від підлеглих;

вимагати від підлеглих знання і неухильного виконання норм права збройних конфліктів;

припиняти порушення норм міжнародного гуманітарного права особовим складом і за потреби притягати до відповідальності осіб, які вчинили ці порушення;

проявляти повагу та заступництво національним товариствам Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, іншим гуманітарним товариствам, визнаним і уповноваженим урядом, за умови підпорядкування особового складу цих товариств законам воєнного часу та наказам і розпорядженням військового командування;

сприяти за можливості Міжнародному комітету Червоного Хреста у виконанні ним гуманітарних функцій щодо забезпечення захисту і надання допомоги жертвам збройних конфліктів³⁶³.

Міністерство оборони України у 2024 році оприлюднило Добровільний звіт у сфері міжнародного гуманітарного права, положення якого свідчать про системний підхід до питань захисту цивільного населення. У цьому документі представлено загальну інформацію про законодавство України у сфері

³⁶³ Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

міжнародного гуманітарного права, а також систему та повноваження Міноборони. Добровільний звіт охоплює всю систему Міноборони, що включає апарат Міноборони, Збройні Сили України та Державну спеціальну службу транспорту. У розділах Звіту розглянуті питання у межах двох основних цілей міжнародного гуманітарного права: захист тих, хто не бере, або припинив брати участь у бойових діях, а також обмеження засобів і методів ведення бойових дій³⁶⁴.

Для досягнення заявлених у ст. 3 Конституції України цілей держава здійснює цивільний захист – комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки³⁶⁵. Базові правові засади функціонування системи цивільного захисту визначені у Кодексі цивільного захисту України.

Повномасштабна російська збройна агресія спричинила трансформацію системи цивільного захисту внаслідок збільшення кількості та масштабу зон можливого ураження – окремих територій, акваторій, на яких внаслідок настання надзвичайної ситуації або небезпечної події виникає загроза життю або здоров'ю людей та заподіяна шкода майну³⁶⁶. Додатковими завданнями єдиної державної системи цивільного захисту у період дії воєнного стану є:

оповіщення органів управління та сил цивільного захисту єдиної державної системи цивільного захисту, а також населення про загрозу застосування чи застосування засобів ураження;

³⁶⁴ Добровільний звіт у сфері міжнародного гуманітарного права. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/dobrovolnij-zvit-u-sferi-mgp-14-11-24-a99f628e0a.pdf>

³⁶⁵ Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

³⁶⁶ Там само.

організація та проведення рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які виникли внаслідок воєнних (бойових) дій, у тому числі із застосуванням засобів ураження;

розгортання спеціальних формувань, призначених для виконання окремих завдань цивільного захисту на територіях та в населених пунктах, віднесених до груп цивільного захисту, та на об'єктах суб'єктів господарювання, віднесених до категорій цивільного захисту;

визначення населених пунктів та районів, що потребують проведення гуманітарного розмінування, маркування небезпечних ділянок, проведення очищення (розмінування) територій;

уточнення потреби в захисних спорудах для укриття населення та приведення у готовність усіх об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, забезпечення цілодобового доступу до таких об'єктів;

організація будівництва захисних споруд цивільного захисту, споруд подвійного призначення та виготовлення (монтування) первинних (мобільних) і облаштування найпростіших укриттів, а також (у разі потреби) відновлення пошкоджених (зруйнованих) об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту;

здійснення заходів із забезпечення захисту джерел водопостачання;

здійснення заходів із забезпечення сталої роботи або безаварійної зупинки суб'єктів господарювання, забезпечення живучості об'єктів критичної інфраструктури, призначених для життєзабезпечення населення;

приведення у готовність до виконання завдань за призначенням формувань, які здійснюють радіаційне та хімічне спостереження (розрахунково-аналітичні групи, пости радіаційного і хімічного спостереження, диспетчерські служби), здійснення постійного радіаційного та хімічного спостереження;

здійснення заходів щодо зменшення обсягу запасів небезпечних хімічних, вибухо- і пожежонебезпечних речовин на об'єктах підвищеної небезпеки;

підготовка до роботи в умовах особливого періоду мережі закладів охорони здоров'я, забезпечення їх лікарськими

засобами та медичними виробами, а також здійснення підготовчих заходів до прийому постраждалих та надання їм медичної допомоги;

підготовка до роботи органів з евакуації, уточнення документації щодо організації та проведення евакуації населення та матеріальних і культурних цінностей;

здійснення заходів з підготовки інфраструктури безпечних районів до прийому евакуйованого населення та матеріальних і культурних цінностей, організація забезпечення життєдіяльності евакуйованого населення та розміщення матеріальних і культурних цінностей;

проведення (у разі потреби) за окремим рішенням Кабінету Міністрів України, відповідних місцевих органів виконавчої влади (військових адміністрацій) евакуації населення та матеріальних і культурних цінностей з районів можливих бойових дій у безпечні райони;

організація забезпечення евакуйованого населення житлом, основними продовольчими і непродовольчими товарами;

видача особовому складу органів управління та сил цивільного захисту посвідчень особи для персоналу цивільної оборони (цивільного захисту) міжнародного зразка;

нанесення (оновлення) на будівлі, споруди, транспортні засоби, спеціальну та іншу техніку, що підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідних розпізнавальних знаків (емблем);

навчання населення способам захисту від наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених застосуванням засобів ураження;

відновлення та підтримання громадського порядку в населених пунктах та на територіях, що зазнали впливу засобів ураження;

виконання інших завдань та заходів, передбачених планами цивільного захисту на особливий період³⁶⁷.

Суб'єктами забезпечення цивільного захисту є центральні органи виконавчої влади, інші органи державної влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні

³⁶⁷ Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

адміністрації, органи місцевого самоврядування, суб'єкти господарювання, громадські організації. Особливості реалізації ними своїх функцій визначені у Положенні про єдину державну систему цивільного захисту, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11³⁶⁸. Цей правовий акт, зокрема, визначає, що безпосереднє керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту здійснює Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також визначає компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій у сфері цивільного захисту.

Кодекс цивільного захисту України містить вимоги до використання та облаштування захисних споруд цивільного захисту, до яких належать: 1) сховище – це герметична споруда, в якій створені умови для перебування людей та їх захисту протягом певного часу (не менше 48 годин) шляхом виключення або зменшення прогнозованого впливу небезпечних чинників, що можуть виникнути внаслідок надзвичайної ситуації, застосування зброї масового ураження та звичайних засобів ураження під час воєнних (бойових) дій та/або терористичних актів; 2) протирадіаційне укриття – це негерметична споруда, в якій створені умови для перебування людей та їх захисту протягом певного часу (не менше 48 годин) шляхом зменшення прогнозованого впливу небезпечних чинників, які можуть виникнути внаслідок надзвичайної ситуації, та іонізуючого опромінення у разі радіаційної аварії і радіоактивного забруднення місцевості та непрямої дії звичайних засобів ураження під час воєнних (бойових) дій та/або терористичних актів. Кодекс цивільного захисту України регламентує також заходи з евакуації, яка проводиться на державному, регіональному, місцевому або об'єктовому рівні і, залежно від особливостей надзвичайної ситуації, поділяється на 1) обов'язкову; 2) загальну або часткову; 3) тимчасову або безповоротну³⁶⁹.

³⁶⁸ Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10>

³⁶⁹ Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. Він, зокрема, передбачає, що обов'язковій евакуації підлягає населення у разі виникнення загрози аварії з викидом радіоактивних і небезпечних хімічних речовин, катастрофічного затоплення місцевості та землетрусів, масових лісових і торф'яних пожеж, зсувів, інших геологічних та гідрогеологічних явищ і процесів, надзвичайних ситуацій на арсеналах, базах (складах) озброєння, ракет, боєприпасів і компонентів ракетного палива, інших вибухопожежо-небезпечних об'єктах Збройних Сил та/або інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також суб'єктів господарювання, інших юридичних осіб, які використовують у своїй діяльності вибухопожежо-небезпечні об'єкти, збройних конфліктів (із районів можливих бойових дій у безпечні райони). З метою захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, в умовах воєнного стану обласні військові адміністрації за погодженням з органами військового командування на відповідній території та Координаційним штабом з проведення евакуаційних заходів та ефективного реагування на масове переміщення населення, утвореним Кабінетом Міністрів України, можуть прийняти рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їх батьками, особами, які їх замінюють, або іншими законними представниками з окремого населеного пункту в місцевості, де ведуться бойові дії. Обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника³⁷⁰.

Законодавством України визначено заходи особливо-го захисту деяких категорій цивільних осіб. Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» Україна вживає всіх необхідних заходів щодо гарантування прав і свобод

³⁷⁰ Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

людини і громадянина, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, усім громадянам України, які проживають на тимчасово окупованій території. Основними напрямками захисту прав і свобод цивільного населення на тимчасово окупованих територіях є:

1) захист основоположних політичних і громадянських, економічних, соціальних, культурних та інших прав і свобод людини;

2) вжиття заходів для звільнення всіх незаконно затриманих чи утримуваних Російською Федерацією або окупаційною адміністрацією Російської Федерації громадян України, а також іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебували на момент їх затримання на території України;

3) сприяння забезпеченню відновлення порушених матеріальних прав;

4) сприяння забезпеченню соціально-економічних, екологічних та культурних потреб, зокрема шляхом реалізації заходів, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань тимчасово окупованих територій, на виконання відповідних рішень Кабінету Міністрів України;

5) надання правової та гуманітарної допомоги, у тому числі із залученням міжнародної допомоги, зокрема надання медичних та соціальних послуг на контрольованих Україною територіях;

6) сприяння підтриманню культурних зв'язків;

7) забезпечення доступу до закладів освіти та медіа України³⁷¹.

Після початку повномасштабної збройної російської агресії активно відбувається масова депортація українських дітей, яка є цілеспрямованою державною російською політикою і передбачає спрощення законодавства, фінансування державних програм з усиновлення та прямий контроль зі сторони вищого

³⁷¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

політичного керівництва. Гуманітарною дослідницькою лабораторією (HRL) при Школі громадського здоров'я Єльського університету станом на грудень 2024 року було ідентифіковано 314 депортованих українських дітей з Донецької та Луганської областей. 148 дітей було внесено до російських баз даних з розміщення дітей, які можуть бути усиновлені чи передані під опіку, 42 з них вже усиновлені, взяті під опіку або мають призначеного російського опікуна. Ще 166 дітей розміщено у російських сім'ях³⁷². Захист дитини від незаконного переміщення визначено ст. 32 Закону України «Про охорону дитинства». Відповідно до її положень, у порядку, встановленому законодавством України та відповідними міжнародними договорами, держава вживає заходів для недопущення незаконного переміщення, вивезення та неповернення дітей з-за кордону, їх викрадення, торгівлі дітьми. Держава вживає всіх необхідних та можливих заходів для розшуку та повернення в Україну дітей, які були незаконно вивезені за кордон, у тому числі у зв'язку з обставинами, пов'язаними з воєнними діями і збройними конфліктами. Крім того, держава вживає всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон. У разі якщо вік особи не визначений і є підстави вважати, що ця особа є дитиною, їй надається захист, передбачений цією статтею, до встановлення віку. Усі дії держави стосовно захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування першочергово проводять відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій

³⁷² Примусова депортація українських дітей : звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/primusova-deportaciya-ukrayinskix-ditei-zvit-jelskoyi-laboratoriyi-gumanitarnix-doslidzen-pidtvverduje-obvinuvacennya-predstavnikom-rf>

чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами. У разі переміщення, у тому числі за кордон з метою евакуації під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, дітей, зарахованих/влаштованих на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, влаштованих у сім'ю патронатних вихователів, керівники відповідних закладів, уповноважені ними працівники або інші особи, призначені органом опіки та піклування чи військовою адміністрацією/військово-цивільною адміністрацією за місцем розташування закладу, зокрема у разі усунення керівника або уповноваженого ним працівника від виконання обов'язків чи відсутності керівника або уповноваженого ним працівника, патронатні вихователі є законними представниками таких дітей (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини) до повернення такої дитини в Україну або до її возз'єднання з сім'єю³⁷³.

Питання для самоконтролю

1. Чим відрізняється стан війни від воєнного стану?
2. На які сфери суспільних відносин впливає запровадження особливого періоду?
3. Як здійснюється призов на військову службу під час мобілізації?
4. Які категорії громадян можуть скористатися відстрочкою від призову на військову службу під час мобілізації?
5. Охарактеризуйте правовий механізм виконання військово-транспортного обов'язку.
6. У чому полягають обмеження прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб в умовах воєнного стану?
7. Як здійснюється захист цивільного населення у збройних конфліктах?

³⁷³ Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

Література для додаткового вивчення

1. Добровільний звіт у сфері міжнародного гуманітарного права. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/dobrovilnij-zvit-u-sferi-mgp-14-11-24-a99f628e0a.pdf>
2. Колосовський Є. Особливий період для цілей застосування ч. 2 ст. 210-1 КУпАП: поняття та строки дії. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osoblivii-period-dlia-cilei-zastosuvannia-c-2-st-210-1-kupap-poniattia-ta-stroki-diyi>
3. Кузніченко С. О. Адміністративно-правові наслідки запровадження надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 43. С. 211–218. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhnucs_2008_43_35.pdf
4. Куртмоллаєв А. Е., Кушнір М. В., Коропатнік І. М. Правове регулювання проходження військової служби у Збройних Силах України в особливий період. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 87–89. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/23.pdf
5. Настюк В. Я., Бєлевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/0034400.pdf>
6. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 6. 2022. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10> <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10>
7. Примусова депортація українських дітей : звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/primusova-deportaciya-ukrayinskix-ditei-zvit-jelskoyi-laboratoriyi-gumanitarnix-doslidzen-pidtvverduje-obvinuvacennya-predstavnikom-rf>
8. Савинець О. Ю. Адміністративно-правове забезпечення мобілізації Збройних Сил України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 283 с.
9. Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.
10. Ясиновський П. Особливий період (ст. 114-1 КК України). *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 1. С. 141–144. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/31.pdf>

Розділ 6

ВІЙСЬКОВИЙ ОBOB'ЯЗОК І ВІЙСЬКОВА СЛУЖБА

- 6.1. Підготовка громадян до військової служби*
- 6.2. Проходження військової служби*
- 6.3. Права, обов'язки та юридична відповідальність військово-службовця*
- 6.4. Звільнення з військової служби*
- 6.5. Система військового обліку*
- 6.6. Гендерні аспекти проходження військової служби*

6.1. Підготовка громадян до військової служби

Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є конституційним обов'язком громадян України. Військовий обов'язок установлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Військовий обов'язок включає:

- підготовку громадян до військової служби;
- взяття громадян на військовий облік;
- прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов (направлення) на військову службу;
- проходження військової служби;
- виконання військового обов'язку в запасі;
- проходження служби у військовому резерві;
- дотримання правил військового обліку³⁷⁴.

Підготовка громадян України до військової служби включає національно-патріотичне та військово-патріотичне

³⁷⁴ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

виховання, початкову загальновійськову підготовку, базову загальновійськову підготовку, підготовку у військових ліцелях та ліцелях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови. Відповідальність за організацію та проведення підготовки громадян України до військової служби в межах повноважень покладається на Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування. До цієї роботи можуть залучатись об'єднання громадян відповідно до їх статутів³⁷⁵.

Національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання мають своєю метою формування особистості соціально відповідального громадянина, якій усвідомлює як свої права та свободи, так і свої обов'язки перед суспільством, у тому числі свій військовий обов'язок. Це потребує активної цілеспрямованої роботи багатьох суб'єктів, цілі та завдання яких для досягнення запланованого результату мають бути узгодженими. Таке узгодження відбувається на рівні правового регулювання, яке дозволяє досягти як єдиного розуміння термінів та понять у певній сфері суспільних відносин, так і виробити спільну позицію стосовно запланованих заходів та критеріїв їх оцінювання. 13 грудня 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», який визначає мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації вказаної політики як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації,

³⁷⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері. Вказаний правовий акт містить два визначення базових понять у досліджуваній сфері. Національно-патріотичне виховання розуміється у Законі як наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України. Військово-патріотичне виховання тлумачиться як наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони^{376, 377}.

У змістовному аспекті військово-патріотичне виховання можна визначити як заохочення і підтримку формування у індивіда високого рівня соціальної відповідальності за захист своєї держави, територіальної громади та громадянського суспільства, а також готовності до несення військової служби в умовах мирного та воєнного стану. Система функцій, які виконує військово-патріотичне виховання у системі підготовки до військової служби, включає наступні елементи. Першою серед них слід назвати функцію соціалізації. Можливість дитини або молоді людини ефективно функціонувати у соціумі значною мірою залежить від цінностей та переконань, які обумовлюють життєвий шлях громадянина. Військово-патріотичне виховання дає змогу сформувати у молоді засновану на історичних традиціях українського народу активну життєву позицію,

³⁷⁶ Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

³⁷⁷ Шопіна І. М. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військово-службовців. *Вісник УжНУ*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 168–172. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27>

яка передбачає високий рівень соціальної відповідальності за безпеку суспільства та держави. Соціалізаційна функція військово-патріотичного виховання дозволяє якісно змінити стан українського суспільства за рахунок витіснення атавізмів та рудиментів радянської епохи у вигляді застарілих уявлень про роль людини як гвинтика у державному механізмі. Натомість, активна життєва позиція передбачає взяття на себе відповідальності за покращення рівня власного життя та життя територіальної громади, закладу освіти тощо. Адаптаційна функція військово-патріотичного виховання має певні схожі риси з функцією соціалізації, однак акцент в її реалізації припадає на можливість індивіда швидко та безперешкодно розпочати діяльність у різних видах соціального середовища, у тому числі у військових формуваннях. Оскільки Збройними Силами України та іншим мілітарним структурам притаманні особливі військові ритуали, зовнішні ознаки, особлива військова дисципліна, яка пронизує всю структуру військових відносин, завчасна підготовка молодшої людини до засвоєння означених особливостей дозволяє попередити професійні кризи, пов'язані з несприйняттям окремих елементів життєдіяльності військових формувань. Функція адаптації спрямована перш за все на заощадження адаптаційних зусиль військовослужбовця на початку проходження ним військової служби і втілює у собі принципи гуманізму, збереження життя, фізичного та психічного здоров'я особового складу. Функція безперервного розвитку має своїм джерелом концепцію навчання протягом життя і обумовлює постійну потребу особистості в удосконаленні своїх загальновійськових та спеціальних знань, вмінь та навичок, засвоєнні методик та прийомів військового лідерства. Інформаційна функція військово-патріотичного виховання обумовлює створення широкої обізнаності дітей та молоді щодо функціонування сектору безпеки і оборони, основних прав та обов'язків громадянина, пов'язаних із захистом держави, особливостей військової кар'єри та необхідних для її успішності внутрішніх та зовнішніх факторів³⁷⁸.

³⁷⁸ Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>

Початкова загальновійськова підготовка громадян України здійснюється з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Початкова загальновійськова підготовка реалізується на третьому рівні повної загальної середньої освіти та проводиться в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, що мають ліцензію на провадження освітньої діяльності на відповідному рівні повної загальної середньої освіти, шляхом викладання навчального предмета «Захист України» та здійснення заходів, спрямованих на військово-патріотичне виховання. Програми з навчального предмета «Захист України» розробляються та затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, за погодженням з Міністерством оборони України³⁷⁹.

Базова загальновійськова підготовка проводиться з метою здобуття громадянами України військово-облікової спеціальності, навичок і умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України. Базова загальновійськова підготовка проводиться у вищих військових навчальних закладах, військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти, навчальних частинах (центрах) Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, закладах освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, а також у закладах вищої освіти всіх форм власності. Для проведення базової загальновійськової підготовки залучаються громадські організації та об'єднання, у тому числі громадські об'єднання ветеранів війни.

³⁷⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Порядок проведення базової загальновійськової підготовки визначається Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також Порядком проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 734. Базову підготовку проходять громадяни України чоловічої статі (жіночої статі – добровільно), які навчаються за денною або дуальною формою здобуття освіти. Базову підготовку згідно з навчальним планом проходять: курсанти вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти; курсанти закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських; поліцейські під час проходження первинної професійної підготовки у закладах освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських. Від проходження базової підготовки звільняються громадяни, які: визнані за станом здоров'я непридатними до військової служби; до набуття громадянства України пройшли військову службу в інших державах; проходили військову службу; мають сертифікат про проходження базової підготовки та здобуття військово-облікової спеціальності³⁸⁰.

Перед направленням для проходження практичних занять базової загальновійськової підготовки громадяни України, крім курсантів вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, курсантів закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, поліцейських під час проходження первинної професійної підготовки у закладах освіти із специфічними умовами навчання, що здійснюють підготовку поліцейських, проходять медичний огляд. Під час практичних занять, передбачених навчальними планами базової загальновійськової підготовки, на громадян України, які проходять таку підготовку, поширюються права

³⁸⁰ Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських : постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#n11>

та обов'язки, встановлені законами для військовозобов'язаних, призваних на навчальні (перевірочні) збори³⁸¹.

Підготовка у військових ліцях та ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою має своєю метою надання дітям у віці від 13 років, одночасно із здобуттям середньої освіти, базових знань, вмінь та навичок, які обумовлять їх успішну адаптацію до умов навчання у системі військової освіти та військової служби. Військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою у своїй діяльності керуються Законами України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенням про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 672, та іншими нормативно-правовими актами. Стандарт спеціалізованої освіти військового спрямування затверджується Міністерством оборони України³⁸², що забезпечує більш органічний зв'язок освітнього процесу з військовою службою, ніж у Стандарті, затверджені Міністерством освіти і науки України. Визначені у Стандарті спеціалізованої освіти військового профілю вимоги до обов'язкових компетентностей ліцеїстів мають спеціальний характер і співвідносяться з професійно важливими знаннями, вміннями, навичками та особистісними якостями військовослужбовця³⁸³.

Підготовка до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти здійснюється відповідно до ст. 12 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу», Законів України «Про освіту», «Про вищу

³⁸¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

³⁸² Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 672. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text>

³⁸³ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

освіту», а також низки підзаконних правових актів Міністерства освіти і науки України і Міністерства оборони України. Метою цих заходів є комплектування закладів вищої військової освіти здобувачами, які мають достатній рівень здібностей, задатків та професійно важливих якостей для засвоєння військових професій, а також поліпшення їх військово-освітньої адаптації. Попередня професійна діагностика та відбір вступників до закладів вищої військової освіти з числа цивільної молоді та ліцеїстів проводяться в територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки. Попри те, вступники, крім надання сертифікату (сертифікатів) зовнішнього незалежного оцінювання або складання вступних іспитів з конкурсних предметів, обов'язково проходять психологічне обстеження, оцінку рівня фізичної підготовленості та остаточний медичний огляд, що здійснюються фахівцями, які входять до складу приймальних (відбіркових) комісій відповідно до наказів Міністерства оборони України³⁸⁴. Система підготовки до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, на відміну від інших видів підготовки, які мають освітній характер і передбачають набуття певних знань, вмінь та навичок, носить характер суто організаційний і передбачає оцінювання певних характеристик кандидата на навчання та його документів з точки зору відповідності поставленим вимогам³⁸⁵.

Військова підготовка громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу проводиться у вищих військових навчальних закладах та у військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти. Її на добровільних засадах проходять громадяни України, які мають або здобувають освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, придатні до військової

³⁸⁴ Довідник вступникам до закладів фахової перед вищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України в 2024 році: затверджено заступником Міністра оборони України 5.03.2024 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/Dovidnyk_vstupnykam_2024.pdf

³⁸⁵ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

служби за станом здоров'я та морально-діловими якостями. Порядок проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу визначається Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» та постановою Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48³⁸⁶.

У період дії воєнного стану за рішенням керівника вищого військового навчального закладу або керівника закладу вищої освіти, що мають військові навчальні підрозділи, строк проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу може бути скорочений наполовину. Військова підготовка за програмою підготовки офіцерів запасу включається до навчальних планів закладу вищої освіти як окрема навчальна дисципліна. Програми військової підготовки розробляються згідно з вимогами кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу за відповідною військово-обліковою спеціальністю. Порядок розроблення та затвердження кваліфікаційних характеристик офіцерів запасу та програм військової підготовки офіцерів запасу визначається Міністерством оборони України. Громадянам України, які мають освітній ступінь вищої освіти не нижче бакалавра, пройшли повний курс військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу, склали встановлені іспити та атестовані до офіцерського складу, присвоюється відповідне первинне військове звання офіцера запасу. У разі потреби вони за наказом Міністерства оборони України підлягають призову для проходження військової служби осіб офіцерського складу³⁸⁷.

Фізична підготовка до військової служби – це розвиток необхідних для успішного несення військової служби фізичних якостей, як-от спритність, витривалість, здатність до навантажень, швидкість, сила, розвиненість певних груп м'язів. Фізична підготовка вимагає наявності регулярних та систематичних фізичних навантажень, спрямованих на досягнення

³⁸⁶ Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу : постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48.

³⁸⁷ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

поставлених цілей, які можуть мати відмінності для різних військових професій. Формування фізичної готовності до несення військової служби звичайно потребує функціонування системи спортивної підготовки як групового, масового, так і індивідуального характеру. Структура правового забезпечення вказаного виду підготовки включає сукупність правових актів, якими визначено особливості: а) організації тренувань та змагань з військово-прикладних видів спорту; б) організації загальної фізичної підготовки призовників різних категорій; в) практики реалізації означених правових актів³⁸⁸.

Лікувально-оздоровча робота як елемент підготовки до військової служби становить систему доказових науково обґрунтованих заходів попередження хвороб або уповільнення їх прогресування, а також забезпечення оптимальної для проходження військової служби працездатності. Лікувально-оздоровча робота з громадянами допризовного і призовного віку організовується та проводиться лікарем загальної практики – сімейної медицини, з яким громадянином підписано декларацію про вибір лікаря з надання первинної медичної допомоги. Лікувально-оздоровча робота проводиться з метою лікування та профілактики захворювань, які можуть бути підставою для надання відстрочки від призову на строкову військову службу за станом здоров'я, оздоровлення громадян для підвищення ступеня їх придатності до військової служби³⁸⁹.

Підвищення рівня освітньої підготовки та вивчення державної мови передбачають виявлення серед допризовників, призовників та військовозобов'язаних осіб, які мають низьку освітню підготовку, а також не володіють або погано володіють державною мовою. Водночас мають складатися списки призовників, які: навчаються в закладах освіти і мають низьку освітню підготовку, а також не володіють або погано

³⁸⁸ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

³⁸⁹ Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 р. № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-%D0%BF#n13>

володіють державною мовою, для інформування керівників закладів освіти про організацію з ними додаткових занять; не навчаються в закладах освіти і мають низьку освітню підготовку, для передачі відповідним органам управління освіти з метою прикріплення їх до закладів освіти або направлення на відповідні курси з вивченням державної мови³⁹⁰.

Система суб'єктів підготовки до військової служби включає:

а) суб'єктів, які визначають концептуальні основи державної політики в сфері підготовки до військової служби (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України);

б) суб'єктів, які реалізують таку політику (Міністерство оборони України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство у справах ветеранів України, заклади освіти та охорони здоров'я, громадські організації, до статутних цілей яких віднесена підготовка до військової служби);

в) суб'єктів, які безпосередньо здійснюють окремі види підготовки громадян до військової служби (заклади вищої освіти, у тому числі вищі військові навчальні заклади, військові ліцеї, заклади середньої освіти III ступеня; заклади професійної (професійно-технічної) освіти);

г) суб'єктів, які виконують допоміжні функції у сфері підготовки до військової служби (спортивні товариства і клуби; заклади охорони здоров'я та ін.)³⁹¹.

Види готовності до військової служби складаються з: а) інтелектуальної; б) психологічної; в) фізичної та фізіологічної; г) інформаційної; г) мотиваційної готовності до військової служби. Формування інтелектуальної готовності передбачає наявність у громадянина певних знань, а також формування вмінь та навичок, необхідних для ефективного несення

³⁹⁰ Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 р. № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-%D0%BF#n13>

³⁹¹ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

військової служби. Такі знання можуть мати як загальновійськовий, так і спеціальний характер, що відображається у системі військово-облікових спеціальностей. Правове забезпечення інтелектуальної готовності до військової служби має своєю метою створення сприятливих умов для формування когнітивних якостей особистості, опанування нею знань, вмінь та навичок *hard skills* і *soft skills* та досягнення оптимальної відповідності між інтелектуальними вимогами до певної військової професії і наявності їх у громадянина. Структура вказаного виду адміністративно-правового забезпечення містить заходи державної політики, які відображені у стратегіях, програмах, доктринах, концепціях і планах функціонування сектору безпеки і оборони; адміністративно-правових актах у сфері освіти (як цивільної, так і військової), а також практику їх реалізації³⁹².

Психологічна готовність до військової служби становить комплекс якостей, рис та властивостей особистості, сукупність яких визначає можливість та успішність виконання військовослужбовцем службово-бойових завдань. Правове забезпечення психологічної підготовки до військової служби має своєю метою створення інституційних та організаційних умов для формування та зміцнення психологічних якостей та властивостей, які сприятимуть тривалому виконанню бойових завдань в ординарних та екстремальних умовах з мінімізацією негативних наслідків для діяльності підрозділу та особистості військовослужбовця. Структура вказаного виду забезпечення містить сукупність правових актів, якими визначено особливості: а) проведення професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та інших складових Сил оборони; б) формування комплексу якостей та властивостей особистості, які визначають успішність проходження військової служби; в) практику реалізації означених правових актів. Особливістю правового забезпечення психологічної підготовки до військової служби є дискреційний характер багатьох правових документів, що залишає командирам (начальникам) можливість

³⁹² Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

скористатися широким діапазоном управлінських рішень³⁹³. Важливу роль у формуванні психологічної готовності до військової служби виконує військово-патріотичне виховання³⁹⁴.

Фізична підготовка до військової служби становить розвиток необхідних для успішного несення військової служби фізичних якостей, таких як спритність, витривалість, здатність до навантажень, швидкість, сила, розвиненість певних груп м'язів. Метою адміністративно-правового забезпечення фізичної підготовки до військової служби є створення у призовників комплексу загальних та спеціальних фізичних навичок та вмінь, які пришвидшують їх адаптацію до умов виконання службово-бойових завдань завдяки функціонуванню загальнодержавного, відомчого, територіального та індивідуального рівнів підвищення фізичної загартованості та тренуваності громадян. Структура вказаного виду адміністративно-правового забезпечення включає сукупність правових актів, якими визначено особливості: а) організації тренувань та змагань з військово-прикладних видів спорту; б) організації загальної фізичної підготовки призовників різних категорій; в) практики реалізації означених правових актів³⁹⁵.

Фізіологічна підготовка становить формування здатності фізіологічних систем організму витримувати навантаження та обмеження, пов'язані з несенням військової служби без шкоди для загальної боєздатності військовослужбовців. Метою адміністративно-правового забезпечення фізіологічної підготовки є створення умов для збереження бойової активності військовослужбовця шляхом мобілізації його фізіологічних ресурсів у бойовій обстановці, що досягається шляхом тренування у мирній обстановці реакцій на притаманні

³⁹³ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

³⁹⁴ Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>

³⁹⁵ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

бойовим діям стимули. Структура вказаного виду адміністративно-правового забезпечення включає сукупність правових актів, якими визначено: а) придатність за станом здоров'я до військової служби призовників; б) особливості проведення тренувань, навчань та військово-патріотичних ігор для різних категорій призовників; в) практика реалізації означених правових актів³⁹⁶. Особлива увага у системі фізичної підготовки до військової служби приділяється формуванню військово-прикладних рухових навичок – доведених до автоматизму практичних дій військовослужбовців, що виконуються відповідно до поставлених завдань³⁹⁷.

Використання стосовно цивільних осіб заходів, які з високим ступенем достовірності імітують бойові умови, заборонено загальними вимогами до безпечного освітнього середовища як невід'ємної умови організації освіти в Україні. Однак виявлення психофізіологічної нездатності зберігати контроль над своїми діями у бойовій обстановці після прийняття особи на військову службу спричиняє комплекс негативних наслідків як для особистості військовослужбовця, так і для боєздатності підрозділу, в якому він проходить службу. Тому особливої важливості набувають прогностичні види діяльності у сфері підготовки до військової служби, зокрема під час професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України та інших складових Сил оборони³⁹⁸.

Мотиваційна підготовка до військової служби становить формування у призовників ціннісних установок, етичних якостей, прагнень та інтересів, спрямованих на захист громадян України, її територіальної цілісності та недоторканності у процесі несення військової служби. Метою адміністративно-правового забезпечення мотиваційної підготовки

³⁹⁶ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

³⁹⁷ Про затвердження Інструкції з фізичної підготовки в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України 05 серпня 2021 року № 225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1289-21#Text>

³⁹⁸ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

до військової служби є формування у призовників адекватної професійної мотивації до проходження служби, військової кар'єри, виконання службово-бойових завдань, зокрема пов'язаних із ризиками для життя і здоров'я військовослужбовця. Структура вказаного виду адміністративно-правового забезпечення включає сукупність правових актів, якими визначено: а) особливості військово-патріотичного виховання в Україні; б) систему професійно-орієнтаційних заходів, спрямованих на ознайомлення зі змістом військових професій та визначення придатності особистості до опанування їх; в) практику реалізації вказаних правових норм³⁹⁹.

6.2. Проходження військової служби

Військова служба – це особливий вид державної служби мілітарного характеру, під час якої військовослужбовець відчуває посилені фізичні, моральні та психологічні навантаження та піддається підвищеним ризикам для свого здоров'я і життя заради захисту територіальної цілісності, недоторканості та суверенітету держави.

Військова служба має такі особливості:

особа може набувати статусу військовослужбовця як на добровільній, так і на недобровільній основі;

основні потреби життєдіяльності військовослужбовця мають забезпечуватися державою, що передбачає наявність системи харчового, речового, житлового, медичного забезпечення військовослужбовців;

наявність ненормованого робочого дня, небезпеки для життя і здоров'я під час виконання службових обов'язків покликана компенсувати система соціально-правового забезпечення, що складається з низки прав, пільг та гарантій як для самих військовослужбовців, так і для членів їх сімей;

набуття статусу військовослужбовця передуює процедура встановлення відповідності стану здоров'я особи вимогам, що висуваються до військових посад;

³⁹⁹ Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.

для військовослужбовців створено систему заборон, покликаних уникнути ризиків їх використання політичними силами для досягнення своїх цілей поза існуючою конституційною системою управління військовими формуваннями (заборона членства у політичних партіях та рухах, заборона функціонування осередків політичних партій у військових формуваннях тощо);

проходження військової служби супроводжується урочистими ритуалами, покликаними сприяти доброчесному і самовідданому виконанню військовослужбовцями своїх обов'язків (прийняття військової присяги, нагородження, військовий поховальний ритуал тощо).

Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» містить визначення останньої: *військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності*⁴⁰⁰.

Законодавець виокремлює такі види військової служби:

базова військова служба;

військова служба за призовом під час мобілізації, на особливий період;

військова служба за контрактом осіб рядового складу;

військова служба за контрактом осіб сержантського і старшинського складу;

військова служба (навчання) курсантів вищих військових навчальних закладів та закладів вищої освіти, які мають у своєму складі військові інститути, факультети військової підготовки, кафедри військової підготовки, відділення військової підготовки (далі – вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти), а також закладів фахової передвищої військової освіти;

військова служба за контрактом осіб офіцерського складу;

військова служба за призовом осіб офіцерського складу;

військова служба за призовом осіб із числа резервістів в особливий період⁴⁰¹.

⁴⁰⁰ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁰¹ Там само.

До 18 травня 2024 року в Україні існувала строкова військова служба, однак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» від 11 квітня 2024 року № 3633-IX вона була скасована⁴⁰². Водночас у багатьох правових актах залишилися згадування про неї.

Базову військову службу громадяни України проходять відповідно до законів України у Збройних Силах України та інших військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни. Виконання військового обов'язку в запасі полягає в дотриманні військовозобов'язаними порядку і правил військового обліку, проходженні зборів для збереження та вдосконалення знань, навичок і умінь, необхідних для виконання обов'язків військової служби в особливий період. Громадяни України можуть проходити службу у військовому резерві Збройних Сил України або інших військових формувань. Порядок відбору та прийняття на службу у військовому резерві, строки, умови та порядок її проходження, а також підстави та порядок звільнення із служби визначаються Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», відповідними положеннями про проходження громадянами України служби у військовому резерві, що затверджуються Президентом України, та іншими нормативно-правовими актами. На військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період у визначеному Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу» порядку для оперативного доукомплектування Збройних Сил України та інших військових формувань призиваються громадяни України, які уклали контракти про проходження служби у військовому резерві та/або зараховані до військового оперативного резерву⁴⁰³.

Військовослужбовці, резервісти та військовозобов'язані поділяються на рядовий склад, сержантський і старшинський

⁴⁰² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>

⁴⁰³ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

склад та офіцерський склад відповідно до встановленої системи військових звань (див. таблицю 6.2).

Таблиця 6.2

Система військових звань

Армійські	Корабельні
Рядовий склад	
рекрут	рекрут
солдат	матрос
старший солдат	старший матрос
Сержантський і старшинський склад	
Молодший сержантський і старшинський склад	
молодший сержант	старшина 2 статті
сержант	старшина 1 статті
Старший сержантський і старшинський склад	
старший сержант	головний старшина
головний сержант	головний корабельний старшина
штаб-сержант	штаб-старшина
Вищий сержантський і старшинський склад	
майстер-сержант	майстер-старшина
старший майстер-сержант	старший майстер-старшина
головний майстер-сержант	головний майстер-старшина
Офіцерський склад	
Молодший офіцерський склад	
молодший лейтенант	молодший лейтенант
лейтенант	лейтенант
старший лейтенант	старший лейтенант
капітан	капітан-лейтенант
Старший офіцерський склад	
майор	капітан 3 рангу
підполковник	капітан 2 рангу
полковник	капітан 1 рангу
Вищий офіцерський склад	
бригадний генерал	коммодор
генерал-майор	контр-адмірал
генерал-лейтенант	віце-адмірал
генерал	адмірал

Військове звання може бути первинним або черговим. Для осіб рядового складу первинним є військове звання рекрута. Для осіб сержантського та старшинського складу первинним є військове звання молодшого сержанта (старшини 2 статті), а для осіб офіцерського складу первинним є військове звання молодшого лейтенанта. Черговим військовим званням є військове звання, наступне за тим, яке має військовослужбовець⁴⁰⁴.

Граничний вік перебування на військовій службі встановлюється:

1) для військовослужбовців рядового, молодшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 45 років;

2) для військовослужбовців старшого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 50 років;

3) для військовослужбовців вищого сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом, – до 55 років;

4) для військовослужбовців молодшого офіцерського складу – до 45 років;

5) для військовослужбовців старшого офіцерського складу: майорів (капітанів 3 рангу), підполковників (капітанів 2 рангу) – до 50 років; полковників (капітанів 1 рангу) – до 55 років;

6) для військовослужбовців вищого офіцерського складу – до 60 років;

7) для військовослужбовців, які проходять військову службу під час особливого періоду, з числа осіб:

рядового, сержантського і старшинського складу, молодшого та старшого офіцерського складу – до 60 років;

вищого офіцерського складу – до 65 років⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁴⁰⁵ Про військовий обов'язок і військову службу Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військовослужбовці, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані військово-лікарською комісією придатними за станом здоров'я для проходження військової служби, на їх прохання і за потреби Збройних Сил України можуть бути залишені на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі на строк до п'яти років⁴⁰⁶.

Військовослужбовці Збройних Сил України та інших військових формувань, які мають високу професійну підготовку, досвід практичної роботи на займаній ними посаді, визнані військово-лікарською комісією придатними за станом здоров'я для проходження військової служби, на їх прохання можуть бути залишені на військовій службі понад граничний вік перебування на військовій службі, встановлений частиною першою цієї статті, на строк до 5 років у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України⁴⁰⁷.

Строки базової військової служби в календарному обчисленні встановлюються:

в мирний час, в особливий період (крім періоду дії воєнного стану) – до п'яти місяців, з яких до трьох місяців здійснюється базова загальновійськова підготовка, до двох місяців – фахова підготовка;

під час дії воєнного стану – до трьох місяців, з яких не менше одного місяця здійснюється базова загальновійськова підготовка, до двох місяців – фахова підготовка⁴⁰⁸.

Для громадян України, які приймаються на військову службу за контрактом та призначаються на посади, встановлюються такі строки військової служби в календарному обчисленні:

для осіб рядового складу – 3 роки;

⁴⁰⁶ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁴⁰⁷ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁰⁸ Там само.

для осіб сержантського і старшинського складу – від 3 до 5 років;

для курсантів закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти – час навчання у закладі фахової передвищої військової освіти, вищому військовому навчальному закладі або військовому навчальному підрозділі закладу вищої освіти;

для військовослужбовців, які закінчили заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти та здобули рівень фахової передвищої військової освіти за програмою підготовки для проходження військової служби на посадах осіб сержантського і старшинського складу, – 5 років;

для осіб офіцерського складу з числа:

військовослужбовців, які закінчили вищі військові навчальні заклади, військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти за програмою підготовки для проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу та оволоділи:

спеціальностями льотного складу авіації – 10 років;

іншими спеціальностями – 5 років;

громадян, яким первинне військове звання присвоєно після проходження повного курсу військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу або в порядку атестування осіб до присвоєння первинних військових звань офіцерського складу запасу, – від 2 до 5 років;

інших громадян – від 1 до 5 років⁴⁰⁹.

Для громадян України, які призвані на військову службу, встановлюються такі строки військової служби в календарному обчисленні:

для осіб офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, – до 18 місяців;

для військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, – до строків, визначених рішенням Президента України, у тому числі

⁴⁰⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням демобілізації;

для військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, – на строки, визначені рішенням Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України⁴¹⁰.

Правові засади проходження військової служби у Збройних Силах України, Національній гвардії України та Державній спеціальній службі транспорту деталізовано у Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затверджене Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008⁴¹¹.

6.3 Права, обов'язки та юридична відповідальність військовослужбовця

Військовослужбовці користуються усіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням певних особливостей⁴¹². Ніхто не має права обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у правах і свободах, визначених законодавством України (ст. 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»⁴¹³.

Громадянські та політичні права військовослужбовців – це права та свободи, які дають змогу військовослужбовцю існувати в соціумі, взаємодіяти з ним, реалізуючи свої цілі та прагнення. До цієї групи прав військовослужбовця належать:

⁴¹⁰ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴¹¹ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁴¹² Федоришин І. Права та обов'язки військовослужбовців. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/prava-ta-obovyazky-vijskovoslužhbovcziv/>

⁴¹³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

його право на життя і охорону здоров'я (ст. ст. 27, 49 Конституції України, ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», з урахуванням положень ст.6 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України⁴¹⁴; ст. ст. 402, 403, 429 Кримінального кодексу України); право на повагу до гідності і особистої недоторканості (ст.28 Конституції України, ч. 1 ст. 3 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.⁴¹⁵; ст. 4 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України⁴¹⁶); право на невтручання в особисте життя та таємницю листування (ст. 31, 32 Конституції України, з урахуванням обмежень, передбачених ст. 71 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.⁴¹⁷, ст. 51-4 Закону України «Про запобігання корупції»⁴¹⁸); на вибір місця проживання (ст. 33 Конституції України, з урахуванням п.п. 6, 10 ч. 1 ст. 8 «Про правовий режим воєнного стану», ч. 4 ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України», ст. 407 Кримінального кодексу України), на свободу власної думки і слова; на вільне виявлення своїх поглядів і переконань (з урахуванням положень ст.ст. 8, 28 Закону України «Про державну таємницю»⁴¹⁹, ст. 422 Кримінального кодексу України); брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, на участь у діяльності громадських організацій (ст.ст. 36, 38 Конституції України, з урахуванням обмежень, визначених ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України») та ін.

⁴¹⁴ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

⁴¹⁵ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

⁴¹⁶ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

⁴¹⁷ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

⁴¹⁸ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

⁴¹⁹ Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>

Соціально-економічні права військовослужбовців – це група прав, які забезпечують вільний вибір ними сфери застосування своїх здібностей та нахилів, можливість забезпечити гідний рівень існування для себе і своєї родини як під час військової служби, так і після її завершення. Соціально-економічні права військовослужбовців включають: право на грошове, продовольче, речове та інші види забезпечення (ст. 9, 9-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), право на винагороди військовослужбовцям під час дії воєнного стану та особливого періоду (ст. 9-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), на відпочинок і на відпустки (ст.ст. 10, 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); на медичну допомогу і санаторно-курортне лікування (ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), на забезпечення житловими приміщеннями (ст. 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), право на безоплатний або пільговий проїзд (ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); право на звільнення від штрафних санкцій та пені за невиконання зобов'язань (п. 15 ст. 14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); на пенсійне забезпечення (ст. 15 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), на захист від звільнення з військової служби до набуття права на пенсію за вислугу років, крім випадків, передбачених законом (п. 2 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); на соціальну та професійну адаптацію військовослужбовців, які звільняються з військової служби (п. 5 ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); на пільги і гарантії для членів сімей військовослужбовців (ст. 18 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); право на отримання статусу учасника бойових дій (п. 19 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту») та ін.

Сімейні права військовослужбовців – це право вільно брати участь у сімейних правовідносинах, змінювати свій сімейний статус, реалізовувати свої сімейні права і обов'язки. До сімейних прав військовослужбовців належать: право на створення сім'ї, на шлюб і на повагу до свого сімейного життя (ст.ст. 4, 23, 5 Сімейного кодексу України); право батьків на виховання і захист дитини (ст.ст. 151–154 Сімейного кодексу України, з урахуванням обмежень, визначених у п.п. 17, 18, 19 ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», зокрема стосовно видів і тривалості відпусток військовослужбовців під час правового режиму воєнного стану), на біологічне батьківство (материнство) (ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») та ін.

Освітньо-культурні права військовослужбовця – це надання військовослужбовцю можливості реалізувати свої потреби в інтелектуальному розвитку, творчості, підвищенні фахового рівня, а також свої естетичні потреби. Вони включають: право військовослужбовців та членів їх сімей на освіту (ст. 53 Конституції України, ст. 13 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), свобода наукової, технічної та художньої творчості (ст. 54 Конституції України, ст. 8 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), право на збереження місця навчання на період проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період, військової служби за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (абзац 16 ч. 1 ст. 53 Закону України «Про освіту»), право військовослужбовців здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в ад'юнктурі (абзац 2 ч. 6 ст. 5 Закону України «Про вищу освіту»); врахування необхідності підвищення культурного рівня військовослужбовців при розподілі їх службового часу (п. 2 ст. 10 «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей») тощо.

Екологічні права військовослужбовця – це група прав, яка передбачає перебування військовослужбовця під проходження військової служби у безпечному для життєдіяльності довік, своєчасне коригування шкідливих для організму наслідків перебування у неналежних екологічних умовах та наявність

компенсацій у разі спричинення шкоди здоров'ю військовослужбовця екологічними факторами. Такі права включають: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50 Конституції України) включає надання додаткових відпусток за проходження військової служби в особливих екологічних умовах (п. 4 ст. 10-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»); системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки (ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), врахуванням екологічних факторів в Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України⁴²⁰ та ін.

Крім того, військовослужбовці користуються всім обсягом прав людини четвертого покоління, до яких належать біологічні (або соматичні) й інформаційні права. *Соматичні права військовослужбовців утворюють групу прав, які пов'язані із можливістю вільно розпоряджатися своїм тілом в його цілісності, а також окремими його елементами (частинами), органами, тканинами та біологічними рідинами, які можуть бути відмежовані від тіла.* Біологічні (соматичні) права військовослужбовців включають: право на безоплатне здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України⁴²¹

⁴²⁰ Про затвердження Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 27 жовтня 2021 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1667-21#n75>

⁴²¹ Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#n8>

(п. 1 ст. 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»), на штучне запліднення та імплантацію ембріона (ст. 48 Основ законодавства про охорону здоров'я), на застосування методів стерилізації та добровільне штучне переривання вагітності (ст. ст. 49, 50 Основ законодавства про охорону здоров'я), зміну (корекцію) статевої належності (ст. 51 Основ законодавства про охорону здоров'я). До цієї групи прав, як обґрунтовується у низці наукових досліджень, належать також хірургічна зміна свого тіла в екзистенційних цілях, вживлення мозкових імплантів та ін., однак, не зважаючи на існування таких практик, вони ще не здобули належного правового регулювання.

Інформаційні права військовослужбовців становлять їх гарантовані Конституцією і законами України можливості активно здійснювати інформаційну діяльність і користуватися її результатами. Відповідно до положень ст. 8-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», військовослужбовці мають право на вільне одержання, використання, поширення інформації відповідно до Закону України «Про інформацію» та інших законів України. Серед інформаційних прав військовослужбовців слід назвати: право на звернення з питань, які не стосуються їх службової діяльності (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про звернення громадян»), право на доступ до публічної інформації (ст.ст. 3, 19-21 Закону України «Про доступ до публічної інформації»); право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір (ч. 2 ст. 34 Конституції України, з урахуванням обмежень, що містяться у ч. 3 цієї ж статті, а також у Законі України «Про державну таємницю») та ін.

Релігійні права військовослужбовців – це комплекс прав, пов'язаних із вільним вибором належності до одного чи кількох релігійних культів або неналежності до жодного з них. Релігійні права військовослужбовців включають право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди (ст.35 Конституції України, ст.6 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей»). Для забезпечення реалізації

військовослужбовцями своїх релігійних прав створено Службу військового капеланства⁴²².

Слід також зауважити, що, відповідно до ч.4 ст.1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», громадяни України мають право на заміну виконання військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою згідно з Конституцією України та Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу». Згідно з положеннями ч. 4 ст. 35 Конституції України ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань. У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінено альтернативною (невійськовою) службою⁴²³. Однак у теперішній час правовий механізм такої заміни не функціонує. По-перше, відповідно до ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», означена служба запроваджується замість проходження строкової військової служби, а проходження строкової військової служби було скасовано у 2024 році. По-друге, законодавство України про мобілізацію не містить такої підстави відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації, як проходження альтернативної (невійськової) служби, що в цілому узгоджується з положеннями ч. 2 ст. 1 Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу», відповідно до положень якої в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть установлюватися окремі обмеження права громадян на проходження альтернативної служби із зазначенням строку дії цих обмежень⁴²⁴. Водночас національна судова практика у цій сфері є доволі суперечливою і включає протилежні за своїм змістом тлумачення правових приписів^{425, 426, 427, 428},

⁴²² Про Службу військового капеланства : Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

⁴²³ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

⁴²⁴ Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

⁴²⁵ Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 травня 2023 року у справі №344/7666/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/111160092?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

а відповідно до висновку Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії) від 14–15 березня 2025 року, підготовленого на запит Конституційного Суду України, сама природа відмови від військової служби за переконаннями передбачає, що вона не може бути повністю виключена навіть у воєнний час, хоча держави мають обмежену свободу розсуду, особливо в умовах загальної мобілізації. Венеційська комісія вважає, що за жодних обставин відмовник за переконаннями не може бути змушений носити або використовувати зброю, навіть для самооборони країни⁴²⁹.

Обов'язки військовослужбовців, як і їх права, розпорошені різними нормативно-правовими актами, що вимагає аналізу всього масиву військового законодавства для усвідомлення їх змісту. Перелік обов'язків військовослужбовців міститься у ст. ст. 11–17 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, однак частина обов'язків носить загальний характер, а сам перелік, з огляду на норми інших законів, не можна вважати вичерпним. До обов'язків військовослужбовців законодавець відносить:

свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок;

бути хоробрим, ініціативним і дисциплінованим;

беззастережно виконувати накази командирів (начальників) і захищати їх у бою, як святиню оберігати Бойовий Прапор своєї частини;

⁴²⁶ Рішення Вінницького окружного адміністративного суду у справі № 120/13279/24 від 30 січня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124910869>

⁴²⁷ Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 363/4793/23: № 363/4793/23: № 363/4793/23 від 14 березня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117662718>

⁴²⁸ Рішення Роздільнянського районного суду Одеської області у справі № 511/2216/24 від 28 червня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120055157>

⁴²⁹ Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). CDL-AD(2025)006. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?opinion=1219&year=all>

постійно підвищувати рівень військових професійних знань, вдосконалювати свою виучку і майстерність, знати та виконувати свої обов'язки та додержуватися вимог статутів Збройних Сил України;

знати й утримувати в готовності до застосування закріплене озброєння, бойову та іншу техніку, берегти державне майно;

дорожити бойовою славою Збройних Сил України та своєї військової частини, честю і гідністю військовослужбовця Збройних Сил України;

поважати бойові та військові традиції, допомагати іншим військовослужбовцям, які перебувають у небезпеці, стримувати їх від вчинення протиправних дій, поважати честь і гідність кожної людини, не допускати порушень, пов'язаних із дискримінацією за ознакою статі, сексуальним домаганням, насильством за ознакою статі, правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості;

бути пильним, суворо зберігати державну таємницю;

вести бойові дії ініціативно, наполегливо, до повного виконання поставленого завдання;

виявляти повагу до командирів (начальників) і старших за військовим званням, сприяти їм у підтриманні порядку і дисципліни;

додержуватися правил військового вітання, ввічливості й поведінки військовослужбовців, завжди бути одягненим за формою, чисто й охайно⁴³⁰.

Про все, що сталося з військовослужбовцем і стосується виконання ним службових обов'язків, та про зроблені йому зауваження військовослужбовець зобов'язаний доповідати своєму безпосередньому начальникові, крім тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо). Військовослужбовець зобов'язаний додержуватися вимог безпеки, вживати заходів щодо запобігання захворюванню, травматизму, повсякденно

⁴³⁰ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>

підвищувати фізичну загартованість і тренованість, утримуватися від шкідливих для здоров'я звичок. Із службових та особистих питань військовослужбовець повинен звертатися до свого безпосереднього начальника, а якщо він не може їх вирішити – до наступного прямого начальника. Військовослужбовець зобов'язаний знати і неухильно дотримуватися прийнятих Україною норм міжнародного гуманітарного права. Кожний військовослужбовець зобов'язаний виконувати службові обов'язки, що визначають обсяг виконання завдань, доручених йому за посадою. Ці обов'язки визначаються статутами Збройних Сил України, а також відповідними посібниками, порадами, положеннями, інструкціями⁴³¹.

На військовослужбовців під час перебування на бойовому чергуванні, у внутрішньому і гарнізонному наряді, а також під час виконання інших завдань покладаються спеціальні обов'язки. Ці обов'язки та порядок їх виконання визначаються законами і статутами Збройних Сил України, а також іншими нормативно-правовими актами, що приймаються на основі законів і статутів Збройних Сил України⁴³². Так, відповідно до ст. 233 Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України, чатовий зобов'язаний: пильно охороняти та стійко обороняти свій пост, нічим не відволікатися, не випускати з рук зброї й нікому не віддавати її, включаючи осіб, яким він підпорядкований; під час виконання завдання на посту тримати зброю зарядженою, завжди готовою до застосування (при цьому патрон у патронник не досилати); рухаючись визначеним маршрутом, уважно оглядати підступи до поста й огорожу та доповідати через засоби зв'язку про хід несення служби у визначені табелем постів строки; не залишати поста, доки його не буде змінено або знято; не допускати до поста ближче, ніж на відстань, визначену в таблиці постів, та позначки на місцевості нікого, крім начальника варти, помічника начальника варти й свого розвідного та осіб, яких вони супроводжують, а також чергового варт (військової частини) у випадку,

⁴³¹ Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>.

⁴³² Там само.

визначеному в статті 231 цього Статуту; знати маршрут руху транспортних засобів варти, а також їх розпізнавальні знаки й сигнали; уміти застосовувати засоби пожежогасіння, які є на посту; викликати начальника варти у разі виявлення будь-яких неполадок в огорожі об'єкта (на посту) та за будь-якого порушення поблизу свого чи сусіднього поста; почувши сигнал технічних засобів охорони або гавкання вартового собаки, негайно доповісти до вартового приміщення; віддавати військове вітання начальникам, яким він підпорядкований, а також іншим начальникам, які прибули на пост в їх супроводі, згідно з правилами, визначеними Стройовим статутом Збройних Сил України⁴³³.

Дисциплінарний Статут Збройних Сил України покладає на військовослужбовця обов'язки: додержуватися Конституції та законів України, Військової присяги, неухильно виконувати вимоги статутів Збройних Сил України, накази командирів; бути пильним, зберігати державну таємницю; додержуватися визначених статутами Збройних Сил України правил взаємовідносин між військовослужбовцями, зміцнювати військове товариство; виявляти повагу до командирів і один до одного, бути ввічливими і додержуватися військового етикету; поводитися з гідністю й честю, не допускати самому і стримувати інших від негідних вчинків; не вживати під час проходження військової служби (крім медичного призначення) наркотичні засоби, психотропні речовини чи їх аналоги, а також не вживати спиртні напої під час виконання обов'язків військової служби⁴³⁴.

Низка обов'язків військовослужбовців стосується певних ситуацій, притаманних військовій службі. Так, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки під час взяття на військовий облік, направлення для проходження базової військової служби, призову на військову службу та проходження зборів, а Центральне управління та регіональні

⁴³³ Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: 24 березня 1999 року № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14>

⁴³⁴ Про Дисциплінарний Статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text>

органи Служби безпеки України, відповідні підрозділи розвідувальних органів України – під час призову на військову службу та проходження зборів зобов'язані ознайомити громадян України з їхніми правами та обов'язками згідно з вимогами Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу». Відповідно до абзацу 2 п. 146 Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України, військово-службовці після прибуття до пункту відрядження зобов'язані в установлений строк з'явитися до посадової особи, в розпорядження якої вони відряджені, повідомити командування своєї військової частини про прибуття, стати в установленому порядку на облік і виконувати поставлені завдання⁴³⁵. Існує також низка обов'язків, що поширюються на військових посадових осіб відповідно до антикорупційного законодавства (наприклад, подання декларацій відповідно до ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції»), обов'язок негайно повідомити про пропозицію щодо неправомірної вигоди або подарунка, про наявність конфлікту інтересів (ст. 24 та п. 2 ч. 1 ст. 28 цього ж Закону)⁴³⁶.

Реалізація прав військовослужбовців та виконання ними своїх обов'язків невіддільні від їх юридичної відповідальності. Категорія юридичної відповідальності може розумітися у двох аспектах: *як обов'язок особи, яка здійснила відхилення від правових приписів, перетерпіти визначені законом негативні наслідки своєї протиправної поведінки (ретроспективна або негативна юридична відповідальність) і як свідоме виконання особою своїх правових обов'язків, що тягне за собою позитивне стимулювання з боку держави і суспільства (перспективна або позитивна юридична відповідальність)*. У великих соціальних системах, які ґрунтуються на ієрархії органів управління та деталізованому порядку підпорядкування, використання засобів позитивної юридичної відповідальності,

⁴³⁵ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁴³⁶ Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

є запорукою додержання дисциплінарних вимог та корпоративної лояльності персоналу. Отже, юридична відповідальність військовослужбовців – це поєднання неухильного виконання ними обов'язків військової служби, що тягне за собою їх кар'єрне зростання та застосування засобів заохочення, з настанням негативних наслідків у вигляді юридичних санкцій дисциплінарного, адміністративного, кримінального, цивільно-правового, матеріального та іншого характеру.

Дисциплінарна відповідальність військовослужбовців полягає в усвідомленому виконанні ним правил несення військової служби та застосуванні до нього заохочень та стягнень, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, залежно від сумлінного виконання або невиконання ним своїх обов'язків.

Заохочення, що можуть застосовуватися до військовослужбовців, включають: схвалення; подяку; дострокове зняття раніше накладеного дисциплінарного стягнення; поновлення в колишньому військовому званні під час дії воєнного стану; додаткове звільнення з розташування військової частини або корабля на берег поза чергою (для військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); повідомлення батькам або колективу за місцем роботи чи навчання військовослужбовця до призову (вступу) на військову службу про зразкове виконання ним військового обов'язку та отриманні заохочення; додаткову відпустку строком до 5 діб (для військовослужбовців строкової військової служби); грамоту; цінний подарунок; грошову премію; занесення прізвища військовослужбовця до Книги пошани військової частини (корабля); дострокове присвоєння чергового військового звання; почесні нагрудні знаки; відомчі заохочувальні відзнаки.

На військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: зауваження; догана; сувора догана; позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); попередження про неповну

службову відповідність; пониження в посаді; пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); звільнення з військової служби через службову невідповідність (крім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів)⁴³⁷.

На військовослужбовця, який порушує військову дисципліну або громадський порядок, можуть бути накладені лише ті дисциплінарні стягнення, які визначені Дисциплінарним статутом і відповідають військовому званню військовослужбовця та дисциплінарній владі командира, що вирішив накласти на винну особу дисциплінарне стягнення. Прийняттю рішення командиром про накладення на підлеглого дисциплінарного стягнення може передувати службове розслідування. Воно проводиться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, та ступеня вини⁴³⁸.

Службове розслідування становить комплекс заходів, які проводяться з метою уточнення причин і умов, що сприяли вчиненню правопорушення, а також встановлення ступеня вини особи (осіб), чії дії або бездіяльність стали причиною вчинення правопорушення. Службове розслідування за фактами порушень законодавства у сфері охорони державної таємниці проводиться відповідно до Порядку організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2013 року № 939. Розслідування за фактами втрати документів або розголошення відомостей, які містять службову інформацію, проводиться відповідно

⁴³⁷ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551- XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

⁴³⁸ Там само.

до Типової інструкції про порядок ведення обліку, зберігання, використання і знищення документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 19 жовтня 2016 року № 736. Розслідування нещасних випадків, професійних захворювань, аварій проводиться відповідно до Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України, затвердженої наказом Міністра оборони України від 06 лютого 2001 року № 36 Розслідування авіаційних подій проводиться відповідно до Правил розслідування авіаційних подій та інцидентів в авіації Збройних Сил України, затверджених наказом Міністра оборони України від 19 травня 2010 року № 256. Службове розслідування за фактами завданої шкоди державному майну, у тому числі військовому майну, майну, залученому під час мобілізації, а також грошовим коштом, проводиться з дотриманням вимог даного Порядку та положень Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». Службове розслідування за фактами порушень антикорупційного законодавства проводиться відповідно до цього Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608⁴³⁹, та положень Закону України «Про запобігання корупції».

За результатами службового розслідування складається акт службового розслідування, який містить вступну, описову та резолютивну частини. У вступній частині акта службового розслідування зазначаються підстави призначення та проведення службового розслідування. В описовій частині акта службового розслідування зазначаються: посада, військове звання, прізвище, ім'я та по батькові, рік народження, освіта, термін військової служби та термін перебування на останній посаді військовослужбовця, стосовно якого

⁴³⁹ Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>

проведено службове розслідування; неправомірні дії військовослужбовця; зв'язок правопорушення з виконанням військовослужбовцем обов'язків військової служби (якщо такий є); вина військовослужбовця; причинний зв'язок між неправомірними діями військовослужбовця та подією, що трапилась; вимоги нормативно-правових актів, інших актів законодавства, які було порушено; причини та умови, що сприяли правопорушенню; заперечення, заяви та клопотання особи, стосовно якої проведено службове розслідування, мотиви їх відхилення чи підстави для задоволення. У резолютивній частині акта службового розслідування зазначаються: висновки службового розслідування; пропозиції щодо притягнення винної особи (винних осіб) до відповідальності; інші заходи, спрямовані на усунення причин та умов, що призвели до правопорушення, які пропонується здійснити⁴⁴⁰.

Акт службового розслідування підписується особами, які його проводили. У разі виявлення суперечностей та незгоди з результатами службового розслідування кожна така особа має право висловити свою окрему думку, яка викладається на окремому аркуші (від руки або у друкованому вигляді) та додається до акта службового розслідування. Після підписання акт службового розслідування подається на розгляд командиру (начальнику), який призначив розслідування. До акта службового розслідування додаються всі матеріали службового розслідування⁴⁴¹.

За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть дисциплінарну відповідальність за Дисциплінарним статутом Збройних Сил України, за винятком випадків, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення⁴⁴². За порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, санітарних норм, правил полювання, рибальства

⁴⁴⁰ Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 21 листопада 2017 року № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text>

⁴⁴¹ Там само.

⁴⁴² Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

та охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією, вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування у разі винесення термінового заборонного припису, порушення тиші в громадських місцях, неправомірне використання державного майна, незаконне зберігання спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, невжиття заходів щодо окремої ухвали суду, ухилення від виконання законних вимог прокурора, порушення законодавства про державну таємницю, порушення порядку обліку, зберігання і використання документів та інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію), військовослужбовці несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення⁴⁴³.

Адміністративна відповідальність військовослужбовців у ретроспективному (негативному) аспекті – це регламентовані нормами права правовідносини, що виникають у зв'язку із вчиненням військовослужбовцями дій або бездіяльності, що містять у собі склад адміністративного правопорушення та тягнуть за собою накладення санкцій адміністративно-деліктного та/або дисциплінарно-правового характеру. Перспективний (позитивний) аспект адміністративної відповідальності військовослужбовців полягає в утриманні від вчинення адміністративних правопорушень.

Адміністративним правопорушенням (проступком), відповідно до ч. 1 ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність⁴⁴⁴. Адміністративно-деліктний статус військовослужбовців має певні особливості. При вчиненні військовослужбовцями військових адміністративних

⁴⁴³ Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

⁴⁴⁴ Там само.

правопорушень, передбачених главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення штраф як адміністративне стягнення до них не застосовується. У таких випадках органи (посадові особи), яким надано право накладати адміністративні стягнення, передають матеріали про правопорушення відповідним органам для вирішення питання про притягнення винних до дисциплінарної відповідальності⁴⁴⁵.

До військових адміністративних правопорушень, передбачених главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення, належать відмова від виконання законних вимог командира (начальника) (ст. 172-10), самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172-11), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 172-12), зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем (ст. 172-13), перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень (ст. 172-14), недбале ставлення до військової служби (ст. 172-15), бездіяльність військової влади (ст. 172-16), порушення правил несення бойового чергування (ст. 172-17), порушення правил несення прикордонної служби (ст. 172-18), порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 172-19), розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів (ст. 172-20). За вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти під час проходження зборів несуть відповідальність за перелічені вище адміністративні правопорушення, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність⁴⁴⁶.

Протокол про військове адміністративне правопорушення щодо військовослужбовця (військовозобов'язаного) мають право складати:

командири (начальники) військових частин (військових навчальних закладів, установ) (далі – військова частина)

⁴⁴⁵ Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

⁴⁴⁶ Там само.

щодо підлеглих військовослужбовців (військовозобов'язаних), у тому числі тимчасово;

командири (начальники) підрозділів, які уповноважені на те командиром (начальником) військової частини, щодо підлеглих військовослужбовців (військовозобов'язаних), у тому числі тимчасово;

посадові особи органів військового управління Збройних Сил України (далі – орган військового управління), органу управління Державної спеціальної служби транспорту (далі – орган управління ДССТ), які уповноважені на те відповідними начальниками органів військового управління, органу управління ДССТ щодо підлеглих військовослужбовців (військовозобов'язаних), у тому числі тимчасово;

посадові особи органів управління Військової служби правопорядку, які уповноважені на те відповідними начальниками органів управління означеної Служби⁴⁴⁷.

У разі вчинення кримінального правопорушення військовослужбовець притягається до кримінальної відповідальності⁴⁴⁸. *Кримінальна відповідальність військовослужбовця, який вчинив кримінальне правопорушення, – це передбачені Кримінальним кодексом України заходи щодо обмеження його прав і свобод, що застосовуються судом та виконуються визначеними законом органами держави. Разом із цим розумінням кримінальної відповідальності військовослужбовця у негативному (ретроспективному) аспекті існує його позитивна (перспективна) кримінальна відповідальність, яка полягає у свідомо обраній правомірній поведінці та відмові від вчинення кримінальних правопорушень.*

Розділ XIX Кримінального кодексу України містить склади кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Військовими кримінальними правопорушеннями законодавець визнає передбачені цим розділом кримінальні

⁴⁴⁷ Про затвердження Інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення : наказ Міністерства оборони України від 23 жовтня 2021 року № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-21#Text>

⁴⁴⁸ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551- XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів. За відповідними статтями цього розділу несуть відповідальність військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Національної гвардії України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а також інші особи, визначені законом. Поліцейські поліції особливого призначення Національної поліції України, які під час дії воєнного стану залучені до безпосередньої участі у бойових діях, несуть відповідальність за статтями 402, 403, 414–416, 422, 427, 429, 430, 432–435 цього розділу. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями цього розділу, крім поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно із статтею 44 Кримінального кодексу України із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних Сил України. Особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407 (самовільне залишення військової частини або місця служби) і 408 (дезертирство) Кримінального кодексу України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби⁴⁴⁹.

Застосування кримінальних покарань до військовослужбовців має певні особливості. З-поміж основних покарань

⁴⁴⁹ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

до них не можуть бути застосовані громадські та виправні роботи. Покарання у виді службового обмеження застосовується до засуджених військовослужбовців, крім військовослужбовців строкової служби, на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, а також у випадках, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше двох років призначити службове обмеження на той самий строк. Із суми грошового забезпечення засудженого до службового обмеження провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків. Під час відбування цього покарання засуджений не може бути підвищений за посадою, у військовому званні, а строк покарання не зараховується йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання⁴⁵⁰.

Покарання у виді тримання в дисциплінарному батальйоні призначається військовослужбовцям строкової служби, військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом, особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу, особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом, військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період, військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період (крім військовослужбовців-жінок), на строк від шести місяців до двох років у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, а також якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе замінити позбавлення волі на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців замість позбавлення волі не може застосовуватися до осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі. *Покарання у виді арешту* полягає в триманні засудженого військовослужбовця в умовах ізоляції на гауптвахті і встановлюється

⁴⁵⁰ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

на строк від одного до шести місяців. Арешт не застосовується до вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. *Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу* як додатковий вид покарання передбачає, що засуджена за тяжкий чи особливо тяжкий злочин особа, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, може бути позбавлена за вироком суду цього звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу⁴⁵¹.

У 2024 році з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього Кримінальний кодекс України було доповнено ст. 31-1 «Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників». Вона передбачає, що військовий командир або інша особа, яка фактично діє як військовий командир, підлягає кримінальній відповідальності за будь-який із злочинів, передбачених статтями 437–439, 442 і 442-1 Кримінального кодексу України (злочин агресії, воєнні злочини, застосування зброї масового знищення, геноцид, злочини проти людяності) цього Кодексу, що вчинений підлеглою особою, яка перебувала на момент вчинення злочину під його фактичним командуванням і контролем. Такі військові командири можуть як належати, так і не належати до збройних сил держави⁴⁵².

Цивільно-правову відповідальність в літературі з цивільного права у ретроспективному аспекті трактують як застосування до правопорушника у випадку здійснення протиправних дій або бездіяльності передбачених договором чи законом заходів державного примусу у вигляді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру⁴⁵³,

⁴⁵¹ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

⁴⁵² Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 9 жовтня 2024 року № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4012-20#Text>

⁴⁵³ Майданик Р. А. Цивільно-правова відповідальність. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення : монографія. Ю. В. Баулін, О. В. Скрипнюк, Н. М. Оніщенко та ін. ; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк : Кальміус, 2013. 424 с.

а в перспективному – як необхідну цивільно-правову реакцію на вибір регульованого цивільним правом варіанта поведінки⁴⁵⁴. Обсяг цивільно-правової відповідальності військовослужбовців практично ідентичний обсягу цивільно-правової відповідальності інших категорій осіб, за винятком деяких відмінностей. До таких відмінностей належить заборона відшкодування завданої шкоди рівноцінним майном у разі втрати чи пошкодження зброї, боєприпасів, спеціальної техніки та іншого майна, що відповідно до закону вилучене з цивільного обороту або обмежене в обороті⁴⁵⁵, пільгові умови кредитування військовослужбовців, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період на весь час їх призову, а також їх дружин (чоловіків), а також інших військовослужбовців, під час дії особливого періоду, право на компенсацію 50 відсотків першого внеску за кредитом, забезпеченим предметом іпотеки, у разі укладення першого контракту⁴⁵⁶, та деякі інші.

У Законі України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» міститься визначення матеріальної відповідальності військовослужбовців у негативному (ретроспективному) аспекті. Законодавець визначає, що *матеріальна відповідальність – вид юридичної відповідальності, що полягає в обов'язку військовослужбовців та деяких інших осіб покрити повністю або частково пряму дійсну шкоду, що було завдано з їх вини шляхом знищення, пошкодження, створення нестачі, розкрадання або незаконного використання військового та іншого майна під час виконання обов'язків військової служби або службових обов'язків, а також додаткове стягнення в дохід держави як санкція за протиправні дії у разі застосування*

⁴⁵⁴ Микитин В. І. Цивільно-правова відповідальність за порушення майнових прав інтелектуальної власності : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 224 с.

⁴⁵⁵ Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 3 жовтня 2019 року № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>

⁴⁵⁶ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

*підвищеної матеріальної відповідальності*⁴⁵⁷. Відповідно, у позитивному аспекті матеріальна відповідальність військовослужбовців полягає в їх дбайливому ставленні до військового майна, додержання правових приписів, які обумовлюють його отримання, зберігання, використання та утилізацію.

Підставою для притягнення до матеріальної відповідальності військовослужбовців є шкода, завдана неправомірним рішенням, невиконанням чи неналежним виконанням особою обов'язків військової служби або службових обов'язків. Однак існують обставини, які виключають матеріальну відповідальність військовослужбовця. Завдана шкода не підлягає відшкодуванню, а особи звільняються від матеріальної відповідальності у разі, якщо шкоду завдано внаслідок: 1) дії непереборної сили; 2) необхідної оборони; 3) крайньої необхідності; 4) виконання наказу або розпорядження командира (начальника), крім випадків виконання явно злочинного наказу або розпорядження; 5) виправданого службового ризику; 6) затримання особи, що вчинила злочин, фізичний або психічний примус; 7) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Шкода також не підлягає відшкодуванню у випадку смерті винної особи. Умовами притягнення військовослужбовця до матеріальної відповідальності є: 1) наявність шкоди; 2) протиправна поведінка особи у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням нею обов'язків військової служби або службових обов'язків; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою особи і завданою шкодою; 4) вина особи в завданні шкоди. Притягнення особи до матеріальної відповідальності за завдану шкоду не звільняє її від дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності, встановленої законами України. Переведення особи до іншого місця служби чи її звільнення з посади або служби не може бути підставою для звільнення її від матеріальної відповідальності, встановленої законом⁴⁵⁸.

⁴⁵⁷ Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі : Закон України від 3 жовтня 2019 року № 160-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-20#Text>

⁴⁵⁸ Там само.

6.4. Звільнення з військової служби

Звільнення з військової служби – це припинення правовідносин з проходження військової служби на визначених законодавством підставах. Такі підстави диференціюються залежно від правового статусу військовослужбовця, виду військової служби, а також правового режиму, у межах якого відбувається звільнення (мирний час, особливий період, воєнний стан). Тимчасове припинення правовідносин з проходження військової служби відбувається у разі, якщо військовослужбовці не досягли граничного віку перебування в запасі і за станом здоров'я придатні до військової служби або під час дії воєнного стану визнані військово-лікарськими комісіями тимчасово непридатними за станом здоров'я до військової служби з переоглядом через 6–12 місяців. У таких випадках відбувається звільнення у запас, що передбачає можливість поновлення правовідносин із проходження військової служби. Звільнення у відставку відбувається, якщо військовослужбовці досягли граничного віку перебування в запасі або визнані військово-лікарськими комісіями непридатними за станом здоров'я до військової служби. Звільнені у відставку військовослужбовці втрачають статус військовозобов'язаних і виключаються з військового обліку⁴⁵⁹. Відставка військовослужбовця відбувається у зв'язку з настанням визначеної чинним законодавством події, яка не залежить від бажання чи волі сторін військово-службових відносин і не містить в собі норми-альтернативи (за винятком продовження військової служби для осіб, які досягли граничного терміну перебування на ній). З настанням відповідної події започатковується дія норми-зобов'язання здійснити визначену законодавством процедуру щодо звільнення військовослужбовця у відставку. При цьому військовослужбовцю надаються всі визначені законом соціальні гарантії та пільги⁴⁶⁰.

⁴⁵⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁶⁰ Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.

Правові засади звільнення з військової служби визначено у ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», Положенні про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України, затвердженому Указом Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008, Положенні про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України, затвердженому Указом Президента України від 27 грудня 2007 року № 1262/2007, Положенні про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України, затвердженому Указом Президента України від 29 грудня 2009 року № 1115/2009 та в інших правових актах.

Звільнення військовослужбовців, які проходять базову військову службу, відбувається за наявності таких підстав:

а) у зв'язку із закінченням встановлених строків військової служби – у строки, визначені Кабінетом Міністрів України;

б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби;

в) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається ч. 12 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

г) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі⁴⁶¹.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, звільняються із служби на підставах:

а) у зв'язку із закінченням встановлених строків військової служби;

б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби;

⁴⁶¹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

в) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається ч.12 ст.26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

г) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання (крім позбавлення військового звання у період дії воєнного стану);

д) у зв'язку з настанням особливого періоду та небажанням продовжувати військову службу військовослужбовцем-жінкою, яка має дитину (дітей) віком до 18 років;

е) у зв'язку з припиненням громадянства України;

є) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

и) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя⁴⁶².

Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, звільняються з військової служби на підставах:

1) під час дії особливого періоду (крім періоду дії воєнного стану):

а) у строки, визначені Указом Президента України (у строки, визначені рішенням Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, – для військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період);

б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової

⁴⁶² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

служби, за винятком випадків, визначених положеннями про проходження громадянами України військової служби;

в) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

г) через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається ч. 12 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

д) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі або позбавлення військового звання;

е) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу та/або проти них не порушено кримінальне провадження, передбачене законами України);

є) у зв'язку з обранням народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

ж) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя;

2) під час дії воєнного стану:

а) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

б) за станом здоров'я:

на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби або про тимчасову непридатність до військової служби з переоглядом через 6–12 місяців;

за наявності інвалідності (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

в) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі;

г) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається ч. 12 ст. 26 Закону України

«Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

д) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

е) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів - у разі неможливості їх використання на службі (для осіб вищого офіцерського складу);

з) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду або перебуванням на посаді судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя⁴⁶³.

Контракт припиняється (розривається), а **військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом**, звільняються з військової служби на підставах:

1) у мирний час:

а) у зв'язку із закінченням строку контракту;

б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби, крім випадків, визначених положеннями про проходження громадянами України військової служби;

в) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

г) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів – у разі неможливості їх використання на службі;

г) через сімейні обставини або з інших поважних причин, перелік яких визначається ч. 12 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

д) через службову невідповідність;

е) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення

⁴⁶³ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права обіймати певні посади;

ж) у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту командуванням (за бажанням військовослужбовця);

з) у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем;

и) у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням, яким військовослужбовця притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення та накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

і) у зв'язку із неможливістю призначення на іншу посаду у разі прямого підпорядкування близькій особі;

ї) у зв'язку із встановленням за результатами спеціальної перевірки відомостей, які не відповідають встановленим законодавством вимогам для зайняття посади;

й) у зв'язку із застосуванням заборони, передбаченої частиною третьою або четвертою статті 1 Закону України «Про очищення влади» (при цьому слід пам'ятати, що десятирічний термін, протягом якого особи, щодо яких здійснювалося очищення влади (люстрація), не могли займати певні посади, сплив у 2024 році);

к) у зв'язку із закінченням особливого періоду або оголошенням демобілізації та небажанням продовжувати військову службу за новим контрактом військовослужбовцями, які проходили військову службу за контрактом, укладеним на умовах, передбачених абзацами другим і п'ятим частини третьої статті 23 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»;

л) у зв'язку з припиненням громадянства України;

м) у зв'язку з встановленням невідповідності військовослужбовця вимогам проходження військової служби;

н) у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням про визнання активів військовослужбовця чи активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;

о) у зв'язку з відкликанням мандата на право здійснення військової капеланської діяльності;

п) за угодою сторін – у разі набуття військовослужбовцем права на пенсію за вислугу років;

р) у зв'язку з обранням народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

с) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя;

2) під час дії особливого періоду (крім періодів проведення мобілізації та дії воєнного стану):

а) у зв'язку із закінченням строку контракту;

б) за станом здоров'я – на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби, за винятком випадків, визначених положеннями про проходження громадянами України військової служби;

в) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

г) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів - у разі неможливості їх використання на службі;

г) через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається ч. 12 ст. 26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

д) через службову невідповідність;

е) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі, обмеження волі, позбавлення військового звання чи позбавлення права обіймати певні посади;

ж) у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем;

з) у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням, яким військовослужбовця притягнуто до адміністративної

відповідальності за вчинення адміністративного правопорушення та накладено стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, що пов'язані з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування;

и) у зв'язку з неможливістю призначення на іншу посаду у разі прямого підпорядкування близькій особі;

і) у зв'язку із застосуванням заборони, передбаченої частиною третьою або четвертою статті 1 Закону України «Про очищення влади»;

ї) у зв'язку з встановленням невідповідності військовослужбовця вимогам проходження військової служби;

й) які уклали контракт на строк до закінчення особливого періоду або до оголошення рішення про демобілізацію та вислужили не менше 24 місяців військової служби за контрактом, якщо вони не висловили бажання продовжувати військову службу під час особливого періоду;

к) які проходять військову службу за контрактом, дію якого продовжено понад встановлені строки на період до закінчення особливого періоду або до оголошення демобілізації, та які вислужили не менше 18 місяців з дати продовження дії контракту, якщо вони не висловили бажання продовжувати військову службу під час особливого періоду.

л) у зв'язку з набранням законної сили судовим рішенням про визнання активів військовослужбовця чи активів, набутих за його дорученням іншими особами або в інших передбачених статтею 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави;

м) у зв'язку з відкликанням мандата на право здійснення військової капеланської діяльності;

н) за угодою сторін – у разі набуття військовослужбовцем права на пенсію за вислугу років;

о) за власним бажанням (для військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України), але не раніше шести місяців проходження ними безперервної військової служби;

п) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

р) у зв'язку з обранням народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

с) у зв'язку із призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя;

3) під час проведення мобілізації та дії воєнного стану:

а) за віком – у разі досягнення граничного віку перебування на військовій службі;

б) за станом здоров'я:

на підставі висновку (постанови) військово-лікарської комісії про непридатність до військової служби або про тимчасову непридатність до військової служби з переоглядом через 6–12 місяців;

за наявності інвалідності (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

в) у зв'язку з набранням законної сили обвинувальним вироком суду, яким призначено покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі;

г) через сімейні обставини або інші поважні причини, перелік яких визначається ч.12 ст.26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

г) за власним бажанням (для військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України), але не раніше шести місяців проходження ними безперервної військової служби;

д) у зв'язку із звільненням з полону (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу);

е) у зв'язку із скороченням штатів або проведенням організаційних заходів – у разі неможливості їх використання на службі (для осіб вищого офіцерського складу);

ж) у зв'язку з закінченням строку служби (якщо військовослужбовці не висловили бажання продовжувати військову службу) у разі закінчення строку контракту, укладеного під час дії воєнного стану;

з) у зв'язку з призначенням (обранням) на посаду судді, судді Конституційного Суду України, члена Вищої ради правосуддя, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, керівника служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, його заступника, дисциплінарного інспектора Вищої ради правосуддя;

и) у зв'язку з визнанням військовослужбовця таким, що не пройшов випробування, встановлене частиною першою статті 21-2 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» (для військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України);

і) через службову невідповідність (для військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України);

ї) у зв'язку з відмовою від проведення психофізіологічного дослідження із застосуванням поліграфа (для військовослужбовців із числа іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу за контрактом у Збройних Силах України, Державній спеціальній службі транспорту та Національній гвардії України)⁴⁶⁴.

Військовослужбовці звільняються з військової служби через сімейні обставини або з інших поважних причин на таких підставах, визначених у ч.12 ст.26 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»:

1) у мирний час:

військовослужбовці-жінки – у зв'язку з вагітністю;

військовослужбовці-жінки, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку,

⁴⁶⁴ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

а також якщо дитина потребує домашнього догляду тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку;

утримання матір'ю (батьком) – військовослужбовцем, яка (який) не перебуває у шлюбі, дитини з інвалідністю, повнолітньої дочки, сина, якщо вона (він) є особою з інвалідністю I чи II групи;

утримання матір'ю (батьком) – військовослужбовцем, яка (який) не перебуває у шлюбі, повнолітньої дочки, сина віком до 23 років, якщо вона (він) продовжує навчання (студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військових навчальних закладів), стажисти закладу вищої освіти) і у зв'язку з цим потребує матеріальної допомоги матері (батька);

укладення шлюбу військовослужбовцем з громадянкою (громадянином) України, іноземцем або особою без громадянства, що постійно проживає за межами України;

хвороба військовослужбовця або члена його сім'ї, якщо така хвороба згідно з висновком лікарської або лікарсько-експертної комісії перешкоджає військовослужбовцю проходити службу в даній місцевості чи проживати в ній членові його сім'ї, у разі відсутності можливості переміщення (переведення) до іншої місцевості;

неможливість призначення одного з військовослужбовців, які перебувають у шлюбі, в межах одного населеного пункту (гарнізону) в разі переміщення (переведення) дружини (чоловіка) на нове місце служби до іншого населеного пункту (гарнізону);

довгострокове відрядження за кордон дружини (чоловіка) військовослужбовця;

2) під час дії правового режиму особливого періоду (крім періоду дії воєнного стану):

військовослужбовці-жінки – у зв'язку з вагітністю;

військовослужбовці-жінки, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також якщо дитина потребує домашнього догляду тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку;

один із подружжя, обоє з яких проходять військову службу і мають дитину (дітей) віком до 18 років;

військовослужбовці-жінки, які мають дитину (дітей) віком до 18 років;

наявність у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років;

військовослужбовці, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер, позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України⁴⁶⁵;

військовослужбовці, які є усиновлювачами, на утриманні яких перебуває (перебувають) дитина (діти), яка (які) до моменту усиновлення була (були) дитиною-сиротою (дітьми-сиротами) або дитиною (дітьми), позбавленою (позбавленими) батьківського піклування, віком до 18 років, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатними вихователями, на утриманні яких перебуває дитина-сирота (діти-сироти) або дитина (діти), позбавлена (позбавлені) батьківського піклування, віком до 18 років;

утримання військовослужбовцем повнолітньої дитини, яка є особою з інвалідністю I або II групи;

виховання військовослужбовцем дитини з інвалідністю віком до 18 років, у разі відсутності інших осіб, які зобов'язані її виховувати;

виховання військовослужбовцем дитини, хворої на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитини, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною

⁴⁶⁵ Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність, за умови що такі особи не мають інших працездатних осіб, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати;

наявність дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю та/або одного із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка) із числа осіб з інвалідністю I чи II групи, за умови що такі особи з інвалідністю не мають інших працездатних осіб, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати;

у зв'язку з необхідністю здійснення опіки над особою, визнаною судом недієздатною, за умови що за такою особою не здійснюється піклування (опіка) іншими особами;

необхідність здійснення постійного догляду за особою з інвалідністю I чи II групи, за умови що така особа є членом сім'ї військовослужбовця першого ступеня споріднення та відсутності інших членів сім'ї, які здійснюють постійний догляд;

необхідність здійснення постійного догляду за хворою дружиною (чоловіком), дитиною, а також своїми батьками, які за висновком медико-соціальної експертної комісії, лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я чи рішенням експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи потребують постійного догляду, у разі відсутності інших осіб, які можуть здійснювати такий догляд;

3) під час дії правового режиму воєнного стану:

військовослужбовці-жінки – у зв'язку з вагітністю;

військовослужбовці-жінки, які перебувають у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку, а також якщо дитина потребує домашнього догляду тривалістю, визначеною в медичному висновку, але не більш як до досягнення нею шестирічного віку;

дружина, якщо обоє із подружжя проходять військову службу і мають дитину (дітей) віком до 18 років;

перебування на утриманні у військовослужбовця трьох і більше дітей віком до 18 років, крім тих, які мають заборгованість із сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму платежів за три місяці;

військовослужбовці, які мають дитину (дітей) віком до 18 років, якщо другий з батьків такої дитини (дітей) помер,

позбавлений батьківських прав, визнаний зниклим безвісти або безвісно відсутнім, оголошений померлим, відбуває покарання у місцях позбавлення волі, а також коли особа самостійно виховує та утримує дитину за рішенням суду або запис про батька такої дитини в Книзі реєстрації народжень здійснений на підставі частини першої статті 135 Сімейного кодексу України;

військовослужбовці, які є усиновлювачами, на утриманні яких перебуває (перебувають) дитина (діти), яка (які) до моменту усиновлення була (були) дитиною-сиротою (дітьми-сиротами) або дитиною (дітьми), позбавленою (позбавленими) батьківського піклування, віком до 18 років, опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями, патронатними вихователями, на утриманні яких перебуває дитина-сирота (діти-сироти) або дитина (діти), позбавлена (позбавлені) батьківського піклування, віком до 18 років;

виховання військовослужбовцем дитини з інвалідністю віком до 18 років, у разі відсутності інших осіб, які зобов'язані її виховувати;

утримання військовослужбовцем повнолітньої дитини, яка є особою з інвалідністю I чи II групи;

виховання військовослужбовцем дитини, хворої на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня, дитини, яка отримала тяжку травму, потребує трансплантації органа, потребує паліативної допомоги, що підтверджується документом, виданим лікарсько-консультативною комісією закладу охорони здоров'я в порядку та за формою, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, але якій не встановлено інвалідність, за умови що такі особи не мають інших працездатних осіб, зобов'язаних відповідно до закону їх утримувати;

необхідність здійснювати постійний догляд за дружиною (чоловіком) з числа осіб з інвалідністю I чи II групи;

необхідність здійснювати догляд за дружиною (чоловіком) з числа осіб з інвалідністю III групи, встановленої

внаслідок онкологічного захворювання, відсутності кінцівок (кінцівки), кистей рук (кисті руки), стоп ніг (стопи ноги), одного з парних органів, або за наявності у дружини (чоловіка) з числа осіб з інвалідністю III групи онкологічного захворювання, психічного розладу, церебрального паралічу або інших паралітичних синдромів;

необхідність здійснювати постійний догляд за одним із своїх батьків чи батьків дружини (чоловіка), який є особою з інвалідністю I чи II групи, за умови відсутності інших членів сім'ї першого чи другого ступеня споріднення такої особи або якщо інші члени сім'ї першого чи другого ступеня споріднення самі потребують постійного догляду за висновком медико-соціальної експертної комісії чи лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, або рішенням експертної команди з оцінювання

необхідність здійснювати постійний догляд за членом сім'ї другого ступеня споріднення, який є особою з інвалідністю I або II групи, за умови відсутності інших членів сім'ї першого та другого ступенів споріднення такої особи або якщо інші члени сім'ї першого та другого ступенів споріднення самі потребують постійного догляду за висновком медико-соціальної експертної комісії чи лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, або рішенням експертної команди з оцінювання повсякденного функціонування особи;

у зв'язку з необхідністю здійснення опіки над особою, визнаною судом недієздатною, за умови що за такою особою не здійснюється піклування (опіка) іншими особами;

якщо їхні близькі родичі (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати або рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) загинули або пропали безвісти під час безпосередньої участі у антитерористичній операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, а також під час забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії проти України під час дії воєнного стану;

якщо їхнім близьким родичам (чоловік, дружина, син, донька, батько, мати, рідний (повнорідний, неповнорідний) брат чи сестра) посмертно присвоєно звання Герой України

за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народові, виявлені під час Революції Гідності (листопад 2013 року–лютий 2014 року)⁴⁶⁶.

Крім звільнення з військової служби, існує призупинення означеного виду служби, яка застосовується до військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини або місця служби, дезертирували із Збройних Сил України та інших військових формувань або добровільно здалися в полон, якщо інше не визначено законодавством. Початком призупинення військової служби є день внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань на підставі заяви, повідомлення командира (начальника) військової частини, поданих відповідно до частини п'ятої статті 85 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України⁴⁶⁷, та/або заяви, повідомлення начальника відповідного органу управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України про вчинене кримінальне правопорушення. Підставою для призупинення військової служби є отримання військовою частиною письмового повідомлення правоохоронного органу про внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального правопорушення (витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань). Військовослужбовці, військову службу яких призупинено, звільняються з посад та вважаються такими, що не виконують (не несуть) обов'язків військової служби. Контракт про проходження військової служби, а також виплата грошового та здійснення продовольчого, речового, інших видів забезпечення таким військовослужбовцям призупиняються. Час призупинення військової служби військовослужбовцям не зараховується до строку військової служби, вислуги у військовому званні та до вислуги років для виплати надбавки за вислугу років і призначення пенсії. На них не поширюються пільги та соціальні гарантії, встановлені законодавством для військовослужбовців.

⁴⁶⁶ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁶⁷ Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551-XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

Звільнення військовослужбовців з військової служби здійснюється в порядку, передбаченому положеннями про проходження військової служби громадянами України. У разі потреби військовослужбовці військової служби за призовом осіб офіцерського складу, які вислужили встановлені строки, можуть бути відповідно до Указу Президента України затримані на службі на строк до шести місяців⁴⁶⁸. Закінченням проходження військової служби вважається день виключення військовослужбовця зі списків особового складу військової частини (військового навчального закладу, установи тощо) у порядку, встановленому положеннями про проходження військової служби громадянами України. Особи, звільнені з військової служби, зобов'язані у п'ятиденний строк прибути до відповідних районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язані Служби безпеки України – до Центрального управління або регіональних органів Служби безпеки України, військовозобов'язані розвідувальних органів України – до відповідного підрозділу розвідувальних органів України) для взяття на військовий облік. Звільнені з військової служби особи, які за станом здоров'я придатні для військової служби, можуть зараховуватися до військового оперативного резерву у порядку, встановленому Генеральним штабом Збройних Сил України⁴⁶⁹.

6.5. Система військового обліку

Дотримання правил військового обліку є елементом військового обов'язку громадян України, а військовий облік – складовою мобілізаційної підготовки держави. Він полягає у цілеспрямованій діяльності державних органів, органів міс-

⁴⁶⁸ Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>

⁴⁶⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

цевого самоврядування, підприємств, установ та організацій щодо:

фіксації, накопичення та аналізу наявних людських мобілізаційних ресурсів за військово-обліковими ознаками;

здійснення заходів із забезпечення виконання встановлених правил військового обліку призовниками, військовозобов'язаними та резервістами;

подання відомостей (персональних та службових даних) стосовно призовників, військовозобов'язаних та резервістів до органів ведення Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів⁴⁷⁰.

Системою військового обліку є сукупність узгоджених за завданнями державних органів, підприємств, установ та організацій, які ведуть військовий облік та забезпечують її функціонування із застосуванням засобів автоматизації процесів та використанням необхідних баз даних (реєстрів), визначених законодавством. Військовий облік ведеться з метою визначення наявних людських мобілізаційних ресурсів та їх накопичення для забезпечення повного та якісного укомплектування Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів спеціального призначення особовим складом у мирний час та в особливий період. Для забезпечення військового обліку громадян України використовується Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів – інформаційно-комунікаційна система, призначена для збирання, зберігання, обробки та використання даних про призовників, військовозобов'язаних та резервістів, створена для забезпечення військового обліку громадян України⁴⁷¹.

Завданнями військового обліку є:

утворення військового резерву людських ресурсів, накопичення військово-навчених людських ресурсів, необхідних

⁴⁷⁰ Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>

⁴⁷¹ Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16 березня 2017 року № 1951-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text>

для укомплектування Збройних Сил, інших військових формувань у мирний час та в особливий період;

проведення аналізу кількісного складу та якісного стану призовників, військовозобов'язаних та резервістів для їх ефективного використання в інтересах оборони та національної безпеки держави;

своєчасне оформлення військово-облікових документів призовників, військовозобов'язаних та резервістів;

організація своєчасного бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час;

забезпечення контролю за станом військового обліку в державних органах, на підприємствах, в установах та організаціях;

забезпечення контролю за дотриманням призовниками, військовозобов'язаними та резервістами правил військового обліку;

забезпечення громадян України інформацією щодо виконання ними військового обов'язку⁴⁷².

Загальне керівництво роботою, пов'язаною з організацією та веденням військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів, контроль за станом цієї роботи в центральних та місцевих органах виконавчої влади, інших державних органах (крім Служби безпеки України та розвідувальних органів України), органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від підпорядкування і форми власності здійснює Генеральний штаб Збройних Сил України. Функціонування системи військового обліку забезпечується органами (підрозділами) Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, розвідувальними органами України, центральними органами виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями, правоохоронними органами спеціального призначення, місцевими державними адміністраціями та органами місцевого

⁴⁷² Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>

самоврядування⁴⁷³. Держателем Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів є Міністерство оборони України, розпорядником Реєстру є Генеральний штаб Збройних Сил України, а Служба безпеки України та розвідувальні органи України є органами адміністрування та ведення Реєстру⁴⁷⁴.

Військовий облік громадян України поділяється на облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Він ведеться за місцем їх проживання і, відповідно до обсягу та деталізації, поділяється на *персонально-якісний, персонально-первинний та персональний*. *Персонально-якісний облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів передбачає облік відомостей (персональних та службових даних) стосовно призовників, військовозобов'язаних та резервістів, які узагальнюються в облікових документах та вносяться до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів*. Ведення персонально-якісного обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів покладається на відповідні районні (міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки. Персонально-якісний облік військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України покладається на Центральне управління або регіональні органи Служби безпеки України. Ведення персонально-якісного обліку військовозобов'язаних та резервістів розвідувальних органів України покладається на відповідний підрозділ розвідувальних органів України⁴⁷⁵.

Персонально-первинний облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів передбачає облік відомостей щодо таких осіб за місцем їх проживання. Ведення персонально-

⁴⁷³ Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>

⁴⁷⁴ Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів : Закон України від 16 березня 2017 року № 1951-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text>

⁴⁷⁵ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

*первинного обліку покладається на виконавчі органи сільських, селищних, міських рад. Персональний облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів передбачає облік відомостей щодо таких осіб за місцем їх роботи або навчання та покладається на керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і закладів освіти незалежно від підпорядкування і форми власності*⁴⁷⁶.

Військовий облік військовозобов'язаних та резервістів за призначенням поділяється на загальний і спеціальний. На загальному військовому обліку перебувають резервісти, а також військовозобов'язані, які не заброньовані за центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями і закладами освіти незалежно від підпорядкування і форми власності на період мобілізації та на воєнний час. На спеціальному військовому обліку перебувають військовозобов'язані, заброньовані за центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями на період мобілізації та на воєнний час⁴⁷⁷.

Взяттю на військовий облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України, у відповідних підрозділах розвідувальних органів України підлягають громадяни України:

1) на військовий облік призовників (крім Служби безпеки України, розвідувальних органів України) віком до 25 років: які взяті на військовий облік відповідно до статті 14 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»; які є призовниками, що прибули з інших місцевостей (адміністративно-територіальних одиниць) України або з-за кордону на нове місце проживання;

⁴⁷⁶ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁷⁷ Там само.

які набули громадянство України;
які прибули після відбування покарання з установ виконання покарань, якщо раніше не перебували на військовому обліку;

які припинили альтернативну (невійськову) службу достроково і відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» підлягають взяттю на військовий облік призовників;

які відраховані із закладів фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та не пройшли базову загальновійськову підготовку;

жінки, які виявили бажання проходити базову військову службу, безпосередньо перед направленням на базову військову службу;

2) на військовий облік військовозобов'язаних:

які звільнені з військової служби в запас та не зараховані до військового оперативного резерву;

призовники, які пройшли базову загальновійськову підготовку з додержанням умов, передбачених статтею 10-1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»;

які припинили альтернативну (невійськову) службу в разі закінчення строку її проходження або достроково відповідно до Закону України «Про альтернативну (невійськову) службу» та підлягають взяттю на військовий облік військовозобов'язаних;

військовозобов'язані, які прибули з інших місцевостей (адміністративно-територіальних одиниць) України або з-за кордону на нове місце проживання;

які набули громадянство України і підлягають взяттю на облік військовозобов'язаних;

зняті з військового обліку Збройних Сил України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України відповідно за рішенням Міністерства оборони України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України;

які відповідно звільнені від направлення для проходження базової військової служби;

які досягли 25-річного віку під час перебування на військовому обліку призовників;

які звільнені із служби у військовому резерві та не досягли граничного віку перебування в запасі;

які старші 25 років і раніше не перебували на військовому обліку;

які прибули після відбування покарання з установ виконання покарань;

призовники, які отримали спеціальні звання рядового, сержантського, офіцерського (начальницького) складу;

жінки, які придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком, і виявили бажання пройти базову військову службу;

які отримали військові звання офіцерського складу після проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу;

3) на військовий облік резервістів:

які зараховані до військового оперативного резерву;

які уклали контракт про проходження служби у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань;

резервісти, які прибули з інших місцевостей (адміністративно-територіальних одиниць) України на нове місце проживання⁴⁷⁸.

Взяття громадян України на військовий облік призовників проводиться з метою визначення наявних людських ресурсів, встановлення освітнього рівня, вивчення особистих якостей. Цей процес відбувається у районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки за місцем проживання. Щороку з 1 січня до 31 липня громадяни України чоловічої статі, яким у рік взяття на військовий облік виповнюється 17 років, беруться на військовий облік призовників із внесенням відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів шляхом: проходження електронної ідентифікації та уточнення своїх персональних даних засобами електронного кабінету призовника, військовозобов'язаного, резервіста

⁴⁷⁸ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; особистого прибуття до районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки з поданням необхідних документів, перелік яких встановлюється Міністерством оборони України. Не підлягають взяттю на військовий облік призовників громадяни України, які відбувають покарання в установах виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру⁴⁷⁹.

Призовникам, військовозобов'язаним, резервістам та військовослужбовцям оформлюється та видається військово-обліковий документ, який є документом, що визначає належність його власника до виконання військового обов'язку. Форма, порядок оформлення (створення) та видачі військово-облікового документа для призовників, військовозобов'язаних та резервістів визначаються Кабінетом Міністрів України, а для військовослужбовців – відповідно Міністерством оборони України, Міністерством внутрішніх справ України, Службою безпеки України, розвідувальними органами України, Управлінням державної охорони України та Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України⁴⁸⁰.

Відповідно до Порядку оформлення (створення) та видачі військово-облікового документа для призовників, військовозобов'язаних та резервістів і форми такого документа, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 559, такий документ може бути оформлено як в паперовій (на бланку), так і в електронній формі. Громадяни зобов'язані надійно зберігати військово-обліковий документ на бланку, стежити за своєчасним і точним внесенням до нього змін та дотримуватися правил військового обліку. Про втрату військово-облікового документа на бланку громадянин України зобов'язаний повідомити керівнику районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки або його відділу (керівнику відповідного

⁴⁷⁹ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁸⁰ Там само.

органу СБУ, підрозділу розвідувального органу) за місцем перебування на військовому обліку⁴⁸¹.

Громадянам України, взятим на військовий облік, роз'яснюються права та обов'язки, правила військового обліку та відповідальність за порушення цих правил. Призовники, військовозобов'язані та резервісти після прибуття до нового місця проживання зобов'язані в семиденний строк стати на військовий облік. У разі декларування місця проживання особи за декларацією про місце проживання, поданою в електронній формі засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, взяття на військовий облік призовників, військовозобов'язаних та резервістів здійснюється відповідними районними (міськими) територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки на підставі відомостей про призовників, військовозобов'язаних та резервістів в електронній формі, надісланих органами реєстрації через Єдину інформаційну систему Міністерства внутрішніх справ України до Єдиного державного реєстру призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Призовники, військовозобов'язані, резервісти в разі зміни їх сімейного стану, стану здоров'я, адреси місця проживання (перебування), номерів засобів зв'язку та адреси електронної пошти (за наявності електронної пошти), освіти, місця роботи, посади зобов'язані особисто в семиденний строк повідомити про такі зміни відповідні органи, де вони перебувають на військовому обліку, у тому числі у випадках, визначених Кабінетом Міністрів України, через центри надання адміністративних послуг та інформаційно-телекомунікаційні системи⁴⁸².

У період проведення мобілізації (крім цільової) та/або протягом дії воєнного стану призовники, військовозобов'язані та резервісти, які залишили або покинули своє місце

⁴⁸¹ Про затвердження Порядку оформлення (створення) та видачі військово-облікового документа для призовників, військовозобов'язаних та резервістів і форми такого документа : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2024-%D0%BF#Text>

⁴⁸² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

проживання, зобов'язані в семиденний строк з дати взяття на облік внутрішньо переміщеної особи стати на військовий облік у територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки за місцем перебування на обліку внутрішньо переміщеної особи (військовозобов'язані та резервісти Служби безпеки України – у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України, а військовозобов'язані та резервісти розвідувальних органів України – у зазначений строк повідомити про зміну місця проживання відповідному підрозділу розвідувальних органів України)⁴⁸³.

У разі оголошення мобілізації виникає низка обов'язків у громадян України, які підлягають взяттю на військовий облік, перебувають на військовому обліку призовників або у запасі Збройних Сил України, у запасі Служби безпеки України, розвідувальних органів України чи проходять службу у військово-му резерві. Зокрема, вони зобов'язані:

уточнити протягом 60 днів з дня набрання чинності указом Президента України про оголошення мобілізації, затвердженням Верховною Радою України, свої персональні дані через центр надання адміністративних послуг або через електронний кабінет призовника, військовозобов'язаного, резервіста, або у територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки;

прибувати за викликом районного (об'єднаного районного), міського (районного у місті, об'єднаного міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки (далі – відповідні районні (міські) територіальні центри комплектування та соціальної підтримки), Центрального управління або регіонального органу Служби безпеки України, відповідного підрозділу розвідувальних органів України для оформлення військово-облікових документів, взяття на військовий облік, проходження медичного огляду, направлення на підготовку з метою здобуття або вдосконалення військово-облікової спеціальності, призову на військову службу або на збори військовозобов'язаних та резервістів;

⁴⁸³ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

проходити медичний огляд згідно з рішеннями комісії з питань взяття на військовий облік, комісії з питань направлення для проходження базової військової служби або військово-лікарської комісії відповідного районного (міського) територіального центру комплектування та соціальної підтримки, закладів охорони здоров'я Служби безпеки України, а у Службі зовнішньої розвідки України, розвідувальному органі Міністерства оборони України чи розвідувальному органі центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, – за рішенням керівників відповідних підрозділів або військово-лікарської комісії Служби зовнішньої розвідки України, розвідувального органу Міністерства оборони України чи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, відповідно;

проходити підготовку до військової служби, військову службу і виконувати військовий обов'язок у запасі;

виконувати правила військового обліку, встановлені законодавством⁴⁸⁴.

Резервісти зобов'язані прибувати до військової частини, в якій вони проходять службу у військовому резерві, за викликом командира цієї військової частини⁴⁸⁵.

Зняття з військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів у відповідних районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України – у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України, військовозобов'язаних та резервістів розвідувальних органів України – у відповідному підрозділі розвідувальних органів України) підлягають громадяни України:

1) з військового обліку призовників (крім Служби безпеки України, розвідувальних органів України):

які досягли 25-річного віку;

⁴⁸⁴ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁸⁵ Там само.

які вибули в іншу місцевість (адміністративно-територіальну одиницю) України і стали на військовий облік в іншому районному (міському) територіальному центрі комплектування та соціальної підтримки за новим місцем проживання;

які призвані, направлені чи прийняті на військову службу або навчання у закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти;

які пройшли базову загальновійськову підготовку;

які відповідно до статті 18 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» звільнені від направлення для проходження базової військової служби як непридатні до військової служби за станом здоров'я – після підтвердження рішення комісією вищого рівня;

які отримали спеціальні звання рядового, сержантського, офіцерського (начальницького) складу;

які направлені на альтернативну (невійськову) службу;

які направлені для відбування покарання до установ виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру;

які отримали військові звання офіцерського складу після проходження військової підготовки за програмою підготовки офіцерів запасу;

2) з військового обліку військовозобов'язаних:

які вибули в іншу місцевість (адміністративно-територіальну одиницю) України і стали на військовий облік за новим місцем проживання;

які призвані чи прийняті на військову службу або навчання у закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти;

які направлені для відбування покарання до установ виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру;

які зараховані до військового оперативного резерву;

в інших випадках – за рішенням Міністерства оборони України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України;

3) з військового обліку резервістів:

які вибули в іншу місцевість (адміністративно-територіальну одиницю) України і стали на військовий облік за новим місцем проживання;

які призвані чи прийняті на військову службу або навчання у закладах фахової передвищої військової освіти, вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах закладів вищої освіти;

які прийняті на службу до органів і підрозділів цивільного захисту;

які досягли граничного віку перебування на службі у військовому резерві або виключені з військового оперативного резерву;

які направлені для відбування покарання до установ виконання покарань або до яких застосовано примусові заходи медичного характеру;

в інших випадках – за рішенням Міністерства оборони України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України⁴⁸⁶.

Виключенню з військового обліку у відповідних районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки (військовозобов'язаних та резервістів Служби безпеки України - у Центральному управлінні або регіональних органах Служби безпеки України, військовозобов'язаних та резервістів розвідувальних органів України – у відповідному підрозділі розвідувальних органів України) підлягають громадяни України, які:

1) померли або визнані в установленому законом порядку безвісно відсутніми або оголошені померлими;

2) припинили громадянство України;

3) визнані непридатними до військової служби;

4) досягли граничного віку перебування в запасі⁴⁸⁷.

У громадянина, якого виключено з військового обліку у зв'язку з досягненням граничного віку перебування в запасі

⁴⁸⁶ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁸⁷ Там само.

або визнанням непридатним до військової служби, військово-обліковий документ не вилучається. До військово-облікового документа громадянина вносяться дані про виключення із військового обліку⁴⁸⁸.

6.6. Гендерні аспекти проходження військової служби

Відповідно до ч. 3 ст. 24 Конституції України, рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям⁴⁸⁹. У розвиток цих конституційних положень було прийнято Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», метою якого є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. Ст. 6 вказаного Закону забороняє дискримінацію за ознакою статі, при цьому не вважаються такою дискримінацією спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини; обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом (скасована у 2024 році);

⁴⁸⁸ Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁸⁹ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом; особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я; позитивні дії (спеціальні тимчасові заходи, що мають правомірну об'єктивно обґрунтовану мету, спрямовану на усунення юридичної чи фактичної нерівності у можливостях жінок і чоловіків щодо реалізації прав і свобод, встановлених Конституцією і законами України)⁴⁹⁰.

Відповідно до положень абзацу 2 ч. 12 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», жінки виконують військовий обов'язок на рівних засадах із чоловіками (за винятком випадків, передбачених законодавством з питань охорони материнства та дитинства, а також заборони дискримінації за ознакою статі), що включає прийняття в добровільному порядку (за контрактом) та призов на військову службу, проходження військової служби, проходження служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі та дотримання правил військового обліку⁴⁹¹. Система військового обліку для жінок має певні відмінності. Так, жінки, які придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком і виявили бажання проходити базову військову службу, безпосередньо перед направленням для проходження базової військової служби за їх заявою (зверненням) беруться на військовий облік призовників. Після проходження базової військової служби звільнені з військової служби жінки за їх бажанням беруться на військовий облік військовозобов'язаних. Жінки, які придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком і закінчили заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої або вищої освіти та здобули медичну або фармацевтичну спеціальність, підлягають взяттю на військовий облік військовозобов'язаних. Жінки, які мають спеціальність та/або професію, споріднену з відповідною військово-обліковою

⁴⁹⁰Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

⁴⁹¹Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

спеціальністю, визначеною в переліку, затвердженому Міністерством оборони України, та придатні до проходження військової служби за станом здоров'я та віком (крім тих, що мають медичну або фармацевтичну спеціальність), беруться на військовий облік військовозобов'язаних за їх бажанням. Жінки, які перебувають на військовому обліку, можуть бути призвані на військову службу чи залучені для виконання робіт із забезпечення оборони держави у воєнний час у добровільному порядку. У мирний час жінки можуть бути прийняті на військову службу та службу у військовому резерві тільки в добровільному порядку (за контрактом)⁴⁹².

За даними, оприлюдненими Міністерством оборони України, у січні 2024 року загальна чисельність жінок у Збройних Силах України становила 66,9 тисячі осіб, із них 47,2 тисячі – військовослужбовиці. При цьому, 6,5 тисяч перебували на керівних посадах, а близько 4 тисяч знаходилися на лінії зіткнення. Скажімо, у 2014 році кількість жінок-військовослужбовиць у Збройних Силах України становило понад 16,5 тисяч, а у 2023 році – понад 43,4 тисячі. Серед жінок, які зараз є військовими, 13 487 мають статус учасника бойових дій. Жінки довели свою спроможність ефективно виконувати бойові завдання⁴⁹³.

У сучасних умовах екзистенційної загрози існуванню Української держави і суспільства формується нова парадигма гендерної рівності, яка передбачає усвідомлення необхідності виконання жінками військового обов'язку. Слід констатувати нерівномірність у сприйнятті суспільством ідеї про можливість призову жінок за мобілізацією. Сильний гендерний дисбаланс простежується у системі базової військової підготовки, яку особи чоловічої статі проходять обов'язково, а жіночої – за бажанням. Збереження Української держави потребує активної роботи у сільських громадах, яким притаманно сприйняття жінки насамперед як матері, дружини, берегині, основна функція якої – підтримувати чоловіка, який несе

⁴⁹² Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

⁴⁹³ Шопіна І. М. Проблеми забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 695–699. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.115>

відповідальність і за життя родини, і за захист країни. Соціальний діалог про роль жінки в умовах війни вже ведеться, і заданням правової науки за таких умов має стати розробка моделей успішної інтеграції осіб жіночої статі до сил оборони, що дозволить значно посилити потенціал останніх⁴⁹⁴.

Крім того, нині вкрай необхідними є ліквідація деяких явищ гендерної дискримінації, які перешкоджають залученню жінок до лав Збройних Сил України та інших військових формувань (виключення жінок з кола суб'єктів обов'язкової базової загальновійськової підготовки, «скляна стеля», яка не стримує кар'єрне зростання жінок-бойових командирів тощо). Дуже важливим є підвищення психологічної готовності жінок до військової служби, що потребує першочергової роботи з дітьми та юнацтвом.

Слід також сказати, що термінологія військового законодавства потребує змін із урахуванням розширення представленості військовослужбовиць у кадровому складі всіх військових формувань. Нині у більшості законів та підзаконних правових актів щодо осіб, які проходять військову службу, вживається термін «військовослужбовець», тому під час підготовки підручника для забезпечення термінологічної єдності між освітнім і законодавчим матеріалом було збережено такий підхід. Однак слід брати до уваги, що термін «військовослужбовці» у підручнику слід розуміти як «військовослужбовці та військовослужбовиці».

Питання для самоконтролю

1. Визначте поняття та назвіть особливості військового обов'язку та військової служби.
2. Які є категорії громадян України щодо військового обов'язку?
3. Як відбувається підготовка громадян до військової служби?
4. Як здійснюється допризовна підготовка до військової служби?
5. Охарактеризуйте правові підстави військової підготовки у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу.

⁴⁹⁴ Шопіна І. М. Гендерний баланс та гендерна рівність в секторі безпеки і оборони: проблеми і перспективи. Академічні візії. 2024. Вип. 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1548>.

6. Які види військової служби ви знаєте?
7. Охарактеризуйте права й обов'язки військовослужбовця.

Література для додаткового вивчення

1. Баран А. В. Порівняльний аналіз правового статусу військовослужбовців в державах-членах ЄС та Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1. С. 394–398. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/323769>.
2. Здреник І. В. Концепція соматичних прав людини: теоретико-правові підходи до розуміння. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Вип. 68. С. 14–18. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/03/4.pdf>
3. Курилюк Ю. Б. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення (на прикладі статті 419 КК України). *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/107>
4. Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.
5. Оновлена доктрина публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони України : колективна монографія / І. М. Коропатнік, Н. П. Христинченко, М. В. Ковалів та ін. Львів : СПОЛОМ, 2021. 480 с.
6. Онопрієнко С. Г. Інформаційні права військовослужбовців як об'єкт правової охорони. *Теоретико-прикладні проблеми правового регулювання в Україні* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 10 грудня 2021 р.). С. 66–68.
7. Пашинський В. Й. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
8. Пашинський В., Шапаренко В. Система нормативно-правового регулювання проходження військової служби. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2024. № 40. С. 236–244.
9. Правові основи захисту України від зовнішньої та внутрішньої агресії : навчальний посібник / В. В. Середа, М. В. Ковалів, С. С. Єсімов, М. П. Гурковський. Львів : ЛДУВС, 2015. 496 с.
10. Томляк Т. Актуальні проблеми мобілізації та звільнення з військової служби в умовах воєнного стану. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. № 11 (25). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/archive>

11. Шопіна І. М. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 168–172. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27>
12. Шопіна І. М. Гендерний баланс та гендерна рівність в секторі безпеки і оборони: проблеми і перспективи. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1548>.
13. Шопіна І.М. Проблеми забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 695–699. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.115>
14. Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>

Розділ 7

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД СИЛАМИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

- 7.1. Система, предмет і принципи демократичного цивільного контролю*
- 7.2. Суб'єкти демократичного цивільного контролю*
- 7.3. Громадський контроль (нагляд)*
- 7.4. Правовий статус громадських, громадських антикорупційних та експертних рад як суб'єктів демократичного цивільного контролю*
- 7.5. Правові інструменти демократичного цивільного контролю*
- 7.6. Розвиток доброчесності та запобігання корупції в Збройних Силах України та інших військових формуваннях*
- 7.7. Женевський центр управління сектором безпеки та його роль у зміцненні демократичного цивільного контролю над силами оборони*

7.1. Система, предмет і принципи демократичного цивільного контролю

Для будь-якої демократичної держави надзвичайно важливим є забезпечення відповідності діяльності сектору безпеки і оборони конституції та законам, напрямам державної політики, додержання силами оборони вимог національних правових приписів та міжнародного гуманітарного права, унеможливлення узурпації влади. Тому відокремленню цивільних за сутністю та комплектуванням органів публічної влади від військових інституцій приділяється так багато уваги на політичному, правовому та доктринальному рівні.

Демократичний цивільний контроль – це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній

діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України⁴⁹⁵.

Демократичний цивільний контроль над силами оборони України ґрунтується на розвинених демократичних процедурах відповідальності публічних службовців перед громадянським суспільством⁴⁹⁶. У межах повноважень, наданих суб'єктам військово-правових відносин відповідно до Конституції та законів України, сектор безпеки і оборони підлягає демократичному цивільному контролю. Система демократичного цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського нагляду⁴⁹⁷.

Предметом цивільного контролю є:

1) дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;

2) зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;

3) стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

⁴⁹⁵ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁴⁹⁶ Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2019. № 1. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2019_1_7

⁴⁹⁷ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

4) ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони⁴⁹⁸.

Сучасні концепції демократичного цивільного контролю ґрунтуються на постулаті, що рішення про організацію, розгортання і застосування збройних сил, визначення військових пріоритетів і вимог та розподілу необхідних ресурсів приймаються цивільним керівництвом⁴⁹⁹. Це відображено у принципах демократичного цивільного контролю, до яких належать наступні: *верховенства права, законності, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності*⁵⁰⁰.

Принцип верховенства права в аспекті здійснення демократичного цивільного контролю за силами оборони України розуміється як здійснення означеного контролю на підставі юридично визначених і зрозумілих суб'єктам та об'єктам контролю правових процедур, які відповідають вимогам рівності, недискримінації, пріоритету прав і свобод людини, законності, а також вільного доступу до правосуддя.

Сутність принципу законності, як складової принципу верховенства права, полягає у наявності суворой відповідності дій суб'єктів демократичного цивільного контролю вимогам Конституції та законів України, які регламентують їх діяльність. Вказівка на це міститься як у ч. 2 ст. 6 та ч. 3 ст. 17 Конституції України, так і в правових актах, які регламентують функціонування військових формувань та інших суб'єктів військово-правових відносин (ст. 2 та ст. 11 Закону України «Про Збройні Сили України», ч. 1 ст. 3 та ст. 24 Закону України «Про Національну гвардію України» та ін.).

Принцип підзвітності прямо пов'язаний з положеннями ч. 2 ст. 3 Конституції України, яка передбачає, що держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Відповідальність

⁴⁹⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁴⁹⁹ Липовська Н. Демократичний цивільний контроль як чинник забезпечення національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Дніпро, 2024. С. 40–43. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13872/1/8.pdf>

⁵⁰⁰ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

держави розповсюджується на різноманітні сфери суспільних відносин, разом з тим, безумовно, у секторі безпеки і оборони виникають свої особливості, обумовлені, по-перше, особливим режимом обігу інформацію в секторі безпеки і оборони, у тому числі вимогами законодавства України про державну таємницю, по-друге, віднесеними до компетенції органів військового управління доцільності розповсюдження тих чи інших відомостей та даних з огляду на їх вплив на обороноздатність держави і ефективність відсічі російській збройній агресії. Отже, підзвітність як принцип контролю над Силами оборони слід розуміти як систематичне оприлюднення інформації про функціонування Сил оборони перед широкими верствами населення, при цьому така інформація може бути оприлюднена у формі звіту як перед суб'єктами демократичного цивільного контролю над збройними силами, наприклад, Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України, Радою безпеки і оборони України, так і перед невизначеним колом осіб, як оприлюднюється, наприклад, Біла книга Збройних Сил України⁵⁰¹.

Прозорість передбачає наявність визначених законодавством механізмів доступу до інформації про підконтрольних об'єктів, про повноваження суб'єктів контролю, а також функціонування каналів зворотного зв'язку для ознайомлення з результатами контрольних заходів, у тому числі для широких верств громадськості.

Важливим елементом принципу прозорості є повне розкриття фінансової інформації щодо функціонування сектору безпеки та оборони з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів з урахуванням вимог Закону України «Про державну таємницю»⁵⁰².

Принципи ефективності та результативності пов'язані між собою і мають розглядатися у своїй єдності. Їх зміст полягає у швидкому, безперешкодному та точному досягненні

⁵⁰¹ Дегтярьов Д.О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>

⁵⁰² Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

цілей демократичного цивільного контролю за мінімально-го витрачання людських, фінансово-матеріальних та часових ресурсів і відповідності результатів контролю поставленим цілям.

7.2. Суб'єкти демократичного цивільного контролю

Дотримуючись положень абзацу другого ч. 1 ст. 4 Закону України «Про національну безпеку України», система демократичного цивільного контролю складається з контролю, що здійснюють вісім видів суб'єктів.

Правовий статус Президента України як суб'єкта демократичного цивільного контролю над Силами оборони обумовлено положеннями пп. 1, 17 ч. 1 ст. 106 Конституції України, яка обумовлює прямий правовий зв'язок між Главою держави та Силами оборони⁵⁰³. Голова держави є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави. Відповідно до статей 106 і 107 Конституції України, Президент України здійснює контроль за сектором безпеки і оборони як безпосередньо, так і через очолювану ним Раду національної безпеки і оборони України та створювані ним у разі необхідності консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби⁵⁰⁴. Особливості здійснення контролю Президента України за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань регламентовано Указом Президента України від 14 лютого 2015 року № 84/2015, в якому метою вказаного контролю є визначення здатності об'єкта контролю, його структурних підрозділів виконувати завдання за призначенням та відповідності їх діяльності Конституції України, законам України,

⁵⁰³ Дегтярьов Д. О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>

⁵⁰⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

актам Президента України та Кабінету Міністрів України, рішенням Ради національної безпеки і оборони України, введеним у дію указами Президента України, а його основними формами – інспектування (всебічне вивчення стану об'єкта контролю, його структурних підрозділів) та перевірка (вивчення окремих питань діяльності об'єкта контролю, його структурних підрозділів)⁵⁰⁵.

Правовий статус Ради національної безпеки і оборони України як суб'єкта демократичного цивільного контролю над Силами оборони ґрунтується на положеннях ст. 107 Конституції України, відповідно до яких цей орган здійснює контроль за сектором безпеки і оборони у порядку і в межах компетенції, визначених Законом України «Про Раду національної безпеки і оборони України». Функціями Ради національної безпеки і оборони України є: 1) внесення пропозицій Президенту України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України⁵⁰⁶. Контроль за виконанням рішень Ради національної безпеки і оборони України здійснює Секретар Ради національної безпеки і оборони України. Рада національної безпеки і оборони України інформує громадськість про свою діяльність через офіційний вебсайт Ради національної безпеки і оборони України та через медіа⁵⁰⁷.

Правовий статус Верховної Ради України як суб'єкта демократичного цивільного контролю над Силами оборони обумов-

⁵⁰⁵ Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань : Указ Президента України від 14 лютого 2015 року № 84/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84/2015#Text>

⁵⁰⁶ Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

⁵⁰⁷ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

лено змістом ст. 85 Конституції України, відповідно до якої вона здійснює парламентський контроль та приймає закони України, які визначають і регулюють діяльність органів сектору безпеки і оборони та їхні повноваження, а також затверджує відповідні бюджетні асигнування та приймає рішення щодо звіту про їх використання. Верховна Рада України відповідно до статті 89 Конституції України створює комітети Верховної Ради України, до повноважень яких належить, зокрема, забезпечення контролю за діяльністю органів сектору безпеки і оборони. З метою гарантування неухильного і безумовного дотримання державними органами спеціального призначення з правоохоронними функціями, правоохоронними органами спеціального призначення та розвідувальними органами вимог Конституції України щодо забезпечення національної безпеки створюється комітет Верховної Ради України, до повноважень якого належить забезпечення контрольних функцій Верховної Ради України за діяльністю цих органів. Завдання та повноваження цього комітету Верховної Ради України визначаються законом. Для вивчення, підготовки і попереднього розгляду окремих питань у сферах національної безпеки і оборони, а також діяльності сектору безпеки і оборони Верховна Рада України в межах своїх повноважень може створювати тимчасові спеціальні комісії, а для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, – тимчасові слідчі комісії, які діють у порядку, встановленому законом⁵⁰⁸. Крім всього іншого, Верховна Рада України може офіційно запросити або вимагати присутності на пленарному засіданні для заслуховування посадових чи службових осіб органів сектору безпеки і оборони⁵⁰⁹.

Відповідно до статті 101 Конституції України, парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений

⁵⁰⁸ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵⁰⁹ Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: *Державне управління*. 2019. № 1. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2019_1_7

Верховної Ради України з прав людини, повноваження якого визначаються законом. Кабінетом Міністрів України, Службою безпеки України, Управлінням державної охорони України подаються до Верховної Ради України щорічні письмові звіти про діяльність складових сектору безпеки і оборони. У разі необхідності Верховна Рада України може проводити відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», парламентські слухання з питань національної безпеки і оборони, що становлять суспільний інтерес і потребують законодавчого врегулювання. Верховна Рада України, відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України», може офіційно запросити або вимагати присутності на пленарному засіданні Верховної Ради України для заслуховування посадових чи службових осіб органів сектору безпеки і оборони⁵¹⁰.

Правовий статус Кабінету Міністрів України як суб'єкта демократичного цивільного контролю над Силами оборони ґрунтується на положеннях ст. ст. 113, 116, 117 Конституції, відповідно до яких Уряд здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України, а також на положеннях законів України «Про Кабінет Міністрів України»⁵¹¹, «Про центральні органи виконавчої влади» та ін. Кабінет Міністрів України забезпечує цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил України, Державної спеціальної служби транспорту, Національної поліції України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної міграційної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України⁵¹².

⁵¹⁰ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵¹¹ Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>

⁵¹² Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

Центральні органи виконавчої влади, що мають у підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування, розвідувальні та правоохоронні органи:

1) забезпечують цивільний контроль у межах своїх повноважень;

2) створюють необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами цивільного контролю передбачених законами повноважень;

3) забезпечують об'єктивне і своєчасне інформування Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони України про стан справ у підпорядкованих органах сектору безпеки і оборони;

4) інформують із цих питань громадськість у порядку, визначеному цим та іншими законами України⁵¹³.

Згідно з пп. 80, 81 Положення про Міністерство оборони України, оборонне відомство, відповідно до покладених на нього завдань, забезпечує в межах повноважень, передбачених законом, демократичний цивільний контроль за діяльністю Збройних Сил та Держспецтрансслужби; а також створює необхідні умови для здійснення іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю передбачених законом повноважень та інформує із зазначених питань громадськість та суб'єктів у сфері медіа⁵¹⁴.

Міністерство оборони України у системі демократичного цивільного контролю посідає особливе місце, оскільки є одночасно і суб'єктом, і об'єктом вказаного виду контролю. Надзвичайно важливим є виконання комунікативної функції взаємодії, яка визначає зміст та спрямованість активності комунікатора (Міністерства оборони України) щодо одержувачів інформації, якими є на лише інші органи публічного адміністрування та органи публічної влади загалом, а й все громадянське суспільство та окремі громадяни. В умовах правового режиму

⁵¹³ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵¹⁴ Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

воєнного стану існування злагодженої несуперечливої комунікації є запорукою об'єднання зусиль усіх суб'єктів суспільних відносин у забезпеченні адекватної відсічі російській збройній агресії та подоланні її негативних наслідків. Крім того, закріплений у правових актах обсяг контрольних функцій Міністерства оборони України дозволяє забезпечувати ефективне функціонування сектору безпеки і оборони за рахунок зниження негативного впливу корупційних ризиків, попередження нераціонального використання коштів державного бюджету, спрямованих на потреби оборони, а також попередження соціальних конфліктів, які можуть бути пов'язані із недостатністю відомостей та даних, а також обмеження вільного руху інформації в умовах воєнного стану⁵¹⁵.

Правовий статус Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері демократичного цивільного контролю над Силами оборони визначено Конституцією України, законами України «Про національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про військово-цивільні адміністрації», «Про місцеві державні адміністрації», «Про місцеве самоврядування в Україні» та ін. Верховна Рада Автономної Республіки Крим і Рада міністрів Автономної Республіки Крим забезпечують на території Автономної Республіки Крим здійснення цивільного контролю за виконанням підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, службовими (посадовими) особами і громадянами законів України, інших нормативно-правових актів з питань національної безпеки і оборони, інформують із цих питань громадськість. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України:

1) заслуховують, за потреби, доповіді посадових осіб правоохоронних органів, що знаходяться на відповідній території, про виконання вимог законодавства щодо забезпечення громадської безпеки та правопорядку;

⁵¹⁵ Подоляка А. М., Христинченко Н. П., Шопіна І. М. Особливості взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над силами оборони. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 8. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-8-8223>

2) контролюють стан допризовної підготовки і відбору громадян на військову службу, правового і соціального захисту громадян, які мають бути призвані на військову службу, перебувають на військовій службі, звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей;

3) взаємодіють з органами військового управління під час планування та проведення (в умовах присутності цивільного населення) потенційно небезпечних заходів за участю особового складу Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з використанням озброєння і військової техніки з метою запобігання і недопущення надзвичайних ситуацій, а також ліквідації їх наслідків;

4) інформують громадськість, зокрема через медіа, про свою діяльність у виконанні завдань, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони⁵¹⁶.

Для здійснення цивільного контролю органи місцевого самоврядування можуть утворювати депутатські комісії, а в місцевих органах виконавчої влади можуть створюватися відповідні підрозділи⁵¹⁷.

Важливим суб'єктом демократичного цивільного контролю над Силами оборони є суди. Відповідно до ч. 3 ст. 124 Конституції України, юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи⁵¹⁸. Судуострій в Україні формується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності. Найвищим судом у системі судуострою є Верховний Суд. Систему судуострою утворюють: місцеві, апеляційні суди та Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ у системі судуострою діють вищі спеціалізовані суди (Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд; Спеціалізований окружний адміністративний суд;

⁵¹⁶ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵¹⁷ Там само.

⁵¹⁸ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Спеціалізований апеляційний адміністративний суд)⁵¹⁹. Рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, посадових і службових осіб можуть бути оскаржені в суді⁵²⁰.

До 2010 року в Україні функціонувала система військових судів, які було ліквідовано Указом Президента України 14 вересня 2010 року № 900/2010 «Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів»⁵²¹. Основними причинами ліквідації військових судів вважають невеликий на той час обсяг їх роботи, пов'язаний із малою кількістю військових злочинів, які вчинялися у той період; великий обсяг фінансування цих судів, що був обтяжливим для держави, яка знаходилася в стані економічної кризи; загальний курс держави на демілітаризацію⁵²². Багатьма науковцями та практиками підтримується ідея про необхідність відновлення військових судів у межах функціонування цілісної системи військової юстиції, що є предметом наукових дискусій.

7.3. Громадський контроль (нагляд)

Стан системи громадського контролю (нагляду) за функціонуванням сектору безпеки і оборони і якістю публічного адміністрування в ньому є однією з ознак сталості демократичних відносин у державі. Можливість громадськості своєчасно формулювати питання і отримувати відповіді щодо відповідності діяльності публічної адміністрації правовим приписам, доцільності бюджетних витрат на потреби сил безпеки та сил оборони дозволяє забезпечити міцність та стійкість системи національної безпеки, її відповідність сучасним викликам.

⁵¹⁹ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

⁵²⁰ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵²¹ Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України 14 вересня 2010 року № 900/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text>

⁵²² Лапкін А. В. Створення військових судів як фактор забезпечення доступу особи до правосуддя в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Доступ до правосуддя у контексті судової реформи* : матер. Загальнонац. юрид. форуму (м. Северодонецьк, 25 травн. 2018 р.). Северодонецьк, 2018. С. 92–96.

Ключовими елементами системи громадського контролю (нагляду) у сфері публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони є його об'єкт і предмет. Об'єкт громадського контролю (нагляду) – це комплекс суспільних благ, які виникають завдяки активності членів громадянського суспільства і полягають у захищеності прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, зниженні рівня корупційних ризиків та ефективному раціональному використанні бюджетних коштів у секторі безпеки і оборони. Предметом громадського контролю (нагляду) виступає та частина об'єкта, яка має конкретний характер і може піддаватися аналізу, вимірюванню, порівнянню тощо⁵²³.

Громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю через громадські об'єднання, членами яких вони є, через депутатів місцевих рад, особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у порядку, встановленому Конституцією України, Законом України «Про громадські об'єднання» та іншими законами України. Сфера громадського нагляду може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю»⁵²⁴.

Громадянське суспільство викриває корупційні факти, проводить альтернативні дослідження, бере участь у розробці нового законодавства та надає рекомендації щодо вдосконалення старого⁵²⁵. Для ефективного виконання цих функцій громадським об'єднанням, зареєстрованим у встановленому законом порядку, гарантується відповідно до Конституції і законів України, а також статутних положень можливість:

⁵²³ Шопіна, І. (2022). Об'єкт громадського контролю (нагляду) як елемент демократичного цивільного контролю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*, 49(1 (49)), 79–81. URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/903>

⁵²⁴ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵²⁵ Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2019. № 1. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2019_1_7

1) отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом;

2) здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо;

3) проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам;

4) брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних та правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей⁵²⁶.

Медіа, висвітлюючи питання національної безпеки і оборони, інформують суспільство про стан захисту національних інтересів України. Крім того, з метою систематичного інформування суспільства про діяльність сектору безпеки і оборони України, забезпечення обґрунтованості рішень державних органів з питань національної безпеки і оборони, про стан виконання заходів розвитку сектору безпеки і оборони періодично, але не рідше ніж раз на три роки, органами сектору безпеки і оборони видаються «Білі книги» або інші аналітичні документи (огляди, національні доповіді тощо)⁵²⁷.

За ініціативою фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб може проводитися громадська антикорупційна експертиза чинних нормативно-правових актів та проектів нормативно-правових актів. Проведення громадської антикорупційної експертизи чинних нормативно-правових актів, проектів нормативно-правових актів, а також оприлюднення її результатів здійснюються за рахунок відповідних

⁵²⁶ Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

⁵²⁷ Там само.

фізичних осіб, громадських об'єднань, юридичних осіб або інших джерел, не заборонених законодавством. Результати антикорупційної експертизи, в тому числі громадської, підлягають обов'язковому розгляду суб'єктом видання (прийняття) відповідного акта, його правонаступником або суб'єктом, до якого перейшли відповідні нормотворчі повноваження у даній сфері⁵²⁸.

7.4. Правовий статус громадських, громадських антикорупційних та експертних рад як суб'єктів демократичного цивільного контролю

Можливість громадськості брати участь у публічному управлінні у демократичній правовій державі потребує наявності великої кількості правових механізмів та платформ, за допомогою яких можна перетворити прагнення та інтенції на конкретні кроки з підвищення ефективності функціонування суб'єктів публічного адміністрування. Одним із елементів такого механізму є громадські ради при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, а також при інших органах публічної влади, правовий статус яких було вперше визначено постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996. Однак у правовому статусі громадських рад залишалася велика кількість прогалин, і постановою Уряду від 24 квітня 2019 р. № 353 було внесено уточнюючі зміни до першого з означених документів, а також затверджено нову редакцію Типового положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. Вказані новації дали змогу активізувати діяльність громадських рад та підвищити їх значення у механізмі

⁵²⁸ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>

демократичного цивільного контролю. Водночас у діяльності цих інституцій залишається велика кількість проблем, які потребують проведення досліджень як теоретико-правового, так і емпіричного характеру.

Передумови виникнення громадських рад пов'язують із запровадженням в Європейському Союзі після укладення та на підставі Амстердамських угод (1997 р.) обов'язкових консультацій з громадськістю⁵²⁹, зміст та сутність яких достатньо повно розкрито у повідомленні Європейської Комісії від 11 грудня 2002 року COM(2002) 704 «Щодо розвитку культури консультацій та діалогу – Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Комісії із зацікавленими сторонами». У вказаному документі відзначалося, що Співпраця між органами Європейського Союзу та суспільством може відбуватися у різних формах: у першу чергу – через Європейський Парламент у якості обраного представника громадян ЄС; а також через офіційні консультативні органи ЄС (Європейський соціально-економічний комітет та Комітет регіонів) у межах повноважень цих органів, визначених Договорами ЄС; через менш офіційні прямі контакти із зацікавленими сторонами. Консультаційний механізм визнавався складовою частиною роботи усіх органів Європейського Союзу на всіх етапах законодавчого процесу – від визначення загального спрямування політики перед поданням Комісією відповідних пропозицій до остаточного затвердження такої політики шляхом прийняття та імплементації законодавства. Залежно від питання, про яке йдеться, метою проведення консультацій могли бути залучення до співпраці представників регіональних та місцевих органів влади, громадських організацій, суб'єктів господарювання та їх асоціацій, окремих громадян, яких стосується таке питання, науковців, технічних експертів та іноземних зацікавлених сторін. При цьому встановлювалося, що консультації між Комісією та зацікавленими особами мають ґрунтуватися на певних основоположних принципах, викладених в Білій книзі

⁵²⁹ Береза А. В. Громадські ради в Україні: історія становлення. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 613–619. С. 614–615.

європейського врядування: участь, прозорість, підзвітність, ефективність і узгодженість⁵³⁰.

Втім, в Україні необхідність врахування думки суспільства під час прийняття державних рішень була усвідомлена ще раніше, хоча і не супроводжувалася детальними теоретико-методологічними обґрунтуваннями. Вже у перші роки української державності вищі органи державної влади за власної ініціативи залучають до консультацій суб'єктів господарської діяльності та створюють для цього відповідні структури.

Наступний етап розвитку правового забезпечення діяльності громадських рад розпочався після затвердження Указу Президента України «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31 липня 2004 року № 854/2004. Положеннями вказаного документу передбачалося створення у двомісячний строк рад при Кабінеті Міністрів України, міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністраціях для здійснення координації заходів, пов'язаних із забезпеченням проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, залучення до роботи в них представників об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування та засобів масової інформації, затвердження відповідних положень про такі ради, створення необхідних умов для їх роботи⁵³¹. Після того, як створення громадських рад було визначено як обов'язок визначених вище суб'єктів публічного адміністрування, їх розвиток набув динамічності, разом з тим розглядати їх як представницький орган громадянського суспільства було б не зовсім коректно, оскільки управління ними здійснювалося керівником відповідного

⁵³⁰ Щодо розвитку культури консультацій та діалогу – Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Комісії із зацікавленими сторонами : повідомлення Європейської Комісії від 11 грудня 2002 року COM(2002) 704. Кабінет Міністрів України. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/zagal-prins-konsult.docx

⁵³¹ Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31 липня 2004 року № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>

органу публічної влади, який затверджував склад громадської ради, виходячи з власних уподобань, та, іноді, самостійно її очолював. Втім, діяльність громадських рад в секторі безпеки і оборони отримала поштовх для розвитку і мала певні здобутки. Так, наказом Міністра оборони України від 10.11.2005 року № 681 «Про затвердження Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України» при Міністерстві оборони України було створено консультативно-дорадчий орган – Громадську раду при Міністерстві оборони України. Громадська рада діяла на підставі Положення про Громадську раду при Міністерстві оборони України, затвердженого тим же наказом. Станом на 31 грудня 2006 року до складу Громадської ради увійшли 83 громадські, профспілкові організації та засоби масової інформації. У Громадській раді утворено робочі групи за основними напрямками її діяльності: сприяння діяльності та розвитку Збройних Сил України; соціально-правових питань; військово-патріотичного виховання; сприяння формуванню позитивного іміджу Збройних Сил України; соціально-економічних питань; сприяння розвитку науки та військової освіти; сприяння військово-технічному співробітництву; взаємодії з органами державної влади, місцевого самоврядування, засобами масової інформації, громадськими та релігійними організаціями⁵³². Певні здобутки мали й громадські ради при Службі безпеці України та Міністерстві внутрішніх справ України, проте, на відміну від громадської ради при Міністерстві оборони України, їх діяльність була більш закритою. Заслугує на увагу, що співголовою Громадської ради при МВС України з питань забезпечення прав людини, створеної у грудні 2005 року, був Міністр внутрішніх справ, а до її складу входили представники керівного складу цього органу, що обумовлювало певну декларативність участі громадськості у системі публічного управління сферою внутрішніх справ⁵³³. Втім, багато рішень, прийнятих завдяки обговоренню та активному їх лобіюванню

⁵³² Мироненко Т. Є. Організаційно-правові аспекти управління взаємодією органів прокуратури України з громадськістю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2007. 219 с.

⁵³³ При Міністерстві внутрішніх справ України створено Громадську раду з питань дотримання прав людини. *Кабінет Міністрів України*. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=26617767

представниками громадських організацій, що входили до складу вказаної Громадської ради, були надзвичайно потрібними та ефективними, сприяючи зменшенню кількості катувань та інших порушень прав людини і громадянина.

Початок третього етапу розвитку правового забезпечення діяльності громадських рад при органах публічного адміністрування розпочався після прийняття постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996. Указаним документом було затверджено нову редакцію Порядку проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики, а також Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. У пп. 5 п. 4 останнього відображено контрольні повноваження громадських рад, в пп. 6 та 9 – обов'язок цих органів інформувати про свою діяльність (зауважимо, що його виконання продовжувало носити неоднорідний характер), проте закріплений у п. 7 порядок обрання складу громадських рад залишав дуже велике поле для довільних тлумачень. Непрозорість виборчої компанії, діяльності ініціативної групи, від якої залежав прийом документів представників громадянського суспільства свідчать про недостатню реалізованість представницької функції громадських рад. Це негативно вплинуло на склад і діяльність громадських рад у секторі безпеки і оборони України, до яких періодично потрапляли особи, які підтримували тісні контакти з державою-агресором або розділяли ідеологічні позиції «руського міру»⁵³⁴.

Потреба громадянського суспільства у прозорому правовому регулюванні представницької функції громадських рад позначилася низкою конфліктних ситуацій, пов'язаних з виборами їх складу: так, у 2017 році під час виборів до Громадської

⁵³⁴ Коротатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади : монографія. Київ : Леся, 2016. 412 с.

ради при Міністерстві з питань тимчасово окупованих територій виникла бійка через кількість місць у раді, внаслідок чого вибори не відбулися, 2018 року після виборів до цієї ж ради 29 громадських організацій заявили, що вона нелегітимна та закликали бойкотувати її⁵³⁵, у 2017 році було визнано недійсними результати виборів до Ради громадського контролю Національного антикорупційного бюро України⁵³⁶. Схожі ситуації супроводжували вибори і в інші громадські ради, що набуло широкого розголосу у суспільстві.

Не додало правової визначеності ситуації і прийняття у 2018 році Закону України «Про національну безпеку України», перехідними положеннями якого Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» було визнано таким, що втратив чинність, а також введено термін «громадський нагляд», сутність якого не розкрито. Заслугує на увагу, що громадські ради у вказаному законі не було віднесено до суб'єктів, які можуть здійснювати громадський нагляд (контроль), у той час як низка підзаконних правових актів надавала їм такі повноваження.

Четвертий етап розвитку правового забезпечення діяльності громадських рад при органах публічного адміністрування розпочався після затвердження постанови Кабінету Міністрів України від 24 квітня 2019 р. № 353, якою було затверджено Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації. До позитивних аспектів цього документу слід віднести те, що було уточнено процедуру виборів до громадських рад, порядок утворення та склад ініціативних груп, повноваження рад та деякі інші елементи їх правового статусу. Беззаперечним здобутком слід вважати

⁵³⁵ Громадський «наглядач». URL: <https://hromadske.ua/posts/hromadska-rada-pri-ministerstvi-timchasovo-okupovanih-teritorii>

⁵³⁶ Рада громадського контролю при НАБУ – має бути «зручною» чи прозора обраною? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2247263-rada-gromadskogo-kontrolyu-pri-nabu-mae-buti-zrucnou-ci-prozoro-obranou.html>

регламентацію вказаним правовим актом процедури рейтингового електронного голосування, завдяки впровадженню якої діяльність рад набула дійсно представницького характеру (якщо не брати до уваги питання цифрової нерівності, втім, кількість осіб, що беруть участь в електронному голосуванні, виявилася в 20–100 разів більшою, ніж під час недистанційної процедури голосування). Слід також сказати про підвищення прозорості виборчої кампанії внаслідок встановлення переліку відомостей про кандидатів та обов'язку органу публічного адміністрування оприлюднювати такі відомості на своєму офіційному сайті.

Незважаючи на недоліки і прогалини у правовому забезпеченні діяльності громадських рад при органах публічного адміністрування, можна стверджувати, що ці інституції з органів, що створювалися за вказівкою керівників органів публічного адміністрування та включали схвалені ними кандидатури, трансформувалися в активних суб'єктів демократичного цивільного контролю.

Наразі у секторі безпеки і оборони функціонують такі види громадських рад.

Громадська рада при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі держадміністрації є тимчасовим консультативно-дорадчим органом, утвореним для сприяння участі громадськості у формуванні та реалізації державної, регіональної політики. Основними її завданнями є:

- сприяння реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами;

- сприяння врахуванню органом виконавчої влади громадської думки під час формування та реалізації державної, регіональної політики;

- сприяння залученню представників заінтересованих сторін до проведення консультацій з громадськістю та моніторингу результатів формування та реалізації державної, регіональної політики;

- проведення відповідно до законодавства громадського моніторингу за діяльністю органу виконавчої влади;

здійснення підготовки експертних пропозицій, висновків, аналітичних матеріалів з питань формування та реалізації державної, регіональної політики⁵³⁷.

Громадські антикорупційні ради є консультативно-дорадчими органами, мета яких полягає у підвищенні ефективності запобігання корупції та зниження рівня корупційних ризиків, притаманних діяльності органів публічної влади.

Так, Громадська антикорупційна рада при Міністерстві оборони України є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом Міністерства оборони України (далі – Міноборони), утвореним для участі громадськості у забезпеченні оцінки корупційних ризиків у Міноборони для формування відповідних антикорупційних заходів. Основними завданнями Громадської антикорупційної ради є: забезпечення прозорості діяльності Міноборони та здійснення цивільного контролю; здійснення регулярного аналізу (моніторингу) корупційних ризиків та стану запобігання і протидії корупції у Міноборони; підготовка пропозицій щодо вдосконалення системи запобігання корупції у Міноборони та підвищення ефективності її функціонування; визначення шляхів, механізмів та способів недопущення виникнення корупційних проявів у Міноборони; сприяння взаємодії Міноборони з громадськими об'єднаннями, іншими інститутами громадянського суспільства з питань, пов'язаних з діяльністю Міноборони⁵³⁸.

Експертні ради – це колегіальні органи, що створюються для фахової експертно-консультаційної підтримки діяльності органів публічної влади. Їх відмінністю є комплектування особами, що відповідають певним кваліфікаційним вимогам (наявність наукового ступеня, вченого звання, досвід

⁵³⁷ Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>

⁵³⁸ Положення про Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони України: затверджено наказом Міністра оборони України від 3 березня 2023 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/nakaz_moy/Polozhennia_HAR_MOU_%20nakaz_MOU_118_2023.pdf

наукової або науково-педагогічної діяльності тощо). Так, Експертна рада при Міністерстві у справах ветеранів України – це постійно діючий консультативно-дорадчий орган, утворений для сприяння участі провідних фахівців, науковців та експертів у формуванні та реалізації державної політики, ефективної взаємодії Мінветеранів з науковими інституціями, врахування експертної думки при формуванні та реалізації державної політики у сфері компетенції Мінветеранів⁵³⁹.

Для здійснення заходів демократичного цивільного контролю громадськість може використовувати й інші організаційно-правові форми та методи роботи, які об'єднує їх призначення, – сприяти підвищенню ефективності функціонування сектору безпеки і оборони за рахунок використання потенціалу громадянського суспільства.

7.5. Правові інструменти демократичного цивільного контролю

Правові інструменти демократичного цивільного контролю – це правові засоби, за допомогою яких суб'єкти контролю впливають на його об'єкти з метою досягнення бажаних змін в їх структурі та характеристиках. Правові інструменти демократичного цивільного контролю залежно від ступеня свободи правокористувачів поділяються на дві великі групи: обов'язкові та дискреційні. Використання обов'язкових правових інструментів обумовлено вимогами законодавства, і суб'єкт контролю не може відмовитися від їх використання. Так, Верховна Рада України зобов'язана у разі оголошення указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях зібратися на засідання у дводенний строк без скликання, що обумовлено змістом ч.3 ст.83 Конституції України. Натомість, затвердження указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях,

⁵³⁹ При Мінветеранів створено Експертну раду з числа науковців-ветеранів.
URL: <https://mva.gov.ua/news/pri-minveteraniv-stvoreno-ekspertnu-radu-z-chisla-naukovciv-veteraniv>

про загальну або часткову мобілізацію належить до дискреційних інструментів парламенту. Ст. 190 Регламенту Верховної Ради України описує процедуру, за якою Верховна Рада може прийняти повністю, частково з рекомендаціями та/або застереженнями або відхилити проект закону про затвердження відповідного указу Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію⁵⁴⁰.

За змістом правові інструменти можуть бути поділені на *нормативно-правові акти; акти індивідуальної дії; рекомендаційно-методичні документи та юридично значущі дії суб'єктів демократичного цивільного контролю.*

Нормативно-правові акти як інструменти демократичного цивільного контролю включають Конституцію України, закони України «Про національну безпеку України», «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», «Про доступ до публічної інформації», «Про запобігання корупції» та низку інших правових актів, якими регламентовано правові процедури, засоби, способи та методи контролю. Окрему групу становлять правові акти, якими визначено правовий статус суб'єктів і об'єктів демократичного цивільного контролю.

Акти індивідуальної дії як інструменти демократичного цивільного контролю – це прийняті в установленому порядку рішення компетентного органу або посадової особи, якими встановлюються права, обов'язки та відповідальність учасників заходів контролю, що вичерпуються межами виконання таких заходів або мають конкретний строк дії.

Сутність актів індивідуальної дії розкрито у п. 5 Рішення Конституційного Суду України від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008 в справі № 1-10/2008, де вказано, що при визначенні природи правового акта індивідуальної дії правава позиція Конституційного Суду України ґрунтується на тому, що такі акти ненормативного характеру стосуються окремих осіб, розраховані на персональне (індивідуальне)

⁵⁴⁰ Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>

застосування і після реалізації вичерпують свою дію⁵⁴¹. Актом індивідуальної дії є, наприклад, наказ Міністерства оборони України від 20 січня 2025 року №29/нм «Про затвердження складу Громадської антикорупційної ради при Міноборони»⁵⁴².

Рекомендаційно-методичні документи це схвалені (рекомендовані) органами публічної влади та їх посадовими особами вказівки, роз'яснення та тлумачення, в яких визначено методику проведення заходів демократичного цивільного контролю та оцінювання їх результатів. Рекомендаційно-методичні документи не є нормативно-правовими актами обов'язкової сили, вони створені на теоретико-емпіричній основі та аналізі кращих практик контрольної діяльності, а застосування їх положень залежить від дискреційного розсуду суб'єктів демократичного цивільного контролю. Прикладами рекомендаційно-методичних документів у сфері демократичного цивільного контролю можуть бути Роз'яснення № 6 від 14 березня 2022 року щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно дотримання обмежень щодо запобігання корупції під час участі у обороні України, підписане Головою Національного агентства з питань запобігання корупції, методичний посібник «Організація внутрішнього контролю та управління ризиками»,

⁵⁴¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України» від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008 в справі № 1-10/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08#Text>

⁵⁴² Про затвердження Складу Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України: наказ Міністерства оборони України від 20 січня 2025 року № 29/нм. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-20-sichnya-2025-roku-29-nm-pro-zatverdzhennya-skladu-gromadskoyi-antikorupczijnoyi-radi-pri-minoboroni>

⁵⁴³ Організація внутрішнього контролю та управління ризиками : методичний посібник. URL: [https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00\(01\).01.pdf](https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00(01).01.pdf)

затверджений Головним інспектором Міністерства оборони України 15 жовтня 2019 року⁵⁴³ та ін.

Юридично значущі дії суб'єктів демократичного цивільного контролю – це їх поведінка, яка може бути оцінена та класифікована за юридичними критеріями і тягне за собою юридичні наслідки. Юридично значущі дії є надзвичайно різноманітними, до них, зокрема, належать затвердження Верховною Радою України указів Президента України про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, складання акту перевірки за результатами контрольного заходу, притягнення до юридичної відповідальності осіб за порушення правових приписів та ін.

До форм демократичного цивільного контролю над Силами оборони відносять інспектування, перевірки, оприлюднення публічної інформації, діяльність тимчасових слідчих комісій, внутрішній аудит, зовнішній фінансовий контроль (аудит), судовий контроль, громадську експертизу, проведення наукових та прикладних (наприклад, соціологічних) досліджень, спрямованих та визначення актуального стану об'єктів контролю⁵⁴⁴.

Методи демократичного цивільного контролю включають декілька великих груп методів, об'єднаних за ознакою їх змісту. *Соціологічні методи* використовуються для з'ясування сутності та тенденцій соціальних процесів, пов'язаних з функціонуванням сектору безпеки та оборони, а також для визначення довіри населення до певних військових та інших інституцій. Окрему велику групу утворюють *методи фінансового контролю*. Фінансовий контроль у системі демократичного цивільного контролю над Силами оборони посідає центральне місце, оскільки обороноздатність держави потребує великих обсягів фінансування, а закритий характер інформації про оборонні закупівлі утворює значні корупційні ризики. Так, Рахункова палата використовує метод фінансового аудиту, який полягає у перевірці, аналізі та оцінці правильності ведення, повноти

⁵⁴⁴ Дегтярьов Д. О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>

обліку і достовірності звітності щодо надходжень і витрат бюджету, встановлення фактичного стану справ щодо цільового використання бюджетних коштів, дотримання законодавства при здійсненні операцій з бюджетними коштами. До правових методів демократичного цивільного контролю над Силами оборони відносять правову експертизу нормативно-правових актів, правовий моніторинг, правову кваліфікацію. *Правова експертиза становить перевірку нормативно-правових актів та їх проєктів з метою визначення їх відповідності міжнародним договорам, ратифікованим або затвердженим Україною у належному порядку, Конституції та законам України, іншим нормативно-правовим актам.* Правова експертиза може передбачати визначення відповідності правового акту або його проєкту іншим нормативно-правовим актом за певним напрямом (антикорупційна, гендерна правова експертиза, правова експертиза з метою визначення відповідності правового документу правовим актам Європейського Союзу). *Правовий моніторинг передбачає систематичний аналіз законодавства у певній сфері з метою відстеження змін та доповнень до нього, визначення суперечностей, які існують між різними правовими актами, підготовки планів законотворчої та нормотворчої роботи, а також звітів про їх виконання.* Правовий моніторинг здійснюється суб'єктами правозастосування переважно у порядку застосування дискреційних повноважень, іноді – у порядку аутсорсингу. Правова кваліфікація означає встановлення відповідності між діями особи або подіями, і положеннями нормативно-правових актів, які визначають переліки, порядок, процедури таких дій, а також їх правові наслідки. *Правова кваліфікація здійснюється всіма суб'єктами правозастосовної діяльності для досягнення їх цілей та завдань, проте в різних сферах суспільних відносин вона може мати свої відмінності.* Так, наприклад, правова кваліфікація здійснюється командирами у випадку вчинення військовослужбовцями дій, що містять ознаки дисциплінарного правопорушення,

⁵⁴⁵ Дегтярьов Д. О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>

з метою прийняття рішення про накладення дисциплінарного стягнення⁵⁴⁵.

7.6. Розвиток доброчесності та запобігання корупції в Збройних Силах України та інших військових формуваннях

Соціальні передумови виникнення корупції у суспільстві пов'язані з недосконалістю державних систем розподілу благ на основі принципів справедливості. Витрати держав та інших суб'єктів на оборонні цілі протягом кількох тисячоліть мали суб'єктивний характер і залежали від сукупності зовнішніх та внутрішніх факторів. Одним із давніх, зафіксованих у суспільній практиці, принципів військових витрат був принцип «війна живить війну», який передбачав покладання обов'язку утримувати військо на переможені народи⁵⁴⁶, що, своєю чергою, потребувало постійної ініціації військових конфліктів, а за їхньої відсутності або поразки покладало підвищений податковий тягар на власне населення⁵⁴⁷.

У функціонуванні античних полісів була поширена практика добровільного фінансування заможними громадянами суспільних потреб (літургії), що давало змогу утримувати військо та будувати нові військові кораблі⁵⁴⁸ (аналоги цієї практики ми знаходимо й у сучасних українських реаліях). Відсутність усталеності джерел та розміру оборонних витрат на утримання війська сприяла їх непрозорості.

Небезпечність корупції у сфері військових відносин була усвідомлена досить давно, що обумовило наявність спроб розв'язати цю проблему на законодавчому рівні. Заслугове на увагу те, що у Литовських статутах було регламентовано

⁵⁴⁶ Мельник В. М., Степанова Д. С. Ретроспективний аналіз оподаткування та адміністрування податків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 10, 3. С. 166–171.

⁵⁴⁷ Шопіна І. М. Запобігання корупції в органах військового управління як соціальна та безпекова проблема. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 3 (55). С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61>

⁵⁴⁸ Козюк В. В., Родіонова Л. А. та ін. *Історія економіки та економічної думки* : підруч. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.

максимальний розмір винагороди для писарів при зборі війська, а також встановлено вимогу щодо відсутності плати під час розпуску або розформування військового формування. Викликає інтерес встановлення покарання у вигляді штрафу для начальників гарнізонів, які надають військовослужбовцям відпустку за певну плату, а також у вигляді звільнення – для хорунжих, які приховували осіб від призову до війська⁵⁴⁹. Наявність в означених діяннях корупційних ризиків збереглася і до нашого часу.

Запобігання корупції серед військових посадових осіб як процес становить систематичну, комплексну, узгоджену діяльність вищих органів держави, органів військового управління, спеціалізованих антикорупційних та правоохоронних органів, громадськості та засобів масової інформації, спрямовану на зменшення руйнівного впливу корупційних ризиків та підвищення рівня доброчесності військовослужбовців та інших посадових осіб сектору безпеки та оборони. Вчинення корупційних правопорушень військовими посадовими особами у період правового режиму воєнного стану має своїми небезпечними наслідками втрату громадянами довіри до держави, органів публічної влади та військових формувань, збільшення міграції населення України до держав Європейського Союзу та інших країн, негативні зміни настроїв у військових колективах, іміджеві втрати України у міжнародних відносинах⁵⁵⁰.

Правове забезпечення антикорупційної діяльності в секторі безпеки і оборони є нині досить розгалуженим. Законом України «Про запобігання корупції» визначено правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень⁵⁵¹.

⁵⁴⁹ Другий (Волинський) Статут Великого Князівства литовського 1566 року. Одеса, 2003. 560 с.

⁵⁵⁰ Шопіна І. М. Особливості запобігання корупції та підвищення доброчесності у період правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 458–461. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/110.pdf

⁵⁵¹ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1030>

Суб'єктами, на яких поширюється дія цього Закону, є, зокрема військові посадові особи Збройних Сил України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та інших утворених відповідно до законів військових формувань, крім військовослужбовців строкової військової служби, курсантів вищих військових навчальних закладів, курсантів вищих навчальних закладів, які мають у своєму складі військові інститути, курсантів факультетів, кафедр та відділень військової підготовки, особовий склад штатних військово-лікарських комісій, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських комісій. На вказаних осіб покладається низка обов'язків, зокрема: вживати заходів щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; неухильно додержуватися вимог закону та загальновизнаних етичних норм поведінки, бути ввічливими у стосунках з громадянами, керівниками, колегами і підлеглими, дотримуватися політичної нейтральності, уникати демонстрації у будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовувати службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків, діяти неупереджено, незважаючи на приватні інтереси, особисте ставлення до будь-яких осіб, на свої політичні погляди, ідеологічні, релігійні або інші особисті погляди чи переконання, не розголошувати і не використовувати в інший спосіб конфіденційну та іншу інформацію з обмеженим доступом, що стала їм відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень та професійних обов'язків, утримуватися від виконання рішень чи доручень керівництва, якщо вони суперечать закону. Військові посадові особи зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному вебсайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік за формою, що визначається Національним агентством. Однак суб'єкти декларування з числа військовослужбовців Державної прикордонної служби України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Управління державної охорони України, Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України,

а також поліцейських поліції особливого призначення, які під час дії воєнного стану залучені до ведення бойових дій у порядку, визначеному частиною четвертою статті 24 Закону України «Про Національну поліцію», зобов'язані подати декларації не пізніше 90 календарних днів з дня настання першої з таких обставин – припинення або скасування воєнного стану чи звільнення з військової служби (служби в поліції). При цьому обов'язок подавати декларації під час дії правового режиму воєнного стану зберігається для низки посадових осіб: які проходять військову службу на посадах міністрів, заступників міністрів, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади та їх заступників, на інших посадах в апаратах міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів системи правосуддя або які відряджені на такі посади; які входять до складу військово-лікарських комісій, лікарсько-льотних комісій або відряджені до них; які проходять службу у територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки або відряджені до них (крім осіб рядового складу підрозділів охорони відповідних центрів); які здійснюють (беруть участь у здійсненні) підготовку, організацію, проведення закупівель товарів, робіт та послуг відповідно до Закону України «Про оборонні закупівлі», Закону України «Про публічні закупівлі» або інших актів законодавства у сфері публічних (оборонних) закупівель, укладення договорів (контрактів), контроль за якістю товарів, робіт та послуг оборонного призначення та ін. Для забезпечення охорони державної таємниці, особливості здійснення заходів фінансового контролю стосовно осіб, які мають до неї доступ у зв'язку зі здійсненням розвідувальної, контрозвідувальної та деяких інших видів діяльності, визначається Національним агентством з питань запобігання корупції⁵⁵².

На військових посадових осіб поширюється низка заборон та обмежень антикорупційного характеру, зокрема, їм забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою

⁵⁵² Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1030>

одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах; вимагати, просити, одержувати подарунки для себе чи близьких їм осіб від юридичних або фізичних осіб у зв'язку з виконанням функцій держави та від осіб, що перебувають у підпорядкуванні; забороняється сумісництво та суміщення з іншими видами діяльності (крім викладацької, наукової, творчої діяльності; медичної практики та деяких інших видів робіт); обмежується спільна робота близьких осіб в умовах прямого підпорядкування один одному⁵⁵³.

Засади державної антикорупційної політики на відповідний період визначаються Верховною Радою України в Антикорупційній стратегії, яка затверджується законом. На її виконання Міністерством оборони України та іншими суб'єктами військово-правових відносин приймаються антикорупційні програми, які містять у собі комплекс заходів щодо запобігання, виявлення та протидії корупції, забезпечення дотримання стандартів доброчесності, вимог антикорупційного законодавства, створення додаткових запобіжників вчиненню корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією. Так, Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2025–2026 роки покладає на керівництво оборонного відомства завдання щодо розбудови цілісності, прозорості, підзвітності, запровадження доброчесності та зниження корупційних ризиків є: забезпечення реалізації державної програми з виконання Антикорупційної стратегії у Міноборони та Збройних Силах України; створення культури нульової толерантності до корупції, відкритості та відповідальності; демонстрація лідерської позиції та власного прикладу щодо повного несприйняття корупції, особиста участь в антикорупційних заходах; забезпечення розробки та вжиття заходів, які є необхідними та обґрунтованими для запобігання і протидії корупції; підтримку напряду роботи щодо запобігання і протидії корупції, прийняття розпорядчих документів з питань запобігання та протидії корупції; забезпечення ресурсами,

⁵⁵³ Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n1030>

необхідними для ефективного запобігання корупції; загальне керівництво та контроль за процесом управління корупційними ризиками, здійснення відповідних антикорупційних заходів; сприяння постійному удосконаленню процесів управління корупційними ризиками; своєчасне реагування на можливі факти порушень антикорупційної програми, корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень тощо⁵⁵⁴.

Кожний з органів військового управління має власну підсистему запобігання корупції, які у сукупності утворюють цілісну систему, до якої входять такі інституції:

- керівники центральних органів виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями: Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України

- керівники органів військового управління, до посадових обов'язків яких віднесено питання запобігання корупції;

- спеціалізовані антикорупційні центральні підрозділи органів військового управління;

- спеціалізовані антикорупційні територіальні підрозділи органів військового управління;

- уповноважені особи з питань запобігання та виявлення корупції; структурні підрозділи, які здійснюють аналітичну, методологічну, методичну та освітню діяльність щодо запобігання корупції в органах військового управління; громадські антикорупційні інституції⁵⁵⁵.

Для проведення узгоджених між собою превентивних правових, інформаційних, навчально-методичних та інших антикорупційних заходів, а також правил щодо усунення наслідків корупційних правопорушень та управління корупційними ризиками в Міністерстві оборони України, Апараті Головнокомандувача Збройних Сил України, Генеральному штабі

⁵⁵⁴ Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2025–2026 роки. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/antikorupcziyna-programa-ministerstva-oboroni-ukrayini-na-2025-2026-roki>

⁵⁵⁵ Приймак В. А. Функції протидії корупційним правопорушенням в органах військового управління. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи*: збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 року). Київ, 2021. С. 50–51.

Збройних Сил України, Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту, органах військового управління, з'єднаннях, військових частинах, військових навчальних закладах, установах та організаціях Збройних Сил України, військових частинах, військових навчальних закладах, установах, організаціях, підпорядкованих Міноборони, та державних підприємствах, що належать до сфери управління Міноборони, військових частинах, установах, організаціях Державної спеціальної служби транспорту затверджено наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2024 року № 81. Вказаним правовим актом затверджено Положення про організацію системи роботи з питань запобігання та виявлення корупції в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту. Відповідно до його положень загальними вимогами для військовослужбовців, державних службовців та працівників Збройних Сил у діяльності щодо запобігання та виявлення корупції є: дотримання антикорупційної політики відповідного органу, антикорупційної програми під час виконання посадових обов'язків; відмова від вчинення, участі у вчиненні корупційних правопорушень, утримування від поведінки, яка може бути розціненою як готовність вчинити корупційне правопорушення; надання достовірної інформації стосовно корупційних ризиків у діяльності органу; проходження періодичного навчання з питань запобігання та протидії корупції; надання пропозицій щодо вдосконалення антикорупційної політики органу, антикорупційної програми; повідомлення в установленому законодавством порядку про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», недотримання антикорупційної політики організації, антикорупційної програми, виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів⁵⁵⁶.

⁵⁵⁶ Про затвердження Положення про організацію системи роботи з питань запобігання та виявлення корупції в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2024 року № 81. URL: <https://www.mil.gov.ua/zapobigannya-proyavam-korupczii/normativno-pravovi-akti-informacijni-ta-dovidkovi-materiali.html>

Важливу роль у сфері протидії корупції в органах виконують уповноважені підрозділи (уповноважені особи) з питань запобігання та виявлення корупції. Їх правовий статус визначено ст. 13-1 Закону України «Про запобігання корупції», Типовим положенням про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затвердженим наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27 травня 2021 року № 277/21⁵⁵⁷ та низкою інших нормативно-правових актів. Завданнями уповноваженого підрозділу (уповноваженої особи) органу в управлінні корупційними ризиками є: координація взаємодії учасників процесу управління корупційними ризиками; забезпечення залучення внутрішніх та зовнішніх заінтересованих сторін до процесу управління корупційними ризиками, зокрема до складу робочої групи; координація роботи з оцінювання корупційних ризиків та розробки заходів впливу на корупційні ризики; підготовка пропозицій з визначення антикорупційної політики організації; підготовка антикорупційної програми, змін; здійснення моніторингу та оцінки виконання антикорупційної програми; здійснення моніторингу середовища організації, своєчасне реагування на зміни, що впливають на виникнення нових або зміну рівня існуючих корупційних ризиків; забезпечення взаємодії органу з уповноваженим підрозділом Міноборони та з Національним агентством з питань запобігання корупції⁵⁵⁸.

Зниження руйнівної дії корупційних ризиків та загроз має своєю передумовою підвищення рівня доброчесності всіх суб'єктів військово-правових відносин. *Доброчесність військовослужбовців – це відповідність їхньої поведінки та мотиваційно-ціннісної сфери вимогам міжнародного*

⁵⁵⁷ Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції : затверджено наказом Національного агентства з питань запобігання корупції від 27 травня 2021 року № 277/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text>

⁵⁵⁸ Про затвердження Положення про організацію системи роботи з питань запобігання та виявлення корупції в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2024 року № 81. URL: <https://www.mil.gov.ua/zapobigannya-proyavam-korupczii/normativno-pravovi-akti-informacijni-ta-dovidkovi-materiali.html>

гуманітарного права, моральним стандартам, які притаманні військовому середовищу цивілізованої демократичної держави, а також етичним кодексам та кодексам доброчесної поведінки. Правила доброчесної поведінки військовослужбовців закріплено у кодексах етичної поведінки. Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України, затверджений Міністром оборони України 15 березня 2017 року, встановлює вимоги, яких рекомендовано дотримуватися під час виконання своїх службових обов'язків. Відповідно до положень цього правового документу, визначальним принципом діяльності військовослужбовців, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, державних службовців, директорів державних підприємств, які входять до сфери управління Міністерства оборони України, їх заступників та працівників, які наділені посадовими повноваженнями здійснювати організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, є чесне і віддане служіння Українському народові, не порушене додержання Конституції України та законів України, виконання зобов'язань урочисто взятих під час складання Військової присяги або Присяги державного службовця. Основними принципами доброчесної поведінки військової (цивільної) посадової особи при виконанні службових обов'язків є: пріоритет службових інтересів; політична нейтральність; неупередженість; компетентність і ефективність; прозорість; нерозголошення службової інформації (конфіденційність); утримання від виконання незаконних наказів (розпоряджень); корпоративність (додержання правил корпоративної етики)⁵⁵⁹.

Додержання вимог доброчесності представниками оборонних структур країн світу є предметом досліджень впливової міжнародної організації *Transparency International*.

⁵⁵⁹ Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України : затверджено Міністром оборони України 15 березня 2017 року. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Codecs.pdf>

За результатами здійснюваного нею моніторингу та оцінки доброчесності сектору оборони у державах світу визначається Індекс оборонної доброчесності (*Government Defence Integrity Index*, або *GDI*). Вказаний індекс є провідною світовою оцінкою корупційних ризиків у секторах національної оборони. Методологічно *Transparency International* зважаючи на те, що корупція в оборонних установах обмежує здатність країни захищати себе та послаблює її державні інститути. *GDI* слугує комплексною оцінкою якості інституційного контролю для управління ризиками корупції в п'яти широких сферах оборонних відносин: формування політики, фінанси, управління персоналом, операції та закупівлі⁵⁶⁰. Вказана система критеріїв пройшла тривале випробування у 84 державах світу, які мають відмінні системи державної влади і законодавства, різний рівень розвитку демократичних відносин та різні обсяги ВВП. Можна стверджувати про наявність універсального підходу для оцінки доброчесності оборонного сектору⁵⁶¹.

7.7. Женевський центр управління сектором безпеки та його роль у зміцненні демократичного цивільного контролю над Силами оборони

Женевський центр управління сектором безпеки (*DCAF*) – це міждержавний аналітичний центр, який надає наукову та проектну підтримку державам і міжнародним акторам у покращенні управління сектором безпеки та реформування. Мета його діяльності полягає у покращенні безпеки держав та їхніх народів у рамках демократичного врядування, верховенства права, поваги до прав людини та гендерної рівності.

DCAF був створений у 2000 році в кантоні Женева швейцарським урядом і спочатку мав назву «Женевський центр демократичного контролю над збройними силами». З моменту свого заснування Центр робить свій внесок у зміцнення миру та розвитку, допомагаючи державам-партнерам та міжнародним

⁵⁶⁰ GDI 2020 Global Report: Disruption, Democratic Governance, and Corruption Risk in Defence Institutions. URL: <https://ti-defence.org/gdi/>

⁵⁶¹ Приймак В. А. Організаційно-правові засади запобігання корупції в органах військового управління : дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2024. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U002159/>

організаціям, що підтримують ці держави, покращити управління їхнім сектором безпеки за допомогою інклюзивних реформ за участю всіх зацікавлених сторін. Він створює інноваційні інформаційні продукти, просуває норми та передовий досвід, надає юридичні та політичні консультації та підтримує розбудову потенціалу як державного та недержавного сектору безпеки⁵⁶². 2 травня 2019 року Центр був перейменований на «DCAF – Женевський центр управління сектором безпеки».

DCAF є одним із світових лідерів у сфері реформування сектору безпеки і керування ним. Партнерами DCAF є уряди і парламенти різних країн, інститути громадянського суспільства, міжнародні організації, а також такі структури сектору безпеки, як-от поліція, органи юстиції, розвідка, прикордонна служба і збройні сили⁵⁶³.

Станом на 2023 рік у DCAF працювало 2023 співробітники 40 національностей. Швейцарія фінансує приблизно 66% бюджету Центру, а найбільшими донорами DCAF у порядку спадання наразі є: Швейцарія, Німеччина, Нідерланди, Велика Британія, Швеція, Данія, Норвегія, Європейський Союз, Люксембург, Ірландія. Усе фінансування DCAF кваліфікується як офіційна допомога розвитку⁵⁶⁴.

Протягом періоду свого існування DCAF провів велику кількість наукових досліджень, присвячених питанням військового права та функціонування Сил оборони. Серед його здобутків початку 2000-х років слід назвати роботи, присвячені реформуванню сектору оборони України⁵⁶⁵, цивільно-

⁵⁶² DCAF Strategy 2025-2030. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/Transparency/DCAFStrategy2025_2030-Jan_EN.pdf

⁵⁶³ Контроль та управління: актуальність парламентського контролю над сектором безпеки та його реформуванням: збірник статей з фундаментальних аспектів парламентського контролю над сектором безпеки / Г. Борн, Ф. Флурі, С. Ланн та ін. Брюсель–Женева–Київ, 2011. 169 с. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Vademecum_Ukr.pdf

⁵⁶⁴ Promoting Good Governance of the Security Sector – DCAF Annual Report 2016. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). 2017. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/Transparency/DCAF_AnnualReport_2016_FINAL_web.pdf

⁵⁶⁵ Perspectives on Ukrainian security sector reform / Vladimir P. Horbulin, Philipp H. Fluri, Sergei I. Pirozhkov (Eds.) Луганськ: «Книжковий світ», 2007. 172 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/bm_perspectives_ukrainian_ssr_eng.pdf

військовим відносинам і демократичному контролю над сектором безпеки⁵⁶⁶, розбудові доброчесності та протидії корупції у секторі оборони⁵⁶⁷, сексуальному насильству у збройних конфліктах⁵⁶⁸, політичному та бюджетному контролю над розвідувальною спільнотою України⁵⁶⁹ та багато інших. Зараз Центр активно проводить дослідження щодо ролі штучного інтелекту в оборонному секторі⁵⁷⁰, підзвітності у сфері кібербезпеки⁵⁷¹, гендерно зумовленому насильству під час повномасштабної російської збройної агресії в Україні⁵⁷² тощо.

Нова Стратегія *DCAF* на 2025–2030 роки визначила, що візія центру полягає у баченні світу, в якому демократичне управління сектором безпеки сприяє сталому миру та розвитку людській гідності для всіх. Місія *DCAF* визначена як зміцнення безпеки всіх людей шляхом проведення національних, інклюзивних та партиципативних реформ сектору безпеки, заснованих на міжнародних нормах та новому досвіді. При цьому Центр дотримується чотирьох основних

⁵⁶⁶ Пантев П., Радчев В., Тагарев Т., Запріанова В. Військово-цивільні відносини і демократичний контроль над сектором безпеки. Софія, 2005. 146 с. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CMR_HB_ukr.pdf

⁵⁶⁷ Building Transparency and Reducing Corruption in Defence: A Workshop of Institutional Practitioners. Mark Pyman, Peter Foot, Philipp Fluri (Eds.). Geneva, Луганськ, 2008. 78 p. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/transparencydefence_workshop.pdf

⁵⁶⁸ Bastick M., Grimm K., Kunz R. Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for the Security Sector. Geneva, 2001. 216 p. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/sexualviolence_conflict_full.pdf

⁵⁶⁹ Petrov O. Political and Budgetary Oversight of the Ukrainian Intelligence Community. Geneva, Луганськ, 2008. 123 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Petrov.pdf>

⁵⁷⁰ Lazar A., Lui D. Artificial intelligence (AI) and the defence sector. Geneva, 2025. 12 c. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BKG_30_AI-DefenceSector.pdf

⁵⁷¹ Accountability in cybersecurity / Edited by F. Klopfer. Geneva, 2024. 135 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/accountability-cybersecurity.pdf>

⁵⁷² Кіт Х., Шуневич К., Росохата Д., Бушак Я. Як розбудова системи реагування на ГЗН впливає на реагування на випадки СНПК: досвід України. Geneva, Львів, 2024. 46 с. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/GBVinpeacetimeUkraine-UKR.pdf>

принципів у своїй роботі: це підхід, заснований на правах людини з гендерною рівністю в основі та верховенством права як компасом; демократичне врядування, підкріплене підзвітністю, ефективністю та інклюзивністю; національна відповідальність на всіх етапах залучення Центру та роботи з партнерами для задоволення потреб постраждалого населення і неупередженість в оцінці потреб реалізації проектів та взаємодії з партнерами і сторонами⁵⁷³.

Цілі Центру на 2025–2030 роки включають надання національним партнерам можливість працювати і зміцнювати демократичні реформи сектору безпеки на основі міжнародних норм і передового досвіду, а також розробляти відповіді на нові виклики безпеці, які ставлять належне врядування в центр уваги; визначати та використовувати інноваційні та безпечні точки входу для просування якісних реформ сектору безпеки у дуже несприятливих умовах, таких, як суттєвий відхід від демократії, масштабне насильство над цивільним населенням і відкриті силові конфлікти; взаємодіяти з суб'єктами сектору безпеки для просування гендерної рівності та міжсекторальних підходів у боротьбі з дискримінацією та несправедливістю за допомогою реформ сектору безпеки, а також впливати на міжнародну діяльність в сфері реформ сектору безпеки.

Вказані цілі реалізуються у системі моніторингу, оцінки, підзвітності та навчання (*monitoring, evaluation, accountability and learning (MEAL)*), сутність роботи якої полягає в тому щоб гарантувати, що матиме вплив і принесе позитивні зміни у забезпеченні безпеки та справедливості. Для цього створюються можливості та забезпечені простори для навчання персоналу на основі фактичних даних, як за рахунок власних ресурсів центру, так і його партнерів.

Активна співпраця України з DCAF ведеться з перших років його діяльності. У взаємодії з українськими партнерами Центром було здійснено кілька десятків моніторингових досліджень в сфері функціонування сектору безпеки і оборони України, постійно проводяться заходи, спрямовані

⁵⁷³ DCAF Strategy 2025–2030. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/Transparency/DCAFStrategy2025_2030-Jan_EN.pdf

на підвищення ефективності функціонування оборонного сектору за рахунок впровадження кращих практик, заснованих на принципах верховенства права та демократичного цивільного контролю над силами оборони.

Питання для самоконтролю

1. Як ви можете оцінити стан сформованості правового механізму демократичного цивільного контролю над Силами оборони в Україні?

2. Охарактеризуйте систему демократичного цивільного контролю.

3. Назвіть функції демократичного цивільного контролю.

4. Чим регулюється правовий статус суб'єктів демократичного цивільного контролю?

5. Охарактеризуйте громадський нагляд як складову демократичного цивільного контролю.

6. У чому полягають особливості діяльності громадських, громадських антикорупційних та експертних рад як суб'єктів демократичного цивільного контролю?

7. Опишіть правові засади забезпечення доброчесності військових посадових осіб.

Література для додаткового вивчення

1. Береза А.В. Громадські ради в Україні: історія становлення. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 613–619, С. 614–615.
2. Дегтярьов Д.О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>
3. Зьолка В. Л. Правовий інститут демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони України: сучасний стан нормативно-правової регламентації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. Вип. 2. С. 39–44. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/232058>
4. Зьолка В. Л., Філіппов С. О., Топольницька Г. Ю. Забезпечення етичної поведінки та розвиток антикорупційної стійкості : навчально-методичний посібник для проведення навчального курсу з викладацьким складом. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. 68 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3136/1/zabezp_etychn_povedn_antikorupc.pdf

5. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади : монографія. Київ : Леся, 2016. 412 с.
6. Організація внутрішнього контролю та управління ризиками : методичний посібник. URL: [https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00\(01\).01.pdf](https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00(01).01.pdf)
7. Приймак В. А. Організаційно-правові засади запобігання корупції в органах військового управління : дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2024. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U002159/>
8. Приймак В. А. Функції протидії корупційним правопорушенням в органах військового управління. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 року). Київ, 2021. С. 50–51.
9. Шопіна І.М. Запобігання корупції в органах військового управління як соціальна та безпекова проблема. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 3 (55). С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61>
10. Шопіна І.М. Особливості запобігання корупції та підвищення доброчесності у період правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 458–461. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/110.pdf
11. Шопіна І. Об'єкт громадського контролю (нагляду) як елемент демократичного цивільного контролю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. № 49(1). С. 79–81. URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/903>
12. Accountability in cybersecurity / Edited by F. Klopfer. Geneva, 2024. 135 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/accountability-cybersecurity.pdf>
13. GDI 2020 Global Report: Disruption, Democratic Governance, and Corruption Risk in Defence Institutions. URL: <https://ti-defence.org/gdi>
14. Lazar A., Lui D. Artificial intelligence (AI) and the defence sector. Geneva, 2025. 12 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BKG_30_AI-DefenceSector.pdf

Розділ 8

ГАРАНТІЇ ПРАВОВОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ

- 8.1. *Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад*
- 8.2. *Соціально-правовий захист учасників бойових дій*
- 8.3. *Соціально-правовий захист осіб з інвалідністю внаслідок війни*
- 8.4. *Соціально-правовий захист сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України*
- 8.5. *Соціально-правовий захист військовослужбовців, захоплених у полон, зниклих безвісти за особливих обставин та членів їх сімей*

8.1. Правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів добровольчих формувань територіальних громад

У ст. 17 Конституції України визначено, що держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей⁵⁷⁴. Соціальний захист військовослужбовців – це діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати

⁵⁷⁴ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

*працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом*⁵⁷⁵.

Від успішного вирішення проблем соціально-правового захисту особового складу сектору безпеки і оборони України в сучасних умовах, кадрової та соціальної безпеки, кадрової та соціальної політики залежить ефективність державного управління національною безпекою у нашій державі. Завдяки цьому нейтралізуються внутрішні загрози її національній безпеці та соціально-економічному розвитку⁵⁷⁶.

Соціальний захист військовослужбовців в Україні має такі основні цілі:

підтримання високого рівня обороноздатності держави за рахунок залучення до військової служби придатних до її несення осіб з високим рівнем розвитку професійно значущих якостей і мотивації до захисту територіальної цілісності та суверенітету;

підтримання соціальної стабільності у військових формуваннях за рахунок забезпечення базових потреб військовослужбовців при проходженні військової служби;

забезпечення соціальних гарантій для осіб, звільнених з військової служби за віком, вислугою або станом здоров'я, а також для членів сімей загиблих та зниклих без вісті військовослужбовців.

Грошове забезпечення військовослужбовців уявляє собою сукупність заробітної плати, додаткових виплат і компенсацій, які гарантуються, нараховуються і виплачуються державою під час несення військової служби, і, за певних умов – після її завершення.

Держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Центральний орган виконавчої

⁵⁷⁵ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁵⁷⁶ Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. Соціально-правовий захист особового складу сектору безпеки і оборони України в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 89–96.

влади, що реалізує державну політику у сфері праці та соціальної політики, інші центральні органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції розробляють та вносять у встановленому порядку пропозиції щодо грошового забезпечення військовослужбовців⁵⁷⁷.

До складу грошового забезпечення входять:

посадовий оклад, оклад за військовим званням;

щомісячні додаткові види грошового забезпечення (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премія);

одноразові додаткові види грошового забезпечення⁵⁷⁸.

Грошове забезпечення визначається залежно від посади, військового звання, тривалості, інтенсивності та умов військової служби, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця⁵⁷⁹.

Грошове забезпечення виплачується у розмірах, що встановлюються Кабінетом Міністрів України, та повинно забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів кваліфікованим особовим складом, враховувати характер, умови служби, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності⁵⁸⁰.

Порядок виплати грошового забезпечення визначається Міністром оборони України, керівниками центральних органів виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи, керівниками розвідувальних органів України. Порядок і розміри грошового забезпечення

⁵⁷⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁵⁷⁸ Там само.

⁵⁷⁹ Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>

⁵⁸⁰ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

військовослужбовців, відряджених до державних органів, підприємств, установ, організацій, а також державних та комунальних навчальних закладів для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі, визначаються Кабінетом Міністрів України. За військовослужбовцями, які тимчасово проходять військову службу за межами України, зберігається виплата грошового забезпечення в національній валюті та виплачується винагорода в іноземній валюті за нормами і в порядку, що визначаються Кабінетом Міністрів України. Військовослужбовцям Сил спеціальних операцій Збройних Сил України встановлюється спеціальна надбавка, що входить до щомісячних додаткових видів грошового забезпечення⁵⁸¹.

За військовослужбовцями, виведеними у розпорядження командира (начальника) військової частини у зв'язку з потребою у тривалому лікуванні, зберігаються виплати в розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення постійного характеру та інші види грошового забезпечення з урахуванням зміни вислуги років та норм грошового забезпечення протягом усього строку безперервного перебування на лікуванні в закладах охорони здоров'я, зокрема іноземних держав, та у відпустці для лікування у зв'язку з хворобою або відпустці для лікування після поранення (контузії, травми або каліцтва)⁵⁸².

Продовольче та речове забезпечення – це комплекс заходів, що включає задоволення потреб військовослужбовців у харчуванні, обмундируванні, взутті, спорядженні, індивідуальному захисті за встановленими нормами, що здійснюється за рахунок держави.

Продовольче забезпечення військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, призваних на навчальні

⁵⁸¹ Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>

⁵⁸² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: _____

(або перевірочні) та спеціальні збори, здійснюється за нормами і в строки, що встановлюються Кабінетом Міністрів України⁵⁸³. Норми харчування військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту визначені Постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 426⁵⁸⁴. Продовольче забезпечення військової частини це надання виконавцем послуг щодо забезпечення харчуванням за контрактом (послуги щодо забезпечення харчуванням, продуктами харчування особового складу військових частин, у тому числі полівітамінними препаратами, водою питною бутильованою, освіження запасів продовольства, а також годування штатних тварин, яких утримує військова частина)⁵⁸⁵.

Основним завданням речового забезпечення є задоволення потреб військовослужбовців в обмундируванні, взутті, нагільній і теплій білизні, теплих і постільних речах, спорядженні, спеціальному одязі, спеціальному одязі та спорядженні для виконання спеціальних завдань, предметах індивідуального захисту, тканинах, технічних засобах речової служби, технічних засобах виховання (пропаганди), матеріальними засобами речової служби II класу забезпечення, нагрудних та нарукавних знаках і знаках розрізнення, санітарно-господарському майні, спортивному інвентарі та лазне-пральному обслуговуванні, що сприяють успішному веденню військами (силами)

⁵⁸³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: _____

⁵⁸⁴ Про норми харчування військовослужбовців Збройних Сил, інших військових формувань та Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2002 р. № 426. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2002-%D0%BF#Text>

⁵⁸⁵ Про затвердження Інструкції з організації продовольчого забезпечення Збройних Сил України та годування штатних тварин військових частин Збройних Сил України шляхом залучення суб'єктів господарювання : наказ Міністерства оборони України від 9 лютого 2016 року № 62. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0361-16#Text>

бойових дій та виконанню інших завдань, як у мирний час, так і в особливий період⁵⁸⁶.

Речове забезпечення військовослужбовців Збройних Сил включає:

1) забезпечення:

обмундируванням, взуттям, натільною і теплою білизною, теплими і постільними речами, спорядженням, спеціальним одягом, засобами індивідуального захисту (окуляри-маска захисні балістичні, окуляри захисні балістичні, навушники спеціальні, шоломи бойові балістичні та бронежилети модульні та полегшені), спеціальним одягом та спорядженням для виконання спеціальних завдань, нагрудними знаками, знаками розрізнення і фурнітурою, ідентифікаційними жетонами, санітарно-господарським, спортивним та гірським спортивним майном, наметами, брезентами, м'якими контейнерами, декоративними тканинами і килимовими виробами;

матеріалами для пошиття, ремонту та хімічного чищення речового майна (крім розчинників). Забезпечення розчинниками для хімічного чищення речового майна здійснюється за окремими нормами службою забезпечення пально-мастильними матеріалами;

папером, друкарськими машинками, бланками та книгами обліку і звітності по речовій службі, а також іншими бланками та книгами і матеріалами для їх виготовлення;

духовими та ударними музичними інструментами для штатних військових оркестрів, а також елементами військової символіки до них;

бойовими прапорами;

технічними засобами речової служби, а також обладнанням, інструментом, запасними частинами та інвентарним майном для речових ремонтних майстерень і лазне-пральних підприємств;

2) створення та утримання запасів речового майна;

⁵⁸⁶ Інструкція про організацію речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту в мирний час та особливий період: затверджена наказом Міністерства оборони України від 29 квітня 2016 року № 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0768-16#n4>

3) лазне-пральне обслуговування військовослужбовців військових частин і забезпечення мийними засобами;

4) організацію та проведення ремонту речового майна, технічних засобів речової служби, хімічного чищення обмундирування та спеціального одягу;

5) фінансове планування та фінансування, складання та подання встановленої звітності за статтями кошторису (кодами економічної класифікації) Міністерства оборони України (далі – Міністерство оборони) на речове забезпечення;

6) організацію та ведення обліку і звітності з речової служби;

7) організацію контролю за витратами матеріальних засобів і бюджетних асигнувань, передбачених на речове забезпечення⁵⁸⁷.

Речове забезпечення військовослужбовців, а також резервістів і військовозобов'язаних, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, здійснюється за нормами і в строки, що визначаються відповідно центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, Головою Служби безпеки України, начальником Управління державної охорони України, Головою Служби зовнішньої розвідки України, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, а порядок грошової компенсації вартості за неотримане речове майно військовослужбовців, резервістів і військовозобов'язаних, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, визначається Кабінетом Міністрів України⁵⁸⁸.

При переїзді військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, а також тих, хто перебуває на кадровій військовій службі та військовій службі за призовом осіб

⁵⁸⁷ Інструкція про організацію речового забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту в мирний час та особливий період: затверджена наказом Міністерства оборони України від 29 квітня 2016 року № 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0768-16#n4>

⁵⁸⁸ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

офіцерського складу, на нове місце військової служби в інший населений пункт, у зв'язку з призначенням на військову посаду, зарахуванням до військового навчального закладу, термін навчання в якому становить не менше шести місяців, або у зв'язку з передислокацією військової частини їм виплачується:

1) підйомна допомога в розмірі місячного грошового забезпечення на військовослужбовця і 50 відсотків місячного грошового забезпечення на кожного члена сім'ї військовослужбовця, який переїжджає з ним на нове місце військової служби;

2) добові, встановлені Кабінетом Міністрів України для працівників, які перебувають у відрядженні, за кожний день перебування в дорозі на військовослужбовця та кожного члена сім'ї військовослужбовця, який переїжджає разом з ним⁵⁸⁹.

Речове, медичне, психологічне та соціальне забезпечення військовослужбовців здійснюється з урахуванням потреб жінок і чоловіків у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України⁵⁹⁰.

Військовослужбовці, направлені у відрядження в межах України або за кордон, мають право на відшкодування документально підтверджених фактичних витрат на відрядження, а також на одержання коштів на харчування та фінансування інших власних потреб фізичної особи (добові витрати) у зв'язку з відрядженням. Відшкодування витрат військовослужбовців, направлених у відрядження в межах України або за кордон, та виплата добових витрат для таких військовослужбовців здійснюються у строки та в порядку, визначені Міністерством оборони України за погодженням з Міністерством фінансів України⁵⁹¹.

Медичне забезпечення – це окремий вид забезпечення військ (сил), що становить систему заходів щодо збереження

⁵⁸⁹ Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги : наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2018 року № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-18#Text>

⁵⁹⁰ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL:

⁵⁹¹ Там само.

*та зміцнення здоров'я особового складу, запобігання виникненню і розповсюдженню хвороб, надання медичної допомоги військовослужбовцям, лікування і відновлення їх працездатності та боєздатності після поранень, уражень, захворювань і травм. Воно включає організаційні, лікувально-профілактичні (лікувально-евакуаційні), санітарно-гігієнічні та протиепідемічні заходи, медичну розвідку, заходи медичного захисту особового складу від впливу уражаючих факторів радіаційного, хімічного та біологічного походження, медичне постачання*⁵⁹².

Медичне забезпечення передбачає проведення у військах (силах) лікувально-профілактичних заходів, надання всіх видів безоплатної медичної допомоги військовослужбовцям, у тому числі і стоматологічної, а також проведення медичної і медико-психологічної реабілітації. Військовослужбовці забезпечуються безоплатною медичною допомогою у медичних підрозділах військових частин і з'єднань, а також у закладах охорони здоров'я Збройних Сил України. У разі їх відсутності або відсутності відповідних відділень чи спеціального медичного обладнання за місцем проходження військової служби або за місцем проживання військовослужбовців, а також у невідкладних випадках, медична допомога надається у державних або комунальних закладах охорони здоров'я чи у закладах охорони здоров'я інших центральних органів виконавчої влади. Здоров'я військовослужбовців є важливою складовою боєздатності військ. Належне медичне забезпечення військ, своєчасна та якісна медична допомога і медична евакуація поранених, уражених, травмованих і хворих з районів бойових дій сприяють зміцненню бойового духу військовослужбовців⁵⁹³.

Загальні положення, принципи і вимоги щодо організації медичного забезпечення військ (сил) розробляються та застосовуються на підставі законодавства України з питань охорони здоров'я, стандартів і клінічних протоколів надання медичної допомоги, військово-медичних стандартів, з урахуванням вимог ООН та положень Женевських конвенцій

⁵⁹² Доктрина «Медичні Сили Збройних Сил України»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 13 листопада 2020 року. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>

⁵⁹³ Там само.

про захист жертв війни, а також Принципів і політики медичного забезпечення НАТО і Спільної доктрини з медичного забезпечення НАТО⁵⁹⁴. Медичне забезпечення військовослужбовців під час дії особливого періоду, надзвичайного стану, інших кризових ситуацій має проводитися в обсягах, що максимально відповідають основним вимогам мирного часу. За таких умов змінюється лише організація медичного забезпечення військ (сил) відповідно до характеру збройного конфлікту та конкретних умов оперативної і бойової обстановки⁵⁹⁵.

Охорона здоров'я військовослужбовців забезпечується створенням сприятливих санітарно-гігієнічних умов проходження військової служби, побуту та системою заходів з обмеження дії небезпечних факторів військової служби, з урахуванням її специфіки та екологічної обстановки, які здійснюються командирами (начальниками) у взаємодії з місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Турбота про збереження та зміцнення здоров'я військовослужбовців – обов'язок командирів (начальників). На них покладається забезпечення вимог безпеки при проведенні навчань, інших заходів бойової підготовки, під час експлуатації озброєння і військової техніки, проведення робіт та виконання інших обов'язків військової служби⁵⁹⁶.

Військовослужбовці, військовозобов'язані та резервісти, які призвані на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, мають право на безоплатну медичну допомогу у військово-медичних закладах охорони здоров'я. Військовослужбовці, резервісти під час служби у військовому резерві щорічно проходять медичний огляд. У разі відсутності за місцем проходження військової служби, навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів або за місцем проживання

⁵⁹⁴ STANAG: AJP-4.10 Спільна доктрина НАТО з медичного забезпечення. URL <https://tccc.org.ua/guide/ajp-410-allied-joint-doctrine-medical-support-stanag>

⁵⁹⁵ Доктрина «Медичні Сили Збройних Сил України»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 13 листопада 2020 року. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>

⁵⁹⁶ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

військовослужбовців військово-медичних закладів охорони здоров'я, відповідних відділень або ліжко-місць чи спеціального медичного обладнання, а також у невідкладних випадках медична допомога військовослужбовцям надається державними або комунальними закладами охорони здоров'я за рахунок програми державних гарантій медичного обслуговування населення або інших бюджетних програм, розпорядниками яких є органи управління такими закладами. Військовослужбовці під час лікування у закладах охорони здоров'я всіх форм власності та підпорядкування забезпечуються покращеним харчуванням відповідно до норм, які застосовуються у військово-медичних закладах, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України⁵⁹⁷.

Держава забезпечує безоплатну психологічну допомогу військовослужбовцям, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, чи виконували службово-бойові завдання в екстремальних (бойових) умовах. Психологічна допомога надається силами та засобами структурних підрозділів психологічних служб військових частин (військових формувань та правоохоронних органів), а в разі потреби – на базі закладів, з якими укладено договори (на оплату послуг з харчування, проживання, відновлення тощо), згідно з порядками, затвердженими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи⁵⁹⁸.

Особи, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, члени сімей таких осіб, члени сімей

⁵⁹⁷ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁵⁹⁸ Там само.

загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, визначені Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁵⁹⁹, мають право на безоплатну психологічну допомогу. Організація психологічної допомоги зазначеним особам провадиться центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України. Порядок та умови надання психологічної допомоги визначаються Кабінетом Міністрів України⁶⁰⁰.

У період дії воєнного стану військовослужбовці, які брали безпосередню участь у здійсненні заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах здійснення зазначених заходів, можуть бути направлені відповідно до висновку військово-лікарської комісії для подальшого надання їм медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації до медичних закладів, розташованих за межами України. На зазначених військовослужбовців та супроводжуючий їх медичний персонал не поширюються обмеження щодо виїзду громадян України за межі України. Порядок надання військовослужбовцям медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації у медичних закладах за межами України і проведення оплати послуг з надання такої медичної допомоги встановлюється Кабінетом Міністрів України. Відшкодування вартості проїзду та оплати послуг з надання такої медичної допомоги або проведення медико-психологічної реабілітації здійснюється за рахунок

⁵⁹⁹ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶⁰⁰ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

коштів державного бюджету, крім випадків надання зазначеної допомоги коштом приймаючої сторони⁶⁰¹.

Житлове забезпечення військовослужбовців – це комплекс заходів соціально-економічного, правового та господарсько-організаційного характеру, спрямованих на забезпечення потреб військовослужбовців та членів їх сімей у постійному та/або тимчасовому житловому приміщенні, яке має відповідати встановленим санітарно-гігієнічним нормам.

Забезпечення житлом військовослужбовців як одна зі складових державної політики у сфері соціального захисту є надзвичайно важливим елементом створення стабільності та сприятливого морально-психологічного клімату у військових колективах, що, своєю чергою, активно позначається на зміцненні обороноздатності держави⁶⁰².

Держава забезпечує військовослужбовців жилими приміщеннями або за їх бажанням грошовою компенсацією за належне їм для отримання жиле приміщення. Військовослужбовці, призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період, розміщуються в казармах (на кораблях) згідно із Статутом внутрішньої служби Збройних Сил України. За ними зберігаються жилі приміщення, які вони займали до призову на військову службу під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період. Вони не можуть бути зняті з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов. Військовослужбовці та члени їхніх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства.

Військовослужбовцям, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше, та членам їхніх сімей надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їхнім бажанням грошова компенсація за належне їм для отримання жиле

⁶⁰¹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁰² Мойсей Л. О. Адміністративно-правові аспекти реалізації конституційного права військовослужбовців на житло : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Київ, 2016. 20 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0416U003608/>

приміщення. Такі жилі приміщення або грошова компенсація надаються їм один раз протягом усього часу проходження військової служби за умови, що ними не було використано право на безоплатну приватизацію житла.

У разі відсутності службового жилого приміщення військовослужбовці рядового, сержантського і старшинського складу, які проходять військову службу за контрактом і не перебувають у шлюбі, розміщуються безплатно в спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини, а сімейні – у сімейних гуртожитках. Житлово-побутові умови в таких казармах повинні відповідати вимогам, які пред'являються до гуртожитків, що призначені для проживання одиноких громадян. У разі відсутності можливості розміщення зазначених військовослужбовців у спеціально пристосованих казармах у розташуванні військової частини та сімейних гуртожитках військова частина зобов'язана орендувати для військовослужбовців та членів їхніх сімей жиле приміщення або за їх бажанням виплачувати грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення. Для військовослужбовців офіцерського складу у разі відсутності службового жилого приміщення військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовців та членів їхніх сімей або за їх бажанням виплачувати грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення⁶⁰³. Розмір і порядок виплати військовослужбовцям грошової компенсації за піднайом (найом) ними жилих приміщень визначаються Кабінетом Міністрів України. Розмір такої грошової компенсації залежить від регіону, де мешкає та проходить службу військовослужбовець (військовослужбовиця), а також від кількості членів їх сімей⁶⁰⁴.

⁶⁰³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁰⁴ Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень : постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2013 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-%D0%BF#Text>

Курсантам вищих військових навчальних закладів та військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів, які мають сім'ї, надається жила площа в сімейних гуртожитках. У разі відсутності таких гуртожитків їм виплачується за місцем проходження військової служби грошова компенсація за піднайом (найом) жилого приміщення.

За військовослужбовцями, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, зберігаються жилі приміщення, які вони займали до призову на військову службу. Такі військовослужбовці не можуть бути зняті з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, та зараховані на квартирний облік у військовій частині за місцем проходження служби⁶⁰⁵.

Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, та члени їхніх сімей, які проживають разом з ними, забезпечуються службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства, якщо вони не займали жилих приміщень за місцем проходження служби. У разі відсутності службового жилого приміщення військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу і не перебувають у шлюбі, розміщуються у гуртожитках, призначених для проживання одиноких громадян, а сімейні – у сімейних гуртожитках. У разі відсутності жилих приміщень для проживання військова частина зобов'язана орендувати житло для забезпечення ним військовослужбовців, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, та членів їхніх сімей або за бажанням військовослужбовця виплачувати йому грошову компенсацію за піднайом (найом) жилого приміщення. Військовослужбовці, які проходять військову службу за призовом осіб офіцерського складу, та члени їхніх сімей зобов'язані вивільнити займане ними службове жиле приміщення у двотижневий строк з дня виключення зазначених військовослужбовців із списків особового складу військової частини⁶⁰⁶.

⁶⁰⁵ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁰⁶ Там само.

За військовослужбовцями, які вступили на військову службу за контрактом, зберігається право на жилу площу, яку вони займали до вступу на військову службу. Вони не можуть бути зняті з обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, за попереднім місцем проживання⁶⁰⁷.

Забезпечення жилими приміщеннями в разі потреби поліпшення житлових умов сімей військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції або забезпеченні її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях або забезпеченні їх здійснення та загинули (померли) або пропали безвісти, здійснюється за рахунок коштів державного бюджету в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України⁶⁰⁸.

За військовослужбовцями, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше, у разі їх направлення для проходження військової служби за межі України або переведення на службу до місцевості, що зазнала інтенсивного радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, бронюється жила площа, яку займали вони та члени їх сімей, на весь час їх перебування за межами України чи в зазначеній місцевості⁶⁰⁹.

Військовослужбовцям, а також звільненим з військової служби особам, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, та членам їх сімей, які перебувають на їх утриманні, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або зникли безвісти під час проходження військової служби, надається 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична,

⁶⁰⁷ Про затвердження Інструкції з організації забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями : наказ Міністерства оборони України від 31 липня 2018 року № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1020-18#Text>

⁶⁰⁸ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁰⁹ Там само.

теплова енергія та інші послуги) в жилих будинках усіх форм власності в межах встановлених норм, передбачених законодавством. Такі пільги надаються військовослужбовцям і членам їх сімей, які перебувають на їх утриманні, за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України⁶¹⁰. Базовий розмір доходу, що дає право на податкову соціальну пільгу, становить 50% прожиткового мінімуму для працездатної особи, встановленого на 1 січня відповідного року⁶¹¹.

Військовослужбовці, які мають вислугу на військовій службі не менше 17 років та потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання земельної ділянки для будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд в населених пунктах, обраних ними для проживання з урахуванням встановленого порядку. Органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати земельні ділянки та в межах визначених законом повноважень допомогу в будівництві військовослужбовцям, батькам та членам сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або пропали безвісти під час проходження військової служби, а також звільненим з військової служби особам, які стали особами з інвалідністю під час проходження військової служби, якщо вони виявили бажання побудувати приватні жилі будинки⁶¹².

Військовослужбовці, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше та потребують поліпшення житлових умов, мають право на одержання кредитів на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку (квартири) на строк до 20 років з погашенням загальної суми та відсоткових ставок за кредитами за рахунок коштів,

⁶¹⁰ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶¹¹ Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁶¹² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

призначених у державному бюджеті на утримання Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Зазначений кредит надається військовослужбовцю тільки один раз протягом усього часу проходження ним військової служби. Порядок та умови надання військовослужбовцям кредитів на індивідуальне житлове будівництво або придбання приватного жилого будинку (квартири) визначаються Кабінетом Міністрів України⁶¹³.

Військовослужбовці у разі укладення першого контракту мають право на компенсацію 50 відсотків першого внеску за кредитом, забезпеченим предметом іпотеки відповідно до Умов забезпечення приватним акціонерним товариством «Українська фінансова житлова компанія» доступного іпотечного кредитування громадян України, та додатково 100 тисяч гривень після першого року військової служби, та ще 100 тисяч гривень після другого. Компенсація надається військовослужбовцю лише один раз протягом усього часу проходження ним військової служби⁶¹⁴.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців – це система фінансової та соціальної підтримки, спрямована на задоволення потреб осіб, звільнених з військової служби, у разі наявності визначених законом підстав. Умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Державному бюро розслідувань, Національному антикорупційному бюро України, Службі судової охорони, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції, Бюро економічної безпеки України чи Державній кримінально-виконавчій службі України, та деяких інших осіб, визначено Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб». Особи з числа

⁶¹³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶¹⁴ Там само.

військовослужбовців (крім військовослужбовців строкової служби) рядового, сержантського, старшинського та офіцерського складу, особи, які мають право на пенсію за вказаним Законом при наявності встановленої цим правовим актом вислуги на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, Державному бюро розслідувань та на службі на посадах начальницького складу в Національному антикорупційному бюро України, Службі судової охорони і в державній пожежній охороні, службі в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, в органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції, Бюро економічної безпеки України, Державної кримінально-виконавчої служби України мають право на довічну пенсію за вислугу років. Військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», які стали особами з інвалідністю за умов, передбачених цим правовим актом, набувають право на пенсію по інвалідності. Члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника⁶¹⁵.

Пенсія за вислугу років призначається особам з числа військовослужбовців, незалежно від їх віку, які з 1 жовтня 2020 року або після цієї дати і на день звільнення мають вислугу 25 календарних років і більше. Пенсії їм призначаються і виплачуються після звільнення їх зі служби⁶¹⁶.

Пенсіонерам з числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», у разі повторного прийняття їх на військову службу до Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, службу до Національної

⁶¹⁵ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

⁶¹⁶ Там само.

поліції, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, Служби судової охорони, органів та підрозділів цивільного захисту та Державної кримінально-виконавчої служби України виплата пенсій на час їх служби припиняється. При наступному звільненні із служби цих осіб виплата їм пенсій здійснюється з урахуванням загальної вислуги років на день останнього звільнення. Однак пенсіонерам із числа військовослужбовців та осіб, які отримують пенсію за вказаним вище Законом, у разі призову їх на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або прийняття за контрактом на військову службу чи службу цивільного захисту, в тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, служби цивільного захисту, до Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів та підрозділів цивільного захисту під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення виплата пенсій не припиняється. Після звільнення із служби таких осіб виплата їм пенсій здійснюється з урахуванням додаткової вислуги років від часу призову їх на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період або повторного прийняття їх на службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, служби цивільного захисту до дня фактичного звільнення. Якщо новий розмір пенсії цих осіб буде меншим за розмір, який вони отримували до призову або повторного прийняття їх на службу, виплата їм пенсій здійснюється у розмірі, який вони отримували до призову або прийняття на службу в особливий період⁶¹⁷.

Відповідно до п.4 ст.115 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» для військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, передбачено

⁶¹⁷ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

пільговий пенсійний вік: після досягнення чоловіками 55 років, жінками – 50 років та за наявності страхового стажу не менше 25 років у чоловіків і не менше 20 років у жінок⁶¹⁸.

Правовий статус членів добровольчих формувань територіальних громад визначено у Законі України «Про основи національного спротиву» і деталізовано у Положенні про добровольчі формування територіальних громад, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449, Порядку організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1447 та в інших підзаконних правових актах. Членом добровольчого формування може бути громадянин України віком від 18 років, який проживає на території громади, де діє добровольче формування, пройшов медичний, професійний та психологічний відбір (перевірку) і уклав контракт добровольця територіальної оборони. Контракт добровольця територіальної оборони укладається між командиром добровольчого формування та особою, яка подала заяву щодо членства в добровольчому формуванні. Такі особи укладають контракт добровольця територіальної оборони строком на три роки. Форма контракту добровольця територіальної оборони затверджена наказом Міністерства оборони України від 7 березня 2022 року № 84⁶¹⁹. На членів добровольчих формувань територіальних громад, які уклали цей контракт, поширюються гарантії соціального і правового захисту, передбачені Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та ст. 119 Кодексу законів про працю України. Остання, зокрема, передбачає низку гарантій для працівників на час виконання державних або громадських обов'язків, а саме: збереження місця роботи (посади)

⁶¹⁸ Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text>

⁶¹⁹ Про затвердження Положення про добровольчі формування територіальних громад : постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#n84>

і середнього заробітку на час виконання державних або громадських обов'язків; надання гарантій і пільг працівникам, які залучаються до виконання обов'язків, передбачених Кодексом цивільного захисту України, законами України «Про військовий обов'язок і військову службу» і «Про альтернативну (невійськову) службу», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» відповідно до цих законів⁶²⁰.

8.2. Соціально-правовий захист учасників бойових дій

Учасники бойових дій належать до категорії ветеранів війни, правовий статус яких визначено у Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту». *Ветеранами війни є особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав.* До ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни, учасники війни⁶²¹.

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час. Перелік підрозділів, що входили до складу діючої армії, та інших формувань визначено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. № 63, останні зміни до якої вносилися у 2008 році⁶²².

Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» містить надзвичайно розгорнутий перелік категорій осіб, які можуть бути визнані учасниками

⁶²⁰ Кодекс законів про працю України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

⁶²¹ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶²² Про організаційні заходи щодо застосування Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» : постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1994 р. № 63. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63-94-%D0%BF#Text>

бойових дій, включаючи до складу останніх у тому числі учасників винищувальних батальйонів, взводів і загонів, що боролися з повстанським рухом на українських землях (п. 5 ч. 1 ст. 6)⁶²³. Більшість подій, участь у яких дає право на отримання статусу учасника бойових дій, відбулися у 1917–1945 роках і були спрямовані на зміцнення радянської тоталітарної держави. Деякі елементи означеного переліку суперечать вимогам Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»⁶²⁴.

У 2018 році до п.16 ч.1 ст.16 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» було внесено зміни, які передбачають, що нині правовий статус учасників бойових дій поширюється й на осіб, які брали участь у всіх формах збройної боротьби за незалежність України у XX столітті у складі Української повстанської армії, Української повстанчої армії отамана Тараса Боровця (Бульби) «Поліська Січ», Української народної революційної армії (УНРА), Організації народної оборони «Карпатська Січ», Української військової організації (УВО), збройних підрозділів Організації українських націоналістів і відповідно до Закону України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» визнані борцями за незалежність України у XX столітті⁶²⁵.

До осіб, які мають право на отримання статусу учасника бойових дій, законодавцем віднесено у тому числі такі категорії, як:

військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України,

⁶²³ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶²⁴ Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 9 квітня 2015 року № 317-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text>

⁶²⁵ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

Національної гвардії України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовці військових прокуратур, особи рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, особи рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, особи начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, особи, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Крім того, до таких осіб належать військовослужбовці Збройних Сил України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, поліцейські, особи рядового, начальницького складу і військовослужбовці Міністерства внутрішніх справ України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які за рішенням відповідних державних органів були направлені для участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки або у відрядження в держави, де в цей період велися бойові дії;

особи, які у складі груп піротехнічних робіт (груп розмінування) залучалися до безпосереднього виконання завдань щодо розмінування (виявлення, знешкодження та знищення) вибухонебезпечних предметів на території України, та особи, які на мінних тральщиках брали участь у траленні бойових мін у територіальних і нейтральних водах у воєнний і повоєнний час; військовозобов'язані, які призивалися на навчальні збори і направлялися до Афганістану в період ведення там бойових дій; військовослужбовці автомобільних батальйонів, які направлялися до Афганістану для доставки вантажів у цю країну в період ведення там бойових дій; військовослужбовці льотно-го складу, які здійснювали вильоти на бойові завдання до Афганістану з території колишнього Союзу РСР⁶²⁶.

У розвиток вказаних законодавчих положень постановами Кабінету Міністрів України затверджено Порядок надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (затверджено постановою Уряду від 20 серпня 2014 р. № 413⁶²⁷) і Порядок надання

⁶²⁶ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶²⁷ Про затвердження Порядку надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2014-%D0%BF#n10>

в автоматичному режимі статусу учасника бойових дій у період воєнного стану в районах ведення воєнних (бойових) дій або на тимчасово окупованих територіях (затверджено постановою Уряду від 10 вересня 2024 р. № 1041⁶²⁸). У вказаних підзаконних правових актах деталізується процедура надання статусу учасника бойових дій.

Персональні дані учасників бойових дій вносяться до Єдиного державного реєстру ветеранів війни – єдиної державної інформаційно-комунікаційної системи, призначеної для збирання, реєстрації, накопичення, зберігання, захисту і знеособлення інформації про ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей таких осіб та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України. До Реєстру вносяться: інформація про особу, реквізити документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України, інформація про смерть особи на підставі даних з Державного реєстру актів цивільного стану громадян, отриманих у порядку взаємодії інформаційних систем; вид та реквізити документів, що підтверджують право на пільги, строк дії таких документів; інформація про перебування особи на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов; виплату грошової компенсації за належні для отримання жилі приміщення; факт встановлення права та факт нарахування пільг, житлових субсидій, грошової допомоги та інших соціальних гарантій, які передбачені законами та іншими нормативно-правовими актами, на які особа має право, а також інші відомості. Розпорядником та держателем Реєстру є Міністерство у справах ветеранів України⁶²⁹.

Учасникам бойових дій надаються такі пільги:

у сфері охорони здоров'я: безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів та виробів

⁶²⁸ Деякі питання надання в автоматичному режимі статусу учасника бойових дій у період воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2024 р. № 1041. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1041-2024-%D0%BF#n13>

⁶²⁹ Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни: постанова Кабінету Міністрів України від 14 серпня 2019 р. № 700. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/700-2019-%D0%BF#Text>

медичного призначення за рецептами лікарів; першочергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів); безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування; користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100% середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи; позачергове обслуговування закладами та установами, що надають соціальні послуги з догляду. У разі неможливості здійснення такого обслуговування закладами соціального захисту населення відшкодовуються витрати, пов'язані з доглядом за цим ветераном війни, в порядку і розмірах, встановлених чинним законодавством;

у житлово-комунальній сфері та у сфері земельних відносин: 75-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 75-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання і визначеної площі житла; 75-відсоткова знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення; першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом; учасники бойових дій, які дістали поранення, контузію або каліцтво під час участі в бойових діях

чи при виконанні обов'язків військової служби, забезпечуються жилою площею, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій, - протягом двох років з дня взяття на квартирний облік; першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків; позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20% від тарифів вартості основних та 5% – додаткових робіт). Абонементна плата за користування телефоном встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів;

у транспортній сфері: безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі; безплатний проїзд один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, незалежно від наявності залізничного сполучення, або проїзд один раз на рік (туди і назад) вказаними видами транспорту з 50-відсотковою знижкою;

у сфері трудових відносин: використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємства, установи, організації;

у кредитно-фінансовій сфері: одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва;

У податковій та митній сфері: пільги зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства. Зокрема, не включаються до розрахунку загального місячного (річного) оподатковуваного доходу сума (вартість) благодійної допомоги, а) виплаченої (наданої) благодійниками, у тому числі благодійниками – фізичними особами, які внесені до Реєстру волонтерів антитерористичної операції та/або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації, в порядку, визначеному Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», на користь учасників бойових дій (підпункт 165.1.54 ст. 165 Податкового кодексу України⁶³⁰); встановлено пільги щодо справляння податків і зборів, інших обов'язкових платежів, об'єктом оподаткування якими є транспортні засоби особистого користування, що були у використанні та з року випуску яких минуло більше п'яти років під час ввезення на митну територію України (п. 77 підрозділу 2 розділу XX; п. 36 підрозділу 5 розділу XX Податкового кодексу України). Учасники бойових дій звільняються від сплати земельного податку (підпункт 281.1.4 ст. 281 Податкового кодексу України⁶³¹) та від судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях (п. 13 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»⁶³²) та ін.;

у сфері пенсійного забезпечення: учасникам бойових дій пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії,

⁶³⁰ Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

⁶³¹ Там само.

⁶³² Про судовий збір : Закон України від 8 липня 2011 року № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#n37>

підвищуються в розмірі 25% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність; пільговий вік виходу на пенсію відповідно до ст. 16 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (55 років для чоловіків, 50 років для жінок при стажі роботи 25 і 20 років, відповідно);

у сфері освіти: учасникам бойових дій на території інших держав надається переважне право на вступ до закладів вищої, фахової передвищої освіти, право на позаконкурсний вступ до закладів професійної (професійно-технічної) освіти і на курси для одержання відповідних професій; держава забезпечує учасникам бойових дій та їх дітям, у тому числі дітям, які навчаються за денною формою навчання у закладах професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти, – до закінчення такими дітьми закладів освіти, але не довше ніж до досягнення ними 23 років, державну цільову підтримку для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних та комунальних закладах освіти. Державна цільова підтримка для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти надається у вигляді: повної або часткової оплати навчання за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; пільгових довгострокових кредитів для здобуття освіти; соціальної стипендії; безоплатного забезпечення підручниками; безоплатного доступу до мережі Інтернет, систем баз даних в закладах освіти; безоплатного проживання в гуртожитку; інших заходів, затверджених Кабінетом Міністрів України⁶³³.

Крім того, учасники бойових дій мають право на першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту. Щороку до Дня Незалежності України їм виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України⁶³⁴.

⁶³³ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶³⁴ Там само.

8.3. Соціально-правовий захист особи з інвалідністю внаслідок війни

Особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист⁶³⁵.

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать особи з числа військовослужбовців діючої армії та флоту, партизанів, підпільників, працівників, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) чи пов'язаних з перебуванням на фронті, у партизанських загонах і з'єднаннях, підпільних організаціях і групах та інших формуваннях, визнаних такими законодавством України, в районі воєнних дій, на прифронтових ділянках залізниць, на спорудженні оборонних рубежів, військово-морських баз та аеродромів у період громадянської та Другої світової воєн або з участю в бойових діях у мирний час⁶³⁶.

До осіб з інвалідністю внаслідок війни належать також особи з інвалідністю серед:

1) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання інших обов'язків військової служби, пов'язаних з перебуванням на фронті в інші періоди, з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, з участю у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, іншим ураженням ядерними матеріалами;

⁶³⁵ Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

⁶³⁶ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

2) осіб начальницького і рядового складу органів Міністерства внутрішніх справ і органів Комітету державної безпеки колишнього Союзу РСР, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України та інших військових формувань, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час виконання службових обов'язків, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, ядерних аварій, ядерних випробувань, участі у військових навчаннях із застосуванням ядерної зброї, інших уражень ядерними матеріалами;

4) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних:

у районах бойових дій у період Другої світової війни та від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння у повоєнний період;

від вибухових речовин, боєприпасів і військового озброєння на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях до 1 грудня 2014 року, з 1 грудня 2014 року до 24 лютого 2022 року – на території проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, де органи державної влади здійснюють свої повноваження, та в населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення, під час проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, з 24 лютого 2022 року – на території проведення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (за винятком осіб, осіб, засуджених за злочини проти основ національної безпеки України та кримінальні правопорушення проти громадської безпеки);

під час виконання робіт, пов'язаних з розмінуванням боєприпасів, незалежно від часу їх виконання.

5) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок воєнних дій громадянської та Другої світової воєн або стали особами з інвалідністю із зазначених причин у неповнолітньому віці у воєнні та повоєнні роки;

6) військовослужбовців, осіб вільнонайманого складу, а також колишніх бійців винищувальних батальйонів, взводів і загонів захисту народу та інших осіб, які брали безпосередню участь у бойових операціях по ліквідації диверсійно-терористичних груп та інших незаконних формувань на території колишнього Союзу РСР і стали особами з інвалідністю внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під час виконання службових обов'язків у цих батальйонах, взводах і загонах у період з 22 червня 1941 року до 31 грудня 1954 року;

7) учасників бойових дій на території інших держав, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, пов'язаних з перебуванням у цих державах;

8) осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях під час Другої світової війни, та осіб, які у неповнолітньому віці були призвані чи добровільно вступили до лав Радянської Армії і Військово-Морського Флоту під час військових призовів 1941–1945 років і стали особами з інвалідністю внаслідок загального захворювання або захворювання, отриманого під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях;

9) осіб, залучених до складу формувань Цивільної оборони, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи;

10) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у масових акціях громадського протесту в Україні з 21 листопада 2013 року до 21 лютого 2014 року за євроінтеграцію та проти режиму Януковича (далі – Революція Гідності), та які звернулися за медичною допомогою у період з 21 листопада 2013 року до 30 квітня 2014 року (за винятком працівників міліції, осіб, які проходили службу в правоохоронних органах спеціального призначення, військовослужбовців внутрішніх військ, Збройних Сил України та інших

військових формувань, які отримали інвалідність внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних при виконанні службових обов'язків, пов'язаних з подіями Революції Гідності);

11) військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних, добровольців Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України та стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, під час безпосередньої участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, а також працівників підприємств, установ,

організацій, які залучалися до забезпечення проведення анти-терористичної операції, до забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, до участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України і стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення, під час забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпечення здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

12) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

13) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах її проведення у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України,

але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, і виконували завдання антитерористичної операції у взаємодії із Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами;

14) осіб, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність) та стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах та у період її проведення, під час забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

15) осіб, залучених до конфіденційного співробітництва з розвідувальними органами України і які стали інвалідами внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва), одержаних під час виконання своїх завдань на тимчасово окупованій території України, у районі проведення антитерористичної операції або здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, або на інших територіях, де в період виконання цих завдань велися бойові дії;

16) осіб, які стали особами з інвалідністю внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської

Федерації проти України, у період дії воєнного стану внаслідок самооборони під час виконання завдань, пов'язаних із запровадженням і здійсненням заходів правового режиму воєнного стану⁶³⁷.

Пенсії по інвалідності особам, які мають право на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», призначаються в разі, якщо інвалідність настала в період проходження ними служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби чи під час перебування в полоні або заручником, якщо полонення чи захоплення заручником не було добровільним і особа, яка має право на пенсію за цим Законом, перебуваючи в полоні або заручником, не вчинила злочину проти миру і людства⁶³⁸.

Постановою Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. № 685 затверджено Порядок надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх проведення, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України. Вказаний підзаконний правовий акт визначає переліки документів, які подаються різними категоріями осіб, яким може бути наданий статус особи з інвалідністю внаслідок війни, процедури

⁶³⁷ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶³⁸ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

розгляду цих документів, підстави та порядок позбавлення статусу особи з інвалідністю внаслідок війни⁶³⁹.

Особам з інвалідністю внаслідок війни та привірняним до них особам надаються такі пільги:

у сфері охорони здоров'я: безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації; позачергове безплатне зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів), безплатне забезпечення іншими протезами і протезно-ортопедичними виробами; безплатне позачергове щорічне забезпечення санаторно-курортним лікуванням з компенсацією вартості проїзду до санаторно-курортного закладу і назад, або надання грошової компенсації; позачергове обслуговування амбулаторно-поліклінічними закладами, а також позачергова госпіталізація; користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи; право на щорічне медичне обстеження і диспансеризацію із залученням необхідних спеціалістів; медична допомога в закладах охорони здоров'я Міністерства оборони України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерства внутрішніх справ України, інших центральних органів виконавчої влади, які відповідно до закону здійснюють керівництво військовими формуваннями;

у житлово-комунальній сфері та у сфері земельних відносин: 100-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним

⁶³⁹ Про затвердження Порядку надання статусу особи з інвалідністю внаслідок війни особам, які отримали інвалідність внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх проведення, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : постанов Кабінету Міністрів України від 8 вересня 2015 р. № 685. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685-2015-%D0%BF#n8>

законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 5) 100-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленням балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання; 100-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення; позачергове безплатне встановлення квартирних телефонів і позачергове користування всіма послугами зв'язку. Абонементна плата за користування квартирним телефоном встановлюється у розмірі 50% від затверджених тарифів, а для осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни зі 100-процентною знижкою від затверджених тарифів; позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і квартир та першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; позачергове забезпечення житлом осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій; Органи виконавчої влади, виконавчі комітети місцевих рад зобов'язані подавати допомогу особам з інвалідністю внаслідок війни у будівництві індивідуальних жилих будинків. Земельні ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва відводяться зазначеним особам у першочерговому порядку; першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, стоянок для транспортних засобів та їх технічне обслуговування, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків. Гаражі, стоянки для транспортних засобів осіб з інвалідністю внаслідок війни, які мають медичні показання на забезпечення транспортом, як правило, споруджуються поблизу будинків; звільнення від орендної плати за нежилі приміщення, що орендуються особами з інвалідністю

внаслідок війни під гаражі для спеціальних засобів пересування (автомобілів, мотоциколясок, велоколясок тощо) та безплатне надання для цих засобів гаражів-стоянок незалежно від їх форми власності;

у транспортній сфері: безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту, автомобільним транспортом загального користування в сільській місцевості, а також залізничним і водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських і міжміських маршрутів, у тому числі внутрірайонних, внутрі- та міжобласних незалежно від відстані та місця проживання за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду - також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Це право поширюється і на особу, яка супроводжує особу з інвалідністю I групи; 21) особам з інвалідністю I і II груп надається право безплатного проїзду один раз на рік (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом, а особам, які супроводжують осіб з інвалідністю I групи (не більше одного супроводжувачого), - 50-процентна знижка вартості проїзду один раз на рік (туди і назад) зазначеними видами транспорту. Особам з інвалідністю III групи надається право безплатного проїзду один раз на два роки (туди і назад) залізничним, водним, повітряним або міжміським автомобільним транспортом незалежно від наявності залізничного сполучення або проїзду один раз на рік (туди і назад) зазначеними видами транспорту з 50-процентною знижкою вартості проїзду. Особам з інвалідністю внаслідок війни та особам, які супроводжують у поїздках осіб з інвалідністю I групи (не більше одного супроводжувачого), надається право користування міжміським транспортом зазначених видів у період з 1 жовтня по 15 травня з 50-процентною знижкою вартості проїзду без обмеження кількості поїздок; позачергове безоплатне забезпечення автомобілем (за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем) на термін експлуатації до десяти років (з наступною заміною на новий), виплата компенсації на бензин (пальне), ремонт, технічне обслуговування автомобілів або на транспортне обслуговування в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

у сфері трудових відносин: позачергове працевлаштування за спеціальністю відповідно до підготовки; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування у разі ліквідації підприємств, установ, організацій (праця осіб з інвалідністю внаслідок війни регулюється відповідними нормами законодавства України про працю і соціальний захист осіб з інвалідністю); виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності працюючим особам з інвалідністю внаслідок війни в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи; виплата працюючим особам з інвалідністю допомоги по тимчасовій непрацездатності до 4 місяців підряд або до 5 місяців протягом календарного року, а також допомоги по державному соціальному страхуванню за весь період перебування в санаторії з урахуванням проїзду туди і назад у разі, коли для лікування не вистачає щорічної і додаткової відпусток; використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік;

у кредитно-фінансовій сфері: одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва.

У податковій та митній сфері: пільги зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства;

у сфері пенсійного забезпечення: особам з інвалідністю внаслідок війни пенсії або щомісячне довічне грошове утримання чи державна соціальна допомога, що виплачується замість пенсії, підвищуються: особам з інвалідністю I групи – у розмірі 50% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, II групи – 40% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, III групи – 30% прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність;

у сфері освіти: право на державну цільову підтримку для здобуття ними та їх дітьми професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти у державних та комунальних закладах освіти⁶⁴⁰.

Крім того, щороку до Дня Незалежності України особам з інвалідністю внаслідок війни виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України. Особам, інвалідність яких настала у зв'язку із відсіччю російській збройній агресії (пп. 11–16 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»⁶⁴¹, за рахунок коштів державного бюджету призначається і виплачується одноразова грошова допомога у зв'язку з встановленням інвалідності у розмірі, визначеному підпунктом «б» пункту 1 статті 16-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (400-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення військовослужбовцю інвалідності I групи, 300-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення військовослужбовцю інвалідності II групи, 250-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року, – у разі встановлення військовослужбовцю інвалідності III групи⁶⁴²). Якщо особа у зв'язку з встановленням інвалідності одночасно має право на отримання одноразової грошової допомоги, передбаченої цією частиною, та одноразової грошової допомоги відповідно до інших законів України, виплата грошових сум здійснюється за однією з підстав за вибором такої особи. Порядок призначення і виплати одноразової грошової допомоги визначається

⁶⁴⁰ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶⁴¹ Там само.

⁶⁴² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів сімей Захисників і Захисниць України» від 29 квітня 2016 р. № 336⁶⁴³. Для осіб з інвалідністю внаслідок війни передбачено й інші пільги, зокрема, пов'язані із першочерговим забезпеченням продуктами харчування та промисловими товарами підвищеного попиту.

8.4. Соціально-правовий захист сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України

В Україні реалізується державна політика соціального захисту ветеранів війни та членів їхніх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України – цілеспрямована, системна діяльність органів державної влади щодо забезпечення соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України шляхом надання їм пільг і гарантій соціального захисту відповідно до законодавства. Державна політика у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України формується та реалізується на принципах соціальної справедливості під час встановлення обсягу пільг та гарантій, комплексності під час формування та реалізації заходів адаптації ветеранів війни до мирного життя, належного фінансового забезпечення передбачених законом пільг та гарантій зазначеній категорії громадян, відкритості та рівного доступу до інформації про державні пільги та гарантії, механізми їх реалізації, доступу до реалізації права на отримання всіх пільг та гарантій, прозорості та підзвітності діяльності органів державної влади, їх посадових осіб у сфері соціального захисту ветеранів війни

⁶⁴³ Деякі питання соціального захисту ветеранів війни та членів сімей Захисників і Захисниць України : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2016 р. № 336. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-2016-%D0%BF#n10>

та членів їхніх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України⁶⁴⁴.

Система соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України – сукупність органів державної влади, підприємств, установ, організацій, які взаємодіють між собою та іншими системами державного управління з метою формування та реалізації державної політики у сфері соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей, членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) Захисників та Захисниць України⁶⁴⁵.

До сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України належать:

1) сім'ї осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, поліцейських, які загинули або померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час участі в антитерористичній операції, захищаючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України;

2) сім'ї осіб, які добровільно забезпечували (або добровільно залучалися до забезпечення) проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (у тому числі здійснювали волонтерську діяльність), та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції, перебуваючи безпосередньо в районах та у період її проведення,

⁶⁴⁴ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶⁴⁵ Там само.

під час забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (у тому числі здійснення волонтерської діяльності), перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

3) сім'ї осіб, які, перебуваючи у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, загинули (пропали безвісти), померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, за умови що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів;

4) сім'ї осіб, які, перебуваючи у складі добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізувалися для захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності України, але в подальшому такі добровольчі формування не були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, загинули (пропали безвісти) або померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час виконання такими добровольчими формуваннями завдань антитерористичної операції у взаємодії із Збройними Силами України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною гвардією України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями та правоохоронними органами, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення;

5) сім'ї військовослужбовців (резервістів, військовозобов'язаних, добровольців Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, розвідувальних органів України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, військовослужбовців військових прокуратур, осіб рядового та начальницького складу підрозділів оперативного забезпечення зон проведення антитерористичної операції центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, державну політику у сфері державної митної справи, поліцейських, осіб рядового, начальницького складу, військовослужбовців Міністерства внутрішніх справ України, Управління державної охорони України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Державної пенітенціарної служби України, осіб рядового і начальницького складу Державного бюро розслідувань, осіб начальницького складу Національного антикорупційного бюро України, осіб, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, під час безпосередньої участі у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування

збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у забезпеченні їх здійснення, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів, під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, а також сім'ї працівників підприємств, установ, організацій, які залучалися до забезпечення проведення антитерористичної операції, забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, до здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, та загинули (пропали безвісти), померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час забезпечення проведення антитерористичної операції безпосередньо в районах та у період її проведення, забезпечення здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, перебуваючи безпосередньо в районах та у період здійснення зазначених заходів;

б) сім'ї осіб, які загинули (пропали безвісти), померли внаслідок травми (поранення, контузії, каліцтва) або захворювання, одержаних під час безпосередньої участі у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України⁶⁴⁶.

До членів сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України належать: батьки; один із подружжя, який не одружився вдруге, незалежно від того, виплачується йому

⁶⁴⁶ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

пенсія чи ні; діти, які не мають (і не мали) своїх сімей; діти, які мають свої сім'ї, але стали особами з інвалідністю до досягнення повноліття; діти, обоє з батьків яких загинули або пропали безвісти; утриманці загиблого (померлого), яким у зв'язку з цим виплачується пенсія⁶⁴⁷.

Порядок надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України визначається постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 740, в якій міститься перелік документів, які подаються до місцевого структурного підрозділу з питань ветеранської політики, порядок надсилання та зміст заяв, що направляються членами сімей до вказаних підрозділів, терміни розгляду таких заяв тощо⁶⁴⁸.

Сім'ям загиблих (померлих) ветеранів війни та сім'ям загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України надаються такі пільги:

у сфері охорони здоров'я: безплатне одержання ліків, лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, медичних виробів та допоміжних засобів реабілітації; безплатне першочергове зубопротезування (за винятком протезування з дорогоцінних металів); безоплатне забезпечення санаторно-курортним лікуванням або одержання компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування; користування при виході на пенсію (незалежно від часу виходу на пенсію) чи зміні місця роботи поліклініками та госпіталями, до яких вони були прикріплені за попереднім місцем роботи; щорічне медичне обстеження і диспансеризація із залученням необхідних спеціалістів; першочергове обслуговування в лікувально-профілактичних закладах, аптеках та першочергова госпіталізація; виплата допомоги по тимчасовій непрацездатності в розмірі 100 процентів середньої заробітної плати незалежно від стажу роботи; позачергове обслуговування закладами та установами, що надають соціальні послуги з догляду;

⁶⁴⁷ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶⁴⁸ Про затвердження Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України : постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D0%BF#Text>

у житлово-комунальній сфері та у сфері земельних відносин: 50-процентна знижка плати за користування житлом (квартирна плата) в межах норм, передбачених чинним законодавством (21 кв. метр загальної площі житла на кожну особу, яка постійно проживає у житловому приміщенні (будинку) і має право на знижку плати, та додатково 10,5 кв. метра на сім'ю); 50-процентна знижка плати за користування комунальними послугами (газом, електроенергією та іншими послугами) та скрапленим балонним газом для побутових потреб в межах середніх норм споживання; 50-процентна знижка вартості палива, в тому числі рідкого, в межах норм, встановлених для продажу населенню, для осіб, які проживають у будинках, що не мають центрального опалення; позачерговий безплатний капітальний ремонт власних жилих будинків і першочерговий поточний ремонт жилих будинків і квартир; позачергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, у тому числі за рахунок жилої площі, що передається міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, підприємствами та організаціями у розпорядження місцевих рад та державних адміністрацій;) першочергове право на вступ до житлово-будівельних (житлових) кооперативів, кооперативів по будівництву та експлуатації колективних гаражів, до садівницьких товариств, на придбання матеріалів для індивідуального будівництва і садових будинків, технічне обслуговування та забезпечення стоянками транспортних засобів; позачергове користування всіма послугами зв'язку та позачергове встановлення на пільгових умовах квартирних телефонів (оплата у розмірі 20 процентів від тарифів вартості основних та 50 процентів – додаткових робіт); першочергове обслуговування підприємствами, установами та організаціями служби побуту, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту;

у сфері трудових відносин: використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час; одержання додаткової відпустки без збереження заробітної плати строком до двох тижнів на рік; переважне право на залишення на роботі при скороченні чисельності чи штату працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці та на працевлаштування в разі ліквідації підприємства, установи, організації;

у кредитно-фінансовій сфері: одержання позики на будівництво, реконструкцію або капітальний ремонт жилих будинків і підвірних будівель, приєднання їх до інженерних мереж, комунікацій, а також позики на будівництво або придбання дачних будинків і благоустрій садових ділянок з погашенням її протягом 10 років, починаючи з п'ятого року після закінчення будівництва;

У податковій та митній сфері: зі сплати податків, зборів, мита та інших платежів до бюджету відповідно до податкового та митного законодавства;

у сфері пенсійного забезпечення набуття права на пенсію в разі втрати годувальника непрацездатними членами сімей загиблих⁶⁴⁹; підвищення рівня пенсії або щомісячного довічного грошового утримання чи державної соціальної допомоги для осіб, які втратили працездатність, що виплачується замість пенсії;

у сфері освіти: вступ поза конкурсом до державних та комунальних закладів вищої та фахової передвищої освіти на спеціальності, підготовка за якими здійснюється за рахунок коштів відповідно державного та місцевих бюджетів; забезпечення дітей, що навчаються в державних і комунальних закладах дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) чи фахової передвищої освіти безкоштовним харчуванням⁶⁵⁰.

Щороку до Дня Незалежності України членам сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України виплачується разова грошова виплата у порядку та розмірах, визначених Кабінетом Міністрів України в межах відповідних бюджетних призначень, встановлених законом про Державний бюджет України⁶⁵¹.

⁶⁴⁹ Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб : Закон України від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>

⁶⁵⁰ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#n739>

⁶⁵¹ Там само.

Членам сімей сім'ї загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України за рахунок коштів державного бюджету призначається і виплачується одноразова грошова допомога у зв'язку із загибеллю (смертю) члена сім'ї у розмірі, визначеному підпунктом «а» пункту 1 статті 16-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». У разі загибелі (смерті) військовослужбовця під час виконання ним обов'язків військової служби або внаслідок захворювання, пов'язаного з виконанням ним обов'язків військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, пов'язаних з виконанням обов'язків військової служби, така допомога надається у розмірі 750-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року. У разі смерті військовослужбовця, що настала в період проходження ним військової служби або внаслідок захворювання чи нещасного випадку, що мали місце в період проходження ним військової служби, або смерті особи, звільненої з військової служби, протягом року після звільнення її з військової служби, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, нещасного випадку, пов'язаних з проходженням військової служби; а також загибелі (смерті) військовозобов'язаного або резервіста, якого призвано на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори чи для проходження служби у військовому резерві, що настала під час виконання обов'язків військової служби або служби у військовому резерві, допомога надається у розмірі 500-кратного прожиткового мінімуму, встановленого законом для працездатних осіб на 1 січня календарного року⁶⁵².

⁶⁵² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

8.5. Соціально-правовий захист військовослужбовців, захоплених у полон, зниклих безвісти за особливих обставин та членів їхніх сімей

Полон – це тимчасове обмеження свободи особи, яка підпадає під одну з категорій осіб, наведених у статті 4 Женевської конвенції, та яка брала участь у воєнних діях, з метою недопущення її до подальшої участі в таких діях⁶⁵³. Військовополоненими, у розумінні цієї Конвенції, є особи, які потрапили в полон до супротивника й належать до однієї з таких категорій:

1. Особового складу збройних сил сторони конфлікту, а також членів ополчення або добровольчих загонів, які є частиною цих збройних сил.

2. Членів інших ополчень та добровольчих загонів, зокрема членів організованих рухів опору, які належать до однієї зі сторін конфлікту й діють на своїй території або за її межами, навіть якщо цю територію окуповано, за умови, що ці ополчення або добровольчі загони, зокрема організовані рухи опору, відповідають таким умовам:

- а) ними командує особа, яка відповідає за своїх підлеглих;
- б) вони мають постійний відмітний знак, добре розпізнаваний на відстані;
- в) вони носять зброю відкрито;
- д) вони здійснюють свої операції згідно із законами та звичаями війни.

3. Членів особового складу регулярних збройних сил, які заявляють про свою відданість урядові або владі, що не визнані державою, яка їх затримує.

4. Осіб, які супроводжують збройні сили, але фактично не входять до їхнього складу, наприклад цивільних осіб з екіпажів військових літаків, військових кореспондентів, поставальників, особового складу робочих підрозділів або служб побутового обслуговування збройних сил, за умови, що вони отримали на це дозвіл тих збройних сил, які вони супроводжують, для чого останні видають їм посвідчення особи за зразком, наведеним у додатку до Конвенції.

⁶⁵³ Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

5. Членів екіпажів суден торговельного флоту, зокрема капітанів, лоцманів та юнг, а також екіпажів цивільних повітряних суден сторін конфлікту, які не користуються більш сприятливим режимом згідно з будь-якими іншими положеннями міжнародного права.

6. Жителів неокупованої території, які під час наближення ворога озброюються, щоб чинити опір силам загарбника, не маючи часу сформуватися в регулярні війська, за умови, що вони носять зброю відкрито й дотримуються законів і звичаїв війни⁶⁵⁴.

Основи соціального і правового захисту військовополонених та членів їхніх сімей, визначено актами міжнародного гуманітарного права, а також законами України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про соціальні послуги» та ін.

Правовий статус осіб, *зниклих безвісті за особливих обставин*, регулюється низкою правових актів, серед яких провідна роль належить актам цивільного законодавства. Зокрема, Цивільним кодексом України визначено правові умови визнання фізичної особи безвісно відсутньою, що може бути здійснено рішенням суду, якщо протягом одного року в місці її постійного проживання немає відомостей про місце її перебування⁶⁵⁵; Главою 4 Цивільного процесуального кодексу України визначено порядок визнання фізичної особи безвісно відсутньою⁶⁵⁶. Базовим законодавчим актом, яким регулюється правовий статус осіб, *зниклих безвісті*, є Закон України «Про правовий статус осіб, *зниклих безвісті за особливих обставин*», який забезпечує правове регулювання суспільних відносин,

⁶⁵⁴ Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

⁶⁵⁵ Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

⁶⁵⁶ Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>

пов'язаних із набуттям правового статусу осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, з обліком, розшуком та соціальним захистом таких осіб і членів їхніх сімей⁶⁵⁷.

Особа набуває статусу такої, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту внесення про неї відомостей, що містяться у заяві про факт зникнення, до Єдиного реєстру осіб, зниклих безвісти за особливих обставин, у порядку, передбаченому Законом України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин», та вважається такою, що зникла безвісти за особливих обставин, з моменту подання заявником заяви про факт зникнення особи. Особа, зникла безвісти за особливих обставин, має всі права, гарантовані Конституцією та законами України, а також має право на всебічне розслідування обставин її зникнення та встановлення її місцеперебування. Близькі родичі та члени сім'ї особи, зниклої безвісти за особливих обставин, мають право на отримання достовірних відомостей про місцеперебування особи, зниклої безвісти за особливих обставин, обставини її загибелі (смерті), місце поховання (якщо воно відоме), а також низку інших прав та пільг, встановлених законодавством України⁶⁵⁸.

Особи, стосовно яких згідно із Законом України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей» встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, з числа військовослужбовців, учасників бойових дій та прирівняних до них осіб після їх звільнення обов'язково проходять відновлювальні (постізоляційні, реінтеграційні) заходи, заходи з адаптації, підтримки (супроводу) в порядку, встановленому Міністерством оборони України⁶⁵⁹.

За військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах

⁶⁵⁷ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12 липня 2018 року № 2505-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2505-19#Text>

⁶⁵⁸ Там само.

⁶⁵⁹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

або зниклими безвісти, зберігається виплата грошового забезпечення⁶⁶⁰.

Військовослужбовець має право скласти у письмовій довірчій формі особисте розпорядження на випадок захоплення його в полон або заручником, інтернування в нейтральних державах або зникнення безвісти про виплату належного йому грошового забезпечення особі (особам) за його вибором, визначивши розмір частки таких осіб у відсотках (далі – особисте розпорядження на випадок полону). У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону грошове забезпечення виплачується дружині (чоловіку), законним представникам малолітніх (неповнолітніх) дітей, дітям з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представникам та батькам військовослужбовців (крім тих із зазначених осіб, які одержують від військовослужбовця аліменти, а також батьків, позбавлених батьківських прав, за умови що ці права не були поновлені). Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 50 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань. У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та осіб, зазначених вище, грошове забезпечення виплачується повнолітнім дітям, рідним братам (сестрам), законним представником яких є військовослужбовець. Таким особам рівними частками виплачується частина грошового забезпечення, що в загальній сумі не перевищує 20 відсотків грошового забезпечення, визначеного після здійснення встановлених законом відрахувань⁶⁶¹.

Виплата грошового забезпечення особі (особам), визначеній (визначеним) в особистому розпорядженні на випадок полону, та особам, передбаченим цим пунктом, здійснюється до повного з'ясування обставин захоплення військовослужбовців у полон або заручниками, інтернування військовослужбовців у нейтральних державах або зникнення безвісти,

⁶⁶⁰ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁶¹ Там само.

їх звільнення з полону або визнання судом безвісно відсутніми чи оголошення судом померлими. У всіх випадках виплата грошового забезпечення здійснюється не більше ніж до дня виключення військовослужбовця із списків особового складу військової частини⁶⁶².

Грошове забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти, підлягає індексації відповідно до закону. Порядок та умови перерахунку розміру грошового забезпечення таких військовослужбовців встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти, встановлюється Кабінетом Міністрів України⁶⁶³.

У разі відсутності особистого розпорядження на випадок полону та визначених вище близьких осіб, належні та не виплачені військовослужбовцям, захопленим у полон або заручниками, а також інтернованим у нейтральних державах або зниклим безвісти, суми грошового забезпечення після оголошення їх судом померлими включаються до складу спадщини. Однак це не поширюється на військовослужбовців, які добровільно здалися в полон, самовільно залишили військові частини (місця служби) або дезертирували зі Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів⁶⁶⁴. Порядок та строки передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командирі військової частини, командирі/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування)

⁶⁶² Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-%D0%BF#Text>

⁶⁶³ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁶⁴ Там само.

для зберігання в особовій справі визначені Кабінетом Міністрів України⁶⁶⁵.

За військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або зниклими безвісти, зберігаються передбачені законом інші види забезпечення⁶⁶⁶.

Члени сімей військовослужбовців, які зникли безвісти або постраждали у полоні в ході бойових дій (війни) чи під час участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки, якщо ці особи прослужили у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях та правоохоронних органах не менш як 20 календарних років, мають право на медичне обслуговування у закладах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів⁶⁶⁷.

Члени сімей військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження військової служби (батьки, дружина (чоловік), неповнолітні діти, а також діти-особи з інвалідністю з дитинства (незалежно від їх віку) мають право не більше одного разу на рік на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України⁶⁶⁸.

⁶⁶⁵ Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командира військової частини, командира/керівнику підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі : постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2024-%D0%BF#Text>

⁶⁶⁶ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁶⁷ Там само.

⁶⁶⁸ Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF#Text>

Сім'ям військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження військової служби, у позачерговому порядку в разі потреби поліпшення житлових умов надаються жилі приміщення, за місцем їх перебування на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов⁶⁶⁹.

Батькам та членам сімей військовослужбовців, які пропали безвісти під час проходження військової служби, надається 50-відсоткова знижка плати за користування житлом (квартирної плати) та плати за комунальні послуги (водопостачання, газ, електрична, теплова енергія та інші послуги) в жилих будинках усіх форм власності в межах встановлених норм, передбачених законодавством. Такі пільги надаються за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України⁶⁷⁰.

Органи місцевого самоврядування зобов'язані надавати земельні ділянки та в межах визначених законом повноважень допомогу в будівництві батькам та членам сімей військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження військової служби, якщо вони виявили бажання побудувати приватні жилі будинки. Члени сімей військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження військової служби, мають право на безплатне одержання у приватну власність жилого приміщення, яке вони займають у будинках державного житлового фонду⁶⁷¹.

Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» встановлено, що особа, у якої один з батьків (усиновлювачів) був військовослужбовцем, який визнаний судом безвісно відсутньою особою при виконанні ним обов'язків військової служби, протягом трьох років після здобуття відповідної загальної середньої освіти зараховується поза конкурсом за особистим вибором

⁶⁶⁹ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁷⁰ Там само.

⁶⁷¹ Там само.

спеціальності до державних і комунальних вищих та професійно-технічних навчальних закладів України для навчання за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів⁶⁷². Однак у Порядках прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2023, 2024 та 2025 році, затверджених наказами Міністерства освіти і науки України, ця пільга не знайшла свого відображення. Міністерство освіти і науки України встановлює, що такі особи під час здобуття ступеня магістра користуються пільгою у вигляді переведення в обов'язковому порядку на вакантні місця державного або регіонального замовлення осіб, які зараховані на навчання за іншими джерелами фінансування на відкриту або фіксовану конкурсну пропозицію⁶⁷³.

Батьки військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження військової служби, користуються правом безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі) в межах адміністративного району за місцем проживання, залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів за наявності посвідчення встановленого зразка, а в разі запровадження автоматизованої системи обліку оплати проїзду – також електронного квитка, який видається на безоплатній основі. Вони мають право на 50-відсоткову знижку при користуванні міжміським залізничним, повітряним, водним та автомобільним транспортом відповідно до закону⁶⁷⁴.

Батькам та неповнолітнім дітям, а також дітям-особам з інвалідністю з дитинства (незалежно від їх віку) військовослужбовців, які зникли безвісти в період проходження військової служби, державою виплачується одноразова грошова

⁶⁷² Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

⁶⁷³ Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2025 році: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2025 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0312-25#Text>

⁶⁷⁴ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

компенсація в розмірі суми державного страхування військовослужбовців з урахуванням коефіцієнта індексації грошових доходів. Місцеві ради надають позачергово дітям військовослужбовців, які зникли безвісти під час проходження служби, місця у дитячих закладах за місцем проживання (перебування) дитини⁶⁷⁵.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів ДФТГ.
2. У чому полягають особливості правового статусу учасника бойових дій?
3. Охарактеризуйте систему пільг, які надаються особам з інвалідністю внаслідок війни.
4. Охарактеризуйте систему пільг, які надаються сім'ї загиблого Захисника (Захисниці) України.
5. У чому полягають особливості правового статусу військовополонених та осіб, зниклих безвісти за особливих обставин?

Література для додаткового вивчення

1. Гущин О., Киришун Д. Правовий режим військовополонених у російсько-українському конфлікті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. №52(4). С. 43–49. URL: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.52.43-49>
2. Журавльов М. В., Мулява В. Д. Організація військово-соціальної роботи у Збройних Силах України: основні проблеми становлення та удосконалення в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*. 2021. Вип. 1 (44). С. 72–79. URL: <http://visnykist.uzhnu.edu.ua/article/view/232455/234049>
3. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231.

⁶⁷⁵ Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

4. Малюга Л. Ю. Форми і способи соціального захисту військово-службовців в Україні. *Університетські наукові записки*. 2023. № 5. С. 82–94.
5. Права цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, зниклих безвісти за особливих обставин, та членів їхніх сімей / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. <https://ombudsman.gov.ua>
6. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 377–381.
7. Шопіна І. М. Проблеми правового захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій: досвід Хорватії і перспективи для України. Закарпатські правові читання. *Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : XV Міжнародна науково-практична конференція*. (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Ужгород, 2023. С. 118–122.
8. Шопіна І. М., Коропатнік І. М. Особливості забезпечення інформаційної безпеки діяльності з пошуку та звільнення військово-полонених. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2022. № 2. С. 13–19. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.34015/2523-4552.2022.2.02>.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Верховна Рада України як суб'єкт військово-правових відносин 21, 47, 61, 63–66
- військова складова територіальної оборони 160–161
- військовий обов'язок 97–98
- військові адміністрації 95–97
- військово-правова норма 32
- військово-правові відносини 13–16
- військово-цивільна складова територіальної оборони 162–163
- військово-цивільні адміністрації 94–95
- воєнний стан 44–45, 95, 179–180
- гендерні аспекти проходження військової служби 305–308
- Генеральний штаб Збройних Сил України 73–74, 76
- Головне управління розвідки Міністерства оборони України 90
- громадський нагляд як елемент демократичного цивільного контролю 61, 322–323
- громадяни як суб'єкти військово-правових відносин 26, 60–61, 97–100, 231–232
- суб'єкти військово-правових відносин 18, 56–61
- Державна прикордонна служба України 91–93
- Державна спеціальна служба транспорту 24–25, 76–79
- добровольче формування територіальної громади 164–170, 373–374
- заходи правового режиму воєнного стану 184–189
- збройна агресія 146–147
- збройний конфлікт 147
- Збройні Сили України 37, 46
- звільнення з військової служби 276–277
- історія відносин Україна–НАТО 114–123, 127–128
- історія військового права 33–45
- Кабінет Міністрів України як суб'єкт військово-правових відносин 66–67
- методи військового права 16–17
- Міністерство оборони України 67–68
- мобілізаційна підготовка 193–195
- мобілізація 192
- Національна гвардія України 79–88
- національний спротив 156–157
- обов'язки військовослужбовця 259–263
- оборонні закупівлі 155
- оборонно-промисловий комплекс 60
- ознаки військового права 13–15
- операційне право 138–139

- Організація Північноатлантичного договору (НАТО) 103–105
- особливий період 173–175
- оцінювання цивільного середовища 136
- підготовка громадян України до національного спротиву 158–159
- підтримка військ (сил) 136
- підтримка цивільного середовища 136
- поняття військового права 13
- поняття демократичного цивільного контролю 311–312
- права військовослужбовця 252–259
- право держави на самооборону 104, 145–147
- правовий статус осіб, зниклих безвісті за особливих обставин 406–406
- правовий статус особи з інвалідністю внаслідок війни 383–389
- правовий статус сім'ї загиблого 395–403
- правовий статус учасника бойових дій 374–382
- предмет військового права 13, 15
- предмет демократичного цивільного контролю 312–313
- Президент України як суб'єкт військово-правових відносин 62–63
- принципи військового права 17–27
- принципи демократичного цивільного контролю 313–315
- Рада національної безпеки і оборони України 68–69
- рух опору 157
- сектор безпеки і оборони 56–57
- сили безпеки 58
- сили оборони 59
- система військового обліку 293
- система військового права 30, 33
- Служба безпеки України 88–89
- Служба зовнішньої розвідки України 89–90
- соціально-правовий захист військовослужбовців 353–354
- Стратегічна концепція НАТО-2022 106–107
- стратегічні комунікації 128–132
- структура військового законодавства 45–53
- структура Збройних Сил України 75–76
- суб'єкти демократичного цивільного контролю 315–322
- територіальна оборона 160–161
- цивільна складова територіальної оборони 161–162
- цивільні особи 214–215
- цивільно-військова взаємодія 136
- цивільно-військове співробітництво 133–134, 137
- чисельність Збройних Сил України 76
- школи військового права 33–38
- юридична відповідальність військовослужбовців 263–275

ТЕЗАУРУС

Адміністративна межа – умовна лінія на поверхні землі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, на прилеглих територіях до якої не ведуться бойові дії.

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

Атестування громадян України до присвоєння військових звань офіцерського складу запасу (резерву) – комплекс заходів, який здійснюється районними (об'єднаними районними), міськими (районними у містах, об'єднаними міськими) територіальними центрами комплектування та соціальної підтримки, вищими військовими навчальними закладами або військовими навчальними підрозділами закладів вищої освіти та спрямований на всебічне вивчення й оцінювання рівня військової підготовки, ділових, моральних, психологічних якостей осіб, кандидатури яких подаються до присвоєння первинних і чергових військових звань, підготовку для цього необхідних атестаційних матеріалів та прийняття відповідного рішення.

Про затвердження Порядку атестування громадян України до присвоєння первинного і чергових військових звань офіцерського складу запасу (резерву): наказ Міністерства оборони України від 9 вересня 2024 року № 613. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1620-24/ed20240909#n20>

Базова загальновійськова підготовка проводиться з метою здобуття громадянами України військово-облікової спеціальності, навичок і умінь, необхідних для виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Бойовий імунітет – звільнення військового командування, військовослужбовців, поліцейських поліції особливого призначення Національної поліції України, добровольців Сил територіальної оборони Збройних Сил України, працівників правоохоронних органів, які відповідно до своїх повноважень беруть участь в обороні України, осіб, визначених Законом України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України», від відповідальності, у тому числі кримінальної, за втрати особового складу, бойової техніки чи іншого військового майна, наслідки застосування збройної та іншої сили під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань з оборони України із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння), настання яких з урахуванням розумної обачності неможливо було передбачити при плануванні та виконанні таких дій (завдань) або які охоплюються виправданим ризиком, крім випадків порушення законів та звичаїв війни або застосування збройної сили, визначених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Бойові дії – форма застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) Збройних Сил України, інших складових сил оборони, а також поліції особливого призначення Національної поліції України для вирішення бойових (спеціальних) завдань в операціях або самостійно під час відсічі збройної агресії проти України або ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту, виконання інших завдань із застосуванням будь-яких видів зброї (озброєння).

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Військова дисципліна – це бездоганне і неухильне дотримання всіма військовослужбовцями порядку і правил, встановлених статутами Збройних Сил України та іншим законодавством України.

Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 551 XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>

Військова капеланська діяльність – діяльність, яку здійснюють військові капелани з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб.

Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Військова охорона здоров'я (en: military health care) – система заходів, яка організовується, здійснюється та регулюється Командуванням Медичних сил ЗС України з метою збереження та відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності військовослужбовців при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості їх життя. Вона охоплює заходи превентивної медицини, домедичної (першої медичної) допомоги, екстреної (невідкладної) медичної допомоги, первинної медичної (першої лікарської) допомоги, вторинної (кваліфікованої) медичної допомоги, третинної (спеціалізованої) медичної допомоги та реабілітації.

Доктрина з військової охорони здоров'я: затверджена наказом Командування Медичних сил Збройних Сил України 17 грудня 2020 року № 222. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>

Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військова служба правопорядку у Збройних Силах України (далі – Служба правопорядку) – спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах

та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>

Військова сумісність – здатність збройних сил тренуватися, проводити навчання та ефективно діяти разом під час виконання покладених на них місій та завдань

AAP-06 Edition 2019. NATO Glossary of Terms and Definitions (English And French). URL: https://www.coemed.org/files/stanags/05_AAP/AAP-06_2019_EF.pdf

Військова форма одягу – комплект одноманітних за конструкцією та регламентованих за зовнішнім виглядом предметів одягу, взуття та окремих видів спорядження, встановлений для військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військове адміністративне правопорушення – протиправна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність військовослужбовця, за яку передбачено адміністративну відповідальність, визначену главою 13-Б Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту: наказ Міністерства оборони

України 29 листопада 2018 року № 604. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18/ed20210423#n274>

Військове командування – Головнокомандувач Збройних Сил України, Командувач об'єднаних сил Збройних Сил України, командувачі видів та окремих родів військ (сил) Збройних Сил України, командувачі (начальники) органів військового управління, командири з'єднань, військових частин Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкіперське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку, а також акції, частки у статутному капіталі юридичних осіб тощо.

Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>

Військове формування – створена відповідно до законодавства України сукупність військових з'єднань і частин та органів управління ними, які комплектуються військовослужбовцями і призначені для оборони України, захисту її суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу шляхом безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Військовий капелан – особа, яка в установленому цим Законом порядку отримала мандат на право здійснення військової капеланської діяльності, уклала контракт про проходження

військової служби на посадах осіб офіцерського складу (виключно на посадах Служби військового капеланства) та здійснює військову капеланську діяльність у підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та Державної прикордонної служби України на підставах та в порядку, передбачених цим Законом.

Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Військовими кримінальними правопорушеннями визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Військові посадові особи – це військовослужбовці, які обіймають штатні посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або які спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків згідно із законодавством.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військово-адміністративний поділ території України – це розмежування території держави на військово-адміністративні зони (райони) в інтересах забезпечення оборони України.

Про затвердження військово-адміністративного поділу території України: Указ Президента України від 5 лютого 2016 року № 39/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/2016#Text>

Військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військово-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони.

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Військовополонені – особи, які мають право на цей статус відповідно до статті 4 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. (далі – Женевська конвенція) та статті 44 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 р.

Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

Військовослужбовці – особи, які проходять військову службу.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Військово-цивільні адміністрації – це тимчасові державні органи у селах, селищах, містах, районах та областях, що діють у складі Антитерористичного центру при Службі безпеки України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі проведення антитерористичної операції) або у складі Об'єднаного оперативного штабу Збройних Сил України (у разі їх утворення для виконання повноважень відповідних органів у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії

Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях) і призначені для забезпечення дії Конституції та законів України, забезпечення безпеки і нормалізації життєдіяльності населення, правопорядку, участі у протидії актам збройної агресії, диверсійним проявам і терористичним актам, недопущення гуманітарної катастрофи в районі відсічі збройної агресії Російської Федерації, зокрема проведення антитерористичної операції.

Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>

Воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Воєнний конфлікт – форма розв’язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії

чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>

Воєнні дії – організоване застосування сил оборони та сил безпеки для виконання завдань з оборони України.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Всеохоплююча оборона України – комплексне використання в багатовимірному просторі на всій території України потенціалу держави і суспільства з метою здійснення опору противнику шляхом його стримування, стійкості та взаємодії всіх інституцій усередині держави та з міжнародними партнерами, використання сучасних форм і способів застосування сил оборони та сил безпеки з дотриманням принципів і норм міжнародного права в умовах неможливості досягнення воєнного паритету з противником для запобігання ескалації воєнного конфлікту та відновлення територіальної цілісності України в межах міжнародно визнаних кордонів.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17>

Гендерна рівність – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

Гендерно зумовлене насильство – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов’язки тощо) жінок, чоловіків, дітей), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі або віку чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті.

Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. Київ, 2020. 29 с.

Генеральний штаб Збройних Сил України є головним органом військового управління з планування оборони держави, стратегічного планування застосування Збройних Сил України та визначених сил і засобів інших складових сил оборони, координації і контролю за виконанням завдань у сфері оборони органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та силами оборони у межах, визначених законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України.

Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: затверджено Указом Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text>

Гібридна війна – використання військових і невійськових, а також прихованих і відкритих засобів (включаючи дезінформацію, кібератаки, економічний тиск, розгортання нерегулярних збройних груп і використання регулярних сил), щоб стерти межі між війною та миром, посіяти сумніви в свідомості цільових груп населення, а також дестабілізувати та підірвати суспільства.

NATO's approach to counter information threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm

Гуманітарний коридор – тимчасово демілітаризована за домовленістю між уповноваженими представниками України та представниками збройних формувань Російської Федерації

та/або окупаційної адміністрації Російської Федерації зона, призначена для забезпечення безпечного транзиту гуманітарної допомоги на тимчасово окуповану територію та/або надання медичної допомоги цивільному населенню та пораненим на тимчасово окупованій території та/або евакуації цивільного населення, поранених та загиблих з тимчасово окупованої території.

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

Демобілізація – комплекс заходів, рішення про порядок і терміни проведення яких приймає Президент України, спрямованих на планомірне переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на роботу і функціонування в умовах мирного часу, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати мирного часу.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Демократичний цивільний контроль – комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Деокупація – комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території

(повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території).

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

Державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення і має таку загальну структуру: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; територіальні органи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону; Морська охорона, яка складається із загонів морської охорони; органи охорони державного кордону – прикордонні загони, окремі контрольно-пропускні пункти, авіаційні частини; розвідувальний орган центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону.

Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>

Державна спеціальна служба транспорту є спеціалізованим військовим формуванням, що входить до системи Міністерства оборони України, призначеним для забезпечення стійкого функціонування транспорту в мирний час та в особливий період.

Про Державну спеціальну службу транспорту: Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>

Державний кордон України є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 року № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Добровольче формування територіальної громади – воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, які проживають у межах території відповідної територіальної громади, який призначений для участі у підготовці та виконанні завдань територіальної оборони.

Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Допризовники – особи, які підлягають взяттю на військовий облік.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Душпастирська опіка – напрям військової капеланської діяльності, спрямований на забезпечення релігійної, етичної, моральної, духовної підтримки та сприяння формуванню особистісної стійкості і належного духовного стану особового складу.

Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Захист державного кордону України є невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки і полягає у скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом. Ця діяльність проводиться в межах наданих їм повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів.

Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 року № 1777-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12#Text>

Захист цивільного населення – спільна діяльність командувачів, командирів (начальників), їх заступників, органів військового управління, штабів всіх рівнів, спрямована на запобігання та полегшення страждань, спричинених війною (збройним конфліктом), що стосуються всього населення країн, територій або окремих районів, які перебувають у конфлікті без будь-якої дискримінації за расою, національністю, релігійними або політичними переконаннями тощо.

Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. Київ, 2020. 29 с.

Збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт).

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Збройні Сили України – це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Про Збройні Сили України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>

Знаки розрізнення військовослужбовців – знаки (погоні, нарукавні та нагрудні знаки, знаки на спину; знаки на головних уборах, зокрема кокарди, емблеми, орнаменти; гаптування; канти і лампаси; гудзики з символікою) на форменому одязі, призначені для позначення військових звань, посад, приналежності до держави, військового формування, виду Збройних Сил України, роду військ, служб, військових частин (підрозділів).

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Інформаційна загроза – наміри, дії або явища, які шляхом інформаційного впливу на соціальні об'єкти, інформаційну

інфраструктуру та інформаційні ресурси можуть ускладнити (унеможливити) реалізацію національних інтересів держави (функцій її структурних органів).

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Інформаційний простір – інформаційне середовище, в якому відбуваються інформаційні процеси та інформаційні відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони та захисту інформації, інформаційних продуктів та інформаційних ресурсів.

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Кібератака – спрямовані (навмисні) дії в кіберпросторі, які здійснюються за допомогою засобів електронних комунікацій (включаючи інформаційно-комунікаційні технології, програмні, програмно-апаратні засоби, інші технічні та технологічні засоби і обладнання) та спрямовані на досягнення однієї або сукупності таких цілей: порушення конфіденційності, цілісності, доступності електронних інформаційних ресурсів, що обробляються (передаються, зберігаються) в комунікаційних та/або технологічних системах, отримання несанкціонованого доступу до таких ресурсів; порушення безпеки, сталого, надійного та штатного режиму функціонування комунікаційних та/або технологічних систем; використання комунікаційної системи, її ресурсів та засобів електронних комунікацій для здійснення кібератак на інші об'єкти кіберзахисту.

Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

Кіберзброя – кіберзасіб ведення війни, який за конструкцією, поточним або передбачуваним використанням становить загрозу для життя і здоров'я людей, здатен до виведення з ладу або порушення функціонування, пошкодження чи знищення критично важливих об'єктів інфраструктури та призводить до наслідків, які кваліфікуються як кібератак.

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17>

Кібероборона – сукупність політичних, економічних, соціальних, військових, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів, які здійснюються в кіберпросторі та спрямовані на забезпечення захисту суверенітету та обороноздатності держави, запобігання виникненню збройного конфлікту та відсіч збройній агресії.

Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

Кіберпростір – середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних.

Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>

Комплексний огляд сектору безпеки і оборони – процедура оцінювання стану і готовності складових сектору безпеки і оборони до виконання завдань за призначенням, за результатами якої розробляються та уточнюються концептуальні документи розвитку складових сектору безпеки і оборони та визначаються заходи, спрямовані на досягнення ними необхідних спроможностей до виконання завдань за призначенням у поточних і прогнозованих умовах безпекового середовища.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Кризові комунікації – процес взаємодії військової організації з суспільними суб'єктами та цільовими аудиторіями в умовах потенційної або реальної загрози як воєнного так і невоєнного

характеру. Кризові комунікації передбачають прямий діалог із визначеними цільовими аудиторіями з питань кризової ситуації.

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Лінія зіткнення – умовна лінія на поверхні землі між тимчасово окупованою територією та іншою територією України, на прилеглих територіях до якої ведуться бойові дії.

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

Міністерство оборони України (Міноборони) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міноборони є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період.

Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>

Мобілізаційна підготовка – комплекс організаційних, політичних, економічних, фінансових, соціальних, правових та інших заходів, які здійснюються в мирний час з метою підготовки національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України та Державної спеціальної служби транспорту, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій до своєчасного й організованого проведення мобілізації та задоволення потреб оборони держави і захисту її території від можливої агресії, забезпечення життєдіяльності населення в особливий період.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Мобілізаційний план – сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення заходів щодо мобілізаційного розгортання Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, системи забезпечення життєдіяльності населення на функціонування в умовах особливого періоду.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Мобілізація – комплекс заходів, здійснюваних з метою планомірного переведення національної економіки, діяльності органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій на функціонування в умовах особливого періоду, а Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту – на організацію і штати воєнного часу.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Наратив – викладення взаємопов’язаних подій, що подаються через певну послідовність словесних описів або образів, лінійний спосіб передавання фактів (основоположна ідея).

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Національна безпека України – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства і держави від кримінальних та інших протиправних посягань, охорони громадської безпеки і порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами – із забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій.

Про Національну гвардію України: Закон України 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>

Національний спротив – комплекс заходів, які організовуються та здійснюються з метою сприяння обороні України шляхом максимально широкого залучення громадян України до дій, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності держави, стримування і відсіч агресії та завдання противнику неприйнятних втрат, з огляду на які він буде змушений припинити збройну агресію проти України.

Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Національні інтереси України – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національ-

ної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України.

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Оборона України – система політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Оборонна свідомість – свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно-державних (національних) цінностей України.

Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>

Оборонне планування – складова частина системи державного стратегічного планування, що здійснюється з метою забезпечення обороноздатності держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх спроможностей, озброєння та військової техніки, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм і планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та фінансово-економічних можливостей держави.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Оборонний огляд – процедура оцінювання стану і готовності сил оборони до виконання завдань з оборони України, стану їх кадрового, фінансового, матеріально-технічного та інших видів забезпечення.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Оборонні закупівлі – здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони.

Про оборонні закупівлі: Закон України від 17 липня 2020 року № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507>

Оборонно-промисловий комплекс України – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують і утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Обороздатність держави – здатність держави до захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Вона складається з матеріальних і духовних елементів та є сукупністю воєнного, економічного, соціального та морально-політичного потенціалу у сфері оборони та належних умов для його реалізації.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Огляд оборонно-промислового комплексу України – процедура оцінювання стану і готовності оборонно-промислового комплексу стосовно задоволення потреби сектору безпеки і оборони в озброєнні, військовій та спеціальній техніці.

*Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р.
№ 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>*

Органи військового управління – Міністерство оборони України, інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні чи тимчасово утворені органи у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, призначені для виконання функцій з управління, в межах їх компетенції, військами (силами), з'єднаннями, військовими частинами, військовими навчальними закладами, установами та організаціями, які належать до сфери управління центральних органів виконавчої влади, а також територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

*Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року
№ 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>*

Особливий період – період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, сил оборони і сил безпеки, підприємств, установ і організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, що настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і час демобілізації після закінчення воєнних дій.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Офіцер запасу (резерву) – військовозобов'язаний, який має офіцерське звання, перебуває на військовому обліку в районних (міських) територіальних центрах комплектування та соціальної підтримки, призначений для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період,

а також особи офіцерського складу, які зараховані до військового оперативного резерву;

Про затвердження Порядку атестування громадян України до присвоєння первинного і чергових військових звань офіцерського складу запасу (резерву): наказ Міністерства оборони України від 9 вересня 2024 року № 613. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1620-24/ed20240909#n20>

Підготовка громадян України до військової служби включає національно-патріотичне та військово-патріотичне виховання, початкову загальновійськову підготовку, базову загальновійськову підготовку, підготовку у військових ліцях та ліцях з посиленою військово-фізичною підготовкою, підготовку до вступу у заклади фахової передвищої військової освіти, вищі військові навчальні заклади та військові навчальні підрозділи закладів вищої освіти, військову підготовку у закладах вищої освіти за програмою підготовки офіцерів запасу, фізичну підготовку, лікувально-оздоровчу роботу, підвищення рівня освітньої підготовки, вивчення державної мови.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

План оборони України – складова частина оборонного планування, що містить сукупність документів, які визначають зміст, обсяги, виконавців, порядок і строки здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

Полон – тимчасове обмеження свободи особи, яка підпадає під одну з категорій осіб, наведених у статті 4 Женевської конвенції, та яка брала участь у воєнних діях, з метою недопущення її до подальшої участі в таких діях.

Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

Початкова загальновійськова підготовка громадян України здійснюється з метою формування у громадян первинних загальновійськових знань і спеціальних компетентностей щодо оборонної свідомості, ознайомлення громадян з місцем і роллю громадянина у зв'язку з усвідомленням свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Призовники – особи, які взяті на військовий облік.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Пропаганда – інформація, призначена для маніпулювання конкретною цільовою аудиторією щодо певної поведінки чи переконань, часто як частина тривалої кампанії державного суб'єкта з політичним планом.

NATO's approach to counter information threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm

Публічна дипломатія та військові заходи на підтримку публічної дипломатії – складова стратегічних комунікацій, зміст якої полягає в інформуванні міжнародної громадськості з метою створення позитивної думки про державу, її збройні сили, інші військові формування та правоохоронні органи, формуванні негативного ставлення до дій противника, переконанні у правильності і необхідності власних дій.

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Рада національної безпеки і оборони України відповідно до Конституції України є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України.

Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>

Резервісти – особи, які проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України, інших військових формувань і призначені для їх комплектування у мирний час та в особливий період.

Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>

Репатріація – повернення на батьківщину з поновленням громадянських прав військовополонених, які під час воєнних дій опинилися за межами своєї країни та перебували тривалий час не на своїй батьківщині, з урахуванням міжнародних зобов'язань України щодо дотримання принципу, згідно з яким забороняється повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй там можуть загрожувати застосування катувань, переслідування чи інші серйозні порушення прав людини.

Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

Речник – посадова особа, визначена для оприлюднення офіційної позиції органу військового управління (військової частини) і надання громадськості та ЗМІ об'єктивної, достовірної та відкритої інформації.

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Рух опору – система воєнних, інформаційних і спеціальних заходів, організація, планування, підготовка і підтримка яких здійснюється з метою відновлення державного суверенітету і територіальної цілісності під час відсічі збройної агресії проти України.

Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Сектор безпеки і оборони – система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів

України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Сили безпеки – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Сили оборони – Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави.

Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

Система військового обліку – сукупність систем військового обліку органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій, які структурно складаються із керівників як організаторів ведення військового обліку, служб персоналу (посадових осіб), які безпосередньо ведуть військовий облік, об'єктів військового обліку – призовників, військовозобов'язаних, резервістів та засобів автоматизації процесів ведення військового обліку з використанням необхідних баз даних (реєстрів), визначених цим Законом та іншими законами України.

Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>

Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України.

Про Службу безпеки України: Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

Соціальний захист військовослужбовців – діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

Соціально-добродійна діяльність – напрям військової капеланської діяльності, спрямований на турботу про соціальні потреби військовослужбовців і налагодження партнерських відносин із представниками релігійних, благодійних (волонтерських), громадських організацій з метою надання всебічної підтримки, забезпечення турботливого ставлення до військовослужбовців, працівників та членів їх сімей.

Про Службу військового капеланства: Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>

Спроможність (оперативна, бойова, спеціальна) – це здатність органів військового управління, з'єднань, військових частин, військових навчальних закладів, установ та організацій

Збройних Сил або сукупності сил і засобів сил оборони виконувати певні завдання (забезпечувати реалізацію визначених військових цілей) за певних умов, ресурсного забезпечення та відповідно до встановлених стандартів.

Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони: постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-%D0%BF#Text>

Стійкість суспільства означає здатність суспільства не дозволити противникам використовувати цивільні вразливості та надмірно навантажувати військові інструменти сили, а також ті сили та засоби, які, як очікується, військові інструменти сили використовуватимуть для підтримки цивільного суспільства у випадку стихійних або техногенних катастроф, а також для захисту суспільства від шкідливих дій противників.

CIMIC Handbook URL: <https://www.cimic-coe.org/wp-content/uploads/2025/03/cimic-handbook.pdf>

Стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, інших суб'єктів інформаційної діяльності з метою виконання заходів, спрямованих на просування цілей держави.

Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. Київ, 2020. 33 с.

Табір для тримання військовополонених – установа, що утворюється Міністерством для розміщення та тримання військовополонених у період дії на території України воєнного стану, який охоплює воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій.

Про затвердження Порядку тримання військовополонених: постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 413. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/413-2022-%D0%BF#Text>

Територіальна оборона – система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час

та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій.

Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки є органами військового управління, що забезпечують виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text>

Тимчасово окупована Російською Федерацією територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>

Учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час.

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Цивільне середовище – сукупність об'єктів (та взаємовідносин між ними), які розташовані (діють) на певній території і не входять до структури ЗС України чи Міністерства оборони

України або інших складових сил оборони та не належать до об'єктів військового призначення

Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. Київ, 2020. 29 с.

Цивільно-військова взаємодія є головною функцією цивільно-військового співробітництва та полягає у спільній, цілеспрямованій, організованій та безперервній діяльності командувачів (командирів), начальників, їх заступників, органів військового управління, штабів, структур ЦВС, спрямованій на встановлення та підтримання зв'язків з об'єктами цивільного середовища на рівні, який забезпечує успішне виконання військами (силами) визначених завдань.

Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. Київ, 2020. 29 с.

Цивільно-військове співробітництво – комплекс заходів Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, щодо координації та взаємодії з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями, організаціями та громадянами з метою створення сприятливих умов для виконання Збройними Силами України покладених на них завдань та функцій, у тому числі на території держави-агресора, а також інших заходів, спрямованих на формування у цивільного населення оборонної свідомості, готовності до національного спротиву.

Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. AAP-03. Directive for the production, maintenance and management of NATO standardization documents. Edition K Version 1. FEB 2018. URL: https://nso.nato.int/nso/zzLinks/AAP-03_Related_Documents.html
2. Accountability in cybersecurity / Edited by F. Klopfer. Geneva, 2024. 135 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/accountability-cybersecurity.pdf>
3. Allied publication (NATO) AAP-42, entitled «NATO Glossary of standardization terms and definitions». URL: <https://standards.globalspec.com/std/1401625/AAP-42>
4. Amicus curiae brief on alternative (non-military) service, adopted by the Venice Commission at its 142nd Plenary Session (Venice, 14–15 March 2025). CDL-AD(2025)006. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?opinion=1219&year=all>
5. Bastick M., Grimm K., Kunz R. Sexual Violence in Armed Conflict: Global Overview and Implications for the Security Sector. Geneva, 2001. 216 p. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/sexualviolence_conflict_full.pdf
6. Bieliakov K., Tykhomyrov O., Radovetska L., Kostenko O. Digital Rights in the Human Rights System. InterEULawEast: *Journal for the International and European Law, Economics and Market Integrations*. 2023. № 10(1). URL: <https://hrcak.srce.hr/305542>
7. Building Transparency and Reducing Corruption in Defence: A Workshop of Institutional Practitioners. Mark Pyman, Peter Foot, Philipp Fluri (Eds.). Geneva, Луганськ, 2008. 78 p. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/transparencydefence_workshop.pdf
8. Collective defence and Article 5. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm
9. DCAF Strategy 2025-2030. https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/Transparency/DCAFStrategy2025_2030-Jan_EN.pdf
10. GDI 2020 Global Report: Disruption, Democratic Governance, and Corruption Risk in Defence Institutions. URL: <https://ti-defence.org/gdi/>
11. Geneva Centre for Security Sector Governance. Publications. URL: <https://securitysectorintegrity.com/publication/>
12. Human Security. Approach and Guiding Principles. URL: https://www.nato.int/cps/eb/natohq/official_texts_208515.htm

13. Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Harvard : Harvard University Press, 1957. 560 p.
14. Interoperability: connecting forces. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_84112.htm?selectedLocale=en
15. Lazar A., Lui D. Artificial intelligence (AI) and the defence sector. Geneva, 2025. 12 c. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/DCAF_BKG_30_AI-DefenceSector.pdf
16. NATO Integrated Air and Missile Defence Policy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_233084.htm?selectedLocale=en
17. NATO Policy on Combatting Trafficking in Human Beings. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_71856.htm?selectedLocale=en
18. NATO's approach to counter information threats. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_219728.htm
19. NATO'S Digital Transformation Implementation Strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_229801.htm?selectedLocale=en
20. Operational Law Handbook 2024. URL: https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/lmlp/2024_Operational_Law_Handbook/2024_Operational_Law_Handbook.pdf
21. Operational Law Handbook. International and Operational Law Department. The Judge Advocate General's Legal Center & School, U.S. Army. Charlottesville, Virginia, 16-th Edition. 2016. 551 p.
22. Paul Christopher. Strategic Communication: origins, concept, and current debates. PRAEGER, 2011. 240 p.
23. Perspectives on Ukrainian security sector reform / Vladimir P. Horbulin, Philipp H. Fluri, Sergei I. Pirozhkov (Eds.) Луганск: «Книжковий світ», 2007. 172 c. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/bm_perspectives_ukrainian_ssr_eng.pdf
24. Petrov O. Political and Budgetary Oversight of the Ukrainian Intelligence Community. Geneva, Луганськ 2008. 123 p. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Petrov.pdf>
25. Promoting Good Governance of the Security Sector – DCAF Annual Report 2016. Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF). 2017. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/imce/Transparency/DCAF_AnnualReport_2016_FINAL_web.pdf
26. Prosecutor v. Tadic (Decision on Jurisdiction) (ICTY, Appeals Chamber, 1995), 35 ILM 35, 54 (1996). URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>

27. Schachter O. The right of states to use armed force. *Michigan Law Review*. 1983. № 82. P. 1620.
28. Schachter O. Self-defense and the rule of law. *American Journal of International Law*. 1989. № 83.2. P. 259–277.
29. STANAG: AJP-4.10 Спільна доктрина НАТО з медичного забезпечення. URL: <https://tccc.org.ua/guide/ajp-410-allied-joint-doctrine-medical-support-stanag>
30. Stetsiuk S. P. General characteristics and features of control measures in the system of the Ministry of Defense of Ukraine. *Danish Scientific Journal*. 2020. № 36. Vol. 4. P. 37–42.
31. Stetsiuk S.P. Legal aspects of cooperation Ukraine and NATO during 1991–2000. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 4. Vol. 3. P. 186–193.
32. Summary of NATO's Biotechnology and Human Enhancement Technologies Strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_224669.htm?selectedLocale=en
33. Summary of NATO's revised Artificial Intelligence (AI) strategy. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_227237.htm
34. U.S. military operations : law, policy, and practice / edited by Geoffrey S. Corn, Rachel E. VanLandingham, Shane R. Reeves ; foreword by General Stanley A. McChrystal, U.S. Army, retired. Oxford Univ. Press. 2015. 863 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=IL7QCwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=operational+law+military&ots=t7xurw0hLH&sig=SXw0ELHYfXk0nmlpmYgwrQQneRs&redir_esc=y#v=onepage&q=operational%20law%20military&f=false
35. War, aggression and self-defence /by Yoram Dinstein. Cambridge University Press, 2017. 405 p.
36. Антикорупційна програма Міністерства оборони України на 2025–2026 роки. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/antikorupcijna-programa-ministerstva-oboroni-ukrayini-na-2025-2026-roki>
37. Балинська О. М. Правова поведінка як вид соціального замовлення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2015. Вип. 3. С. 326–235. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1878>
38. Баранов О. П. Передумови створення Державної спеціальної служби транспорту та її завдання в системі національної безпеки України. *Вісник НАДУ*. 2014. № 3. С. 60–64. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vnadu_2014_3_9.pdf

39. Береза А. В. Громадські ради в Україні: історія становлення. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 613–619. С. 614–615.
40. Богданович В. Ю., Муженко В. М., Цибізов А. Л. Розвиток та застосування Збройних Сил України, збройна боротьба: теорія, забезпечення, досвід. *Випробування та сертифікація*. 2024. № 1 (3). С. 25–30.
41. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 23 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/1c5f1c62-a2a0-47ff-af88-89231b322719>
42. Бойко І. Як українські прикордонники воюють на фронті : репортаж *Gazeta Wyborcza*. URL: <https://www.unian.ua/war/yak-ukrajinski-prikordonniki-voyuyut-na-fronti-reportazh-gazeta-wyborcza-12911571.html>
43. Бойко Р., Бойко В., Бутенко М. Основні складові військово-економічного забезпечення обороноздатності держави в умовах гібридної війни. *Гібридна агресія Російської Федерації: досвід протидії України, наслідки для Європи* : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 17 листопада 2021 року). Київ, 2022. С. 141–148. URL: <https://edn.nuou.org.ua/assets/documents/hibr-agr-rf-22.pdf#page=143>
44. Брежнева Т. В. Стратегічне партнерство НАТО та ЄС: військово-оборонні аспекти. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2013. Вип. 200. С. 107–112.
45. Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 15 червня 2004 року № 648/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/648/2004/ed20040615#Text>
46. Воєнна доктрина України: затверджена Указом Президента України від 24 вересня 2015 року № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>
47. Гребенюк М. В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 180 с.
48. Громадський «наглядач». URL: <https://hromadske.ua/posts/hromadska-rada-pri-ministerstvi-timchasovo-okupovanih-teritorii>
49. Гурковський М. П., Єсімов С. С. Теоретичні засади правового статусу громадських об'єднань, які беруть участь в охороні громадського порядку та залучаються до територіальної оборони. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2023. Вип. 3. С. 60–67.
50. Гущин О. О. Операційне право. Правила застосування сили / Військове право : підручник / за ред. І. М. Коропатніка, І. М. Шопіної. Київ : Алерта, 2019. 648 с.

51. Гушин О., Киришун Д. Правовий режим військовополонених у російсько-українському конфлікті. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. № 52(4). 2023. С. 43–49. <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2022.52.43-49>
52. Гушин О. О. Феномен операційного права: актуальні уроки для України. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2. Ч. 2. С. 89–92.
53. Гушин О. О., Шопіна І. М. Розвиток досліджень проблем цивільно-військового співробітництва як виду взаємодії держави і громадянського суспільства. *Право і суспільство*. 2017. № 3. С. 118–122. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7581/1/Pis_2017_3_22.pdf
54. Дегтярьов Д. О. Цивільний контроль над Збройними Силами України: адміністративно-правові аспекти : дис. ... докт. філос. Київ, 2023. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U000691/>
55. Дем'янчук Ю. На шляху до НАТО: сучасні виклики та перспективи реалізації політики безпеки. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2019. Вип. 46. С. 37–53.
56. Денисенко В. В. Поняття справедливої війни та правова регламентація її оголошення в Стародавньому Римі. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. №2. С. 15–21.
57. Деякі питання виплати військовослужбовцям Державної прикордонної служби України винагород, передбачених постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 року № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» : наказ МВС України від 01 вересня 2023 року № 726. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-23#Text>
58. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації та на воєнний час : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січня 2023 р. № 76. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2023-%D0%BF#n14>
59. Добровільний звіт у сфері міжнародного гуманітарного права. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/dobrovilnij-zvit-u-sferi-mgp-14-11-24-a99f628e0a.pdf>
60. Довідник вступникам до закладів фахової перед вищої військової освіти, вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти України в 2024 році: затверджено заступником Міністра оборони України 5.03.2024 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/education/Dovidnyk_vstupnykam_2024.pdf

61. Доктрина «Цивільно-військове співробітництво»: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 1 липня 2020 року. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>
62. Доктрина зі стратегічних комунікацій: затверджена Головнокомандувачем Збройних Сил України 12 жовтня 2020 року. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>
63. Дрок Л. В. Основні етапи формування офіцерського корпусу Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник*. 2020. № 1 (35). С. 61. URL: <http://viv.nuou.org.ua/article/view/205110/204977>
64. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства литовського 1566 року. Одеса, 2003. 560 с.
65. Дубов Д. В. Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 9–23.
66. Єсімов С., Сопільник Р., Ковалів М. Гарантії прав людини та громадянина при забезпеченні інформаційної безпеки. *Traektoriâ Nauki – Path of Science*. 2018. Vol. 4. № 5. С. 1008–1016. URL: <https://dSPACE.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/4>
67. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
68. Журавель Т. С. Дуалістичний характер компетенції військовоцивільних адміністрацій: щодо постановки проблеми. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 81. Ч. 2. С. 147. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/03/24-3.pdf>
69. Журавський В. С., Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / за ред. В. С. Журавського. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 340 с.
70. Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
71. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права: академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 685 с.
72. Законодавство про державний кордон України : науково-практичний коментар : у трьох томах / за заг. ред. В. С. Нікіфоренка, Ю. Б. Курилюка. Том 1. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2023. 618 с. URL: https://dSPACE.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3902/1/komentar_1.pdf
73. Залужний В. Ф., Шаптала С. О. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України.

Наука і оборона. 2021. № 4. С.4-12. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/252366>

74. Звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України для проведення розслідування відомостей щодо фактів розкрадання в Збройних Силах України та підриву обороноздатності держави у період з 2004 по 2017 роки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/DH80600A?an=447>
75. Зьолка В. Л. Правовий інститут демократичного цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони України: сучасний стан нормативно-правової регламентації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. Вип. 2. С. 39–44. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/232058>
76. Зьолка В. Л., Філіппов С. О., Топольницька Г. Ю. Забезпечення етичної поведінки та розвиток антикорупційної стійкості : навчально-методичний посібник для проведення навчального курсу з викладацьким складом. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2017. 68 с. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/3136/1/zabezpe_etychn_povedn_antykorups.pdf
77. Іноземцев Т. Гуманістична спрямованість виховної роботи в підрозділах Збройних Сил України. *Педагогічні науки*. 2016. № 65. С. 71–78.
78. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
79. Інтерв'ю з Ю. Єхануровим. https://www.youtube.com/watch?v=sP_aXPGMoww
80. Інформаційні технології у публічному управлінні України : правовий аналіз, застосування та розвиток : колективна монографія / Єсімов С. С., Ковалів М. В., Сидор М. Я. та ін. Львів : СПОЛОН, 2024. 548 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/8650>
81. Історія створення Головного управління розвідки Міністерства оборони України. URL: <https://gur.gov.ua/content/creation.html>
82. Карелін В. В., Коропатнік І. М. Щодо правового регулювання відчуження та реалізації військового майна. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 12. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-12-9445>
83. Карелін В.В., Тимошенко В.А., Котляренко О.П. Діяльність суб'єктів запобігання корупції в органах військового управління. *Журнал Східноєвропейського права*. 2023. № 117. С. 21–32.

84. Кіт Х., Шуневич К., Росохата Д., Бушак Я. Як розбудова системи реагування на ГЗН впливає на реагування на випадки СНПК: досвід України. Geneva, Львів, 2024. 46 с. URL: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/GBVinpeacetimeUkraine-UKR.pdf>
85. Ковалів М. В., Дроздова І. В. Діяльність військової служби правопорядку в Збройних Силах України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2016. Вип. 2. С. 208–216. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/1790>
86. Ковальський В. С. Охоронна функція права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 338 с.
87. Кодекс доброчесної поведінки та професійної етики військових посадових осіб, державних службовців та інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави, в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: затверджено Міністром оборони України 15 березня 2017 року. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/corruption/Codecs.pdf>
88. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
89. Кодекс цивільного захисту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
90. Козюк В. В., Родіонова Л. А., Гайда Ю. І. та ін. Історія економіки та економічної думки : підруч. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 792 с.
91. Колосовський Є. Особливий період для цілей застосування ч. 2 ст. 210-1 КУпАП: поняття та строки дії. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osoblivii-period-dlia-cilei-zastosuvannia-c-2-st-210-1-kupap-poniattia-ta-stroki-diyi>
92. Комплексна програма допомоги (КПД). URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm
93. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
94. Контроль та управління: актуальність парламентського контролю над сектором безпеки та його реформуванням: збірник статей з фундаментальних аспектів парламентського контролю над сектором безпеки / Г. Борн, Ф. Флурі, С. Ланн та ін. Брюсель–Женева–Київ, 2011. 169 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/Vademecum_Ukr.pdf
95. Концепція оборони і будівництва Збройних Сил України: схвалена постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text>

96. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2004. 222 с.
97. Коропатнік І. М., Карелін В. В. До питання протидії корупції в системі оборонних закупівель у Міністерстві оборони України. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 5. С. 58–64.
98. Коропатнік І. М., Карелін В. В. Особливості військово-правової підготовки: виклики сучасності та перспективи. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 10. С. 34–41.
99. Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2022. № 1 (74). С. 100–109.
100. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади : монографія. Київ : Леся, 2016. 412 с.
101. Коропатнік І. М., Бериславська О. М., Чепурний Р. В. Деякі особливості укладення компенсаційних договорів під час реалізації військово-технічного співробітництва. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2024. № 11. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-11-10447>
102. Коропатнік І. М., Карелін В. В. Добросовісність військовослужбовців як складова військово-патріотичного виховання. *Журнал Східноєвропейського права*. 2024. № 123. С. 36–43.
103. Коропатнік І. М., Карелін В. В. Правове регулювання військово-патріотичного виховання в Україні в умовах воєнного стану. *Журнал Східноєвропейського права*. 2024. № 121. С. 7–17.
104. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
105. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
106. Кузніченко С. О. Адміністративно-правові наслідки запровадження надзвичайних адміністративно-правових режимів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 43. С. 211–218.
107. Курилюк Ю. Б. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення (на прикладі статті 419 КК України). *Академічні візії*. 2022. Вип. 14. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/107>

108. Куртмоллаєв А. Е., Кушнір М. В., Коропатнік І. М. Правове регулювання проходження військової служби у Збройних Силах України в особливий період. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 87–89. URL: http://lsej.org.ua/4_2017/23.pdf
109. Кушнір І. П. Нормативно-правове регулювання інформаційних відносин у діяльності Державної прикордонної служби України: теоретичні та організаційні аспекти : монографія / за заг. ред. Р. М. Ляшука. Хмельницький : ПП «Монускрипт», 2020. 528 с.
110. Лапкін А. В. Створення військових судів як фактор забезпечення доступу особи до правосуддя в умовах проведення операції об'єднаних сил. *Доступ до правосуддя у контексті судової реформи* : матер. Загальнонац. юрид. форуму (м. Сєверодонецьк, 25 травн. 2018 р.). Сєверодонецьк, 2018. С. 92–96.
111. Липовська Н. Демократичний цивільний контроль як чинник забезпечення національної безпеки. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні та прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Дніпро, 2024. С. 40–43. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/13872/1/8.pdf>
112. Лондонський саміт НАТО: виклики та загрози. Інститут всесвітньої історії НАН України. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji-l/ohliad-naivazhlyvishykh-podii-svitu/vazhlyva-podiia-londonskyi-samit-nato-vyklyky-ta-zahrozy.html>
113. Лялюк О. Ю. Військові та військово-цивільні адміністрації в системі територіальної організації влади в Україні: компаративний аналіз. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 157. С. 6–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2022_157_3
114. Майданник О. О. Теоретичні проблеми контрольної функції парламенту України : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2008. 632 с.
115. Мартинюк А. В. Адміністративно-правове забезпечення виконання Національною гвардією України завдань з територіальної оборони : дис. ... докт. філос. Харків, 2024. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7072984e-0a71-448c-9672-69382c35d459/content>
116. Мельник В. М., Степанова Д. С. Ретроспективний аналіз оподаткування та адміністрування податків. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. № 10. С. 166–171.
117. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

118. Методичний посібник для військ (сил) з питань цивільно-військового співробітництва / В. Кевлюк, В. Ковальов, Р. Коханчук та ін. ; за заг. керівництвом О. Ноздрачова. Київ : УЦВС ЗСУ, 2019. 167 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>
119. Методичні рекомендації з планування та організації бою за стандартами НАТО (штаб бригади (батальйону) та їм рівних): затверджено Командувачем Сухопутних військ 14.11.2020 р. Київ, 2020. 137 с. URL: <https://sprotyvg7.com.ua>
120. Мироненко Т. Є. Організаційно-правові аспекти управління взаємодією органів прокуратури України з громадськістю : дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 219 с.
121. Міжнародне гуманітарне право /Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua>
122. Міністерство оборони України. URL: <https://mod.gov.ua/news/navchannya-navigacziya-vodolazna-diyalnist-v-silah-bezpeki-i-oboroni-ukraini-zaprovadzheno-18-novih-standativ-nato>
123. Морквін Д. А., Гох І. М. Основні засади та принципи діяльності Національної гвардії України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 34–37. URL: http://lsej.org.ua/10_2023/5.pdf.
124. Назаренко Я. М. Номінаційна (установча) функція Верховної Ради України: проблеми теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец 12.00.02 «Конституційне право». Х., 2011. 18 с.
125. Наливайко О. І. Поглиблення правового захисту як форма демократизації правових систем (питання теорії). *Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем* : Матеріали міжнар. наук. конфер. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Коррецького НАН України, 2000. С. 325–327.
126. Настюк В. Я., Белевцева В. В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків : Право, 2009. 128 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi44/00344400.pdf>
127. Національний інститут стратегічних досліджень: Офіційний сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua/>
128. Ноздрачов О. О. Адміністративно-правове забезпечення цивільно-військового співробітництва у сфері підготовки до військової служби в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2024. 245 с.
129. Організація внутрішнього контролю та управління ризиками: Методичний посібник: затверджений Головним інспектором Міністерства оборони України 15 жовтня 2019 року. URL: [https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00\(01\).01.pdf](https://www.mil.gov.ua/content/pdf/vnytr_control/vp%208-00(01).01.pdf)

130. Основні принципи щодо організації системи управління : Додаток 2 до Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0063525-21#Text>
131. Остапенко І. О. Роль стратегічних комунікацій у правовому забезпеченні національного спротиву в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. № 6. С. 114–119.
132. Падалка М. А. Міжнародно-правовий захист цивільного населення під час збройних конфліктів. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-10> <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2022-6-01-10>
133. Пантев П., Радчев В., Тагарев Т., Запріанова В. Військово-цивільні відносини і демократичний контроль над сектором безпеки. Софія, 2005. 146 с. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/CMR_HB_ukr.pdf
134. Партнерство заради миру. Рамковий документ від 8.02.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_001#Text
135. Перший Міністр оборони України Костянтин Морозов розповів про те, що унеможливило б російську агресію. *АрміяInform*. 6 грудня 2021 р. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/12/06/pershyj-ministr-oborony-ukrayiny-kostyantyn-morozov-rozpoviv-pro-te-shho-unemozhlyvylo-b-rosijsku-agresiyu/>
136. Пилипчук В. Г. Теоретико-правові засади розвитку системи стратегічних комунікацій сектору безпеки і оборони. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2019. № 3. С. 28–42.
137. Північноатлантичний договір (Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_008/conv#Text
138. Підтримка добровольчих формувань територіальних громад з місцевих бюджетів в умовах воєнного стану : практичні рекомендації. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16530>
139. Податковий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
140. Подоляка А. М., Христинченко Н. П., Шопіна І. М. Особливості взаємодії Міністерства оборони України з іншими суб'єктами демократичного цивільного контролю над силами оборони. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2022. № 8. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-8-8223>
141. Політика «відкритих дверей» та План дій щодо членства в НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/pro-nato/politika-vidkritih-dverej-ta-plan-dij-shchodo-chlenstva-v-nato>

142. Політика НАТО з виховання доброчесності: Ухвалено главами держав та урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради у Варшаві 8–9 липня 2016 року. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_135626.htm?selectedLocale=uk
143. Половніков В. В. Управління у сфері охорони та захисту державного кордону України (адміністративно-правовий аспект) : монографія. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2021. 476 с.
144. Положення про військовий (військово-морський, військово-спортивний) ліцей, ліцей із посиленою військово-фізичною підготовкою: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 червня 2021 р. № 672. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/672-2021-%D0%BF#Text>
145. Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: затверджено Указом Президента України від 30 січня 2019 року № 23/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text>
146. Положення про Громадську антикорупційну раду при Міністерстві оборони України: Затверджено наказом Міністра оборони України від 3 березня 2023 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/nakaz_moy/Polozhennia_HAR_MOU_%20nakaz_MOU_118_2023.pdf
147. Положення про добровольчі формування територіальних громад: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1449. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-2021-%D0%BF#Text>
148. Положення про Міністерство оборони України: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF#Text>
149. Полтораков О. Ю. Суспільно-інституційна динаміка цивільно-військових відносин в Україні в обставинах російської агресії. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 88. С. 110–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/staptp_2020_88_14
150. Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1448-2021-%D0%BF#Text>

151. Порядок організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>
152. Порядок організації, забезпечення та проведення підготовки добровольчих формувань територіальних громад до виконання завдань територіальної оборони: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1447. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1447-2021-%D0%BF#Text>
153. Порядок прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2025 році: затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 10 лютого 2025 року № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0312-25#Text>
154. Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>
155. Постанова Вищого адміністративного суду України від 16.02.2015 по справі № 800/582/14. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/42803930>
156. Постанова Держинського міського суду Донецької області від 18 липня 2019 року у справі 225/4182/19. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/83090122>
157. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 25 травня 2023 року по справі №344/7666/22. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/111160092?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03
158. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі № 363/4793/23: від 14 березня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117662718>
159. Пошедін О. І. Демократичний цивільний контроль над сектором безпеки і оборони України і перспективи його вдосконалення. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2019. № 1. С. 31–38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2019_1_7
160. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту» щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7242&skl=9
161. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про основи національного

спротиву» щодо надання можливості територіальній обороні виконувати завдання в районах ведення воєнних (бойових) дій». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/cc69e434-34c8-4b33-9182-c21884d00793](https://itd.rada.gov.ua/cc69e434-34c8-4b33-9182-c21884d00793)

162. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері національної безпеки і оборони щодо надання допомоги на догоспітальному етапі та здійснення цивільно-військового співробітництва». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/8b2f62f0-fd55-4079-9d2a-799aa765afa7](https://itd.rada.gov.ua/8b2f62f0-fd55-4079-9d2a-799aa765afa7)
163. Право Європейського Союзу : навч. посіб. / за ред. Р. А. Петрова. Київ : Істина, 2011. 376 с.
164. При Мінветеранів створено Експертну раду з числа науковців-ветеранів. URL: <https://mva.gov.ua/news/pri-minveteraniv-stvoreno-ekspertnu-radu-z-chisla-naukovciv-veteraniv>
165. При Міністерстві внутрішніх справ України створено Громадську раду з питань дотримання прав людини / Кабінет Міністрів України. URL: http://old.kmu.gov.ua/kmu/control/publish/article?art_id=26617767
166. Приймак В. А. Функції протидії корупційним правопорушенням в органах військового управління. *Розвиток науки і техніки: проблеми та перспективи* : збірник тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 року). Київ, 2021. С. 50–51.
167. Приймак В. А. Організаційно-правові засади запобігання корупції в органах військового управління : дис. ... канд. філософ. наук. Київ, 2024. 260 с. URL: <https://nrat.ukrintei.ua/searchdoc/0824U002159/>
168. Примусова депортація українських дітей : Звіт Єльської лабораторії гуманітарних досліджень підтверджує обвинувачення представникам рф. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/primusova-deportaciya-ukrayinskix-ditei-zvit-jelskoyi-laboratoriyi-gumanitarnix-doslidzen-pidtvrdzuje-obvinuvacennya-predstavnikam-rf>
169. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : моногр. у 2-х кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Конус-Ю, 2008. Кн. 2: Принцип верховенства права у діяльності держави та в адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. 314 с.
170. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12 грудня 1991 року № 1975-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1975-12#Text>

171. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>.
172. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 26 листопада 2018 року № 393/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/2018#n2>
173. Про війська внутрішньої та конвойної охорони : Закон України від 26 березня 1992 року № 2235-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-12/ed19920326#Text>
174. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
175. Про військові формування на Україні : Постанова Верховної Ради України від 24 серпня 1991 року № 1431-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text>
176. Про військово-цивільні адміністрації : Закон України від 3 лютого 2015 року № 141-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/141-19#Text>
177. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>
178. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11 квітня 2024 року № 3633-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3633-IX#Text>
179. Про внесення змін до Закону України «Про Державну спеціальну службу транспорту» щодо статусу Державної спеціальної служби транспорту : Закон України від 5 грудня 2017 року № 2225-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2225-19#Text>
180. Про внесення змін до Закону України «Про Національну гвардію України» щодо удосконалення правових засад діяльності Національної гвардії України» : Закон України від 24 грудня 2015 року № 920-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/920-19#n54>
181. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 року № 2680-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-19#n7>
182. Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про війська внутрішньої та конвойної охорони» : Закон України

- від 31 жовтня 1995 року № 407/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/407/95-%D0%B2%D1%80/ed19951123#Text>
183. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>
184. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF#Text>
185. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей : Закон України від 15 червня 2004 року № 1763-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text>
186. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квітня 2003 року № 661-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/661-15#Text>
187. Про Державну спеціальну службу транспорту : Закон України від 5 лютого 2004 року № 1449-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1449-15#Text>
188. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 року № 3855-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text>
189. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 р. № 551- XIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/551-14>
190. Про Єдиний державний реєстр призовників, військово-зобов'язаних та резервістів : Закон України від 16 березня 2017 року № 1951-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19#Text>
191. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>
192. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
193. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Указ Президента України від 31 липня 2004 року № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text>

194. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 3 березня 2022 року №2114-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>
195. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 65/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/65/2022#Text>
196. Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України : Закон України від 20 жовтня 2005 року № 3014-IV. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T053014?an=25>
197. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
198. Про затвердження військово-адміністративного поділу території України : Указ Президента України від 5 лютого 2016 року № 39/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/39/2016#Text>
199. Про затвердження Змін до Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України в умовах особливого періоду : постанова Правління Національного банку України від 12 серпня 2023 року № 99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0099500-23#Text>
200. Про затвердження Інструкції з фізичної підготовки в системі Міністерства оборони України : наказ Міністерства оборони України від 05 серпня 2021 року № 225. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1289-21#Text>
201. Про затвердження Інструкції про розслідування та облік нещасних випадків з військовослужбовцями, професійних захворювань і аварій у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 27 жовтня 2021 року № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1667-21#n75>
202. Про затвердження Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України : наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#n36>
203. Про затвердження Положення про єдину державну систему цивільного захисту : постанова Кабінету Міністрів України від 9 січня 2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/11-2014-%D0%BF#n10>
204. Про затвердження Положення про організацію системи роботи з питань запобігання та виявлення корупції в Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : наказ Міністерства оборони

України від 5 лютого 2024 року № 81. URL: <https://www.mil.gov.ua/zapobigannya-proyavam-korupczii/normativno-pravovi-akti-informacijni-ta-dovidkovi-materiali.html>

205. Про затвердження Положення про підготовку і проведення призову громадян України на строкову військову службу та прийняття призовників на військову службу за контрактом : постанова Кабінету Міністрів України від 21 березня 2002 р. № 352. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/352-2002-%D0%BF#n13>
206. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text>
207. Про затвердження Порядку виплати військовослужбовцям Збройних Сил України підйомної допомоги : наказ Міністерства оборони України від 5 лютого 2018 року № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0247-18#Text>
208. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 884. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-%D0%BF#Text>
209. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2011 р. № 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-%D0%BF#Text>
210. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2025 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-%D0%BF#n8>
211. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів : постановою Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#n631>

212. Про затвердження Порядку оформлення (створення) та видачі військово-облікового документа для призовників, військовозобов'язаних та резервістів і форми такого документа : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 559. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559-2024-%D0%BF#Text>
213. Про затвердження Порядку проведення базової загальновійськової підготовки громадян України, які здобувають вищу освіту, та поліцейських : постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2024 р. № 734. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/734-2024-%D0%BF#n11>
214. Про затвердження Порядку проведення військової підготовки громадян України за програмою підготовки офіцерів запасу : постанова Кабінету Міністрів України від 1 лютого 2012 р. № 48.
215. Про затвердження Порядку проведення оборонного огляду Міністерством оборони : постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 941. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/941-2018-%D0%BF#Text>
216. Про затвердження Порядку проведення призову громадян на військову службу під час мобілізації, на особливий період : постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2024 р. № 560. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/560-2024-%D0%BF#n9>
217. Про затвердження Порядку та строків передачі військовослужбовцем оригіналу особистого розпорядження командирів військової частини, командирів/керівників підрозділу органу (служби, військового формування) для зберігання в особовій справі : постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-2024-%D0%BF#Text>
218. Про затвердження Складу Громадської антикорупційної ради при Міністерстві оборони України : наказ Міністерства оборони України від 20 січня 2025 року № 29/нм. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-20-sichnya-2025-roku-29-nm-pro-zatverdzhennya-skladu-gromadskoyi-antikorupcizijnoyi-radi-pri-minoboroni>
219. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні : Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2630-VIII#Text>
220. Про затвердження форми контракту добровольця територіальної оборони та посвідчення добровольця територіальної

- оборони : Наказ Міністерства оборони від 7 березня 2022 року № 84. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0307-22#Text>
221. Про Збройні Сили України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1934-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>
222. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
223. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів : Указ Президента України 14 вересня 2010 року № 900/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/900/2010#Text>
224. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
225. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text>
226. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
227. Про Національну гвардію України : Закон України 13 березня 2014 року № 876-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text>
228. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 липня 2020 року № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507>
229. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
230. Про основи національного спротиву : Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>
231. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності : Закон України від 13 грудня 2022 року № 2834-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text>
232. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
233. Про Основні напрями зовнішньої політики України : постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 року № 3360-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12/ed19930702#Text>

234. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
235. Про підпорядкування Україні внутрішніх військ, що дислокуються на її території : Указ Президії Верховної Ради України від 30 серпня 1991 року № 1465-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1465-12#Text>
236. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України : Указ Президента України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008#Text>
237. Про посилення контролю за діяльністю Збройних Сил України та інших військових формувань : Указ Президента України від 14 лютого 2015 року № 84/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/84/2015#Text>
238. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/conv#Text>
239. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>
240. Про Раду національної безпеки і оборони України : Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
241. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
242. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» : Указ Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#n17>
243. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8>
244. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 листопада 2005 року «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861/2005#Text>

245. Про розвідку : Закон України від 17 вересня 2020 року № 912-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text>
246. Про розформування Національної гвардії України : Закон України від 11 січня 2000 року № 1363-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1363-14#Text>
247. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні : Закон України від 8 липня 1999 року № 862-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>
248. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 року № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>
249. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30 листопада 2021 року № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>
250. Про Службу зовнішньої розвідки України : Закон України від 1 грудня 2005 року № 3160-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-15#Text>
251. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
252. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text>
253. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 року № 548-XIV. URL: [24 березня 1999 року № 550-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14)
254. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
255. Про схвалення Плану дій Україна–НАТО та затвердження Цільового плану Україна–НАТО на 2003 рік: затверджено рішенням Державної ради з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України від 6 лютого 2003 року № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002520-03#Text>
256. Про трансформацію системи об'єднаного керівництва силами оборони та військового управління у Збройних Силах України : наказ Міністерства оборони України від 29.03.2019 № 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0141322-19#n26>
257. Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача : Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 72/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text>

258. Про часткову мобілізацію : Указ Президента України від 17 березня 2014 року № 303/2014: затверджено Законом України від 17 березня 2014 року № 1126-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303/2014#Text>
259. Про чисельність Збройних Сил України : Закон України від 5 березня 2015 року № 235-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/235-19#Text>
260. Прохоренко М., Тимошенко В., Карпенко М. Державно-правова політика України в сфері запобігання корупції в оборонному секторі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 308–310.
261. Процишена С. В. Саміти НАТО: українське питання. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41250/17678.pdf?sequence=3&isAllowed=y>
262. Рада громадського контролю при НАБУ – має бути «зручною» чи прозоро обраною? URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2247263-rada-gromadskogo-kontrolu-pri-nabu-mae-buti-zruchnou-ci-prozoro-obranou.html>
263. Річні національні програми співробітництва України з НАТО. URL: <https://me.gov.ua/>
264. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду у справі № 120/13279/24 від 30 січня 2025 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124910869>
265. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ряду указів Президента України стосовно діяльності Ради національної безпеки і оборони України та 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про склад Ради національної безпеки і оборони України» від 22 квітня 2008 року № 9-рп/2008 в справі № 1-10/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-08#Text>
266. Рішення Роздільнянського районного суду Одеської області у справі № 511/2216/24 від 28 червня 2024 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120055157>
267. Розвиток відносин Україна–НАТО. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm
268. Роль цивільно-військового співробітництва у захисті цивільного населення: досвід України. URL: https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-CIMIC-in-POC_UKR_Final.pdf

269. Савинець О. Ю. Адміністративно-правове забезпечення мобілізації Збройних Сил України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 283 с.
270. Ситник Г. П. Організаційно-правові засади забезпечення воєнної безпеки України : курс лекцій. Київ, 2023. 112 с. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/336/files/746e0b7d-bebc-48cd-a963-ad9ff3920d53.pdf>
271. Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
272. Смерницький Д., Тригубенко Н. Оборонно-промисловий комплекс України як складова сектора безпеки і оборони: підготовка фахівців. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 року). Дніпро, 2024. Ч. 1. С. 54–55.
273. Ставлення до вступу України до ЄС і НАТО, ставлення до прямих переговорів з В. Путіним та сприйняття воєнної загрози з боку Росії: результати телефонного опитування, проведеного 13–16 грудня 2021 року. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1083>
274. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
275. Стецюк С. П. Адміністративно-правові засади реформування Міністерства оборони України в умовах євроатлантичної інтеграції : дис. ... докт. філос. Київ, 2021. 307 с. URL: <https://uacademic.info/ua/document/0821U100893>
276. Стецюк С. П. Діяльність військової служби правопорядку з протидії правопорушенням, що пов'язані із самовільним залишенням військових частин. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 11. С. 143–150.
277. Стецюк С. П. Місце Міністерства оборони України в системі центральних органів виконавчої влади. *Право і суспільство*. 2020. № 1. Ч. 2. С. 83–89.
278. Стецюк С. П. Напрями оптимізації організаційної структури Міністерства оборони України відповідно до стандартів і принципів НАТО. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 270–274.
279. Стецюк С. П. Сучасний стан та перспективи розвитку військової стандартизації в умовах реформування сектору оборони України. *Наука і правоохорона*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 117–120.

280. Стецюк С. П. Удосконалення функцій Міністерства оборони України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*, 2019. № 42. Т. 2. С. 45–48. 5.
281. Стецюк С. П. Удосконалення функції планування Міністерства оборони України в умовах північноатлантичної інтеграції. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. № 5. Т. 6. С. 235–240.
282. Стецюк С. П. Функції юридичної служби Міністерства оборони України: поняття та класифікація. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2017. № 5. С. 15–22.
283. Стратегічна концепція НАТО – 2022: ухвалена 29 червня 2022 року. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf
284. Стратегічний оборонний бюлетень України: введено в дію Указом Президента України від 6 червня 2016 року № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#n10>
285. Стратегія воєнної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
286. Стратегія національної безпеки України: затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
287. Стрельбицька Л. М., Стрельбицький М. П. Соціально-правовий захист особового складу сектору безпеки і оборони України в сучасних умовах. *Інформація і право*. 2022. № 3(42). С. 89–96.
288. Сунь-Цзи. Мистецтво Війни. Переклад з англійської: Ганна Литвиненко. Харків : КСД, 2016. 128 с.
289. Теорія держави і права : підручник. Харків : Юридична академія імені Ярослава Мудрого, 2008. 346 с.
290. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-те доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2016. С. 21.
291. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
292. Типове положення про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції: затверджено наказом Національного агентства з питань запобігання

корупції від 27 травня 2021 року № 277/21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0914-21#Text>

293. Ушаков І. В. Механізми реалізації цивільно-військового співробітництва у секторі безпеки і оборони України : дис. ... докт. філос. зі спеціальності 281 : Публічне управління та адміністрування. Київ, 2023. URL: <https://indcz.dsns.gov.ua/upload/2/1/5/3/9/8/5/abstract-dis-ushakov-1.pdf>
294. Федоришин І. Права та обов'язки військовослужбовців. URL: <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/prava-ta-obovyazky-vijskovo-sluzhbovcziv/>
295. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text
296. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13>
297. Христинченко Н. П., Журавльов Д. В. Публічне адміністрування сектору безпеки та оборони у контексті забезпечення національної безпеки України. *Європейські перспективи*. 2023. № 4. С. 11–17.
298. Христинченко Н. П., Журавльов Д. В., Шопіна І. М. Публічне адміністрування підготовки персоналу Державної прикордонної служби України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 423–426. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.05.75>
299. Хронологія відносин Україна–НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato>
300. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
301. Цивільний процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
302. Чепкова К. О. Компетенція органів державної влади стосовно дітей під час режиму воєнного стану. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2024. № 10. <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-10-10334>.
303. Чепкова К. О., Коропатнік І. М. Компенсаційний (офсетний) договір як інструмент відновлення оборонно-промислового комплексу України. *Наше право*. 2023. Вип. 2. С. 63–70.

304. Шевців М. Б., Гончарук К. А. Пропаганда як соціально-політичне явище: проблеми розуміння. *Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки*. 2019. № 1. С. 119–122.
305. Шопіна І. М. Формування правових цінностей у системі національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання військовослужбовців. *Вісник УжНУ*. 2024. № 86. Ч. 4. С. 168–172. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.1.4.27>
306. Шопіна І. М., Гущин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_2_24.pdf
307. Шопіна І. Розвиток військового права в Україні. *Галузь військового права у сучасних умовах державотворення* : тези доп. учасників наук.-практ. онлайн-сем. (м. Київ, 11 груд. 2020 р.). Київ : НДІ ППЧН, 2020. С. 13–18.
308. Шопіна І., Білоусов Ю. Наукові школи військового права. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку* : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (14 червня 2019 р., м. Острог). С. 187–190.
309. Шопіна І. М. Гендерний баланс та гендерна рівність в секторі безпеки і оборони: проблеми і перспективи. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1548>.
310. Шопіна І. М. Запобігання корупції в органах військового управління як соціальна та безпекова проблема. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. № 3 (55). С. 57–61. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.55.57-61>
311. Шопіна І. М. Особливості запобігання корупції та підвищення доброчесності у період правового режиму воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 458–461. URL: http://lsei.org.ua/10_2023/110.pdf
312. Шопіна І. М. Правовий статус командувача Національної гвардії України: історико-правові аспекти. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 47–51. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.77.1.7>
313. Шопіна І. М. Правовий статус членів добровольчих формувань територіальних громад. Діяльність державних органів у умовах воєнного стану. *Міжнародний науково-практичний онлайн-семинар* (м. Кривий Ріг, 29 квітня 2022 року). С. 495–496. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2023/07/zbirnyk-seminar-29.04.2022gotov.pdf>

314. Шопіна І. М. Проблеми забезпечення гендерної рівності в умовах правового режиму воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 695–699. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.115>
315. Шопіна І. М. Проблеми правового захисту військовослужбовців під час ведення бойових дій: досвід Хорватії і перспективи для України. Закарпатські правові читання. *Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : XV Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 27 квітня 2023 року). Ужгород, 2023. С. 118–122. URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/193/3960/9373-1>
316. Шопіна І. М. Стратегічні комунікації як правова категорія: поняття та розвиток. *Наука і правоохорона*. 2020. № 2. С. 56–61.
317. Шопіна І. М. Удосконалення публічного адміністрування у секторі безпеки і оборони. *Публічне управління та адміністрування: конкурентні виклики сучасності* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м Львів, 2 червня 2022 р.). URL: <https://lpnu.ua/events/v-vseukrainska-internet-konferentsiia-publichne-upravlinnia-ta-administruvannia-konkurentni>
318. Шопіна І. М., Салій М. А. Військово-патріотичне виховання дітей та молоді як складова підготовки до військової служби: правовий погляд. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2023. № 6. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-6-8993>
319. Шопіна І. М., Стецюк С. П. Воєнно-правові аспекти повномасштабної збройної агресії російської федерації. *Право та юстиція*. 2022. № 1–2. Ч. 5–25.
320. Шопіна І. Об'єкт громадського контролю (нагляду) як елемент демократичного цивільного контролю. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2022. № 49(1). С. 79–81. URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/article/view/903>
321. Щодо розвитку культури консультацій та діалогу – Загальні принципи та мінімальні стандарти консультацій Комісії із зацікавленими сторонами : повідомлення Європейської Комісії від 11 грудня 2002 року COM(2002) 704. URL: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/rubrik_rekomehdation/zagal-prins-konsult.docx
322. Щорічна доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2023 році. URL: <https://ombudsman.gov.ua/report-2023/>

323. Юськів Б., Карпчук Н., Пелех О. Зміни стратегічних комунікацій України в час російсько-української війни (2022–2024 рр.). *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2024. № 3 (20). С. 99–112. URL: <https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/291>
324. Ясиновський П. Особливий період (ст. 114-1 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 1. С. 141–144. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/1/31.pdf>

Шопіна Ірина Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор

Основи військового права

Підручник

Редагування *Андріана Кузьмич-Походенко*
Макетування *Галина Шушняк*
Друк *Іван Хоминець*

Підписано до друку 18.06.25
Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 12,56.
Тираж 70. Зам № 41-25.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.